

9415416
ЎРОЗБОЙ
АБДУРАҲМОНОВ

ЧАНГАЛЗОР
«ПАЙҒАМБАРИ»НИНГ
ҲАЛОКАТИ

84(59)6

Ўрозбой Абдурахмонов

ЧАНГАЛЗОР «ПАЙҒАМБАРИ»НИНГ ҲАЛОКАТИ

11801
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
ToshDO'TAI
AXBOROT-RESURS MARKAZI

153

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2012

УДК: 821.512.133

ББК 84(5Ў)6

А 15

Абдурахмонов, Ўрозбой.

А 15 Чангалзор «пайгамбари»нинг ҳалокати: Эссе / Ў. Абдурахмонов; сўз боши А. Ориповники. — Т.: O'zbekiston, 2012. — 376 б.

ISBN 978-9943-01-804-4

Китобда Ўрозбой Абдурахмоновнинг «Чангалзор «пайгамбари»нинг ҳалокати» эссеси ҳамда «Бўсаға» романи ўрин олган.

Мазкур асарларда инсонийликнинг энг қадрли фазилатларини оёқ ости қилган, содда одамларни алдаб, уларни ҳаёт йўлларида адаштирган бир гуруҳ фирибгарларнинг кирдикорлари, фожиавий тақдирлари кизиқарли ва ишонarli баён этилган.

УДК: 821.512.133

ББК 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-01-804-4

© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2012

САБОТ ВА МАТОНАТ СОҲИБИ

Ҳар бир халқ ўзича бетакрор. Ҳар бири довюрак баҳодирлари, булбулзабон шоирлари билан, замонлар оша босиб ўтган тараққиёт йўли ва эзгу орзу-интилишлари билан кишилиқ тарихида муқим ўрин тутди. Қорақалпоқ улуси ҳам бундай саодатдан бенасиб эмас. Неча минг йилдирки, туркий қавмнинг бир бўғини сифатида оқкўнгил ва заҳматкаш, дастурхони очиқ ва юраги дарё эканини намоён этиб, қадр топиб келади. Киндик қони Ёйиқ бўйига тўкилган бу улус Яратганининг хоҳиш-иродаси билан Орол бўйини бежиз Ватан тутгани йўқ. Бунда сир бор, ҳикмат бор. Дунёнинг жами тилсими айланиб келиб, мана шу заминга, икки дарё оралиғига чамбарчас боғланади...

Буни билган билади, билмаган лайлак ҳайдаб ўтаверади.

Ватан дедик. Хўш, Ватанлар нимаси билан гўзал ва қудратли?! Аввало, фарзандларининг қайноқ меҳри, уни шу меҳрга чайиб тараннум этган оташнафас шоирлари билан! Ўзингиз айтинг, ер юзида Доғистондай ўлкалар камми? Тирноқдай шу заминни, бир ҳовуч эл-улусни дунёга танитган, уни башар юрагига олиб кирган бир шоир ўглининг арзи ихлоси, оташин муҳаббати эмасми?!

Жон томири қорақалпоқ заминига туташ шундай шоир Иброҳим Юсупов бир сафар менинг диққатимни Ўрозбойга қаратиб, «унинг ёзганларида она юртга ўтли муҳаббат бор, катта ҳаёт нафаси бор, қаранг,

ёмонларга ем бўлиб кетмасин шу», деб тайинлаган. Албатта, шоир бежиз шундай деган эмас.

Бир ҳалол-покиза инсон, бир ҳақгўй ва истейдодли ёзувчи ўша замонда ниманики бошидан кечириши лозим бўлса, Ўрозбой Абдураҳмонов ҳам барчасини юрагидан ўтказган. Ўтган асрнинг 80-йилларида «Бўсаға» романи қатағон этилиб, ўзи калтакнинг тагида қолган. Ўша кезлар Ёзувчилар уюшмаси раисининг ёшлар билан ишлаш бўйича ўринбосари эдим, Иброҳим Юсуповнинг ўтинчи сабаб, ёш ёзувчига қўлдан келганча ҳимо бердим. Бирин-кетин унинг «Чангалзор «пайгамбар»ининг ҳалокати», «Оролим — дардим менинг» асарлари «Ёшлик» журналида босилиб чиқди. У қаддини ростлаб қолмай, жуда машҳур бўлиб кетди. Нимага десангиз, унинг ёзганлари жўн асарлар эмас.

Биласиз, ҳамма замонларда ҳам сохта «авлиё»лар, сохта «саййид»лар ва «пайгамбар»лар етарли бўлган. Улар турфа даъволар билан оламшумул «найранг» кўрсатиб, борлиқ оламни бузган. Шу маънода, «Чангалзор «пайгамбар»ининг ҳалокати» ҳамон қадрини йўқотган эмас. Унда одамларни далвай қилиб чалғитиб, бировнинг дўпписини бировга кийдириб кун кечирган иблислар кирдикори тадқиқ этилган.

Бундай бало бор экан, бу мавзу ўлмайди.

Орол фожиаси ҳақидаги асарида эса бу офатнинг асос-илдизи, халқ бошига келтирган адоқсиз кулфати чуқур очиб берилган.

Эл-улуснинг изтироблари катта инсоний дард ва ҳасрат билан ифода этилган бундай асарлар ҳеч вақт ўз қимматини йўқотмайди.

Пушкин айтади:

Бахтлидир майини ичиб бўлмаган,
Ва тинглаб бўлмаган найдан ҳам наво...

Қаранг, замонлар ўтиб, ўша «Бўсаға» романи «Жаҳон адабиёти» журналида ёруғлик кўрди ва халқимизнинг маънавий мулкига айланди. Эндиликда эса, эшитишимга қараганда ҳозир Ўрозбой иним бундан чорак

аср муқаддам таъқибга учраган романининг давомини ёзиш ниятида меҳнат қилаяпти экан. Мана, Мустақиллигимизнинг шарофати, мана ёзувчи илҳомининг қайта порлаб, қайта тикланиши!

Ўрозбой Абдураҳмонов ҳассос ёзувчи бўлибгина қолмай, ўткир публицист ҳамдир. У қорақалпоқ ҳаётидаги ҳар бир ўзгариш ва унинг замирида ётган элнинг яратувчилик даҳосини кўздан қочирмайди. Ёзувчининг марказий нашрларда чоп этилган шу руҳдаги публицистик асарларини санаб адогига етиш қийин. Мен унинг ҳар бир чиқишини кузатиб бораман. «Трансчегаравий дарёлар» бўладими, ёки бўлмаса, «Ўтмиш ўлмасин, келажак яшасин», «Яхши ниятлар шаҳри» бўладими, ёки бўлмаса, «Дарё тўлиб сув келди», барча-барчаси она заминга меҳр ва эл-юртга ихлосдан иборат. Улар ҳали орзусига етмаган инсоннинг қанотли интилишлари ва икки дарё орасига асилликнинг қайтиши ҳақида. Энг муҳими, нозик кузатиш ва ёниқ тугёнлар билан тўла. Яшараётган ҳаёт нафаси бор бўйи билан уфуриб туради. Шубҳасиз, кишини ўйлашга, ҳалол ва покиза яшашга, қуриш ва яратишга даъват этади. Ва шу жиҳати билан юракка яқин, қадрли.

Бу — чинакам ёзувчи публицистикаси. Уларни ўқиб, бир хулосага келаман. Куппа-кундузи йўлини йўқотиб, ўзини тўрт томонга ураётган аросатдаги отлиққа нисбатан зимистон қаърида бўлса-да, милтираган чироқни кўзлаб манзил сари интилаётган ҳорғин пиёданнинг толейи баланд. Чунки унда умид бор, ишонч бор, олдинда йилт этган ёруғлик ва келажак бор...

Ўрозбой Абдураҳмонов белни маҳкам боғлаб, халқимизга хизмат қилаётган сўз заҳматкаши. «Қуръони карим» маъноларини бир эмас, икки қайта она тилига таржима қилгани ҳам унинг нечоғлик маърифат фидоси ва нечоғлик забардаст ёзувчи эканини аён кўрсатади. Бу — осон иш эмас. Бунинг учун, аввало, йўл бўлиши керак ва шунга яраша журъат. Иймон мустаҳкам бўлиши керак ва шунга яраша сабот ва матонат...

Бир боғ яратайки, элим шунда ором олсин, деган собит инсонгина бунга журъат этади.

Албатта, «Бўсаға»дан сўнг таъқиб ва тазйиқ Ўрозбойни тарк этгани йўқ. Уни яқин-яқингача, эҳтимол, ҳозир ҳам, қора ҳасад қувиб юрганига ўзим гувоҳман.

Дейдилар: — Ит ҳура,
Ўтади карвон.
Ранжу балолардан
Ёнмасин жонинг.
Лекин алам қилар,
Бир умр гирён
Итлар орасидан
Ўтса карвонинг.

Аммо ҳақиқат бор бу оламда. У бир кун барибир юзага чиқади. Учқур хаёл, Худо берган сабот ва истеъдод ўз ишини қилди. Ўрозбой Абдураҳмонов забардаст ёзувчига айланди ва халқимизнинг меҳрини қозонди.

Шу маънода, менинг фикрим атоқли қорақалпоқ адиби Тўлепберген Қаипбергенов хулосасига ғоятда уйғун ва ҳамоҳанг. Улкан адиб умрининг охирида Ўрозбой ҳақида мақола ёзиб, уни бургутга ўхшатди. Бургут қора қузғунларни лол қолдириб яшайди, баланд тоғлар узра мағрур парвоз қилади. Унинг насибаси ҳалол, деди. Бу фикрга қўшилмай бўлмайди. Чунки ёзувчи укамизнинг курашларда кечган ҳаёт ва ижод йўли буни тасдиқлаб турибди.

*Абдулла ОРИПОВ,
Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири*

Чангалзор «пайғамбари»нинг ҳалокати

Эссе

МИРЗАНИНГ ИЗЛАРИ

Девона девонани кўрса «Ё ҳақ!» дейди.

Халқ мақоли

Саҳар пайти Қоратоғ ёнбағирларида сайр қилсанг, оппоқ, ҳарир туман орасидан унинг чўққилари гўё ожиздек кичрайиб кўринади, пешинга бориб туман тарқагач, чўққилар худди қаддини ростлагандай туюлади. Ростдан ҳам тоғ чўққилари ҳар сонияда ўзини ҳар мақомга солиб, товланиб туриш табиатига эга. Бу ҳолат кенг дала-ларга, жазирама қумликларга кўзи ўрганиб қолган одамларга, айниқса, ғалати бўлиб туюлади, тоғлар ортида нималар борлигини кўргиси келади. Бориб қарасанг, тоғлар ортида фақат тоғларнигина кўрасан. Қоратоғнинг ҳар бир тоши — халқимиз тарихининг гувоҳи. Борди-ю, унга тил битгудай бўлса, эҳтимол, улуғ боболаримиз Беруний, Ибн Сино, Бердақ билан Ҳожиниёзнинг давридан ҳикоя қилган бўларди. Агар унга тил битгудай бўлса, қадимда кўплаб золим подшо-лар ўтганини, аммо барчасидан ҳам тузукроқ ном қолмаганини, Бердақ каби алломаларнинг эса эл-юрт учун талай-талай яхшилик қилиб кетганини гапириб берган бўларди. Агар унга тил битгудай бўлса, Султон Вайис бобо қабрининг қандай муъжизаси, илоҳийлиги, қаромати бор-йўқлигини, уни тавоф қилиб юрганларнинг, зиёратчиларнинг эса алданганларини, уларни йўлдан урганлар фақат ўз нафси, ҳамёни учунгина бу ерни тарғиб қилаётганларини айтиб берган бўларди...

Мана шу Султон Вайис бобо қабридан тахминан ўттиз чақирим нарида, Шимама деган овулда 1935 йили Қимбатбой деган одам фарзанд кўрди. Унга ёр-биро-

дарлари, қариндош-уруғлари тўпланиб Мирзабой деб исм қўйдилар. Улар норастанинг униб-улғайиши, бахтли бўлишини тилаб, яхши истаклар билдиришди. Бола ота-онасининг қувончига қувонч қўшиб, улғая бошлади. Қимбатбой билан Ойимнинг бахтига яна икки фарзанд туғилди, аммо улар дунёдан эрта кетдилар. Тўнғичлари Мирзабой оилада яккаю ягона фарзанд бўлиб қолди. Ота билан она топганларини унинг оғзига тутдилар, ҳамма нарса Мирзабойники эди.

Мирзабой муштдайлигидан қўни-қўшниларнинг болалари билан ўинамас, сал нарсага аразлаб қоладиган, ўзини кўпчилик бор жойдан олиб қочадиган, тунд ва индамас бўлиб ўсди. Уй ишлари билан банд онасининг ёнидан бир қарич ҳам нари силжимаё ўсди. Ҳатто улғайиб, биринчи синфга ўқишга борганида ҳам бу одатини ташламади. Мабодо онаси тўйга борса, Мирзабой унинг этагидан маҳкам тутиб, орқасидан эргашадиган бўлди. Онаси уни ер-у кўкка ишонмай, «айланай»ни канда қилмай эркалатиб ўстирди.

Шундай қилиб, Мирзанинг миясига ёшлигидан: «Ҳамма нарса ўзимники бўлса», деган тушунча маҳкам ўрнашиб қолди. «Отам ўзимники, онам ўзимники, уй-жой ўзимники, хўш, нима учун ўзгаларники ўзимники эмас?»

У дастлаб Озод овули мактабида, сўнг Андреев номидаги мактабда ўқиди, аммо ўқишни ёлчитмади. Дарслардан улгуролмагани учун синфдан синфга ўтолмади. Ана шунда ўзини ўйлатиб юрган муаммоларига жавоб топгандай бўлди: «Қандай қилиб ўзгаларнинг мулкини ўз мулкимга айлантурсам экан? Ўғирласанг калтак ейсан, сотиб олиш учун эса пул керак. Демак, дунёнинг таянчи — пул! Пулинг бўлса, ҳамма нарса сеники!». Тўғри, оиласи сал камбағалроқ эди. Бироқ, II жаҳон уруши тугаб, қайта тиклаш даврида кимнинг оиласи бой-бадавлат яшаган эди? Ҳамма бир ёқадан бош чиқариб, халқ хўжалигини қайта тиклашга отланганида, одамлар бориға, топганиға қаноат қилишди-ку, ахир!

Аммо Мирзабой бунга қаноат қилмади. У эртароқ мол-дунё топишга, уйига кўпроқ ўлжа олиб келишга ҳаракат қилди. У ўтин йиғиб, Беруний бозорига олиб бориб сотишни одат қилди. Ота-онаси эса ёлғиз фарзандларининг удли-шудли чиқиб, молтопар бўлиб қолганидан қувондилар. Бозордан топган пули Мирзабойнинг нафсини қондиrolмади. Негадир бу пул унга камдек туюлаверди. Шунинг учун кўпроқ ўтин йиғиб, кўпроқ пул топиш ғамига тушиб қолди. Кўпроқ ўтин чопиш учун кўпроқ вақт керак эди. У аввалига дарслардан қоладиган одат чиқарди, сўнг эса мактабга боришни бутунлай йиғиштириб қўйди. Ўқитувчилари келиб бир-икки бор тушунтирган бўлди, аммо Мирза тушунмади. Ахири, улар ҳам бу ихлоссиз ўқувчини бир амаллаб синфини тугатишга кўмаклашишди-ю, бошқа мактабга ўтказиб юборишди.

...Шимама овулининг шаҳарга қатнаб ўқийдиган болалари мактабга топилса — машинада, топилмаса — пиёда боришарди. Бошқа болалар қатори Мирзабой ҳам гоҳ машинада, гоҳ пиёда қатнарди. Баъзан у овулдан сал узоқлашгач, тезлигини пасайтирган машинадан лип этиб тушиб қочиб қоларди.

— Нега ундай қилдинг, Мирзабой?

— Ҳайдовчига берадиган ортиқча пулим йўқ.

— Доимо шундай қиласан-ку?..

Бунақа гапдан сўнг Мирзабой лом-мим демай, безрайиб қоларди.

Мирзабой синфдошларидан ажралиб, яккаланиб қолди. У болаларнинг турли ўйинларига ҳам аралашмайдиган бўлди. Ўша пайтда овул йигитларига қизиқ туюладиган тракторга парво ҳам қилмади. Хуллас, мактабга қатнамай ўқишни битирди. Битирди-ю, ҳеч қандай хунарга ҳавас қўймади. Бу орада отаси Қимбатбойнинг бироз кўзи оғриб юрди-ю, охири кўрмайдиган бўлиб қолди. Шунинг учун бўлса керак, Мирзани армия сафига ҳам чақирдишмади.

Тоғни урса талқон қиладиган йигит овулда ишсиз санқиб юрарди. У тенгиларнинг бири олий ўқув юртига, бири овул ишларига жойлашиб ишлаб юрганларида Мирзабой ўрганган ишини давом эттирди: ўтин йиғиб, шаҳарга олиб бориб сотди, бировларнинг эшигида хизмат қилди, аммо топиши сира кўнгилдагидай бўлмади. Тўғри, у бир марта ҳунар ўрганиш учун қисқа курсда ўқишга ҳаракат қилди-ю, бироқ ундан ҳам бирон наф чиқаролмади, эплолмади. «Уйдан бир тийин пул келмаса, қандай қилиб ўқийман!» — деб баҳона қилди. Ногирон кекса отаси билан колхоз юмушларида ишлаётган муштипар онасидан пул таъма қилган барзангидай йигитдан нима кутиш мумкин, ахир?

Техника танқис бўлиб турган пайтда, Мирзабойга ўхшаган билагида кучи бор йигитлар колхозга ниҳоятда зарур эди. Ариқ қазиш, суғориш, хуллас, қўл кучи лозим бўлган жабҳаларда муҳим ишларни Мирзабойга ўхшаган йигитларга ишониб топширишар эди. Аммо шундай долзарб пайтда Мирзабойнинг ҳавойилиги яна кўзиб, колхоз ишларини хўжақўрсингагина бажариб юрди. У огирнинг усти, енгилнинг ости билан ишлар, тез-тез сабабсиз ишдан қолар эди. Тўғрисини айтиш керак, у маош куни яқинлашгандагина алоҳида бир ихлос билан ишларди.

Борди-ю меҳнат куни кам ёзилиб, маошни оз олиб қолса, бундай пайтлари бригадир билан ётиб олиб ёқалашарди. Колхоз маошни ишлаган юмушига қараб, колхозга келтирган фойдасига қараб тўлайди. Яъни, ким ўша колхоз оладиган фойдага кўпроқ улуш қўшса — кўпроқ, озроқ қўшса — озроқ маош олади. Бу усул Мирзабойни қаноатлантирмади. У пул топишнинг бошқа йўлларини қидира бошлади.

Колхоз ишлари тугагач, овулда одамлар уч ой дам олишади. Ҳосил тўплангач, тўй-маъракалар бошланади. Шундай кезларда тўйларда бахшилар дoston айтишади; кўчқор уриштиришлар, полвонларнинг курашлари қизийди. Одатда машҳур полвонларнинг кураши туга-

гач, ёш полвонлар майдонга тушишади. Шундай маъракалардан бирида бир ёш полвон билан беллашадиган киши топилмади. Одамлар Мирзани гиж-гижлаб даврага туширишди. Ўша даврада у мутлақ полвонни йиқитиб сарпо олишга муваффақ бўлди. Шундай қилиб ёш полвонлар орасида Мирзабойнинг ҳам номи тилга туша бошлади.

Шу-шу Мирзабой рақибини енгиш мақсадида эмас, сарпо олиш учунгина даврага тушадиган бўлди. У билан беллашиб юрган Эркабой полвон қуйидагича ҳикоя қилади:

«Мирзабой жисмонан анча бақувват бўлиб, кўпинча бизни йиқитар эди. У индамай юргани билан аслида ўта мақтанчоқ. Бир куни у: «Мен «Эрназар темирчи»нинг республика миқёсидаги мусобақасида қатнашиб, совриндор бўлганман», деб керилди. Ўша маъракада қатнашган одамлар бу гапни эшитиб, мийиғида кулиб қўйишди. «Эрназар темирчи»нинг маъракаси қандай қилиб республика миқёсидаги мусобақа бўлсин, ахир?»

Мирзабой сарполарга қизиқиб, тез-тез даврага тушар, ўн сўм учун ҳам курашиб елкаси ерга тегар, масхара бўларди.

Баҳорда одамлар дала ишларига чиққач, Мирзабой полвон («полвон» номи унга истехзо билан қўшиб айтиларди) бирон баҳона топиб ишдан қочар, ҳафтаўн кунлаб йўқ бўлиб кетарди. Ўзларингизга маълум, экин-тикин ишлари кутиб турмайди. Қариндош-уруғлар, колхоз раҳбарлари Мирзани ўртага олиб насиҳат қилганларида ҳам лом-мим демай, тўнглик қилиб ўтираверарди.

У: «Колхознинг берган озгина маоши билан қосам оқармайди, пул топишнинг бошқа йўллари қидирганим маъқул. Кураш тушиб анча пул топса бўларкан. Ҳар ҳолда обрўйим ҳам ёмон эмас. Кимсан, Мирза полвонман! Афсус, овулда йил — ўн икки ой кураш тушишнинг иложи йўқ-да! Яна қандай қилиб кўпроқ пул топсам экан?» — деб ўйларди.

Бир куни Мирзабой «пул топишнинг бирдан-бир йўли — пахса уриш», деган гапни эшитиб қолди. Маълумки, пахса уриш ҳазилакам иш эмас. Жуда оғир меҳнат. Лекин анча пул топса бўладиган иш. «Аттанг, — деди Мирзабой, — бўш юргандан кўра пахса уришни ўрганиш керак экан-ку!..» У ана шу меҳнатга ёлланди. Лой отар экан, бошқа ҳунарнинг бошини тутмаганига қаттиқ ўкинди. Чунки, лой отган одам ўн беш сўм олса, пахса урган одам йигирма беш сўм, урилган пахсани тарашлайдиган уста эса қирқ сўмгача олар экан. Мирзабойда қора куч бор-у, ҳунар йўқ эди.

Шундай қилиб, у одамларнинг хўжалик ишларига ёлланиб кетди. Бу ишлар мавсумий эди. Кам пул ишламасди, ойига ўрта ҳисобда уч юз сўмгача топарди, қиш келса тўй-маъракаларда ҳам кураш тушарди, сарпо оларди.

Унинг дарди ҳуши пул топиш бўлиб қолди. Бунга шу қадар берилиб кетган эдики, атрофида гиргиттон бўлиб юрган дуркун қизларга кўз қирини ҳам солмади. Бир куни қариндош-уруғлари тўпланиб, унинг бошини икки қилиб қўйиш ҳақида маслаҳатлашишди. Ҳа, айтгандай, илгари бир қизни кўз остига олиб юрар, бундан садо чиқавермагач, бир чаққонроқ йигит қизни илиб кетган эди. Мирзабой буни ҳам пулининг камлигидан кўрди: «Пулим кам бўлгани учун мени ҳеч ким ҳурмат қилмас эди, шунинг учун уйлана олмадим».

Ўттиз ёшларга кириб қолганида ёр-биродарлар, қариндош-уруғлар йиғилиб, Мирзабойни уйлантириб қўйишди. Бироқ, ҳавойилиги туфайли оилани мустаҳкам тутолмади. Мирзабойнинг қурумсоқлик одати, қизганчиқлиги сабабли хотинини таъқиб қила бошлади, нимадир сўраб қўшнисиникига чиқадиган бўлса кетидан эргашди. Унинг назарида дунёда ёлғиз хотин — ўзининг хотини, дунёдаги барча ошиқ-у беқарор эркак зоти борки, унинг хотини кетидан эргашиб юргандай бўлиб туюлди. Бундай рашкчи муҳаббатнинг келажаги яхшиликка олиб бормади, икки ойга етиб-етмай ажрашишди... Хотинининг кетидан излаб бормади...

1969 йили Берунийда юз берган табиий офатдан сўнг унга иш кўпайди: ҳамма уй-жой қуриб, йиқилган пахсаларни тиклай бошлади. «Шунча куч-қувватинг билан шу пайтгача бирон-бир ҳунарнинг бошини тутмаганингни қара-я», — дейдиган одам бўлмади.

Унинг фикрича, қурилиш маҳкамаларида маошни ойига икки мартагина беради. Бунинг устига керагидан, эҳтиёжингдан икки-уч марта кам оласан. Маоши оз ҳунарнинг нима кераги бор? Эртанги ваъдадан бугунги нақд пул яхши-ку!

Табиий офатдан сўнг Шимам овулида оқ чопон кийиб олган бир дарвиш пайдо бўлиб қолди. Одамлар уни Берунийдаги бозорда, Султон Вайис бобо қабри атрофида таркидунёчилик тарғиб қилинган йиғлоқи ғазаллар ўқиб, хайр-садақа йиғиб юганини кўришди. Дарвиш, дарёга муз тирбанд бўлгач, ҳаммаёқни сув олиб кетди, деб эмас, одамларда инсоф, диёнат қолмади, ҳамма худони унутди, шунинг учун юртни сув босиб кетди, деб ваъз айтар, ҳақ йўлига хайр-садақани аяманглар, шунда эл-у юрт омон бўлади, деб жаврарди. Баъзи лақма, кўнгли бўш одамлар ундан эҳсонини аяшмас эди. Шунда уни узоқдан кўрган Мирзабой бир муддат тикилиб қолди... чунки... кўз очиб юмгунча дарвишнинг олдида анчагина танга йиғилганди. Ҳатто белини букмай: «Садақа радди бало! Пирлар мададкор бўлсин!..» деб жавраб ўтириб ҳазилакам пул топмади бу дарвиш.

Мирзабой аста унга яқинлашди. Дарвиш уни кўрган заҳоти дарҳол мурожаат қилди:

— Эй, бандаи мўмин... Пири мададкоримнинг аён қилишича сенда бир дард мавжуд... Илло дардингни баён айласанг, биздан шифо топурсан, бўтам!..

Мирзабой жисмидаги бу «дард»нинг нима эканлигини идрок қилмоқчидек бир лаҳза ўйланиб туриб қолди, сўнг қийиқчадаги тўпланган пулларга мўлтайиб қаради. Қизиқ, дарвиш пулга ўчлигини назарда тутди-микин ёки сўққабошлигини?

— Ҳа, тақсир, менда ҳақиқатан ҳам бир дард бор. Уйланолмай юрибман, — деди у ниҳоят тилга кириб, — айтгандай, тақсир, буни қаёқдан билдингиз?!

— Шундоққина юзларингдан аён, бўтам... Менга ваҳий келдиким, ушбу Шоҳаббос шаҳрида бир дардманд бор, ул ўғилсизга ўғил, қизсизга қиз бўлиш ниятидир... Дедиларким, ани ўз паноҳингга олғайсан! — деди дарвиш қироат билан.

Бу гапни эшитиб, Мирзабой баттар лол қолди. Дарвишнинг ўзи эса, шу кеча қаерда тунасам экан, деган ташвишда эди. Иши юришиб, мана бу анқовнинг рўпара келиб қолганини қаранг. Худди шу куни Мирза дарвишни шаҳарнинг шундоққина ёнгинасидаги «Ленинизм» колхозининг олтинчи бригадасидаги кулбасига бошлаб келди. Бир пиёла чой устида дарвиш билан иккаласи ораларидан қил ўтмайдиган оғайни бўлиб қолишди. Дарвишнинг айтишича, у бола-чақали, бўйи етган икки қизи ҳам бор экан. Гап орасида у Мирзабойни ўз паноҳига олиб, қизларидан бирини хотинликка бериш ниятида эканлигини ҳам қистириб ўтди. Дарвишнинг (исми Йўлли, фамилияси Наврўзов, Туркманистон ССРнинг Тошовуз области Калинин районидан) гаплари мойдай ёқди. Айниқса, у Мирзанинг турмуш тарзини суриштириб олгач:

— Бўтам, сен худо деган банда экансан. Турмушинг ҳам мақтайдиган даражада эмас. Фақирга мурид тушсанг... Нима дейсан? Пахсакашлик қилиб юрсанми, қўй бу ишни, мен билан юрсанг кам бўлмайсан! — деди. Мирзабой бу гапни эшитиб ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетди.

Шу-шу, Мирзабой дарвишлик йўлини тутди. Содиқ шогирд сифатида бозорда, дўконларнинг атрофида, зиёрат кунлари эса, Султон Вайис бобо қабри теварагида Йўлlining этагини тутиб санқиди. Оқ чопони-ю бўйнига осиб олган турли-туман тақинчоқлар ва қўлидаги ҳасаси боисми, Йўлли чиндан ҳам дарвишга ўхшарди. Мирзабой эса, бечораҳол одам бўлиб кўринишни сира эпломасди. Йўлли дарбадарликда тажрибали бўлгани

учун бир жойда тўхтамас, кўним топса қадри кетиб қоли-
шини яхши биларди. Шунинг учун ҳам у Мирзабойни
эргаштириб, шаҳар-у қишлоқларни оралаб изғирди.
Мирзабойнинг айтишича, Йўллага шогирд тушиб
юрган пайтларида у кунига юз эллик сўмдан «даромад»
қилган, аммо бир тийин ҳам олиб қолмай устозига
берган. Негаки, унинг олдида Мирзабой бир умрга
қарздор. Ахир, дарвиш уни ўғлидай кўриб, қизини бер-
моқчи-да!

Тўғриси айтганда, «устоз»и уни дарвишга айлан-
тириш учун озмунча меҳнат қилмади. Бир масжидда
тунаб қолганларида, «устоз»и кимнингдир чопонини
ўғирлаб унга кийдирди, бўйнига турли тақинчоқ-у
тасбиҳлар осди, Судан мунчоқларидан ясаб берди, киос-
каларда дуч келган нишонни харид қилиб, унинг кўксига
тақди, кўлига ҳасса тутқазди, ўзи чала-чулпа биледи-
ган Қуръони карим сураларини ёдлатди. Хуллас, ўша
ўзимиз билган тўпори Мирзабой сал галати одамга, яъни
дарвишга айланди.

Мирзанинг ўзи ҳам қараб турмади, албатта. Кўнгил-
чан одамларнинг юрагини эзадиган гапларни мунчоқ-
дек тизишни, садақа сўраш йўлларини кунт билан эгал-
ларди. Орадан уч йил ўтмай пиридан кўнгли совиди.
Йўлли берган ваъдасининг устидан чиқмади — у топ-
ган ҳамма пулларни олиб кўярди, устига-устак «қизим-
ни бераман», деган ваъдаси ҳам сароб бўлиб чиқди.
Боз устига, Йўлли Мирзаларнинг овулига боравериб
ҳаммани безор қилди, охири овулдошлари уни ҳайдаб
юборишди...

Шундан сўнг Мирзабой мустақил иш бошлади. Сул-
тон Вайис бобо қабри теварагини ўзиники қилиб олди.
Бироқ, унга одамлар кўп ҳам ишонавермас, шу боис
тушумнинг унча мазаси йўқ эди. Ёр-биродарларнинг,
қариндош-уруғларнинг гапларига кирмай, Султон Вайис
бобо қабрига қатнай бошлагач, унинг номи «Мирза
жинни»га чиқди. Туппа-тузук ишини ташлаб, телба-
намо ҳаёт кечираётганлиги учун ҳам унга шундай ном

берилган эди. Мирзабойнинг ўзи эса бундан ниҳоятда хурсанд бўлди. Чунки, дарвишона кийинмаса, ўзини бечораҳол кўрсатмаса, ким унга садақа берарди? Бунинг устига, Султон Вайис бобо қабри теварагида Қуръон ўқиб, садақа сўраб ўтирган фақат Мирзабойми? Унга ўхшаганларнинг садақа талашиб қилган жанжаллари унча-мунча улоқ ўйинидан ҳам қолишмасди. Бунақа пайтда Мирзабой ҳақини бировга бериб, оғзини очиб ўтирадиганлардан эмас. Ҳар ҳолда унда куч-қувват бор... Афсуски, саводи... Савод масаласида кўпинча у панд еб қоларди. Ҳозир одамларни қойил қолдириш қийин. Жинси шим кийиб, бўйнига бўйинбоғ тақиб юрган одамларга насиҳатгўйлик қилсанг бурнини жийиришади.

Унинг бахтига лақма одамлар омон бўлсин, чунки Султон Вайис бобо қабри теварагида топган пули кунига икки юз сўмга етди. Мирзабойга бу пул ҳам камдай туюла бошлади. Ора-чорада табибчилик билан ҳам шугулланади. Зиёратчилар орасида ҳар хил дардга чалинган одамлар топилиб қолар, улар шифо истаб Султон Вайис бобо қабридан мадад сўрашар эди. Мирзабойга дуч келган беморлар ундан бир хил «ташхис» эшитишарди: «Кўз тегибди». У барчага шу «ташхис» асосида эм буюрарди. Эми ҳам битта: «Исириқни мол ёғига аралаштириб, доғ қиласан-у баданингга суркайсан. Сўнг қалин кўрпа ёпиниб терлайсан. Қарабсанки, эрталаб отдай бўлиб кетасан!»

Бунақа эм содда одамлар буёқда турсин, баъзи саводли одамларга ҳам маъқул туша бошлади. Бу, албатта, маҳаллий даволаш муассасаларининг аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш даражаси пастлигидан далолат беради. Беморлар дайди дарвишдан даво иташармиди? Нега улар оқ халат кийган шифокордан кўра, оқ тўнли дарвишнинг олдига боришни афзал деб билишади? Чунки дарвиш уларга захрини сочмайди, кўнглини оғритадиган гап айтмайди.

кел», деб овораи сарсон қилмайди, ёки «фалон микробнинг йўқлигига справканг борми?» демайди.

Мирзабойнинг олдида келувчилар орасида фарзанд доғида куйиб юрган жувонлар ҳам бор эди. Уларга ҳам «кўз тегибди» деган «ташхис» қўйиб, маълум кунлари Муножот тоғига чиқиб, тепадан пастга қараб юмалашни буюрар эди. Ким қандай юмалаб, бу қанчалик эм бўлганини ким билади, дейсиз. Гапнинг индаллоси, ўша жувон минг бор дуо такрорлаб, ер юзини айланиб юмалаганида ҳам фарзанд кўролмаслиги ҳаммага аён. Авлиёю анбиёларга от садақа қилиб кўрилган фарзандларнинг ҳам маълум бир ота-онаси бўлишини ҳамма билади. Шу оддий ҳақиқатни била туриб, Муножот тоғидан юмалаганлар ҳам кам эмасди. Бу бемаъни иш туфайли неча-неча оилалар барбод бўлиб кетганини айтмайсизми?..

Шундай қилиб зиёратчилар олдида Мирзабойнинг обрўси аста-секин оша борди. Овулдошлари уни «Мирза жинни» дейишса, баъзи танимайдиганлар учун у қандайдир илоҳий, нафаси ўткир кимса бўлиб туюлди. Бундай тан олинисининг ўзи Мирзабойнинг обрўсини ошириб, унга келадиган хайр-садақани кўпайтирди. У пулга шунчалик ҳирс қўйдики, зиёратчилардан сўраб олиш даражасига ҳам етди. Қариб қолган ота-онасини ҳам улар олиб келган овқат билан боқарди. У пулни тийинлаб йиғди, бир чақа ҳам ножўя сарф-у харажат қилмади, ўзганинг мулкани ўз мулкига айлантираверди, айлантираверди. Ҳатто, автобусда ҳам билет ҳақи ўрнига фотиҳа ўқиб, ҳайдовчини дуо қиладиган даражага етди.

Мирзабой меҳнатсиз умр кечириб юрган кунларининг бирида, 1980 йилнинг охирида Султон Вайис бобо зиёратгоҳига замонавий кийинган бир йигит келди. У ўзини «Москвадаги Шарқшунослик институтининг илмий ходими Абай Бўрибоевман», деб таништирди...

АБАЙ ДЕГАНИ КИМ БЎЛДИ!

*Цивилизациянинг энг катта офатларидан бири —
ўқимишли аҳмоқларнинг мавжудлигидир.*

Карел ЧАПЕК

Мирзабой одатда ўқимишли кишиларга шубҳа билан қарарди. У олдига келган йигитга ҳам шундай кайфиятда қаради. Йўқ, бу овулдаги ўқимишлиларга сира ўхшамас, ниҳоятда кичикфеъл бир йигит эди. У Мирзанинг турмушини, дарвишлик ҳаётини суриштириб, ичи-бағрига кириб кетди. Тили ҳам тушунарли. У бошлаб келган одамлар ҳам тузукка ўхшайди. Бундай қараганда, Абай шерикларининг илмий раҳбарига ўхшарди. У ўзини шарқ фалсафасини, маданиятини, динини ўрганиб юрган илмий ходим қилиб кўрсатди. Гапига қараганда, дарвишлар психологиясини, уларнинг одамлар психологиясига таъсирини ўрганиш мақсадида келишганмиш. Мирза бунга лаққа ишонди. Абай Мирзадан дарвишлар ҳаёти билан таништиришни илтимос қилди, уни текшириб кўражагини айтди. Мирзабой эса, унинг томирини ушлаб: «Сенинг бошинг оғрийди, дармонинг йўқ, кўз теккан», деди. Мирза бунақа гапларни илгарилари ҳам кўп одамларга айтган эди.

Ҳозир эса, ўзини «ёш илмий ходим», «аспирант», «экстрасенс», «одамларни комплекс ўрганиш институтининг директори муовини», ҳатто, «диния министрининг ўринбосари» ва ҳоказолар деб таништириб, Москва, Вильнюс, Тошкент, Фрунзе, Нукус каби шаҳарлардаги баъзи обрўли одамларнинг ишончини қозониб юрган Абай Бўрибоевнинг ҳаёти ҳақида ҳикояни эшитинг...

Абай 1952 йили Қирғизистон ССРнинг Талас областида зиёли оиласида туғилди. Уч ёшга тўлгунча Чкалов номидаги колхозда, сўнг эса Москвада таҳсил кўраётган ота-онаси билан яшади. Иккинчи синфдан бош-

лаб, Фрунзе шаҳридаги олтинчи мактабда ўқиди. Ўзидан икки ёш катта акаси, синглиси ҳамда укаси бор.

Абайни отаси ҳам, онаси ҳам ниҳоятда яхши кўрар эди. Айниқса, отаси бошқа болалари орасида уни алоҳида севиб, ардоқлаб, совуқ сувга қўл урдирмай ўстирди. Абай ўзига нисбатан билдирилган бу муҳаббатни кўтаролмади, тайёрга айёр бўлиб ўсди. Онасининг гапига қараганда, биров тайёрлаб бермаса, ҳатто чойни ўзи қуйиб ичишга ҳам эринар эди.

У мактабда ўқиб юрган кезларида манманлиги билан кўзга туша бошлади: хоҳласа ўқирди, хоҳламаса йўқ... Унинг тушунчасича, Абай — дунёга алоҳида келган бола, бошқалар эса шунчаки бир гап, одамлар галаси. Отаси ҳам, онаси ҳам обрўли жойда ишлайди, акаси — талаба, қариндош-уруғлари орасида амалдорлар ҳам кўп. Хуллас, Абайнинг айтгани — айтган, дегани — деган. Унинг бирон аниқ мақсади ҳам йўқ эди. Мактабни битиргандан сўнг, ота-онасининг кўмагида Қирғизистон Давлат университетининг иқтисодиёт факультетига ўқишга кирди.

У гитарани яхшигина чалар эди. Бу ҳунари уни талабалар орасида тузуккина обрўга эга қилди. Ҳатто гитараси билан Қирғизистон телевидениесининг талабалар иштирокидаги «Ўтқир зеҳнлилар» кўрсатувида ҳам иштирок этишга муваффақ бўлди. Аммо, ўқиши мақтанадиган даражада эмас эди. Охириги курсда у имтиҳонга киритилмади. Яна ота-онаси унга ёрдамга келди. Хуллас, 1975 йили зўр-базўр ўқишни тугатди.

Университетни битиргач, ихтисоси бўйича ишга кирди, аммо, эртадан кечгача чўт қоқиб ўтириш унга малол келди. Сўнг яна қариндош-уруғларининг ёрдамида, Ўш шаҳридаги Тўқимачилик комбинатининг комсомол комитети котиби ўринбосарлигига тайинланди. Бироқ, бу ишни ҳам эплаб кетолмади. Бош оғриғини рўкач қилиб, жўнаворди... Ҳақиқатан ҳам унинг бош оғриқ касали бор эди. Турли касалхоналарга қатнаб, тиббиётга оид китоблар билан танишди, ўзини

ўзи муолажа қилишга уриниб кўрди. Кунларнинг бирида Москвада овқат емай, оч қолдириб эмлаш ҳақидаги бир мақолага кўзи тушиб қолди-ю, ўша ерга бориб профессор Ю.С. Николаевнинг кўлида даволанди. Яна кимларнингдир ёрдамида РСФСР Соғлиқни сақлаш министрлигининг марказий Республика шифохонасига ётқизилди. Санаторийга бориб, игнатерапия ҳам қилдириб кўрди. Докторлар унга яхши шароит яратиб берганлари билан, унинг бош оғриғини тузата олмадилар.

70-йилларнинг иккинчи ярмида кишилар орасида экстрасенслар ҳақида миш-мишлар кўпайиб, вақтли матбуотда одамга биотаъсир ўтказиш мумкинлиги ҳамда Шарқ табобати борасида шов-шувли мақолалар эълон қилинди. Баъзи марказий газеталар, журналлар шу масала юзасидан жамоатчиликнинг фикрини билиш ва чоп этилган мақолалардаги фикрларни хулосалаш ниятида мутахассисларни тўплаб мунозара ҳам уюштирди. Жамоатчилик ҳамда илмий тарзда айтилаётган гаплар текширила бошланди. Ўша пайтларда «Грузиядан машҳур экстрасенс Жуна дегани чиқибди», яна бир жойда «Порфирий Иванов дегани чиққанмиш», деган гаплар тарқалиб, улар ҳақида қулоч-қулоч мақолалар пайдо бўлди.

Ҳали илмда тўла тасдиқланмаган ана шундай миш-мишларга ишонган Абай экстрасенсларга ҳам бориб даволанди ва... кутилмаганда ўзида ҳам ғайритабиий «кучли биологик таъсир ўтказа олиш қобилиятини кашф этди». У Москвадаги кунларини бекорга ўтказмади, иложи борича керакли одамлар билан танишди, уларнинг ишончини қозонишга интилди, обрўли Жуна билан танишиш учун икки марта Тбилисига борди, кейинчалик Жуна Москвага кўчиб келгач, у орқали Москвадаги атоқли олимлар, шоирлар билан яқиндан танишиб олди. Улар қорачадан келган бу ёқимтой йигитнинг Шарқ ҳамда Тибет табобати ҳақидаги қизиқарли ҳикояларини, экстрасенсорик фазилатларнинг

халқ табобати билан боғлиқлиги борасидаги ҳангома-ларини жон қулоғи билан тинглашди. Абай бу гапларни шу қадар берилиб ҳикоя қилардики, тингловчиларнинг унга ишонишдан бошқа чораси қолмасди.

Абай Москвада кўп туролмади. Негаки, ҳар кимга ҳар турли, бир-бирига қовушмайдиган гапларни айтар, охир-оқибатда бир кун чуви чиқиб қолишидан чўчир эди. Ахир, у ўзини одамларга «Шарқ табобати билан шуғулланувчи...», «Тиббиёт институтининг талабаси», «аспирант», «илмий ходим» деб таништирарди-да. Кейин давраларда ўзи ҳақида ниҳоятда кам маълумот берадиган бўлди. Тез-тез Ўшга қатнаб қолди. Ўшдаги поликлиникадан ишга яроқсизлиги ҳақида қогоз ҳам олиб, ўзининг такасалтанглигини «қонунийлаштирди». Сўнгра Ўш шаҳридан ўттиз чақиримча нарида яшовчи мулла Исомиддин деган одамнинг олдига бориб ўзига дам солдирди, учуқлатди. Бу ишларига ўзича илмий асос қидириб кўрди. Бош оғриғи баҳонасида Ўш тева-рагидаги барча мулланамо кишилар билан учрашди, табибларга йўлиқди, уларнинг биотаъсирини синаб кўриш ниятида Москвадан одам чақиртирди ва шу каби ишлари билан тилга туша бошлади.

Бу нарса унинг учун москвалик танишлари олдида ўзини Шарқ халқлари табобатининг билағони қилиб кўрсатиш учунгина керак эди, холос. Шундай юриб, табибчиликнинг майда-чуйда сирларини ҳам ўрганди.

Айниқса, бу мақсади йўлида Ўш яқинидаги қорасувлик Исмоил халфанинг уйи унга жуда қўл келди. У отасининг, докторларнинг айтганини қилмай, табиблар олдига қатнайверди... Ҳатто, бир гал онаизори Исмоил халфанинг олдига бориб, ўғлини бу ердан ҳайдаб юборишини ҳам ўтиниб сўради.

Бу маҳалда ота-бола ўртасида низо чиқиб қолган, ота шўрлик ўғлига: «Бирон ишга киргин: бундай қилиб, бўшдан-бўш, лақиллаб юрмагин. Жуда ишлагинг кел-маса, уйда юравер, аммо санғишингни бас қил!» — деди. Албатта, бу гап унга ёқмади.

— Сизлар мени тушунмаяпсизлар, мен дунё учун фавкулудда бир истеъдод бўлсам... Ҳали менга одамлар сажда қиладилар, — деди у ота-онасига.

Шундай қилиб, Абай тез-тез уйдан бош олиб кетадиган одат чиқарди.

1978 йили бобоси оламдан ўтганида дафн маросимига соқол қўйиб келгани ҳаммани таажжубга солди. Қизиқ, бобоси ўлиб ётибди-ю, у гуё ҳеч нарса юз бермагандай лоқайд. Яна бир гал отасининг эллик йиллик тўйига совға сифатида олиб келинган биллур вазани ҳеч қандай сабабсиз чил-чил қилиб синдирди. Онаси шўрлик:

— Нега синдирдинг, ўғлим? — деса:

— Ярқираб тургани учун синдирдим! — деб жавоб қилди.

Абайни манманлик ҳамда худбинлик касали мутлақо асир қилган эди. Унинг танҳо истеъдод, илоҳий одам эканлигини бошқаларга қандай қилиб ишонтириш мумкин? У ўзини ҳамманинг диққат марказида кўргиси келарди... Таниш-билишларига академик А.Г. Спиркиннинг дастхат ёзиб берган китобини, Жунанинг дастхати тушган откриткани кўрсатиб, ҳадеб ўзининг анойи одам эмаслигини таъкидларди.

Москвага борганида Яков М.нинг уйида Патрис Лумумба номидаги Халқлар дўстлиги университетининг собиқ талабаси ҳамда шри-ланкалик будда роҳиб иштирокида будда динини қабул қилди, «Ананда» деган исм олди. Буддавийлик динининг ҳамма шартларини шак-шубҳасиз бажаражагини айтиб, онт ичди, сочини қирдирди. Ҳолбуки, у бу воқеалардан салгина олдин Москва теварагидаги черковлардан бирида христианлик динини ҳам қабул қилиб, чўқинтирилган эди. Аммо, табиатан қўнимсизлиги туфайли у буддавийлик динига ҳам, христиан динига ҳам, ислом динига ҳам тупуриб, тагин биотаъсир, экстрасенсорика ҳамда Шарқ табобати масалалари бўйича ўзини етук мутахассис қилиб кўрсатишга астойдил уринди. Ҳатто об-

рули олимлар, ёзувчи, шоирлар кумагида Шарқшунослик институтига ишга ҳам киришга ҳаракат қилиб кўрди. Аммо бу уринишларидан ҳеч қандай натижа чиқара олмади.

Шундай бўлса ҳам Москвадаги баъзи обрўли одамларнинг ишончини қозониб улгурган, ҳозирги тиббиёт уддалай олмайдиган хасталарни тоғдаги чоллар дам солиб ё эса учуқлаб тузатиб юбора олади, деб уларни ишонтирган эди. У гапининг исботи учун тирик мисол сифатида ўзини кўрсатди. Не-не докторларга қатнагани-ю, барибир уларнинг қўлларидан ҳеч вақо келмаганини, тоққа бориб муллаларнинг битта «куфсуф»идан кейин мусаффо бўлиб кетганини гапириб берди... Шарқ турмушидан беҳабар одамлар, айниқса, мулла Исомиддинга қизиқиб қолишди. Мулла Исомиддин ҳар қанақа касалга турли эзиб ичадиган дорилар, туморлар ёзиб берар эди (масалан, чойга, совунга, қандга, нонга, тузга...), беморлар эса шундан шифо топар эди, деб мақтади.

Абай бу гапларни айтаётганида тингловчиларни ишонтиришнинг турли усулларида фойдаланарди. «Мулла Исомиддин, — деб изоҳ берарди у, — нарсаларга дам солганида, тумор ё эзибички ёзганида уларга ўзининг биотаъсирини сингдиради, ўша нарсалар орқали биотаъсир беморнинг баданига ўтиб, уни даволайди. У одамларни шу йўл билан эмлаб кўп пул топади, аммо ўзи жуда камтарин яшайди, негаки топган-тутганини масжидларга инъом қилади...»

Бу гапларни эшитган ҳар қандай одам ҳам, ҳатто, ҳар нарсага шубҳа билан қарайдиганлар ҳам ишониши турган гап-да! Табибларнинг асосий дори-дармони гиёҳлардан тайёрланади. Ана энди, унга биотаъсир кучини қўшинг! Ахир бунга ким ҳам ишонмайди дейсиз? Абай ўзи гаплашаётган одамнинг ҳаракатидан, сўзидан, тушунчасидан унинг нималарга қизиқишини билиб олиб, гап йўсинини ўша томонга бурар ва худди шу масала юзасидан гап сотар эди.

У Москвада жуда кўп одамлар билан танишганини боя айтиб ўтган эдик. Улар орасида академиклардан тортиб то талабаларгача, шоирлару шифокорлар, каратэ бўйича мураббийу фарзандталаб жувонларгача бор эди. Абай Москвага борганда улар бу истеъдодли табибга, «халқ табобати бўйича машҳур мутахассис»га ўз уйларидан жой беришар, қўлига мўмай пул ҳам тутқазिशарди.

1977 йили Абай йогларнинг нафас олиш усулларини ўрганиб юрган чоғларида, Владимир Пестрецов раҳбарлигидаги каратэчилар секциясида спортчилар билан танишади ҳамда уларнинг машқларини томошабин сифатида кузатиб ўтиради. Ўша пайтлари Москвадаги олий режиссёрлик курсида ўзбекистонлик таниқли киноактёр Талъат Неъматуллин ўқиб юрар эди. Улар институт ётоқхонасида танишиб, бир-бирлари билан қиёматли дўст тутинишди. Талъатни Абайнинг Шарқ табобати, биотаъсир ҳақидаги ҳикоялари қизиқтиради. Абайни эса Талъатнинг фильмларда ижро этган роллари ҳайрон қолдирарди. Ўша пайтлари Талъат каратэ билан шуғулланиб юрарди (кейинчалик у каратэ бўйича Ўзбекистон чемпиони бўлди). Абай уни москвалик каратэчи дўстлари билан таништирди. Абай учун қанча кўп дўст орттирса, шунча яхши эди. Энди уларнинг ёнига киноактёр Талъат Неъматуллин ҳам кўшилди.

Абай шуҳрат қозониш учун кўп ҳаракат қилди. У А.С. Попов номидаги Бутуниттифоқ илмий-техник жамиятининг биоэлектроника лабораториясига қатнай бошлади. Бу жамоатчилик йўли билан ишлайдиган лабораторияга хоҳлаган одам қатнаши мумкин эди. Лаборатория одамлар танасидаги биотаъсир кучини ўрганар эди. У экстрасенсорик таъсирга эга одамларни синаб кўриш ва улардаги таъсир кучининг оз-кўплигини билиш борасида жамоатчилик йўли билан иш олиб борарди. Бу ерда чуқур илмий-текшириш ишларини олиб боришнинг иложи йўқ эди. Шунинг учун ҳам психорегуляция ҳақида бирон-бир аниқ гап ай-

тишлари қийин эди. Маълумки, аниқроқ бир гап айтилмайдиган нарсалар ҳақида миш-мишлар кўп бўлади. Шу сабабли Абай бу ердаги чала-чулпа эшитганларига Шарқ табобати ҳақида билганларини омухта қилиб, қандайдир сеҳрли куч борасидаги шов-шувли гапларни ахтарарди. Бу чўлтоқ тушунчаси билан содда одамларни ишонтириб, ўзига мухлислар тўплади. Шундай одамларнинг бири Жуна орқали танишган кишиси — таниқли шоир Валентин Сидоров эди.

Маълумингизки, В. Сидоров ҳинд мотивида бир нечта шеърлар ёзган, Ҳиндистонда яшаб ижод қилган рус рассоми Николай Рерихнинг ижодини ўрганган, «Ҳиндистонда етти кун» деган қисса ёзган. Уни Шарқ халқлари тарихи ва анъаналари қизиқтириб қолди ва айнан мана шу қизиқиш «мутахассис» Абайни шоир билан руҳан яқинлаштирди. Шоир Абайни ижодий кечаларга таклиф қилди. Ана шундай кечаларнинг бирида уни «Шарқ масалалари бўйича мутахассис», деб эълон қилиб юборди. Бу эса ҳаётдан ўрнини тополмай юрган Абайнинг қадрини ошириб қўйди. Экстрасенсорика билан қизиқиб юрганлар орасида унинг номи ҳам тилга олина бошлади. Унга кераги ҳам худди шу эди! Буёғини унинг ўзи эплаб кетди, ишонмаганларга Спиркиннинг китобини, Жунанинг суратини кўрсатарди. Ўзи ҳам Жунанинг атрофида кўп гиргиттон бўларди.

Абайнинг баъзи дўстлари уни Москвага ишга жойлашга уриниб кўрдилар. Бироқ, бу ҳеч қандай натижа бермади-ю, ҳарқалай, у билан дуч келганлар унинг таъсирига берила бошлаган эдилар. Унинг ваъзларини жон қулоғи билан тинглаганлар бўлди, лекин илмга заррача алоқаси йўқлигини тушунган одамлар эса қўл силтаб кетиб қолишди.

Экстрасенслар орқали Абайнинг номи аста-секин машҳур бўла бошлади. Бироқ, ундан дурустроқ шифо топган одам бўлмади. Бир кезлари «у рассом Ю. Ракшани даволабди», деган гап тарқалди, афсуски, кўп ўтмай бу рассом оламдан ўтди. Ваҳоланки, Абайдан

шифо истаб келганлар анчагина эди, бироқ ҳеч қайси-сининг дарди енгиллашмади. Бу орада эса унинг ясама донғи Болтиқбўйи, Қозоғистон, Ўрта Осиё ўлкалари-га тарқалиб улгурди.

Москвада узоқ турса сири очилиб қолишини билган Абай жойини ўзгартиришга мажбур бўлди. У одамлардан Қорақалпоғистондаги Султон Вайис бобо қабри ҳақида эшитиб, орттирган дўстлари Яков М., Александр К., Наташа В., Арвидас Я.лар билан етиб келди. Бу 80-йилларнинг охирларидаги гап. Мақсади, шу атрофдан ўзларига макон топиш, Султон Вайис бобо қабри теварагидаги зиёратчиларни, мулланамоларни, дарвишларни яқиндан ўрганиш эди. Дастлаб Абайнинг назарига йирик гавдали, ўрта ёшлардаги дарвиш илинди. У узоқдан бироз тикилиб турди-да, аста-секин олдига борди. «Дардинга даво бўлсин!», «Садақанг даргоҳида қабул бўлсин!» — қабилида тинмай жавраб турганлар орасида ҳалиги норғул йигитнинг келажаги бордай туюлди. У — ўзингиз билган Мирзабой эди. Абай унинг олдидаги ёзиғлик қийиқчага икки сўм ташлади.

— Садақанг қабул бўлгай, — деди Мирзабой қироат билан. Абай индамай унга билагини тутқазди. Мирзабой унинг томирини ушлаб:

— Сенга кўз теккан, бўтам... Бошинг оғрийди, мадоринг йўқ... — деди. Абай Мирзабой қўйган ташхисни русчалаб шерикларига ағдариб берганида улар ҳайрон бўлиб қолишди. Чунки Мирзабойнинг бу ташхиси ҳамма учун бирдай айтилишини билмас эдилар-да! Ҳарқалай, Абайга унинг гап-сўзи анча таъсир этди...

Бу дастлабки танишув иккаласини икки хил хаёлга толдирди. Мирзабой ўйларди: «Хўш, бу олифта ўқимишли йигитдан менга нима наф? Бергани икки сўмгина. Тагин бошимга бало орттирмасин! Ҳарқалай ҳукумат одамига ўхшайди-ку, пул бермаса-да, бошқа жиҳатдан ёрдами тегмасмикан?»

Абай эса: «Илгарилари танишган мулла-ю табиб, дарвишлар орасида энг саводсизи, калтафаҳми, бечораҳо-

ли — шу бўлса кераг-ов. Гавдадан худо берган экан-у, аммо ҳайт десанг қочиб қоладиганга ўхшайди. Бунақа лойдан хоҳлаган шаклингни ясаб олсанг бўлади! Бироқ савод масаласи чатокроққа ўхшайди, ҳечқиси йўқ, тарбияласа бўлади».

Улар бир-бирларини анча вақтгача синаб туришди, охири иккаласининг ҳам мақсади бир — меҳнатсиз кун кечириш бўлгани учунми, тезда тил топишиб, қиёматлик дўст бўлиб кетишди...

ПАЙҒАМБАР ҚАЕРДАН ПАЙДО БЎЛАДИ!

Қишда совуқ туфайли кун қисқа бўлади, тун эса ёқилган чироқлар ва фонусларнинг ёруғидан қизиб, узаяди.

А. П. ЧЕХОВ

«Уқимишли қўшнига хат»

...Абай Мирзабойни етти пуштигача суриштириб билиб олгандан сўнг, уни яхшилаб тарбияласа «тузуккина кўргазмали қурол» бўлишига кўзи етди.

— Хасталарни нима билан эмлайсан? — сўради у гап орасида Мирзабойдан.

— Қуръон бағишлайман, дам соламан, дуо қиламан, — деди Мирзабой ростига кўчиб.

— Хўш, шундан хасталар шифо топадими?

— Билмасам... балки шифо топишар. Ҳарқалай, олдимга бир келган одам қайта қорасини ҳам кўрсатмай кетади-ку, — деди Мирзабой. Абай унинг халқ табобатидан ҳеч нарсани билмаслигини фаҳмлаган эди.

— Хўп, кундалик топишинг қанча?

— Унчалик эмас, ўрта ҳисобда 150—200 сўмгача.

— Бу пулларни нима қиляпсан?

— Минг сўмга етганида омонат кассага соламан.

Ютуқ чиқадиганига!

— Жами қанча бўлди?

Мирзабой бу саволдан шубҳаланиб, Абайга бир қараб қўйди.

Абай асли иқтисодчи эмасми, унинг пулини аллақачон ҳисоблаб қўйган, Мирзабойни эса шунчаки синаш учун сўраётган эди.

— Бу пулларни беҳуда йигавергандан кўра, бирон керакли нарса сотиб олсанг бўлмайдими?

— Садақадан тушган пулнинг баракаси бўлармиди? — деди Мирзабой қанча пули борлигини аниқ

айтгиси келмай. — Бирон нарса олишга етмайди. Қўлимда кекса онам бор... Ўзим ҳам оила қуролмадим...

Унинг бу сўзларидан Абай Мирзанинг фаҳми фаросати Шимама овулидан нари ўтолмагани билан, ўз фойдасига, ўз ишларига пишиқ, пухта эканлигини англади. Шундай қилиб, Абай Мирзабойни «замонавий дарвишлик»ка ўргата бошлади.

— Ҳали қараб тур, сени дунёдаги эмизикли болалар ҳам танийдиган даражага етказаман. Районларингга номи қўйилган одамнинг исми шарифи Абу Райҳон Беруний. У жуда улуғ олим бўлган. Сенинг донгинг ундан ҳам ўтиб кетади. Ким билади, бора-бора районларингнинг номи сенинг шарафингга қўйилар... — деди Абай жиддий. Дарвиш унинг гапига маҳлиё бўлиб қолган эди. — Сен ўзингда қандай қудрат яшириниб ётганини билмайсан. Саводинг йўқда! Сен — биотаъсири кучли экстрасенссан! Сенинг қудратинг бармоқларинг-да... Мен сени Москвага олиб бориб, шу соҳадаги «наҳанг»лар билан таништираман. Бу ердагилар сенинг қадрингга етишмайди. Тушунтирганинг билан тушунмайди...

Мирзабой бу гаплардан ҳайрон бўлиб, ҳар куни, одамлардан садақа олиб юрган бармоқларига қараб «билмадим», деб қўйди.

— Аслида олтиннинг ҳам топилган жойида унчалик қадр бўлмайди. Агар ўқисанг, ўзингни ўзинг тарбияласанг, мана бундай одам бўласан ҳали... — деди Абай бош бармоғини кўрсатиб. Аммо, бунинг учун, аввало, ўз-ўзингга ишонишинг керак... Ҳиндистонда Ражнеш деган бир улуғ зот бор. Ўзи машҳур дарвиш... У ўз юртида қадр топмай, Америкага кетиб қолган. У ердан олти миллион долларга уй сотиб олган, ўзининг шахсий самолёти ҳам бор... Менинг фикри ожизимча, сен ҳам ана шундай фазилатга эга одамсан, сендаги қудрат Ражнешникидан ҳам кучли!

ИЗОҲ: Бгахван Шри Ражнеш Ҳиндистондаги бир университетнинг собиқ профессори. У ёшлик чоғлари дарахтга тирмашиб чиқиб, ўзида алақандай илоҳий кучнинг

таъсирини сезганмиш. Ҳозир АҚШнинг Орегона штатида яшайди, антикоммунистик реакцион сектага хизмат қилади. «Менинг истагим, — дейди Ражнеш, — сизларни оқибат натижада бемаъни бўшлиққа олиб бориш. Негаки, бўшлиқ таянч талаб қилмайди... Сизлар ҳеч нарсага жавобгар бўлмайсизлар, шунинг ўзи — сизларнинг дастлабки озодлигингиз». Ражнешнинг бир китоби «Социализмдан сақланинг!» деб номланган.

Абай Мирзани «замонавий дарвиш»ликка шунчаки ўргатибгина қолмай, бир гал унга Ражнешнинг сура-ти туширилган тумор ҳам жўнатди. У худди тасбеҳга ўхшар, турли мунчоқлар тизимидан иборат эди. Унга 108 та мунчоқ тизилган, чунки Ражнеш инсон ўзини озод ҳис қилишининг 108 хил усулини билар эмиш.

* * *

Мирзани тарбиялаш осонликча кўчмади. Абай унга келган одамларга қандай муомала қилиш йўлларини ўргатди. Абайнинг фикрича, Мирза ўз ҳузурига келганлар олдида экстрасенс сифатида индамай, кекка-йиб ўтириши шарт эди. Борди-ю, жудаям гаплашгиси келса «худо» номига «космос» сўзини қўйиб айтиши лозим. Агар илоҳий Будда ҳақида сўз юритгудай бўлса, унда албатта марксизм-ленинизм классикларининг номларини қўшиб, «дарвишларнинг кучи билан совет Иттифоқи, Америка ҳамда Ҳиндистоннинг бирлашув-и» ҳақида ҳам гапириб юборишни тайинлади. Бу эса, узоқ мақсадларни кўзлаб берилган сабоқ эди.

У овул кишилари орасида ҳам ўзини сал маданият-лироқ тутишга, кийимларига ҳам бундайроқ разм солиб қўйишга ўргатди. Шу билан бирга, жоиз бўлмаган жойда худони ўртага солиб, Куръон ўқийвермаслик керак-лигини, айниқса, унинг бу ҳаракати диндорлар олдида ўзининг қадрини кетказиб қўйиши мумкинлигини уқтирди. Султон Вайис бобо қабрида ҳам ўзини қан-дай тутиш зарурлигини тайинлади. Жудаям худонинг

ишларини тилга олавермай, онда-сонда бўлсаям даҳрийларнинг кўнглига ёқадиган гапларни ҳам айтиб туришни, буни қандай қилиб амалга ошириш йўлларини ўргатди.

— Бизларни икки марта Султон Вайис бобо қабри олдидан қувлаб юборди, — деб ҳикоя қилади зиёратчи М. Хоним. — Биз мархумларимизни эслаш ниятида қабристонга борган эдик. «Мен ҳукумат томонидан қабрни муҳофаза этиш учун қўйилганман. Иккинчи бу ерда қораларингни кўрмай. Йўқолинглар!» — деб Абай деган йигит бизларни ҳайдаб юборди. Ёнида Мирзабой, яна бизлар танимайдиган уч-тўртта одам ҳам бор эди. Ноилож орқамизга қайтдик.

Абай мана шу йўл билан Мирзабойга маҳаллий даҳрийларга қандай ёқиш сирларини далиллаб берди. Ўзи эса ҳамма ишни Мирзабойнинг зиммасига юклаб, гоҳ Москвага, гоҳ Ўшга, гоҳ бошқа шаҳарларга бориб, «Қорақалпоғистонда бир зўр экстрасенс бор экан, суф деса бас, ҳар қандай касални ҳам соғайтириб юборди», деб тарғиб қилди. Илгаридан биладиган танишбилишларига эса, «Экстрасенс масаласида Мирзабой менинг устозим, унга тенг келадигани йўқ», деб таърифлади. Москвадаги одамларга: «Яқинда халқ табобати институти ташкил бўлади, менга шу институт директорлиги вазифасини тавсия қилишяпти», деди. Шунинг учун у ўзини ҳозир халқ орасидан чиққан истеъдодли экстрасенсларни, табибларни, фолбинларни тўплаб юрган қилиб кўрсатди. У далил сифатида Мирзабойни тилга олди. Абайнинг бу гапларини унинг ёнида юрган эски жўралари Александр К., Владимир Пестрецов, Елена И. ва бошқалар тасдиқлашди. Вильнюсдаги рус драма театрининг собиқ режиссёри Игорь Николаев-Калинаускас ўзининг «Зодиак» клубида қилган маърузаларида тўғридан-тўғри «психорегуляция билан шуғулланувчилар Қорақалпоғистонга, Мирзабойнинг олдига боришлари кераклиги»ни маслаҳат берди. Каратэ бўйича собиқ мураббий В. Пестрецов ўзи-

нинг собиқ шогирдларини тўплаб, уларга кимда-ким «руҳий жиҳатдан мустаҳкам бўлишни хоҳласа, албатта, Мирзабойнинг олдига бориши керак»лигини айтди.

Шундай қилиб, Абайнинг тинимсиз тарғиботи натижасида, нотаниш одамлар назарида кечагина иржит юрган Мирзабой мана энди «пайғамбар» бўлди-қолди. Ҳатто Пестрецов, Николаев-Калинауускасларгача ўзларини «Мирзабойнинг шогирдларимиз», деб овоза қилишди. Улар Мирзабойнинг яшаш тарзини, садақа тўплаб омонат кассага қўяётганини, мабодо дунёдан кўз юмгудай бўлса, ҳамма топгани ҳукумат фойдасига қолишини, ҳар куни ўттиз чақиримча йўл босиб Султон Вайис бобо қабрига келишини, одамларни даволаш учун уларга турли доривор гиёҳлар теришини, биотаъсири орқали ногиронларни даволашини худди афсона мисол одамлар орасига тарқатишди. Пестрецов бўлса ўзининг шогирдларига Мирзабойнинг фотосуратини кўрсатиб: «Унинг ҳақиқий қиёфасини фақат фотосуратдагина аниқ кўриш мумкин, асл чеҳраси муқим бир шаклда бўлмай, ташқи таъсирга қараб ўзгариб туради», деб тушунтирди. Бу гапларни эшитган одамлар илгари Мирзани тушида ҳам кўрмаган бўлса-да, унинг сеҳрига, фазилатларига маҳлиё бўлиб қолишди. Мирзабойнинг олдига биринчи бор келганлардан бири Елена И. унинг фазилатлари ҳақида бундай дейди:

— Мен апрелнинг охирларида Мирзанинг олдига келдим. «Лена, Москва», деди. Мен ҳайрон бўлиб қолдим, чунки бу ерга келишимни ҳеч кимга айтмаган эдим...

Бу замонавий ўқимишли аёлнинг гапи. Ахир бу ерга келгунича Абай Мирзабой билан телефонда гаплашган эди-ку. Ўшанда Елена ҳақида маълумот бериши мумкин-ку, ахир?

Шундай қилиб, Абайнинг қўлбола пайғамбар яшаш ниятининг дастлабки босқичи кўприқдан суринмай ўтди. Мирзани кўришга интилган одамлар оқими тобора кўпая бошлади. Энди Абай ўзи кашф қилган тирик

«пайғамбар»ни сайр қилдиришга, Москвага олиб боришга бел боғлади...

1982 йили январда Мирзани Москвага олиб ҳам келди. Улар ўн кунлар чамаси Пестрецовнинг хонадонида яшашди. Сўнг шоир Валентин Сидоров орқали «Огонёк» журналининг бош муҳаррири Анатолий Сафронов билан танишдилар. Унга Мирзанинг туриш-турмуши ночор эканлиги, қарамоғида кўзлари ногирон онаси борлигини, ўзи эса ноёб экстрасенс эканлигини тушунтириб, унга ёрдам бериш лозимлигини илтимос қилишди. Анатолий Сафронов Қорақалпоғистон область партия кўмитасининг собиқ котиби номига хат ёзиб берди.

Хатнинг қисқача мазмуни қуйидагича бўлиб, ундан шундай маънодаги илтимослар ўрин олган эди:

«Қорақалпоғистон АССР Беруний районига қарашли «Ленинизм» колхозида Қимбатбоев Мирза деган одам яшайди. Бу одамда биотаъсир кучи мавжуд...

Ёш илмий ходим Бўрибоев Абай Асилхонович у билан боғланиб, узоқ муддатлар мобайнида тажрибалар ўтказиб, илмий иш ёзаётир.

Сиздан илтимосимиз шуки, бу ишларга ёрдам берсангиз, илмий идораларнинг таклифига биноан Қимбатбоевга Москвага келиб кетиши учун...»

Бу хатда айтилган гаплар Абайнинг кўпдан буён кутган орзуси эди. У хатнинг нусхасини ратопринтда кўпайтириб олди. Хат Мирзабой билан Абайнинг эркин юришларига, меҳнатсиз текин ҳаёт кечиришларига берилган муҳим ҳужжат бўлди, гўё. Тўғри, Қорақалпоғистон раҳбарлари уларга хатда илтимос қилинганчалик ёрдам беролмади. Фақат икки марта транспорт масаласида кўмаклашди, холос. Аммо, шу хат ҳам маҳаллий раҳбарларга яхшигина таъсир кўрсатди. Илгарилари милиция ходимлари: «фойдали меҳнатдан қочиб юрибсан», деб дағдаға қилишар эди, энди эса Мирзабойнинг мушугига пишт дейдиганлар пана-панага кириб кетишди. Мирзабойнинг тан олишича, хат

унга жуда катта ёрдам берган. «Шу хатни кўрсатиб, патрулда турган милиция ходимларига фотиҳа берган эдим, уларнинг ҳар қайсиси 3—5 сўмдан садақа тўплаб беришди», дейди Мирзабой.

Азалдан пулга ўч Мирзабойнинг олдига энди Москвадан, Вильнюсдан, Ригадан, Тошкентдан одамлар ёғилиб кела бошлади. Улар қуруқ келишмасди, албатта, Мирзабойга огзидан чиққан пулни беришарди. Зиёратчилар Мирзабойнинг авлиёлигидан ҳайиқиб, келган кунлариёқ борини унинг олдига ташлашарди. Қайтаётганларида Мирзабой уларнинг қаердан келганини сўраб-суриштириб, йўлкирага етадиган пулни қайтарар эди, холос. «Пул — ҳаром нарса, уни ушлаш гуноҳи азим! — деб таълим берарди зиёратчиларга Мирзабой. — Сизларнинг пулларингизни олишим билан гуноҳларингизни ҳам ўз устимга олган ҳисобланаман. Сизларга эса оқ фотиҳа бераман!» Мирзабой келганлардан пул ундиришнинг ҳар хил баҳона-ю йўллари уйлаб топарди. Бировни: «Одамларни ўрганадиган, текширадиган идора очилмоқчимиз, шунга ҳукуматнинг пули етмаётганмиш, ёрдам қилиш лозим», деб лақиллатса, бошқа бировни: «Шунча кундан бери ичиб-еганингиз, ётоқ ҳаққингиз», деб лақиллатиб, пулини ўмарар эди.

У баъзи зиёратчиларни Султон Вайис бобо қабри теварагида юриб садақа сўрашга, эркагу аёлни аралаш сойга бориб чўмилишга буюрар эди. Рус тилига нўноқ бўлгани учун, буни Абай орқали одамларга шундай изоҳлар эди:

— Бўталоқларим, сизлар мана шундай азоблар воситасида манманлик балосидан фориғ бўласизлар, асабингизни эговлаб юрган бош огриғидан қутуласизлар...

Оқшомлари эса, зиёратчилар Мирзабойнинг уйига тўпланишиб маишат қилишар, чилим чекишар, ичкилик ичишар, кечалари эса... — ҳатто айтишга тилинг бормайди — қип-яланғоч бўлиб, эркагу аёл аралаш-қуралаш ётишарди...

Уларнинг бундай хурмача хатти-ҳаракатлари овулнинг софдил кишилари ҳамиятига тегди. Аввал уларни тартибга чақириб кўришди. Бироқ Мирзабой билан Абайнинг қўлларида олмосдан кескирроқ хат бор эди...

— Мирзабой, нега энди зиёратчи аёлларнинг бирига уйланиб қўяқолмайсан? — деб ҳазиллашди бир куни овулдошларидан бири.

— Э, уйланиб нима қилдим, келган аёлларнинг ҳаммаси ўзимники бўлгандан кейин, — деб жавоб қилди Мирзабой хўроздай кеккайиб.

Мирза бойигандан бойиб борарди. Ҳатто уни танимайдиган баъзи одамлар бир-бирларидан «Телепатик таъсир», «Янги очиладиган идора» ҳақидаги гапларни эшитиб, почта орқали пул жўната бошлашди. Мирзадаги пулларнинг ҳисоби Абайнинг ҳамёнида эди. У ўзини одамларга: «Мирзанинг шогирдиман», деб туншунтиргани билан ҳамма ишларни ўзи бошқарар эди. Унинг рухсатисиз Мирзабой оддий чўпни ҳам синди-ролмасди.

Абай гўё пул балосидан овлоқроқ юриш ниятида ҳамма пулларни Мирзабойнинг омонат дафтарчасига қўйдираверди. Бундай қилишдан муроди — мабодо бирон ишкал чиқиб қолгудай бўлса, «пулни олган Мирзабой» бўлиб қолиши керак эди.

Қўлларидаги хатлари қанчалик қудратга эга бўлмасин, улар бир жойда узоқ яшаб қололмасдилар. Чунки, шубҳа туғдириши мумкин эди. Бундан ташқари турғун халқ ўз тупроғини келгиндиларга бостириб, хор қилиб қўймасликларини Абай яхши биларди. Шунинг учун у зиёратчиларни Мирзабойга қолдириб, ўзи тез-тез Ўшга, Москвага, Вильнюсга сафар қилиб, янги манзил ва янги зиёратчиларни изларди.

«Зиёратчилар» қорақалпоқ диёридан Ўшга, Қорасувдаги Исмоил халфанинг уйига кўчирилди. Бундай қилинишининг яна бир сабаби, ўша пайтлари Ўш атрофида «Қирғизфильм» киностудияси «Бўри уяси» деган

фильмни суратга тушираётган, бу фильмда киноактёр Талъат Нетьматуллин роль ўйнаётган эди. Талъат билан эса улар анчадан бери дўст эдилар...

Кейинчалик Абай билан Мирзабойда ҳам кинога қизиқиш пайдо бўлди. Сўнг дўсти Талъат ёрдамида улар «Қозоқфильм» студиясида суратга олинган «Хайқириқ», «Хайрлашув» деган қисқа метражли фильмларда суратга тушишди. Суратга тушгани учун студиядан Абай билан Мирзабой ҳар қайсиси 400 сўмдан гонорар ҳам олишди.

Шу тариқа, уларнинг бир-бирларини йўқлаб туришлари уч йилгача давом этиб турди. Гуруҳларга қўшилган талайгина ёшларнинг ҳаётлари завол топди. Мана унинг баъзилари:

ВИЛЬМА Б.:

«Мен Литва консерваториясининг тўртинчи курсида ўқир эдим. Менда, ўзимнинг истеъдодимни яна ҳам ёрқинроқ намоён қилиш истаги туғилиб, мусиқий маҳоратимни ошириш ниятида Берунийга икки марта келдим. Очилажак идора учун қўлимда бори — 60 сўм пулимни бердим, улар билан бирга қўшилишиб яшадим... Аммо Мирзанинг ҳам, Абайнинг ҳам илоҳий фазилатларини кўра олмадим...»

Оқибат натижада Вильма Б. дарсларини ўзлаштира олмагани учун консерваторияни ташлаб кетишга мажбур бўлди.

Москва авиация институтининг талабаси Геннадий Бушмакин, Бауман номидаги олий техника билим юртининг талабаси Игорь Седовлар ҳам бугун газандалар тўдасига қўшилиб қолгани учун афсусланиб ўтиришибди. Улар энди одил суд олдида жавоб берадилар.

Абай билан Мирзабойнинг ёшларга ёмон таъсирини мана бу хатнинг икки жумласидан билса бўлади:

«Демак, шундай экан, шундай бўлади. Системамининг барбод бўлишидан қўрқаман. Уч ойдирки, ювинмай юрибман, ҳатто пайпоғимни ҳам алмаштирганим йўқ. Нима қилишимни билмайман. Бунинг устига ҳаддан зиёд

*чарчаганман, танам ўзимники эмасдай. Миямга пахта
тиқиб қўйгандай... аҳволим чатоқ. Худди бир нарсадан
жирканаётгандай ҳис қиламан ўзимни. Ҳозир ҳам шун-
дай аҳволда ўтирибман. Ҳеч нарса қилолмайман...»*

Бу — Мирзабойлар гуруҳига қўшилиб қолган йи-
гирма яшар йигитнинг хатидан парча.

Халқимизда «Саёқ юрган таёқ ейди», деган мақол
бор. Матбуотда хабар қилинганидек, Абай билан
Мирзабой ҳам, унинг ҳамтовоқлари ҳам 1985 йил-
нинг 11 феввалида Вильнюс шаҳрида офир жиноят усти-
да қўлга тушдилар.

ҚОЙИЛ-Э СИЗГА, ЛАҚМАЛАР!

Бетоб кишилар ўз вақтида самарали муолажа ололмаган жойда экстрасенслар пайдо бўлади.

П. СИМОНОВ,
СССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси

Абай билан Мирзабойнинг «саргузашт»ларига қи-
виқиб кетиб, уларнинг суянган қуроли — экстрасенсо-
рика ҳамда биомайдон ҳақида гапириб ўтишни унутаё-
зибмиз. Бу ўринда иккита йирик олимнинг бир-бирига
вид фикрини сизга ҳавола қилмоқчимиз:

Академик Ю. Б. КОБЗАРЕВ:

*«Инсон организми теварагида ҳали фанда маълум бўл-
маган, текширилмаган, ўрганилмаган биомайдон борлиги
тасдиқланди, дейиш мумкин».*

Академик Е. И. ЧАЗОВ:

*«Афсуслар бўлсинки, энг нозик тўлқинларни сеза ола-
диган замонавий ускуналар ҳам экстрасенслар айтган
ўзгача бир тоқларни илғай олмади».*

Биз бу фикрларни экстрасенслар билан яқиндан та-
ниш бўлган, уларнинг қўлида «даволанган» таниқли пуб-
лицист Валерий Аграновскийнинг китобидан олдик.
Шундан кўриниб турибдики, ҳали бу масала ўрганили-
ши ҳамда илмий асосда текширилиши лозим. Хўш, экс-
трасенс дегани нима ўзи? — «Экстра» — ўткир, «сен-
сор» — сезим (французча), яъни экстрасенс — ўткир,
сезгир одам, деган маънони билдиради. Агар шундай деб
тушунадиган бўлсак, ҳозирги кунда ҳар икки одамнинг
бири экстрасенс бўлиб чиқиши турган гап. Баъзилар-
нинг экстрасенсларга чопиши ва улардан даво исташи,
профессор Б. Карвасарскийнинг тили билан айтганимиз-
да, йиғлаётган норасидани эмизик билан овутгандай бир
гап. Маълумки, эмизик тўйдирмайди, аммо юпатади.

Биомайдон ҳақидаги гаплар ҳам одамлар орасида кеча ёки бугун пайдо бўлгани йўқ. У ҳар хил атамаларда, тушунчаларда, инсон пайдо бўлибдики, биз билан ёнма-ён яшаб келади. Улар турли эртақ-афсоналарда ҳам мавжуд. Диндорлар шу афсоналардан, олди-қочди миш-мишлардан усталик билан фойдаланганлар, одамларнинг онгини заҳарлаб келганлар ва биомайдонни «худонинг қудрати»га олиб бориб боғлаганлар. Фан эса, ўз навбатида, бу гапларнинг бўлмағур сафсата эканлигини исботлаб келди. Масалан, медиум энергия (бу биомайдоннинг эскича атамаси), телепатия, телекинез, спиритизм кўринишлари ҳақидаги миш-мишлар бундан қарийб юз йиллар муқаддам Европада тарқалган бўлиб, товламачилар, кўз боғловчилар, сеҳргарларнинг кун кўриш манбаига айланган. Айниқса, спиритизм шунчалик кенг тарқалган эдики, натижада баъзи олимлар ҳам уни ёқлай бошладилар. Атоқли биолог Альфред Рассел Уоллес ҳамда талий элементини кашф қилган химик Уильям Крукслар спиритизмни ўрганиб, оқибатда ўзлари ҳам товламачилар-у, сеҳргарлар қуршовида қолиб кетишди. Спиритизмнинг товламачилиқдан бошқа нарса эмаслигини Фридрих Энгельс ўзининг «Табиат диалектикаси» асарида тўла исботлаб берди.

Спиритизмнинг Россияга тарқалиши А.Н. Аксаков, А.М. Бутлеровларнинг номи билан боғлиқ. Петербург университети ҳузуридаги физика жамияти 1875 йил 6 май куни медиум тебранишларини текшириш учун махсус комиссия тузади. Бу комиссия таркибига атоқли олимлар қаторида Д.И. Менделеев ҳам кирган эди. Комиссия ўз ишини 1876 йилнинг 21 мартига қадар давом эттириб, шундай хулосага келади: *«Спиритизм асли онгсизликдан пайдо бўлиб, онгсиз кишиларни лақиллатадиган бир тушунчадир»*. Комиссиянинг бу хулосаси «Голос» газетасининг 1876 йил 25 март сонида эълон қилинади. Мана, орадан қарийб бир аср ўтиб, ўша медиум тушунчаси, биомайдон ҳақидаги гаплар қайта қўзғалиб, яна миш-мишларга сабаб бўлмоқда.

Экстрасенсорик таъсир, биотаъсир, психорегуляциялар билан тегишли кишилар махсус шуғулланишар, баъзи бир илмий хулосаларга ҳам келишар, ҳозир эса биз одамларни лақиллатиб юрган «олий мартабали» Абай билан Мирзобойларнинг фаолиятларига қайтайлик.

...Халқимизда «Фолга ишонма, фолсиз ҳам юрма!» — деган маълум ва машҳур нақл бор. Ушбу жумлалар муаллифи, каминаи камтарин ўн йиллар муқаддам, Тошкентда таҳсил кўриб юрган кезларим кўчада бир лўли аёлга дуч келиб қолдим. Уйдан анчадан бери хат келмай, овулнинг бир оғиз хабарига интизор бўлиб юрган кезларим эди. Айниқса, кўнгил қўйган қизимнинг аҳволи ҳақида жиллақурса бир оғиз гап эшитишга интиқ эдим. Ҳалиги айтганим лўли аёлга худди шу аҳволда юрганимда дуч келдим:

— Ҳой, йигит, кўнглингдагини топиб берайми? — деди у олдимда туриб олиб.

Аввалига бироз гарангсиб қолдим, кейин чўнтагимдаги бор-йўқ беш сўм пулимни маҳкам гижимладим.

— Сен негадир гамгин юрибсан, — деди лўли аёл кўзларимга тикилиб, — нега мунғайиб юрганингни айттайми?

— Айтақол, — дедим мен. У кир-чир енгидан қартасини олиб, бештасини ажратиб тахлади-да, ичидан биттасини чиқариб менга тутди: — Қани, мана бунинг устига пул қўй!

Мен майдалаб қўйилган беш сўмимнинг бир сўмини худди тишимни сугургандай олиб, қартанинг устига қўйдим. Лўли аёл бетўхтов сайрай кетди:

— Сен тошкентлик эмассан... Узоқ жойдан ўқишга келдингму, ишингда дейму — жуда қийналгансан. Ким биландир дардлашгинг бору, сени ҳеч ким тингламайди. Сени тушунадиган ота-онанг, қавми қариндошинг узоқда, сен уларни соғиниб юрибсан, улар ҳам сени бир кўришга зор. Сен бир одамни кўпроқ ўйлайсан... Тўғрими?

Мен бошимни лиқиллатдим. Лўли менинг жавобимдан илҳомланиб, гапида давом этди:

— Ўша кўп ўйлаб юрганинг — овулингдаги севган қизинг. Сен уни жонингдан ҳам яхши кўрасан, бироқ у буни билмайди... Қарта хиралашиб боряпти, кўрол-маяпман тикилиб... Пул қўй!

Мен тагин бир сўм чиқарганимни билмай қолдим. Лўли аёл қарталарни аралаштириб жаврай кетди: — Қизинг ҳам кўнгли йўқ эмас, аслида. Бироқ унинг кетига бир йигит тушган. Эпчилроқ бўлсанг, ўша қизни эгаллайсан. Сен ўша қизинг ҳозир қандай аҳволда юрганини кўргинг келадими? — деди лўли менга қаттиқ тикилиб. Бу пайтда мен севгилимни кўрсам жонимни ҳам ҳады қилишга шай турардим. Лўли энди чўнтагидан кўзгу олди. — Мана, мана, ҳозир қизингни кўрасан. Кўзгунинг устига бор пулингни ташла.

Мен қолган уч сўмимни ҳам кўзгунинг устига ташладим.

— Бу кам, — деди лўли.

— Борим шу, — дедим мен чўнтагимни ағдариб.

— Яхши, — деди лўли кўниб. — Сен энди ўша севган қизингни қаттиқ ўйла, ўйлайвер. Кўргинг келганида у кўзгуда пайдо бўлади, — деб кўзгуни менга тутди. Мен бутун кучим, ихлосим билан севгилимни кўз олдимга келтиришга уриндим, бироқ кўзгуда ҳеч нима кўринмади.

— Энди кўринмайди, — деди лўли. — Нега деганингда, пулинг кам. Кўпроқ пул топганингда кел, мен шу ерда бўламан... Энди сенга рухсат. Охири бахтли бўлиб яшайсизлар.

Мен охирги пулларимдан ҳам айрилиб, талабалар шаҳарчасига пиёда кетдим...

Тўғриси айтганда, ўша пайтда лўлининг кўзгусида севгилимни кўрганимда, эҳтимол, фолга ишониб кетган бўлармидим? Лўли аёл сўзларининг ўзимиздаги фолбинлар, дуохонлар, сеҳргарларнинг сўзларига ўхшашлигини айтсак, тушунарлироқ бўлади, ортиқча миш-мишларга ўрин қолмайди... Шунинг учун ҳам Абай билан Мирзабойлар кўпчилик тушунмайди-

ган иборалар билан одамларнинг бошларини айлан-тиришга ҳаракат қилишди, ўз манфаатлари учун, албатта.

Бир гал газандалар тўдаси Шимама овулидан Султон Вайис бобо қабрига пиёда келишаётган эди. Уларнинг олдидан мотоцикл билан машина ўтиб қолди. Абай уларга қўл силкиди, лекин мотоциклчи парво қилмай ўтди-кетди. Унинг орқасидан келаётган машина тўхтади. Йўловчилар унга миниб олишди. Орадан ўн минутча вақт ўтмай, машинада бораётганлар йўлда фалокатга учраган бояги мотоциклга дуч келишди. «Ана, кўрдингизми, — деди Абай, — ҳозиргина у тиррик эди, мана оқибати...» Унинг гапни бошлаб, охири ютиб қолиши шерикларини чўчитиб юборди.

ГРИША Б.:

«Мен Абайнинг оддий одам эмаслигига шубҳа қилмасдим, негаки, у ўшанда фалокатнинг олдини олиш учун мотоциклчини тўхтатмоқчи бўлган эди...»

Улар Қирғизистондаги Қорасув қишлоғида дам олиб юрган кезлари кун ниҳоятда иссиқ эди. Кундузлари чамаси иссиқ қирқ даражани кўрсатарди. Улар ўша жойлардаги зиёратбоп жойларни кезиб, кечқурунлари тагин маишат қилишар, тинмай арақ ичишарди. «Мана, Мирзани қаранглар, — дерди шунда Абай. — Қанча ичса ҳам маст бўлмайди. Чунки у камолотга эришган кароматли пир. У космос воситасида тўппатўғри худо билан муомала қиладиган экстрасенсларнинг устози! Борди-ю сизлар ҳам ўзларингизни шундай камолотга етказиб, тарбия қилолсанглар, бора-бора бошқаларга экстрасенсорик таъсир эта оладиган қудратга эга бўласизлар. Бунинг битта йўли — арақ ичиш. Арақнинг таркибида олий асаб тизимига таъсир этувчи жамланган энергия бор. Биз ўша энергияни ўзимизга қанчалик кўп сингдира олсак, таъсир кучимиз шунчалик кўпаяди. Бироқ дастлабки пайтлар арақ бизни эли-тиб қўйиши мумкин. Биз бундан кўрқмаслигимиз керак. Мирзабой кайф босқичини енга олгани учун каромат-

ли бўлиб етишган. Энди унга арақ ҳеч қачон таъсир этмайди».

ИГОРЬ С.

«Бизлар Қорасувда кўп арақ ичдик. Абайнинг айтганидай кайф таъсирини енгизишга ҳаракат қилдик... Мен руҳан кучли электросенсорик бўлиб етишиш учун уларнинг айтган гапларидан чиқмадим».

...Вильнюслик Валентас М. аёлининг кўзи ёриди-ю, оилада тантана бошланди. Унинг устига берунийлик «кароматли шахс»дан табрик телеграммаси келгани хурсандчилик устига хурсандчилик бўлди. «Вой садағанг кетай Мирзабой! — деб ёқаларини ушлашди улар. — Аёлинг ўғил туғади, деб башорат қилган эди-я!» Эр эса Мирзанинг башорати тўғри чиққанини яқин-йироққа ёйиб чиқди: «Буни қаранглар-а, минг чақирим узоқда туриб, хотинимнинг нима туғишини билган эди-я! Офарин!»

Вильнюс университетининг ходими, физик Валентас М. аёлининг қиз ё ўғил туғишини, бундан ўзгача бўлиши мумкин эмаслигини ўзи ҳам яхши биларди. Шундай бўлса ҳам, Мирзанинг тахминлаб «ўғиллик бўласан!» — деган башорати шунчаки тўғри чиқиб қолганини башоратга йўйганига куймайсизми?

Мирзабой Талъат Неъматуллиннинг аёли Венерага ҳам ўғил туғасан, деган эди, афсуски, у қиз туғди. «Талъат ўғил кўришни хоҳлаган эди, — деди Мирзабой ўзининг ёлгон гапини хаспўшлаш учун. — Биз уни, ношукурлик қилма, деб юпатдик».

Улар гапларининг ёлгон чиқиб қолишидан чўчимас, одамларни алдашнинг янги-янги йўллариини ўйлаб топишарди. Гапни мавҳум қилиб, бир учини олиб бориб худога боғласанг, ўқимишли одамлар ҳам лаққа ишонишади. Баъзи жойларда Абай ўзини «космос билан боғлиқ институтнинг ходимиман» деб таништириб, Мирзабойни ўша космос билан тўғридан-тўғри алоқа боғлайдиган пир деб юборарди. У одамларнинг феълидаги нозик томонларини яхши биларди: шоғирдлари-

нинг ҳам заиф жиҳатларини ҳис қилар, шу сабабли ҳам бошқаларда ишонч туғдириш учун авраётганда аввало, ўзининг «пир» эканлигини қайта таъкидлар, сўнг уларни эмлашга киришар, манфаати йўлида лақиллатар эди.

ГРИША Б.:

«У менинг ичак-чавоғимгача аниқ кўриб турганига заррача шубҳам йўқ эди...»

АНДРЮС К.:

«Мен унинг олдида фикрлашга ҳам қўрқар эдим. Чунки, у менинг барча ўй-фикрларимни ўқиб тургандай ҳис қилардим ўзимни».

* * *

Экстрасенсларнинг тушунтиришларича, ҳар бир одамнинг атрофини ўраб турадиган нур қобиғи бўлармиш. Бу қобиқ кишининг ҳолатига қараб турли рангга кирармиш. Ана шу рангга қараб унинг касали қандай эканлигини айтиб бериш ва эмлаш мумкин эмиш. Масалан, кайфияти йўқ, чарчаган одамнинг атрофидаги қобиғи сиёҳранг, кайфияти кўтарилгани сайин одам аста-секин сарғиш рангга кира бошлармиш. Валерий Аграновскийнинг ёзишига қараганда: «Агар экстрасенс теварагингда қизил ранг кўрса, унда сен яқингинада ишқий ишлар билан шуғулланганингни яширолмайсан. Худди шунингдек, нутқ сўзлагани минбарга чиқиб кетаётган нотикнинг теварагида ҳам қизил ранг товланиб турармиш. Кимнинг нотик, кимнинг учига чиққан суюқоёқ эканини чалкаштириб юбормаганларига ҳайронман бу экстрасенсларнинг!»

Экстрасенсларнинг гапларига қараганда, биотаъсир орқали касалларни даволашнинг учта тури бор эмиш: контактли, контактсиз, ғойибона даво. Яъни, олдинда турган касални, нариги хонада ётган касални, мамлакатнинг бошқа бир жойида яшаётган ка-

сални шу нур орқали таниб, даволаш мумкин эмиш. Бу эса биомайдоннинг сийрак ёки тиғизлигига боғлиқ эмиш. Агар биомайдон сийраклашган бўлса, касалнинг оғриётган жойи зўрайиб кетармиш, уни кучли экстрасенсорик биоэнергия бериш йўли билан эмлаш мумкин эмиш.

Абай билан Мирзабой (айниқса, Абай) экстрасенслар китоблари билан танишиб олгач, экстрасенсорик таъсирнинг юқорида қайд этилган уч туридан ҳам усталлик билан унумли фойдаландилар. Улар аёлларни контактли, эркакларни контактсиз, баъзи бир лозим топилмайдиган касалларни эса узоқдан турибоқ телефон орқали «эмлардилар».

ИГОРЬ С.:

«Қорақалпоғистонга иккинчи бор келганимда, мен ва бошқалар Мирзабойдан каромат кўрсатишини сўрадик, одамларнинг теварагидаги нур қобиқларини қандай қилиб кўришларини, ўзгаларнинг ичидаги фикрларини қандай уқиб олишларини гапириб беришни илтимос қилдик. Мирзабой ўзининг кароматини айтиб беришдан бош тортди. У, бу масалада Абайга мурожаат қилинглар, чунки у «бош дарвиш», «директор», деди...»

Албатта-да, Мирзабой ўзида йўқ нарсани қандай қилиб кўрсатиши мумкин?

Уларга аввало, Қорақалпоғистондаги Султон Вайис бобо қабри макон бўлган бўлса, кейинчалик уларнинг тураржойлари кўпайиб кетди: Қирғизистонда Қорасув, Литвада Кинтай қишлоғи ҳамда Москва, Вильнюс шаҳарларида истиқомат қилувчи таниқли кишиларнинг, аёлларнинг уйлари, чорбоғлари уларнинг маконига айланди. Масалан, 1984 йилнинг баҳорини Берунийда, ёзини Ўш областининг Қорасув мавзесида, кузини эса Литванинг Кинтай, Воверяйчай қишлоқларида ўтказишди.

Қизиқ жойи шундаки, Абай билан Мирзабойларнинг қўлида шифокорлар томонидан берилган маълумотномалар бор эди. Бу маълумотномаларда уларнинг жисмоний меҳнатга яроқсизлиги кўрсатилган бўлиб,

дарвишларни жинойй жавобгарликдан шу сақлаб келган. Бунинг устига экстрасенслар ҳақида тарқалган турли миш-мишлар ҳам иш берди. Айниқса, «Огонёк» журналининг бош муҳаррири А. Сафронов томонидан берилган хат уларни кўп балолардан асради. Натижада фақат уларгина эмас, балки уларнинг издошлари ҳам гоҳо Қорақалпоғистонга, гоҳо Қирғизистонга, гоҳ Тошкент-у, гоҳо Литвага сафар қилиб, аста-секин газандага айланиб бораётганликларини сезмай қолишди. «Пир»лар эса, дуч келган жойга макон қуриб, лақмалар ҳисобига кун кўриб, «содиқ» аёллар билан айшу ишрат қилиб юраверишди. Пул эса сувдай оқиб келарди...

ГРИША Б.:

«Мен Шилута райониға қарашли Кинтай қишлоғиданман. Абайни топиб, унга ёзда талабалар қурилиш отрядида ишлаб топган 370 сўм пулимни бердим. У пулни ҳамёниға урди. Аслида бу маблағни Мирзабойни ўрганиш учун очиладиган «идора»ға атаган эдим».

Дастлаб «Мирзанинг шогирдиман», деб юрган Абай 1985 йилга келиб ўзи ҳам «каромат» соҳиби бўлганлигини эълон қилди. Дарвоқе, бу каромат қандай рўй берди дерсиз?

...Шимамда бўлган зиёфатларнинг бирида, Мирзабойнинг уйига бир овулдоши чаламаст ҳолда кириб келди. Зиёфат айти қизиган пайт, арақ сувдай оқиб ётарди. Аёллар ҳам бор. Гапдан гап чиқиб, ўша меҳмон йигит билан Мирзабой жанжаллашиб қолишди. Абай орага тушиб, тинчитиб қўйиш ўрнига пиёланинг тагида қолган бир қултум арақни меҳмон йигитнинг башарасига сепиб юборди. Ҳамма нафасини ичига ютиб, жим бўлиб қолди. Улар меҳмон йигит Абайни бу қилиғи учун гажиб ташлашини кутишаётган эди. Чунки у гўлабирдан келган, келбатли, важоҳати ёмон эди. Лекин меҳмон йигит юзларини артиб, индамай чиқиб кетди...

Шериклари буни Абайнинг «каромати» деб уни мурдликдан «пир»ликка кўтаришди. «Пир»нинг ўзи ҳам шундан кейин Будда даражасига етиб қолганлигини

дуч келган жойда айтиб юрди. Юкиниб келган пойтахтлик шогирдларига: «Москвада юрганларида ҳеч қачон бирга бўлмасликларини, алоҳида-алоҳида ҳаракат қилишса-да, аслида Абайнинг фармонларини ижро этишлари лозимлигини» уқтирди. Шогирдлари ҳам «пир»нинг топшириқларини оғишмай бажара бошлашди...

«Кароматли» Мирзабойнинг тахтдан туширилишига ва унинг ўрнига Абайнинг ўзи ўтиришига зарурат нима эди?

Мирзабойнинг «пайғамбар» деб овоза қилиниши, авваламбор, содда одамларни лақиллатиш учун керак эди. Кейинчалик, «қўрқоқни қувлайверсанг, ботир бўлади», деганларидай, одамлар Мирзабойнинг баъзи омиларча хатти-ҳаракатидан шубҳа қила бошладилар. Қолаверса, бу хатти-ҳаракатлар моҳияти тамомила пул билан боғлиқ эди. Пул боис, шубҳасиз, улар орасида биринчилик учун зимдан кураш ҳам бор эди.

Масалан, айтайлик, Валентас М. билан Игорь Клар Абайни устоз сифатида тан олмай, тўғридан-тўғри Мирзабой билан алоқа қила бошлашганини нима билан изоҳлаш мумкин?

Бир гал Мирзабой Беруний бозорида муридларини эргаштириб хайр-садақа йиғиб юганида, овулдошларидан бири билан учрашиб қолди-ю, бениҳоя севиниб кетди, хурсандчилигини шогирдларига рус тилида қийнала-қийнала тушунтирди: у омонат кассаси орқали қандайдир лотореядан 2000 сўм ютган эмиш. Бундай ютуқ ҳаммага ҳам насиб бўлавермасмиш. Унга «космос» ёрдам берганмиш... — шундай деб Мирзабой шаҳодат бармоғини юқори кўтарди.

Мирзабойнинг «2000 сўм ютдим», «менга космос ёрдам берди», деган гаплари ғирт ёлғон эди. Бу — ёнидаги нодон шогирдларини яна бир марта ўзининг сохта кароматига ишонтириш йўлидаги уринишдан бошқа нарса эмас эди. Шогирдлари эса унга қаттиқ ишонарди. Мирзабойнинг топган пуллари осмондан тушган эмас. Топилган пуллар унга хайру эҳсон сифатида бе-

рилган эди. Ҳарқалай, Мирзабой тез-тез такрорлайдиган бу «ёлғон дунё» шу сохта пайғамбарга муҳтож эмас эди. Шунинг учун ҳам Абайнинг биотаъсир, экстрасенсорика, Шарқ ва Тибет табобати, йогларнинг нафас олиш тизими каби тўқиб чиқарилган гапларининг миси чиқиб қолмаслиги учун ҳам «пир»ни алмаштириш лозим бўлиб қолди. Шу сабаб бўлиб Абай ўзини «каронатли» деб эълон қилди-ю, Мирзабойнинг қадри тешик чақага ҳам арзимамай қолиш хавфи туғилди. Мирзабой эса, топганига шукр қилиб, қорни тўйган кунини байрам ҳисоблаб юрадиган одам бўлгани учун, унинг пайғамбарликка ҳеч қандай даъвоси ҳам йўқ, унга жарақ-жарақ пул-у «хуру филмон»лар бўлса бас эди. Агар у Абай билан «пайғамбар»ликни даъво қилиб талашганида, шубҳасиз, юзтубан кетиб, тумшуғи лат еган бўларди...

ЖИНОЯТ

*Нодонлик — катта кучга эга ва бу жамиятда анчагина
фожиаларга сабаб бўладими, деб қўрқаман.*

Карл МАРКС

Ота-онаси билан арази авжига чиққач, 1984 йилнинг августида Абай Вильнюсга келди ва газандаларнинг сайёр «зиёфат»и Литвага кўчди. У бу ерда литвалик шогирдларининг меҳмондўстлиги туфайли ярим йилдан ошиқроқ вақт яшади. Абай билан Мирзабой Берунийда, Қорасувда шерикларини вақтида хўп сийлашган эди. Энди ўз навбатида, булар ҳам уларни кўярга жой тополмай, роса меҳмон қилишди. Абай Вильнюс, Тракай, Шилута, Клайпеда, Кретинг ва бошқа жойларни кезиб, мезбонларнинг ўзига нисбатан нима ўйда эканликларини синади... Шогирдлари уларга ҳаддан зиёд содиқ эдилар.

Бир куни Тракайдаги Зита Ж.нинг уйида меҳмон бўлиб ўтирганларида Абайни Арвидас Б. меҳмонга таклиф қилди ва ўз машинасида олиб кетди. «Пир»нинг ҳурматига аталган зиёфат қуюқ бўлди: турли-туман ичимликлар қўйилди. Ҳамма хурсанд, вақти чоғ. Кайфлари ошгач, дуч келган жойда ётиб қолишди. Арвидас бир вақт туриб қараса, хотинининг ёнида қип-яланғоч бўлиб «пир» ётибди! Арвидас шу заҳотиёқ Абайни калтаклаб, уйдан ҳайдаб чиқарди...

Кейинчалик Абай тўғри келган жойда тунаб юрдида, шифокор Линас Й.га эргашиб Палантага қараб кетди. Паланта яқинидаги Клайпеда шаҳрида унинг содиқ шогирдлари бўлиб, улар орасида севган қизи Ниела Г. ҳам бор эди. У Ниела билан тўрт йилдан бери юрар, қизни ота-онасидан айнитиб, ўзининг «тилсиз қули»-

га айлантириб олган эди. Дастлаб, Мирзабой билан Ниелаларнинг уйига боришганида, қизнинг ота-онаси Абайнинг турқидан қўрқиб, милиция чақириб, уни ҳайдаб юборишган эди. Лекин муҳаббат ажойиб нарса экан! Қиз куйдим-пишдим деб, улардан бир қарич ҳам ажралмади. Бу сафар ҳам Анатолий Сафронов ёзиб берган хат уларнинг жонига оро кириб, жавобгарликдан қутулиб қолишди.

Абай Клайпедада туropolмай, Ниелани Шилутага Римос П.нинг уйига чақиртириб олди. Район марказидан унчалик узоқ бўлмаган Кинтай қишлоғи уларнинг навбатдаги зиёфатгоҳига айланди. Бу ерга Вильнюсдан, Москвадан ҳамда бошқа жойлардан содиқ шоғирдлар тинмай келиб туришди... Кейинчалик Абай Кретинг районига қарашли Воверяйчай қишлоғидаги Римас Ю.нинг уйида ҳафталаб истиқомат қилди.

Абай билан Мирзабойга литвалик шоғирдлар, айниқса, вильнюслик Вильма ва Андриус К.ларнинг эътиқоди баланд эди. Вильма ўзининг биринчи эрини уларга даволатгач, гарчи ҳеч қандай наф кўрмаган бўлса-да, кейинги эри Андриусни ҳам уларнинг ихтиёрида кўргиси келди. Тез орада иқтисод фанлари номзоди бўлиш ниятидаги бу аёл диссертациясини эсон-омон ҳимоя қилиб олай деган ниятда Мирзабойга 1000 сўм иона атади. Эри рассом эди, истеъдоди яна ҳам барқ уриши учун яна 1000 сўм қўшди. Абай пулларни Мирзабойга стказишни ваъда қилиб, ҳаммасини чўнтагига урди... Шундай қилиб, Абай ҳам Литвани кезиб юриб анчагина пул тўплади. У бу пулларни «Мирзанинг йўлига», «Мирзани ўрганиш бўйича очилажак янги идора»га деб йиғди. Кўпчилик буни ихтиёрий равишда берди, баъзилардан эса «тарбия», «дастурнинг ирими» сифатида қабул қилди.

Хотинини қўшиб қўймагани ва «пир»ни аямай калтаклагани учун Вильнюс санъат институтининг талабаси Арвидас Б.га нисбатан Абайда ўч олиш нияти ушша пайтда туғилган эди. Буни қаранг-а, ўзи меҳмонга

таклиф қилади, хотинини кўшдирмайди, бунинг устига «пир»ни ўлгудек калтаклаб ҳайдаб юборади. Бу қандай гап ахир! Машҳур Жуна билан Мирзабойнинг устозига қўл кўтарди-я! Москвадаги машҳур кишиларнинг эътиборини қозонган Абайга-я!

Абай «пир» сифатида кечагина кетида югургилаб юрган одамнинг ҳақоратини ҳазм қилолмасди. Албатта, у ўзининг содиқ шогирдлари Андрюс К. билан Линас Й.ларни чақириб, безорининг танобини тортиб қўйишларини буюрди. Орадан кўп ўтмай, «пир»нинг топшириғи бажарилди. Аммо у бу билан ҳам қаноатланмади. Арвидасни кўнгилдагидек қилиб калтаклаш учун яна Витас С.ни ҳам жўнатди...

1985 йилнинг январи «пир»нинг топшириқлари-ю, унинг бажарилиши билан ўтди. Шу билан гўё Абай шогирдларининг ўзига нисбатан қанчалик содиқлигини билиб олди, яна бир бор текширувдан ўтказди. Январнинг охирларида эса Москвага телефон қилиб, Владимир Пестрецов, Григорий Бушмакинларни чақирди. Улар билан бирга Игорь Седов ҳам келди. Чақиритилган мақсадини Абай телефон орқали ҳам яқинлаштириб ўтирмади: ўзининг ўлгудай калтак еганини, калтаклаганларни «тарбиялаш» лозимлигини очиқ-ойдин айтди. Буни эшитган собиқ каратэ мураббийи: «Бизнинг устозга қўл кўтарган мардни бир кўриб қўяйлик», деб кафтига тўфлаб, ўз шогирдлари билан келган эди.

Ўша кезлари Андрюс К.нинг уйида бўлган бир маслаҳатда «баланд мартабали» Мирзабойнинг ўрни билиниб турганлиги ҳақида гап кетди.

«Аттанг, Мирзабой бўлганида яхши билан ёмонни куф-суф биланоқ дарҳол ажратиб берган бўлар эди!» дейишди улар. Сўнг Берунийга телефон қилиб, Мирзабойнинг етиб келишини илтимос қилишди. Аммо, ёши ўтиб қолган «ул зоти олийлари»нинг ёлғиз ўзи келолмаслиги ҳақида ҳам гап бўлди. Қари онаси бор, келса уни ҳам бирга олиб келиши керак. Бу ишнинг уддасидан фақат Рамуте А.гина чиқиши мумкин, де-

ган қарорга келишди. Негаки, «пир»лар бир неча бор узоқ сафарга чиққанларида, кампирга Рамуте кўз-қулоқ бўлиб турган эди-да.

— Барибир мен таътилдаман-ку, — деди инженер Рамуте. — Бориб кампирга қараб тураман, агар Мирза кўнса, бирга олиб келавераман.

Абай Қорақалпоғистонга бориб келишни ихтиёр қилган қизга икки минг сўм санаб берди. Рамуте эса, Бегунийдан Мирзабойни онаси билан бирга олиб келди.

Ўша кезлари талаба Арвидас москвалик каратэчилардан кетма-кет калтак еди. Абай билан Мирзабойнинг: «Кўнглингга нимаики келса, ўшани қил, ичгинг келса — ич, ётгинг келса — ёт! Ўз эркингни ўзинг топтама, чунки сен ҳаммага тегишлисан, ҳамма сенга тегишли», деб ўргатган таълимотига шак келтириб, хотинининг номусини ҳимоя қилгани учун у етти марта калтак еди... Тагин қаерда денг — уйининг бўсағасида! Лекин милицияга хабар қилмади, бошқалардан ёрдам сўрамади. Чунки, «нима бўлса ҳам тақдирдаги иш бўлади». Бу — Мирзабойнинг таълимоти эди. «Пир» айтди-ми — тамом, вассалом!

Абай содиқ шогирдларининг «муштлири»ни пул бермаган бошқа баъзи «шаккок»ларга ҳам йўналтираверди. Рассом Арвидас Я.нинг олдига икки-уч марта Рамуте А.ни пул сўраш учун жўнатди. Аммо у қуруқ қайтиб келди. Шаккок шогирдни «тарбиялаш» учун икки мураббийни юбориб, роса калтаклатди. Барибир рассом пул топиб беролмади...

Февралнинг бошларида газандаларнинг «пир»и ҳам, унинг шогирдлари ҳам ашаддийлашиб кетишди. Вильнюсдан уч юз чақирим наридаги Воверяйчай қишлоғида учта каратэчи пайдо бўлди. Улар хунарманд уста, газандаларнинг шогирди Римас Ю.ни калтаклашиб, 2000 сўм пуди ва бошқа буюмларини олиб келишлари керак эди. Бу топшириқни ортиғи билан адо этган каратэчилар «пир»нинг олдига қайтиб келганларида,

Абайнинг қовоғи барибир очилмади. «У ҳали дурустроқ сабоқ олгани йўқ, — деди Абай шаштидан тушмай. — Қайтадан калтакланглар!» Каратэчилар нафас ростламай туриб, яна орқага қайтишга мажбур бўлишди.

Римас Ю. ҳам шунча калтак еса-да, гинг демади, бировга бориб айтмади, тақдирига тан бериб қўя қолди. Ваҳоланки, улар Римасни ўлгудай калтаклашган, равонининг деразаларини уриб синдиришган, хотинининг қўлидаги узукларигача тортиб олишган эди.

Каратэчилар Мирза истиқомат қилаётган уйда қўниб, эртасига Шилута райони қайдасан деб, йўлга тушишди. Улар Абайнинг топшириғи билан ўша районда яшаётган Сергей П.ни излаб топишлари, устознинг суратлари, хатларини олиб, бирваракай ўзини ҳам «тарбиялаб» қайтишлари лозим эди. Сергей «кароматли» Мирзабойнинг уйига етти марта қатнаб, унинг ўти билан кириб, суви билан чиқиб юрган кунларидан эсдалик суратларни уларга берди, ўзларини эса яхшилаб зиёфат қилди, эртасига ҳурматларини жойига қўйиб кузатиб чиққанида, «тўйдирганнинг соқолига...» деганларидай бошлаб калтаклашди. Аммо, у калтаклангани ҳақида биронта одамга оғиз очмади. Чунки устозининг амри унинг учун вожиб эди...

Психорегуляция соҳасида «энг етук назариячи» ҳамда «пир» Абай ўзига тик қараганларга, пул чўзмаганларга каратэчиларни юборар, ўзи эса бу ишларга аралашмай четда турар эди. Шогирдлари ҳеч нимани ўйлаб ўтирмас: «улуғ мартабали» Мирзабой билан «пир» Абай биз учун ҳам ўйлайди, уларнинг йўриғини мулоҳаза қилиб ўтиришнинг, топшириқни муҳокама қилишнинг нима кераги бор», деб билишарди. Устозлар оғзидан чиққан ҳар қандай буйруқ сўзсиз бажариларди.

...Шу орада Кишинёв шаҳрида суратга олинаётган фильмда роль ўйнаши лозим бўлган Талъат Нейматуллин «пир»ларидан фотиҳа олиб кетиш учун, гарчи айланиш бўлса-да, Вильнюсга келди. Абай ўзининг содиқ шогирди Талъатнинг мушти орқали Арвидас Б.ни яна

бир марта «тарбиялаш»ни кўнглига тугиб қўйган эди. Худди шу кезлар «Советский экран» журналининг муқо-насида Талъатнинг каттакон сурати ва унинг ижодига бағишланган: «Ўтмишдан келажаккача» деган мақола босилиб чиққан, обрўси ошиб кетган, ҳамма ундан дастхат олишга интилар эди. Дуч келган киоскада унинг сурати туширилган журнал қистириғлик турарди.

9 февраль куни Талъат Абай билан бирга шаҳар мар-казидаги «Вильнюс» кинотеатрининг директори билан гаплашиб, Абай ва Мирзабойлар ҳам суратга тушган «Хайрлашув» номли қисқа метражли фильмни томоша қилмоқчи бўлишди. Бу фильмнинг лентасини Талъат ўзи билан бирга олиб келган эди. Анчагина одам тўпланиб, кинофильмни кўриб бўлишгач, улар Андрус К.нинг уйига йигилишиб, арақ ичишди.

10 февраль. Вильнюс Давлат университети ходими Валентас М.нинг Антакальнис райони Меджитою кўча-сида жойлашган шахсий уйи. Меҳмонларни Абайнинг ўзи бошлаб келди. Улар орасида илгаридан сизга таниш наққи спротчи ҳамда каратэ бўйича Ўзбекистон чем-пиони, таниқли киноактёр, режиссёр ва сценарист, Абай билан Мирзани ром қилган содиқ шогирд Талъат Насъматуллин ҳам бор эди. Абайнинг бу ерга келишдан муроди — мазкур хонадондан пул ундириш, хонадон соҳиби Валентас М.нинг ўзига нисбатан содиқми ё йўқлигини билиб олиш эди. Негаки, сўнгги пайтларда Валентас М. ҳам Игорь К.га қўшилиб, Абайнинг «пир»-лигига шубҳа қилиб, тўғридан-тўғри Мирзабой билан алоқа қила бошлаган эди. Уларнинг бу қилиғи «пир»га малол келганди. Шунинг учун ҳам «муридларни қайта тарбиялаш керак» деган қарорга келган эди. Каратэчи-лар Игорь К. билан Валентас М.лар ҳам анчагина ба-қувват йигитлар, уларни унча-мунча одам эплей ол-масди. Шунинг учун Абай уларни таслим қилиш иши-ни кучли каратэчи Талъатга топширди.

Валентас М. меҳмонларни яхшилаб кутди, лекин уларнинг гап маромларидан бу ерга бекорга келмаганликларини пайқаб, ўз шерикларини зимдан киши билмас чақириб, тўплай бошлади. Валентас шу яқин соатларда бирон кори ҳол бўлишини биларди, шу билан бирга, Абайнинг шерикларини унча-мунча одам енга олмаслигига ҳам ақли етарди. У шуларни ўйлаб араққа зўр берди. Меҳмонларни араққа тўйдириб, қўлга олмаса, кучи етмаслиги аниқ эди. Мезбоннинг арағи тугагач, меҳмонларнинг ўзлари шиша олиб кела бошлашди. Хуллас, арағу шампанга фарқ бўлган базм тун ярмигача давом этди. Ичкиликдан бошлари ғувиллаб, меҳмонларнинг гаплари қовушмай, меҳмондорчиликнинг охири мушталашувга айланди. Тошкентдан келган каратэ бўйича чемпион Талъат Нейматуллин ўзига ишониб топширилган вазифани бажармади, яъни Валентас М.ни муштламади. У бетараф бўлиб қолганлиги учун, Антакальнисдаги «тарбиявий ишлар» чаппасига айланиб кетди. Абайнинг ўзи ғирт маст, оёғини зўрға судраб босар, ишонган иккита каратэчи эса, Валентас М.нинг дўстлари «инъом этган» кучли зарблардан кўкарган юзларини силаб-сийпаб қайтишга мажбур бўлди. Улар бунақа хўрликни, шармандаликни биринчи бор татиб кўришлари эди...

Калтак еган каратэчилар билан Абай Вильнюс кўчаларида санқиб, Мирзабой истиқомат қилаётган Андриус К.нинг уйига келганларида, булардан эртароқ етиб келган Талъат дўстлари билан арақ ичиб ўтирган экан. Буни кўрган Абайнинг жон-пони чиқиб кетди, чунки унинг назарида Антакальнисдаги шармандали мағлубиятнинг бош гуноҳкори Талъат эди-да. У шу қадар кучли эдики, агар ураман деса, Валентасни ҳам, Игорни ҳам, ҳатто, унинг шерикларини ҳам сулайтириб ташлай оларди. Бироқ Талъат Абай учун қўлини ҳам кўтармади. Демак, Талъат Абай билан Мирзабойни сотди! Сотқин жазоланиши керак эди.

— Антакальнисдаги бетарафлиги учун, «пир»ларга ваъда қилинган уч минг сўмни олиб келмаганлиги ҳамда хотини Венерани Абай билан Мирзабойнинг таълимотига бўйсундира олмагани учун, шуҳратига ишониб, кеккайиб кетгани учун!.. Сотқинни аямай уринглар!

Биринчи муштни каратэ бўйича собиқ мураббий Владимир Пестрецов урди, унга икки каратэчи кўшилди, булар ҳам етмагандек, Абай билан Мирзабой ҳам жўр бўлишди. Талъатни муштлаш ора-орада озгина танаффуслар билан тонггача давом этди. Ўша танаффусларда улар қайта стол атрофига ўтиришар, бирга арақ ичишар, алмойи-алжойи сўзлар айтишарди. Талъат эса, бу қадаҳларга қатнаша олмай қолди. У жудаям ҳолдан тойган эди. Кейинчалик криминалистларнинг ҳисоблаб чиқишларига кўра, у бир юз ўн тўққиз жойидан жароҳат олган экан. У полда ётиб, ағанаб кечирим сўради, инграниб узоқдаги онасидан мадад тилади... Аммо, теграсида уни тепкилаб юрган Абай ва каратэчиларда меҳр-шафқат деган нарсанинг ўзи йўқ эди.

— Мен сизларга нима қилдим? Нега урасизлар? Кечиринглар... — деб ёлворди Талъат.

— Нима учун ураётганимизни тушунмадингми?

— Гуноҳим нима эканини тушунмаяпман.

— Ана шу тушунмагани учун уринглар! Тушунгунча уринглар... — деб буюрди Абай.

— Гуноҳим бўлса кечиринглар... — деб «пир»нинг оёғига йиқилди Талъат. У тамоман ҳолдан тойган эди.

Абай эса унинг устида гердайиб туриб, мазаҳ қилди:

— Сен каратэ бўйича Ўзбекистон чемпиони бўлсанг ҳам, менинг оёқларим тагида ётибсан...

Вильнюснинг марказий кўчаларидан биридаги кўп қаватли уйда бўлаётган шовқин-сурон, муштлашув, зорланиб ёрдам сўраётган товуш кўшнилари тинчини бузгач, улар милиция чақиришга мажбур бўлдилар...

Талъат куч ишлатганида ўзини ўзи ҳимоя қилиши мумкин эди, ўзини тепкилаётганларни битта-битталаб уриб йиқитиши ҳам мумкин эди, бироқ Абай билан Мирзабой каби устозларга қўл кўтариб бўлармиди? У битта мушт кўтармай ўз тақдирини кутди...

Орадан кўп ўтмай, бу ерга милиция ходимлари кириб келишди. Бироқ, газандалар уларни алдашди. Улар ҳолдан тойган Талъатни ваннага ташлашди-ю, бошқалари дастурхон атрофида гўё ҳеч нарса бўлмагандай зиёфатни давом эттираверишди. «Вильгельмина диссертация ҳимоя қилган эди, шуни ювяпмиз. Бироз келишмовчилик чиққан эди, ўзимиз босди-босди қилдик, мана кўриб турибсизки, шунинг шарафига чўқиштиряпмиз», — деб улар Григорий Бушмакиннинг Антакальнисда орттирган шишаларини кўрсатишди. Милиция ходимлари ҳам уларнинг гап-сўзларига лаққа ишониб: «Тартиб сақлансин», деб чиқиб кетишди. Абайга эса Талъат чекаётган азоб камдай кўрина бошлади. У телефон орқали ўзининг содиқ севиклиси Ниела Г.ни бу ерга чақиртирди.

Ниела эшикдан кириб келиши билан Абай ва каттачилар бечора қизни муштлай кетишди. Аямасдан муштлашди. Сўнг Абай: «Талъатни кўргинг борми?» — деб сўради, қиз бечора индамади. Уни Талъат ётган сув тўла ваннага ташлашди. Бу ҳам етмагандай, яна ўлгудай уришди. Абай Ниеланинг қўлига пичоқ тутиб: «Ма, бошини ол!» — деб буюрди. Қиз унинг буйруғини бажармади. Сўнг Абай унга: «Йўқол, кўзимга кўринма!» — деб уйдан ҳайдаб чиқарди. Қиз уйдан кўчага чиққач, ёрдам сўраб милицияга мурожаат қилиш ўрнига тезроқ уйига етиб, кийимларини қуритиб олиш учун таксига қараб чопди. Негаки, у ҳам «пир»ларнинг содиқ шогирдларидан бири бўлиб, уларни сота олмас эди.

Талъат ваҳшиёна калтакланди. Уни муштлаётганда мазкур хонадоннинг эгалари — иқтисод фанлари номзоди Вильгельмина, рассом Андриус, меҳмонлардан олий маълумотли молия ходими Витаутас С., инже-

пер Рамуте Аларнинг ҳеч қайсиси орага тушиб, ажратмади. Мирзабойнинг ошхонада ўтирган кекса онаси ҳам, бу уйда нималар бўлаётганидан беҳабар эди, гўё. Мирзабой бўлса (Талъат уни ака ўрнида ака деб ҳисоблар эди), муштлашишга унчалик уста бўлмаса ҳам, «қатордан қолгунча, хатардан қол», қабилида иш тутиб, бир-икки бор қулочкашлаб мушт туширди. Бу муштлар ҳолдан тойган Талъат учун оғир зарба эди.

Шаҳар марказида бўлаётган бу ваҳшиёна муштлашувга Абай раҳбарлик қилиб турди. Унга Мирзабой ҳам жўр бўлди. Тарих фанлари номзоди, собиқ каратэ мураббийи ўзининг иккита шогирди билан бу ишга улуш қўшди.

Эрталаб Талъатнинг инграган товуши базўр эшитилиб турган пайтда ҳам «тез ёрдам» чақириш мумкин эди. Аммо газандалар парво қилмай ўтираверишди. Охири, Абайнинг буйруғи билан таниш шифокор Линас И. чақирилди. У аҳволни кўриб, зудлик билан «тез ёрдам» лозимлигини айтди. Лекин Абай «тез ёрдам» чақиришга рухсат бермади, ўзинг бир амаллаб муолажа қил, деб буюрди. Бу маҳалда Талъатнинг паймонаси битган эди. Хуллас, улар «тез ёрдам»ни чақиришга мажбур бўлишди.

Абай Григорий Бушмакин билан Игорь Седовларнинг қўлига йўлкира берди-да, тезда бу ердан ғойиб бўлинглар, деб буюрди. Ўзи эса, «тез ёрдам» етиб келгунча қочиб қолди...

У бир ҳафта кўздан панада юрди. Шу ерлик таниш жувонлар унга бошпана беришди, иложи борича уни қутқариб қолишга ҳаракат қилишди. Вильнюслик филолог Даля М., инженер Рамуте А., ўқувчи Ларета М.лар Абайни ўз уйларида яшириб, жиноятга шерик бўлдилар. Юозас Юрьявичюс айтганидай, бу хайрихоҳлар «ҳалигача нима ҳодиса рўй бераётганини тушунмас», виждонан қийналмас эдилар.

Абай қўлга олингандан кейин ҳам унинг мухлислари жиноятни яширишга, нотўғри гувоҳлик беришга ҳаракат қилиб кўришди. Улар: «Талъат Вильгельминани зўрламоқчи бўлган эди, йигитлар аёл номусини

ҳимоя қилиш учун уни калтаклашди», деган сўзлар билан Абайни ҳимоя қилишди.

Аммо, Вильнюс шаҳар ҳамда Литва Республика прокуратурасининг тажрибали терговчилари фактларни ўрни-ўрнига қўйиб, жиноятни тўлиқ очишга ҳаракат қилишди.

Минг афсуски, Абай билан Мирзабойни «пир» деб сифинган одамларнинг кўпчилиги олий маълумотли кишилардир. Уларнинг гапларига қараганда, ҳаммасининг саломатлиги яхши, ҳеч қандай тиббий ёрдамга муҳтож ҳам эмас. Бироқ, улар негадир ғойибдан каромат излаб, бу ярамасларга «сифинишган». Ҳайрон қоласан, нима учун улар Мирзабойнинг олдига боришган? Топинишган?!

ДАЛЯ М. (1954 йили туғилган, олий маълумотли филолог):

— Менинг оилам, болам бор. Эрим ҳам яхши одам. Тинч яшаймиз. Соғлиғим ҳам яхши эди. Дунёни ўзгача кўриб, ўзгача тушуниш учун баъзи тенгдошларим менга Мирзабойнинг олдига боришни маслаҳат беришди. Менда ҳам шунга хоҳиш туғилди. Боламни қайнонамга ташлаб, Осиега сафар қилдим. Мирзабой билан Берунийда, Абай билан Вильнюсда учрашдим. Ўша учрашувлардан сўнг мен ҳақиқий касалга йўлиқдим. Ҳозир ўзимни бахтсиз ҳис қиламан, сочларим оқариб, тўкила бошлади. Уйқум йўқ, негадир ҳовлиқавераман. Виждон азобида қийналиб, эримдан ҳам шубҳаланавераман...

ВИЛЬМА Б. (1963 йили туғилган, Литва консерваториясининг тўртинчи босқичида ўқишни ташлаб кетган):

— Ўзимни камолотга эриштириш учун, янада истеъдодлироқ бўлиш учун Мирзабой ва Абай билан бирга яшадим... Бироқ, ҳеч қандай наф кўрмадим.

ЕВА А. (1951 йили туғилган, олий маълумотли ўқитувчи):

— Мирзабой ҳам, Абай ҳам олдинга ажойиб одамларга ўхшаб кўринганди. Мен кўп харж қилмадим. Фақат икки юз сўмгина инъом қилдим, холос. Мирзабой

билан Абайнинг содиқ шогирди, истеъдодли йигит Талъат Неъматуллин вафот этганидан сўнг, менинг уларга нисбатан фикрим ўзгарди. Эҳтимол, фақат менингина фикрим ўзгариб қолмагандир...

* * *

Мен Вильнюсда Мирзабойнинг кекса онаси ҳақида суриштирганимда, бечора кампирнинг бир бегонаникида турганини айтишди. У ҳам Мирзабой билан Абайнинг мухлисларидан бўлиб, газандаларнинг макони бўлмиш Шилута районида истиқомат қиларкан. Бориб кампирни кўриб қайтдим.

— Мирзабойим келгандан сўнг овулимизга қайтамиз, — деди ҳалигача нима ҳодиса рўй берганини тушунмаётган бечора кампир. Ёши бир жойга бориб қолган чоғида у ўз овулидан, элидан йироқда, ўз тилидан бошқа тилда гапирадиганлар орасида яшаяпти.

Мен унинг гапини эшитиб, беихтиёр Талъатнинг онасини кўз олдимга келтирдим. Унинг онаси ўғлини кутмайди, чунки...

* * *

Жиноят ишлари бўйича қўшимча тергов олиб бораётган Литва Республика прокуратурасининг тергов бўлими бошлиғи ўринбосари, адлия маслаҳатчиси Гедиминас Норкунас яқинда бу ишни якунига етказди.

Энди сўнгги сўз одил халқ суди томонидан айтилади...

АБАЙ, ПУЛ ВА ШУҲРАТ

Абайнинг ҳаёт тарзи ўз замондошларидан фақат бир жиҳатдангина фарқ қилади: у ўн йиллар мобайнида меҳнатсиз кун кўриб келди, бош оғриғини баҳона қилиб пул топишнинг кетига тушди, кайфу сафо йўлида олтин умр лаҳзаларини зое кетказди. Ахир у зиёли оилада

тарбия кўрган эди. Марҳум отаси Асилхон Бўрибоев Қирғизистонда таниқли ношир, истеъдодли таржимон эди.

Онаси Сувсар Бўрибоева ҳозир Ўш педагогика институтида муаллима, акаси Олтой — Қирғиз университетининг кафедра мудири... Бу оила ўзининг тотувлиги билан барчага ўрناق бўлгудай эди.

Хўш, шундай экан, Абай қаёқдан пайдо бўлди?

Валерий Аграновскийнинг экстрасенслар ҳақида ёзган нарсаларида, Абай хўжакўрсинга бўлса ҳам бир кўришниш бериб ўтади: таниқли экстрасенс Дина (Жуна) бир қанча сеансдан сўнг чарчаб, сулайиб қолади. Шунда унинг ёнидагилардан бири «Амир!» — деб бақиради. Ошхона томондан баайни шарқ руҳонийси — худди қўлда ясаб қўйилгандай қотиб қолган, қорачадан келган бир йигит чиқиб келади. У аста юриб келади-да, Динага тахминан бир қадам қолганда, қўлларини олдинга чўзиб тўхтади. Дина шунда зўрға нафас олиб, қаддини тиклайди-ю, у ҳам қўлларини олдинга чўзади. Уларнинг кафтлари бир-бирига яқинлашади, аммо тегмайди. Шунда ҳалиги шарқлик руҳонийсифат йигит Динага нимадир ирғитган бўлади. Дина ҳам уни илиб олиб, тагин орқага қайтаргандай ҳаракат қилади. Улар буни бир неча бор такрорлагач, Дина қувват киргандай сергак тортади.

Буни гўё автомобилга бензин кўйиш билан таққослаш бироз кўполроқ бўлар-у, аммо, уларнинг ана шу ғайритабиий ҳаракатидан Динанинг биоэнергия билан тўйиниб олгани маълум эди. Бундан Амир Бобоевнинг ҳам экстрасенс эканлиги, у ошхонада «алоҳида» топшириқ кутиб ўтиргани маълум бўлади.

Амир Бобоев деганимиз худди Абайнинг ўзгинаси. Демак, у 70-йилларнинг охирларида ўша машҳур Динанинг атрофида ўралашиб юриб, нафақат биомайдон билан қизиқувчилар орасида, ҳатто илмий, бадий адабиётда ҳам ўзини кўз-кўз қила олган. Унинг ҳақиқий башараси кўйида суддаги савол-жавоблардан янада ёрқин очилади:

Судья: — Илмий ишлар билан шуғулланиб, касалларни экстрасенсорик усул билан муолажа қилдингизми?

Абай: — Мен ҳеч кимни муолажа қилган эмасман. Шарқшунослик институтига ишга кириш учун Москвага прописка бўлишим керак эди. Москва шаҳар ижроия комитети номига Сафронов имзо чеккан хат тайёрланди... Мен у хатнинг нусхаларини кўпайтириб, анчагина одамга кўрсатдим.

Судья: — Хўш, Қорақалпоғистонга нега бордингиз? Ким топшириқ берди?

Абай: — Спиркиннинг маслаҳатига кўра экстрасенсорик қобилиятга эга бўлган одамларни қидириб бордим... Дарвишларни, совет давридаги қувғиндиларни изладим. Кўп жойларда бўлиб, табибларни, дарвишларни текшириб кўрдим. Шундай қилиб, 1980 йилда Султон Вайис бобо зиёратгоҳида Мирзабой билан танишиб қолдим.

Судья: — Шунча дарвишларни кўрибсиз-у, нега уларнинг ичидан фақат Мирзабойни танладингиз?

Абай: — Мирзабой мен билан Москвага бирга кетишга рози бўлди.

Судья: — Сиз ўшанда унинг халқни алдаб юрганини билармидингиз?

Абай: — Билгандим. Дарвишларнинг ҳаммаси ҳам алдамчи. Шу жумладан, Мирзабой ҳам.

Судья: — Москва алдамчиларга зор эмас-ку?

Абай: — Тўғри. Мирзабой фақат динга ишонувчи нақмаларнигина алдайди. Ишонмайдиганларни алдаёлмайди.

Судья: — Албатта, ишонмайдиганларни алдай олмайди. Хўш, ўша пайтларда Мирзабой нима иш қилар экан?

Абай: — Мирзабой ишга кирмоқчи экан-у, аммо қари онасини ёлғиз ташлаб кетолмас экан...

Судья: — Садақа сўраш учун, одамларни алдаш учун ташлаб кетса бўлаверар экан-да?

Абай ҳарчанд судьянинг саволларига ўйлаб, пухта жавоб беришга ҳаракат қилмасин, барибир унинг гап-сўзларидан алдамчилик, фирибгарлик, сохталик, иккиюзламачилик аломатлари билиниб турарди. У бир маҳаллари Мирзабойни туғилган куни билан табриклар, Москвадан таниқли ёзувчилар Радий Фиш, Анатолий Сафронов ва Валентин Сидоровларнинг сохта имзоси билан жўнатган телеграммасини ҳам тан олгиси келмас эди. Бунақа хатти-ҳаракатлар, ҳалигиндақа сохта имзо чекилган телеграммалар, шунингдек, «Огонёк» журнаlining собиқ муҳаррири ёзиб берган барчага маълум хати ҳам фақат битта мақсадда — Мирзабойнинг номи-ни машҳур қилиш ниятида қилинган ҳаракатлар эди.

Судья: — Ўзингиз динга ишонасизми?

Абай: — Ишонмайман.

Судья: — Унда нима учун исломдан «пир» қидириб, сўнг христиан динини, кейинчалик будда роҳиблигини қабул қилдингиз?

Абай: — Мен саломатлигимни ўйлаб, яъни ўзимни ўзим камолотга етиштириш учун, йоғ усулларини ўрганиб олиш учун буддавийликни қабул қилиб, сочларимни қирдирдим. Қайлигим Ниеланнинг сочини ҳам ўзим қирдим...

Судья: — Сиз олий маълумотли, зиёли одам бўла туриб, саводсиз Мирзабойдан нимани ўрганмоқчи бўлдингиз?

Абай: — Кўп нарсани. Ахир мен уни анча йиллар мобайнида ўргандим-ку.

Судья: — Масалан, Мирзабойдан нималарни ўрганса бўларкан?

Абай: — Оддий совет кишиларига хос фазилатларни... (Залда кулги).

Кўриб турибсизки, унинг гапларида тутуриқ деган нарса йўқ. Бир ёлғон гапи иккинчи ёлғон гапни етаклаб келаверар эди.

Абай Мирзабойни «пайғамбар» даражасига кўтариб олгач, бу «ноёб экстрасенс»нинг пойига йиқи-

лиш учун Москва, Риға, Вильнюс ва бошқа шаҳарлардан зиёратчилар оқиб кела бошлади. Албатта, улар қуруқ келишгани йўқ, топган-тутганларини олиб келиб, «ҳазрати» Мирзабойнинг қўлига топшириб туришди...

Судья: — Нега пулларни Мирзабой олди? Нега сиз олмадингиз?

Абай: — Мен ота-онамнинг обрўсига путур етмасин, дедим. Мабодо мен олганимда, одамларда шунча пулни қаёқдан олди, деган гумон туғилиши мумкин эди... Биз пулдан бошқа нарсаларни, яъни узук, соат, зиракларни олдик. Соатларни сотиб юбордик, узуклар Мирзабойда бўлса керак..

Судья: — Сўнгги йилларда нега Москвага кам борадиган бўлиб қолдингиз?

Абай: — Чунки, у ердаги лаборатория беркилиб қолган эди.

Судья: — Янги лаборатория очиш учун сизларда маблағ етарли эдику. Асл мақсадингизни айтинг?

Абай: — Мақсадимиз — пул тўплаш эди.

Прокурор: — Одамларнинг ноёб хосиятларини ўрганиш бўйича сиз лабораторияда нима иш қилишингиз мумкин эди?

Абай: — Спиркин менга, сен лабораторияга олинадиган янги аъзоларни саралайдиган бўлиб ишлайсан, деди. Сўнг мен Сафроновнинг маслаҳати билан СССР Госпланига бордим, улар мени МГУнинг кафедрасига юборишди. Спиркин ҳам, Госплан ҳам пул тўплаш учун менга ҳеч қандай топшириқ бермади, «пул йўқ» дейишди. Пул йиғишни эса Мирзабой иккаламиз ўйлаб топдик. Бу ниятимизни Сидоров ҳам маъқуллади... Ҳа, айтгандай, одамлардан тўпланган пул баъзига Москвада сартарошхона очдик-ку ахир...

Прокурор: — Лаборатория очиш учун қанча пул кифоя деб ўйлайсиз?

Абай: — Икки минг...

Прокурор: — Хўш, Мирзабой кимларни даволади?

Абай: — Маҳаллий одамларни.

Прокурор: — Даволадими ё алдадими?

Абай: — У ҳатто мени ҳам алдади. Мен унинг алдамчилигини билардим... Чамаси у менинг илмий ишларимни ҳам гумдон қилган бўлса керак.

Оқловчи: — Экстрасенсорикани ўрганишни нима учун ибтидосидан бошладингиз?

Абай: — Ном чиқариш учун.

Оқловчи: — Мирзобой-ку садақа йиғиб сизларни озиқ-овқат билан таъмин қилибди. Бошқа пулларни нима қилдингиз?

Абай: — Тўпланган пулларнинг бир қисми араққа кетарди, қолганига бошқа садақа йиғилмаган кунлари озиқ-овқат сотиб олардик.

Оқловчи: — Сизларни таъмин этиб турса ҳам, Мирзобойни ёлғончи, алдамчи дейсизми?

Абай: — Мирзобой алдамчи эмас... Аммо мен унинг бирон одамни даволай олишига ишонганим йўқ. Уни лаборатория учун керак бўлиб қолар деб ўйладим.

Оқловчи: — Экстрасенслар ҳақидаги ўқиган китобларингизнинг нафи тегдими?

Абай: — Теккани йўқ.

* * *

...Йоғларнинг нафас олиш тизими, экстрасенсорик таъсир, буддавийлик динининг қонун-қоидаларини ўрганиш йўлидаги ҳаракатлари таниш-билишлар орасида Абайнинг обрўсини орттирди, уни Шарқ табобатининг билимдони сифатида танитди. У билан биринчи бор суҳбат қилган одам «унинг келажакда тузуккина олим» бўлиб етишишига ишониши мумкин эди. Ҳатто, ўзи ҳам турли экстрасенсорик кўринишларга чиппа-чин ишонди, бошқаларни ҳам шунга ишонтиришга уринди ва анчагина одамни ишонтиришга муваффақ ҳам бўлди.

Абайга ишонган одамларнинг деярли барчаси ё Шарқ турмушига қизиқиб қаровчилар, ё янгиликка ўч ёш

Ҳосиринлар, ёки енгил-елпи ҳаёт кечирришга мойил қиз-жувонлар эди. Улар Абайга эргашиб, Мирзабойни «пайгамбар» даражасига кўтаришди, борган жойларида Қорақалпоғистондан чиққан кучли «экстрасенс»нинг «биомайдони» ҳақида афсоналар тўқишди.

Шундай қилиб Берунийдаги Шимама овули ҳамда Султон Вайис бобо зиёратгоҳи, Ўшдаги Қорасув қишлоғи, Литвадаги Шилута, Кретинг районлари, Москвадаги таниқли кишиларнинг хонадоилари бу газандалар истиқомат қиладиган жойларга айланиб кетди. Абай Мирзабой билан бирга зиёрат учун келганларнинг чўнтақларини қоқишди. Зиёратчилар аввалига «Мирзабойни ўрганиш учун очиладиган идорага» атаганларини кўнглидан чиқариб берган бўлсалар, кейинчалик улар зиёратчиларнинг кўнгилларига қараб ўтирмай, бермаганлардан сўраб оладиган одат чиқаришди. Абай биса бирдан ўзини «устоз» деб эълон қилгач, зиёратчилардан тўппа-тўғри пул талаб қила бошлади. Мана уларнинг ҳар ер-ҳар ерда «идора» учун олган пуллари:

Берунийдаги Шимама овулида:

Бушмакин Г.дан 100 сўм.

Пестрецов В.дан 100 сўм.

Вендикайте В.дан 60 сўм.

Иванкина Е.дан 200 сўм.

Калинаускене В.дан 100 сўм.

Савицкис В.дан 50 сўм.

Александровичюте Р.дан 50 сўм.

Николаев-Калинаускас И.дан 80 сўм.

Дергачев Д.дан 25 сўм олишган.

Ўш областининг Қорасув районида:

Седов И.дан 70 сўм.

Пестрецов В.дан 400 сўм.

Жукайте З.дан 100 сўм.

Мураускас В.дан 250 сўм.

Неъмагуллин Т.дан умумий баҳоси 1015 сўмлик учта қул соати, икки узук, ҳамда 300 сўм олишган.

**Литва ССР Вильнюс шаҳри ҳамда Шилута ва Вове-
ряйчай қишлоқларида:**

Бушмакин Г.дан 370 сўм.

Калиноускене В.дан 700 сўм.

Савицкис В.дан 600 сўм.

Неъматуллин Т.дан 700 сўм олишган.

Биз бу рўйхатни қисқартириб олдик. Лекин шунинг ўзиданоқ уларнинг нафслари борган сари ҳакалак отиб борганлигини билиб олиш қийин эмас.

Шундай қилиб, уларнинг одамларни алдаш усулига асосланган «идора очиш» ҳақидаги сафсаталарининг оқибати офир жинойтга олиб келди, истеъдодли кино-режиссёр Талъат Неъматуллин ёш ўлиб кетди...

ЧАНГАЛЗОРДАН ЧИҚҚАН «ПАЙҒАМБАР»

Мирзабой судда ўз она тилида гапирди. Унинг гапларини тилмоч Ҳосилбек Муҳамбетқалин рус тилига ағдариб турди. Биз Мирзабойнинг судда берган жавобларини қисқача баён қиламиз:

— Отам ҳам, онам ҳам кўзи ногирон одамлар эди. Учинчи синфни «3»га битирдим. Буёғига ўқий олмадим. Колхозда ишладим, уйланолмадим, мўлжаллаб юрган қизим бошқа биров билан кетиб қолди. Колхозда пулни оз топардим. Ўзимга уй қуриб олишим керак эди.

Йўлли Наврўзов билан учрашганимдан сўнг ҳаётим бирмунча ўзгарди. У: «Девонанинг қизини девона олади», деб қизини менга бермоқчи бўлди. Уч йил бирга юриб, қизини бермай алдаганидан кейин мен уни уриб ҳайдаб юбордим...

Йўлли оқ товардан усти бош кийиб олган эди. Мени аввалига унақа кийимларни кийишга бўйним ёр бермади, кейинчалик қарасам, пул тушмайдиган. Дарвишларнинг кийимини кийишга мажбур бўлдим. «Тинмай, оғзингга келганини гапираверсанг бўлгани...» — деб таъкидлади Йўлли менга Куръон сураларини ўргатаётиб.

Султон Вайис бобо зиёратгоҳига пайшанба, жума кунлари зиёратчилар кўп келади. У ерда йигирматачадан ортиқ садақа сўровчилар бўлади. Кўпчилиги ёскичадан анча-мунча саводи бор одамлар эди. Улар бир тараф, мен бир тараф бўлиб турардик. Бошқа дарвишлар одамларни алдаб юрганимни билишарди, овулимиз кишилари ҳам мени кўрарга кўзлари йўқ эди.

Судья: — Умуман қанча пулинг бор эди?

Мирзабой: — Абай билан танишгунимча тўплаганимми?

Судья: — Неча сўм эди шулар?

Мирзабой: — Меҳнатсиз топилган пулнинг ҳисобига ҳам боравермас экансан... Топганимни 1000 сўмга етказиб колхоздаги омонат кассага топширавердим...

...Абайлар бу ерга 1980 йили олгита бўлиб келишди. Дастлабки кунлари улар билан таниша олмадим, кетларидан чопиб бориб танишгим келди. Эртасига яна келиб, менга пул, ручка, пайпоқ совға қилишди. Абай икки сўм берди. «Биз Шарқшунослик институтидан келдик, — деди у, — китоб ёзмоқчимиз». Шериклари мени суратга олишди. Шундан кейин: «Келаси йили тагин келамиз», деб жўнаб кетишди.

1981 йили Абай тагин бошқа одамлар билан келди. «Мен энди дарвишликни йиғиштириб, сизлар билан юраман», деб уларга нон, овқат топиб бердим. «Ҳар ҳолда, ҳукуматнинг қонун-қоидасини биладиган болалар-ку», деган хаёл билан уларга қўшилгим келди.

— Дарвишларни Москвага олиб бориб текшириб кўрамиз. Одамларни қандай эмлашларини билмоқчимиз, — деди Абай.

— Бўпти, кетишингизга уч кун қолганида айтинг, — дедим. — Балки, мен ҳам борарман Москвага, ўйлаб кўрай...

Абайлар Хоразм ва Бухородаги дарвишларни кўриб келиш, улар билан танишиш учун жўнаб кетишди.

Ўша йили Абай: «Мен Москвадан уй сотиб олмоқчиман, 2000 сўм керак», деб мендан пул сўради. Мен унга кассамдаги пулдан олиб бердим.

1981 йилнинг 18 декабрида Абай билан бирга Москвага кетдим. Ҳукумат одамлари, Абайнинг шогирдлари билан учрашаман, деб ўйлардим. Янги йилни Москвада кутдик. У ердан қайтгунимча Володя Пестрецовнинг уйида яшадим.

Судья: — Сиз ўзингизни экстрасенсман деб ўйлармидингиз?

Мирзабой: — Мен бу сўзни биринчи бор Абайдан эшитдим. У менга: «Эски уст-бошингни ечиб, янги кийимлар кийиб, ҳукуматнинг дарвишларига ўхшаб юр», деди. У менга хорижий мамлакатлардаги дарвишлар ҳақида гапириб берди. Мабодо идора очилгудай бўлса, ўзи директор-у, мени ёрдамчи қилиб олмоқчи бўлди. «Биз ҳукумат одамлари ҳисобланамиз, бизга пулнинг кераги йўқ. Ҳукуматнинг ўзи озиқ-овқат билан таъмин қилади, тагимизга машина беришади», деди.

1982 йилдан эътиборан Берунийдаги уйимизга турли жойлардан одамлар кела бошлади. Дастлаб, мен улардан пул олганим йўқ, қайтага садақадан топган пулимни сарфлаб, уларни боқдим, баъзиларига пул ҳам бердим. Ҳаётда дўстим йўқ ҳисоби эди, шунинг учун уларни ўзимга дўст бўлса керак, деб ўйладим.

Ўша йили март ойларида бизникига Ниела кириб келди. У: «Мени Абай юборди», — деди. Унинг нима учун ташриф буюрганини билмадим. Ўша кеча Абайнинг ўзи ҳам келди. Икки кундан сўнг Володя Пестрецов пайдо бўлди. Улар: «Яна сени Москвага олиб кетамиз, кампирингга Ниела қараб туради», дейишди менга.

Улар билан яна Москвага кетдим. Пестрецовнинг уйида яшаётганимда кўп одамлар келиб кетишди. Улар менинг кийимларимга, афт-ангоримга қараб: «Ражнешга ўхшар экан. Номер биринчи совет дарвиши», дейишди. Мен эсам Абай нима деса, шунга

нишонавердим. Девоналарнинг улуғи бўлиб яшагим келди.

Ўша пайтлари икки марта Сидоровнинг уйида, бир марта Сафроновникида бўлдик. Бир куни Володя билан Абай Сафроновдан хат олиб келиб қолишди...

Бу хатни Абай иккаламиз Нукусга олиб келиб, биринчи котибнинг уйига обордик. Унинг ўзи билан учраша олмадик. Хатни ташлаб кетдик. Бу хат бўйича обком бизга ҳеч қандай ёрдам кўрсатмади.

Судья: — Нега теварак-атрофдан одамлар сизни-кига тўпланишди? Улар ниманинг ҳисобига яшашди?

Мирзабой: — Одамлар кўпайиб кетгач, мен уларни Султон Вайис бобога олиб бордим, Берунийнинг бозорини томоша қилдирдим, биргалашиб садақа сўрадик. Султон Вайис бобода озиқ-овқат кўп бўлади, нон, бугирсоқлар тўкин. Мен садақа йиғаман, келганлар эса тўрва-халтамни кўтариб юришади... Уйга қайтганимиздан кейин мен овқат пишираман, ҳаммамиз бирга овқатланамиз. Дастлаб келганларнинг ўзлари пул беришди. Кейинчалик сўраб оладиган бўлдик. Улар бизга пулни нима учун беришаётганини тушунса-тушунмаса сўрайвердик. Мен бу ерга келган одамлар ҳам менга ўхшаган девоналар бўлса керак, улар менга пулни сақлаб қўйиш учун бераётган бўлса керак, деб олиб қўявердим. Кейинчалик, менга нима учун пул беришаётганини Абай билан Игорь Николаев тушунтирди.

Судья: — Анҳорда ҳамма биргаликда яланғоч чўмилишни ким ўйлаб топди?

Мирзабой: — Уни мен ўйлаб топдим. Улар айтганиларимни қилармикан ё йўқми, билиш, синаб кўриш учун шундай қилдим. Кейинчалик бундан милиция ҳам хабар топди. Мен уларни ҳам яланғоч чўмилишга ундадим. Кечалари аёл-эркак қип-яланғоч жуфтлашиб ётишларини буюрдим. Айтганимни қилмаганларни эса уйдан ҳайдаб юбордим. Ўзлари билан бирга қиз эргаштириб келмаган москвалик «талабалар»ни ҳам ҳайдаб юбордим. Қиз топиб келолмаган йигитни йигит ўрнида кўрмадим.

Уйимизга келганларга арзон тақинчоқлар, эски-туски кийимлар ҳады этдик. Улар эса, ўз навбатида, менга майка, пайпоқ олиб келишарди ё почтадан юборишарди. Олган узукларимизни, соатларимизни Султон Вайис бобо қабристониди зиёратчиларга пуллардик.

Хуллас, 1982 йил 25 мартдан бошлаб тўпланган пул Абай иккимизники ҳисобланади.

Ўша йили май ойида яна Москвага бордик. Сафронов ёзиб берган қоғозни олиб уйда ётавермайлик, ҳаракат қилайлик, дедик. Мен Москвадан қайтгунимча Лариса Васильевнанинг кутубхонасида истиқомат қилдим, Валентин Сидоровнинг ижодий кечасида иштирок этдим...

1983 йили уйимизга Талъат Неъматуллин бир аёл билан келди. Кейин билсам, уларни Абай юборган экан. Бундан сал илгари: «Талъат сени кинога туширмоқчи», деб мени огоҳлантириб қўйган эди. У биринчи бор уйимизга келганида йигирма-ўттиз сўм пул билан ёғ-поғ олиб келганди. Сўнг Қорасувда Талъатдан соат, узук олдик... Бир гал Талъатнинг жинси шимини ҳам олиб қолганман...

Судья: — Вильнюсга нима мақсадда келдингиз?

Мирзабой: — Менга Калинаускас телефон қилиб, меҳмон бўлиб кетишимни илтимос қилди. Мен: «Бориш-бормаслигим Абайнинг ихтиёрида», — дедим. Сўнг Рамуте 2000 сўм пул олиб келди. Абай мени кўргиси борга ўхшайди, деб ўйлаб ойимни эргаштириб йўлга чиқдим.

Вильнюсга келгач, Андриуснинг уйида меҳмон бўлиб ётавердик. Илгаридан таниш-билиш бўлган кишилар келиб-кетиб туришди. Улар олдимга даволаниш учун келишмаган эди. Мен ҳады қилган пулларини олганим йўқ. «Вильнюсда пул олмайман, ҳали худо билади, ўз пулим ўзимга буюрадими-йўқми», дедим уларга.

Энди билсам, бу одамларнинг ҳаммаси мени алдаб юрган экан, «идора очамиз», деб бошимни ай-

лантиришибди. «Идора»нинг очилиш-очилмаслигига шубҳа қилардим. Биз Вильнюсда доим ичиб юрдик.

Судья: — Пестрецов, Бушмакин, Седовлар Вильнюсга нима мақсадда келишди?

Мирзабой: — Улар мени қора қилиб келишган... Очилажак «идора»га пул тўплаш учун келишган. Абай мени ҳукуматга ёмон кўрсатиш учун юрган одам экан...

Судья: — Юркусни қайта калтаклаш учун уларни ким юборди?

Мирзабой: — Абай юборди. Нимага эканини ким билсин, улар Юркусни калтаклаб, иштонини олиб келишибди...

Судья: — Мураускасни танирмидингиз?

Мирзабой: — Уни аввалдан танирдим. «Илгарилари пул бериб турарди. Энди бермайдиган бўлиб қолди, шунинг учун урамиз», дейишди. Мен: «Кўйинглар, урмайлик, тагин ўлиб қолмасин», — дедим.

Судья: — Нега?

Мирзабой: — Бу гапни худо кўнглимга солди...

* * *

Мирзабой судда ўзининг ижтимоий келиб чиқинини узук-юлуқ гапирса ҳам, аммо кўнглида бор гапни тугал тўкиб солгиси келаётгани маълум бўлди. Ҳар қалай, у ақли етганча, бор воқеани судга тушунтиришга ҳаракат қилди, бу қилмишларини иложи бори-ча худонинг бўйнига қўйишга уринди.

Судья: — Талъатнинг ўлимига нима сабаб бўлди? Уни кимнинг буйруғи билан кимлар калтаклашди?

Мирзабой: — Уни ҳамма калтаклади. Ҳамма иш худонинг хоҳиши билан бўлди.

Судья: — Худонинг хоҳиши биланми ё Абайнинг буйруғи биланми?

Мирзабой: — Бунинг ҳаммасини Абайга ҳам, менга ҳам худо буюрган. Мен худонинг қарғиши теккан одам эканман. Нега бундай қилдим, деб ҳозир худони ҳам ёмон кўриб ўтирибман...

Судья: — Бу фожиали ўлимга, қилинган жиноятга қандай қарайсиз?

Мирзабой: — Энди пушаймон қилиб ўтирибман. Худонинг хоҳишини қиламан деб... Агар ихтиёрим ўзимга тегса, сира ҳам авлиёга бормасдим, садақа сўрамасдим.

Прокурор: — Йўллинг кетида дарвишлик қилиб юрганингизда, уйингизга турли одамларни тўплаб, «идора» учун пул тўплаганингизда, хуллас, одамларни алдаб юрганингизда, бунинг оқибати ёмон бўлишини ўйламадингизми?

Мирзабой: — Худо менинг кўзимни боғлаб, кўр қилиб қўйган экан. Бу гапларнинг оқибатидан энди кўрқиб ўтирибман. Мен фақат пул тўплашнинггина билганман. Келган аёллар билан яшаб, пулини олаверганман... Бошқа нима бўлганини худо билади.

Судья: — Биз худони суд қилаётганимиз йўқ... Сиз ўз қилган ишларингизга жавоб беринг. Султон Вайис бобо зиёратгоҳига бормаган кунларингизда қандай кун кечирдингизлар?

Мирзабой: — Емак-ичмақларимизни илгаридан ҳозирлаб қўярдик. Бозорга бориб дўкандорлардан бирон егулик сўрасак, жон-жон деб беришади, текин беришади... Фақат арақни сотиб олардик...

Судья: — Арақни келганларнинг пулига сотиб олгансизларми?

Мирзабой: — Пулни садақадан топдикми ё бировдан олдикми, бу билан ҳисоблашмасдик, сарфлайверардик. Арақни ҳам худо етказган пулга олардик...

Судья: — Худонинг пули йўқ-ку?

Мирзабой: — ...

Оқловчи: — Абайдан нима учун кўрқардингиз?

Мирзабой: — Бошим ишламайди-да! Ёмонлигидан кўрққанман.

Эксперт: — «Идора» деган гап кимдан чиқди?

Мирзабой: — Абай, Володя Пестрецов, Игорь Николаев, яна бошқа одамлардан.

Эксперт: — Абайни ким деб ўйлайсиз? У ҳақда фикрингиз қандай?

Мирзабой: — Танишганимдан сўнг уни энг билимдон дарвиш, деб ўйлаганман, у билан оғайни бўлиб, борди-келди қилганман...

Суд давом этаётган кунлардан бирида, аниқроғи 25 август куни тилмоч Ҳосилбек Муҳамбетқалин нима сабабдандир келмай қолиб, камина тилмочлик қилишга мажбур бўлдим. Панжара ортидаги қора курсида ўтирганлар олдида, ўтган икки соат мобайнида, мен бу газандаларнинг «устози», қолаверса, «очил дастурхони» ҳисобланган тутуриқсиз, бунинг устига кўрқоқ бу кимсанинг қандай қилиб ўқимишли одамларнинг ишончини қозониб олганига ҳайрон қолдим ва буни бир қадар тушунгандай ҳам бўлдим. Мирза чин маънодаги ўзича бирон нарсага ақли етмайдиган, бирон қарорга келолмайдиган, ақл-фаросатини пул, мол-дунё топиш хаёли кемириб ташлаган, ким нима деса, шунга эргашиб кетаверадиган одам экан. Шунинг учун бўлса керак, «ўқимишлилар» ўзларига бундан ҳам ортиқроқ дақма «пайғамбар» топа олмаганлари учун буни танлашган бўлса ажаб эмас...

МУРАББИЙ...

Владимир Пестрецов болалик чоғларида кўп касал бўлгани учун ўзини ожиз ва нимжон ҳис қиларди. Қувватга кириш учун у қанақа машқлар билан шуғулланмади дейсиз! 70-йиллари хатха-йога, сўнг каратэ билан шуғулланди. У Талъат Нейматуллин билан бирга 1977 йили Герман Попов секциясига икки йилча қатнади, Толстяков орқали Абай билан танишди. Пестрецовни аутотренинг, «ҳар қандай ҳолатларда ҳам ўзини ўзи идора қила билиш, мослаша билиш», психотренинг

ҳамда Шарқ маданияти қизиқтирар эди. Москвада даволаниб юрган қирғиз йигити Абай унга Шарқ маданиятини ноёб нусхаси бўлиб кўринди-ю, у билан дўст тутинди. Ана шундан сўнг Пестрецовнинг уч хонали хонадонининг эшиги Абай учун ланг очилди.

Пестрецовнинг қўлида экземаси (тери касаллиги) бор эди. У қўлини ҳар хил йўл билан муолажа қилиб кўрди, барибир эм бўлмади.

— Бу касалликни мен эмлашим мумкин, — деди Абай. Дастлаб, унинг қўлини биомассаж йўли билан экстрасенсорик даволашга ҳаракат қилди. Лекин натижа бермади... Сўнг 1980 йили Пестрецов тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация ҳимоя қилишидан олдин, Абай яна уни биомассаж қилди. Бу «табаррук зот»нинг қўли энгил келишини қарангки, Владимир Пестрецов ўзини қушдай энгил ҳис қилди, ҳаш-паш дегунча диссертациясини ҳам ҳимоя қилиб олди. Иззат-икром билан илмий-текшириш институтига ишга жойлашиб кетди.

1981 йили у Абай орқали яна бир «ўткир» экстрасенс — Мирзабой билан танишиш шарафига муваффақ бўлди. «Дастлаб Ўрта Осиёга келганимда, бу ерликларнинг ҳаёт тарзини, Мирзанинг турмушини, экзотикасини кўриб лол қолган эдим, — деб эслайди Пестрецов. — Мен Мирзани худди Жуна каби, ҳатто, ундан ҳам кучлироқ истеъдод эгаси, деб ўйладим.

Судья: — Мирзанинг кудратини қандай сездингиз?

Пестрецов: — У оқ товардан юпқа кийим кийиб олган, меҳмондўст, оқкўнгил одам экан. Шундай бўлишига қарамай у: «Ленинча ишлаб, ленинча яшанг», — дерди...

Судья: — Мирзанинг ўзи 1971 йилдан бери ишламайди-ю, сизга меҳнатсиз даромад қилиш йўллари-ни ўргатдимиз?

Пестрецов бу саволга жавоб беролмади.

Пестрецов: — Олдига иккинчи бор келганимда, уни узоқдан кўп кузатдим. У ҳақда овулида анчаги-

на қизиқ афсоналар, миш-мишлар тарқалган экан. Мен уни Хўжа Насриддинга ўхшаган, ўз овулининг оққўнгил кишиларидан бўлса керак, деб ўйладим.

Сўнг Пестрецов Мирзабой билан қандай дўст тутинганини, унинг ғайритабиий фазилатларини, ўзи раҳбарлик қилган каратэ секциясининг собиқ аъзоси ҳақида батафсил гапира бошлади. У собиқ шогирдларини олдига чақириб: «Агар ҳақиқатан кучли каратэчи бўлгиларинг келса, унда Берунийга, Мирзабойнинг олдига боришларинг керак», деб йўл-йўриқ кўрсатди. Баъзи ёшларнинг ота-оналари бу гапдан норизо бўлдилар. Бироқ, Пестрецов ўша норизо ота-оналар билан яккама-якка гаплашиб, уларнинг ҳам рухсатларини олишга муваффақ бўлди.

Мирзабойнинг олдига келган ёш ўспиринлар бутунлай ўзгариб қайтишди. Улар ўзаро фикрлашувларда Мирзабойнинг турмуш тарзини кўкларга кўтариб мақташарди. Илгарилари очиқ кўнгил, шўх-шаддод юрадиган болалар энди «ичимдагини топ» бўлиб қолишди. Ҳатто, Дима Д. деган бола ўзича алоҳида овқат ҳозирлаб, Мирзабой ҳадея этган ҳассасини уйининг бир бурчагига қўйиб, шунга сажда қилиш даражасигача бориб етди. Уларга ота-оналари айтган гаплардан кўра, Мирзабой билан Абайнинг айтганлари муҳимроқ эди.

Пестрецов эмлашнинг психотехник усулларини ўрганишни олдига мақсад қилиб қўйди. У Абайнинг маслаҳати билан уч хонасининг бирини буддавийлик динининг талабларига мувофиқ қизғиш рангда безаб чиқди, деворларига Будданинг суратларини илиб қўйди. Хона деворларини қизғиш матолар, бўёқлар билан безашда литвалик рассом Арвидас Янкаускас жонбозлик кўрсатди (Арвидас Янкаускас ушбу суд жараёнида жабрланувчи сифатида гувоҳлик берди). Пестрецов Абайнинг содиқ дўсти сифатида Мирзабойнинг обрўсини ошириш борасида Москвада катта хизмат қилди, ўзининг собиқ шогирдларини Мирзабойга қулик қилиш даражасигача олиб келди. Улар, ўз навбатида, топган-тут-

ганларини Берунийдаги Мирза «пайғамбар»нинг қўлига олиб келиб беравердилар (Григорий Бушмакин қурилиш отрядида топган 370 сўмни ҳам ўз қўли билан Абайга берган).

Судья: — Шахсан ўзингиз Абай билан Мирзага қанча пул ҳадя қилдингиз?

Пестрецов: — Абай қийин аҳволга тушиб, ота-онаси билан уришиб, аспирантлик чоғида бошқалар билан келишолмай юрган пайтларида 100 сўм берган эдим. Шунингдек, Мирзага ҳам 100 сўм бердим. Сўнг «идора» учун деб ҳам 400 сўм бердим...

Судья: — Ўзингиз тарих фанлари номзоди бўла туриб, «лаборатория»нинг очилишига ишондингизми?

Пестрецов: — Очилиши мумкин, деб ўйладим. Аммо, унга Абайнинг раҳбарлик қилишига ишонмадим. Чунки, назаримда, бунга фан номзоди даража-сидаги одам раҳбарлик қилиши керак эди. Балки, ўшанда Абайни аспирантликка олса бўларди... Одамлардан олинган пуллар очилажак лаборатория учун давлат махсус пул ажратгунча асқатса керак, деган хаёлга бордим...

Пестрецов каратэчи шоғирдларига устоз саналгани билан, ўзи «баланд мартабали» Мирзабойнинг шоғирди эди. Мирзабойга кўрмана тариқасида пул беришни ҳам шоғирдларига унинг ўзи уқтирган эди... Мирзабойнинг одамларни анҳорда қип-яланғоч чўмилтиришини Пестрецов ўзича: «Бу усул одамларни психотерапик жиҳатдан чиниқтиради», деб исботлайди. «Мирза билан учрашган чоғингда бутун диққат-эътиборингни унинг ҳаракатларига қаратишинг керак. Унинг ҳар бир ҳаракатида яширин бир маъно бор», деб таъриф қилади Пестрецов. Мирзабойнинг экстрасенслигини, «Мирзанинг қўлидан ичилган арақ ёки унинг кўз олди-да ичилган арақ минг бир савоб, у ичу бағрингни ағдар-тўнтар қилиб юборади. Чунки, Мирза у араққа ўзининг биоэнергиясини сингдиради...»

Судья: — Вильнюсга сизни ким чақирди?

Пестрецов: — 1985 йилнинг бошида Абай менга телефон қилиб, роса калтаклашганини, ҳатто пичоқ билан қўрқитишганини айтди. Мен Болтиқ бўйидаги баъзи одамлар уни калтаклашганини сезиб, олдига боришга қарор қилдим. Чунки, ундан ажраб қолгим келмади. Бундай истеъдодли одам билан энди бу дунёда ё дуч келаман, ё келмайман, деб ўйладим. Шундай қилиб, Абайга жисмоний ёрдам кераклигини ҳис қилдим. Лекин у кейинроқ яна телефон қилиб, ёрдамимга унчалик муҳтож эмаслигини айтди.

Февраль ойининг бошларида Рамуте: «Абай сени тез етиб келсин» деяпти, деб хабар қилди. Янглишмасам, жума куни эди, шанба куни Вильнюсга етиб бордим...

Пестрецов Вильнюсга келганида шаҳарнинг марказий кўчаларидан бирига жойлашган 49-«а» уйнинг 44-хонадониди, яъни Андриус Калинаускаснинг уйида Мирзабой (онаси билан), Бушмакин, Седов ҳамда Абайлар бор эди... Улар Абайнинг топшириғига биноан устозга қинғир қараган одамлардан ўч олишни бошлаб юборишди. Арвидас Белтрунас ўз аёлини Абайга ишонмагани учун етти марта таёқ еди. Арвидас Янкаускас пул бермагани учун ўлгудай калтакланди. Римас Юркус ҳам (у Воверяйчай қишлоғида бундан уч-тўрт ой муқаддам Абайни ўз уйида асраган эди) устозларга тегишли харж пулини бермагани учун жазосини олди. Шилуталик Сергей Поцюк (Геюс) Мирза деганда жонини беришга ҳам тайёрлардан бўлишига қарамай, унинг суратлари билан хатларини қайтариб бераётиб роса калтак еди. Абайнинг ўчини олиш гуруҳини собиқ мураббий Пестрецовнинг ўзи бошқарар эди... Эндиги калтак ейиш навбати Валентас Мураускасга келганди, чунки у Абайни эмас, Мирзабойни устоз сифатида тан оларди, бунинг устига у «мартабали устозлар»га пул бермай қўйган...

Судья: — Мазкур жиноий ишдан кейин ҳам ўзингизни алданган, деб ҳисоблайсизми? Экстресенслар ҳақида фикрингиз қандай?

Пестрецов: — Мен жуда афсус қилиб ўтирибман. Бу оғир йўқотиш бўлди. Менда энди Абай билан Мирзабойларнинг экстрасенсорик қобилиятига шубҳа пайдо бўлди... Аммо, тергов ишларидан шу нарса маълум бўляптики, Мирзабойни психолог эмас, дейишга асосимиз йўқ...

Судья: — Сиз унга ҳали ҳам ишонасизми?

Пестрецов: — Мен Мирзабойни алдамчи, аферист деганларига қўшилмайман, чунки унинг ўзи алданган одам.

Прокурор: — Сиз ўспиринларга устоз сифатида қандай тарбия бердингиз?

Пестрецов: — Мен уларга Мирзабойнинг кароматлари ҳақида гапириб бермаган эдим. Лекин уларни Мирзабой билан Абайга таништирганим учун ўзимни айбдор ҳисоблайман...

Оқловчи: — Сиз ҳозир ҳам Мирзабойнинг таъсирини сезиб, ё Абайдан кўрқиб ўтирганингиз йўқми?

Пестрецов: — Йўқ.

Оқловчи: — Нуқул Абай билан Мирзабойни фош қилувчи фактлар ёдингиздан чиқиб қолаверади. Бу ҳодиса ҳали ҳам уларнинг сизга бўлган таъсири давом этаётганини билдирмайдими?

Пестрецов: — Йўқ.

Оқловчи: — Мирзабойнинг ўзи-ку бир саводсиз одам, ундан қандай қилиб бирон каромат чиқиши мумкин?

Пестрецов: — Мирзабой баъзан одамнинг ақли бовар қилмайдиган гапларни айтиб юборади... Унда психонормал етишмовчиликлар эвазига қандайдир истеъдод кучи ривожланган...

Эксперт: — Абайда Неъматуллинга ёки Мураускага нисбатан қизғанчиқлик ҳисларини сезмадингизми?

Пестрецов: — Абай «Мирзанинг олдида ким бориш-бормаслигини Мураускас ҳал қиладиган бўлибди», деди. Шу гапга қараганда, Абайда қизғаниш ҳисси пайдо бўлган бўлиши мумкин.

Чўлпон Неъматуллина (Жабрланувчи сифатида): — Каратэ усули билан урган пайтда, баъзан одам аъзоларини шол қилиб қўйиш мумкинлиги ҳақидаги гап сизга маълуммиди?

Пестрецов: — Йўқ.

Мана, Владимир Пестрецов бўлиб ўтган иш учун афсусланиб ўтирибди. Лекин, кўриниб турибдики, унинг виждони ҳалиям «мирзачилик»дан қутулолмаётгани сезилади...

ТАРБИЯ САБОҚЛАРИ

Айбдор Игорь Седовнинг терговга илгарироқ берган жавобидан:

— Отам автомобиль фожиаси туфайли нобуд бўлгандан сўнг, мен кекса бувим билан онамнинг қўлида қолдим. Онам қайта турмуш қуриб кетди. Ўғай отам учувчи бўлиб, у билан сира ҳам дўстлашиб кетолмадик, чунки у муттасил ичарди. У билан бирга яшаган онам ҳам ичадиган бўлиб қолди. Ўғай отам ва онам бошқа шаҳарда, мен эсам бувимнинг қўлида, унинг озгина пенсияси ҳисобига кун кечира бошладик...

...1978 йили еттинчи синфда ўқиб юрган кезларимда болалар ўртасида каратэ билан шуғулланиш мода эди.

Мен ҳам Пестрецовнинг тўгарагига қатнай бошладим. Чунки, ташқи кўринишдан гўзал, кучли бўлгим келарди. Пестрецов бизга жисмоний машғулотлар ўтказиш билан бирга, турли рисоалар берар эди. Уларни қизиқиб ўқир эдик. Биз каратэнинг энг гўзал тури ҳисобланган — «Ва-дарю» билан шуғулланардик. Машқларимизни бир-биримизга қўл теккизмаган ҳолда ўтказардик...

Пестрецовни устоз сифатида «Син-сей» деб атардик. Таомилга кўра, биз унинг буйруқларини икки қилмаслигимиз, унга ойига ўн сўмдан пул тўлаб туришимиз керак эди. Пестрецов каратэ санъатининг ик-

кинчи даражасига тўғри келадиган — «сарик белбоғ», биз эса биринчи даражасига мос — «қора белбоғ» унвонларига сазовор бўлдик. Аммо бу унвонлар бирон жойда қайд этилмаганди.

1981 йили каратэ машғулотларимиз тўхтатилгандан сўнг, бир куни Пестрецов болаларга телефон қилиб, Шарқ маданияти музейи олдига тўпланишимизни айтди. Кейин у одамда бизга экстрасенсорик қобилият мавжудлиги ва бу қобилият билан инсоннинг мавжуд имкониятларини янада ошириш мумкинлиги ҳақида гапириб берди. Бу ҳақда илгарилари ҳам бир-икки бор айтган эди. Сўнг бизни Шарқ маданияти музейига олиб кириб, Шарқ рассомларининг асарларига синчиклаб қарашимизни сўради. Чунки, Пестрецовнинг гапига қараганда, уларда кўзга яққол ташланиб турган тасвирлардан ташқари турли-туман кўз илгамас ҳуфия маънолар ҳам бўлармиш...

Шу учрашувдан сўнг биз Пестрецовнинг уйига қатнай бошладик. У бизга турли динлар: буддизм, христианлик, ислом динлари ҳақида гапириб берди. Бундан унинг муроди бизни у ёки бу динга тортиш эмас, балки ўша динларнинг маъно ва мақсадларини тушунтиришдан иборат эди. Бизнинг бу ерда учрашувларимиздан мақсад — ҳар ҳолда, каратэ билан шуғулланганимиздан сўнг, Шарқ маданиятлари билан ҳам танишиб қўйишимиз керак эди. Негаки, каратэнинг ўзи Шарқдан келиб чиққан. Пестрецов динлар ҳақида гапирар экан, йўл-йўлакай уларни танқид қилар, диндорларнинг урф-одатлари ҳақида ҳикоя қилиб берарди. Шу аснода мен Жуна ҳақида иккита мақола, Николай Рерихнинг Ҳиндистон ҳақидаги мақоласини, Валентин Сидоровнинг Шарққа бағишланган шеърларини ўқиб чиқдим. Пестрецовнинг айтишича, ҳар бир одам руҳий ва экстрасенсорик имкониятларга эга. Бу гапни ўқиган мақолаларимиз ҳам тасдиқларди. Узлуксиз шуғуллансак, машқ қилсак, фалсафий ўйлаш қобилиятимизни ҳам ривожлантиришимиз мумкин эди. Шун-

дай қилиб, Пестрецовнинг уйида эшитган гапларим мен учун янгилик эди. Худди шуниси билан у мени ўзига тортди. У мана шу тарбиявий ишларни бошлаши билан «гуру» (ҳиндча, «устоз») деб атала бошланди.

У сўфизм ҳақида ҳикоя қиларкан: «Баъзан ҳаётда шундай бўладики, ўз ота-онанга ҳам маъқул бўлмай-диган ишларни қилишга тўғри келади. Бундай пайтларда ҳеч иккиланмай, ўзлигингча бир қарорга келишинг керак», дерди. «Гуру»нинг топшириқларини сўзсиз бажаришимиз керак эди. Мен шундай қилдим — айтган гапларини, буйруқларини тўла бажариб келдим...

Машғулот ўтказаятган пайтларда Пестрецов Абай билан Мирзаларнинг номини тез-тез тилга олар, ўзини уларнинг шогирдиман, деб таъкидлар эди. Бир куни машғулот ўтказаятганимизда қорачадан келган шарқлик бир одам келиб ўтирди. Машқларимизни томоша қилиб, индамасдан чиқиб кетди. Кейин билсам, ўша одам Абай экан.

1982 йилнинг январида Пестрецов бизга, Қорақалпоғистонга бориб келсаларинг яхши бўларди, деб маслаҳат берди. Бувимдан рухсат сўрашим шарт эмасди, чунки стипендиямдан жамғариб юрган пулим бор эди. Биз етти киши эдик, олти киши йўлга чиқдик. Пестрецовнинг ўзи эса, «ишимдан рухсат тегмади», деб бормади. У берган манзилга мувофиқ биз Мирза билан Абайни осонгина топдик. У ерда Литвадан келган бир ёркак билан аёл ҳам бор экан. Борган кунимиз Мирза бизга вино қуйиб, меҳмон қилди. Бу менинг ҳамда мен билан бирга келган болаларнинг биринчи марта спиртли ичимлик ичишимиз эди.

Сўнг кундузи Мирзага эргашиб бозорга бордик, у одамлардан садақа сўради, биз унинг кетида эргашиб юрдик. Мирзанинг туппа-тузук одам эканлиги, унинг космосга алоқаси борлиги ҳақида Пестрецов илгарилари ҳам бизга айтган эди. Шунинг учун унинг айриабий ҳаракатларини, садақа сўрашларини «шундан бўлса керак» деб тушундик, унга ажабланганимиз ҳам йўқ. Мирза бизни табаррук жойга — Султон

Вайис бобо зиёратгоҳига олиб борди, у ерда ҳам садақа тўплади.

Бошқа пайтларда биз Мирзанинг уйида бўлиб, Абай билан гурунглашдик, унинг гитарада чертган куйларини тингладик. У гитарани ўринлатиб чалар эди. Ўзининг гапига қараганда, илгарилари қирғиз радиоси оркестрида ҳам иштирок этган экан. Гапларидан Шарқшунослик институтида ишлашини, ҳозир меҳнат сафарига юрганлигини, Мирза ҳақида илмий асар ёзаётганини билиб олдик. У сўзини тугатар экан, бизга «Огонёк» журнали муҳаррирининг хатини кўрсатиб, журналда чоп этилган Порфирий Иванов ҳақидаги мақолани ҳам берди. У ўзи ҳақида бошқа гап айтмади.

Пестрецов эса Абайнинг ўзи ҳам эмлаш қобилиятига, узоқдан туриб одамларга таъсир эта олиш кучига эга эканлигини гапириб берган эди. Абай биз билан ўз тенгқурларидай гаплашди. Мирза фақат ўз она тилидагина гапирар, унинг гап-сўзларини Абай бизга таржима қилиб турарди. Биз Мирзанинг уйида уч ҳафтача яшаб, уч марта арақ ичдик, сўнг қайтиб кетдик.

Шу сафаримиздан сўнг, биз Пестрецовнинг олдига қаратэга оид машқларни ўтказиш учун эмас, балки уни бизга йўл-йўриқ кўрсатадиган, маслаҳат берадиган оқсоқол ўрнида кўриб келадиган бўлдик. Болалар оиласида бирон келишмовчилик бўлиб қолса, ундан келиб маслаҳат олар, шу маслаҳатга кўра иш тутишар эди. Шундай қилиб, унинг уйида ичишни давом эттирдик. Сабаб борми-йўқми, суриштирмай ичавердик. Илгарилари бунақа одатимиз йўқ эди.

Бир гал Пестрецов бизга Ражнеш деган бир муаллифнинг қўлёзмасини бериб: «Мана буни ўқинглар, Фарбдаги диний оқимлар ҳақида ҳам билиб қўйсаларинг, фойдадан холи бўлмайди», деди. Пестрецовнинг гапига қараганда, Ражнеш олдин Ҳиндистонда яшаган экан. Уни алдамчиликда айблашгандан кейин Америкага кетиб қолибди. Ражнеш АҚШнинг бир штатига макон қуриб, ўзини «худонинг ердаги вакили», деб

тлон қилибди. Мен унинг қўлёмаларини ўқиб кўрдим. Эсимда қолгани шу бўлдики, Ражнеш барча динларни танқид қилиб, инсонни исканжага оладиган, тушовлаб қўядиган дин занжирларини узиб ташлаш, инсон нимани хоҳласа, нимадан роҳатланса, шуни қилиши лозимлигини гапиради. Мен кейинчалик Пестрецов тарғиб қилаётган нарсалар коммунистик тушунчанимизга ёт фикрлар эканини тушундим.

Қорақалпоғистонга бормасимиздан илгари ҳам Пестрецов бизга Мирза билан Абайни кўрибгина қолмай, балки уларнинг айтганларини қилишимиз лозимлиги, бизнинг шундай «улуғ зот»ларга шогирд тушишдек бaxтга муяссар бўлганимизни айтган, биз Абай билан Мирзанинг айтганларини сўзсиз бажарсаккина мақсадга эришишимиз мумкинлигини алоҳида таъкидлаган эди. У мисол тариқасида Радий Фишнинг Жалололиддин Румий ҳақидаги китобини тилга олди. Пестрецовнинг гапига қараганда, Жалололиддин Румий ўзининг руҳоний акаси ва бошқа дин арбобларининг айтган гапларини иккиланмай бажаргани учун буюк инсон, улуғ шоир бўлиб етишибди. У яна Ражнешнинг «саньясин» (шогирд)лар фақатгина устозларининг айтганларини қилсалар, уларга ихлос қўйсаларгина ёмон одатлардан, эскича қарашлардан фориф бўлармишлар, деган таълимотини ҳам бот-бот такрорларди. Шунинг учун бўлса ажаб эмаски, биз Мирза билан Абайни кўрмасдан турибоқ, уларга муносиб шогирд бўлишга тайёр эдик. Бунинг устига Пестрецов бизга Абай билан Мирзанинг Ражнешдан ҳам буюкроқ кароматга молик одамлар эканини айтган эди. Биз эса руҳий қобилиятимизни ривожлантириш, биомайдон, экстрасенсорик фазилатларга эга бўлиш учун уларнинг оёқларига йиқилишга ҳам тайёр эдик.

Пестрецовнинг уйда учрашувларимиз 1983 йилнинг ўзларига қадар давом этди. Баҳорги сессиямиз тугагач, яна Қорақалпоғистонга боришга қарор қилдик. Шундай қилиб, Мирзаникига борсак, у ерда Абай ҳам ўтир-

ган экан. Пестрецов бу гал ҳам «ишимдан рухсат беришмади», деб бормади.

Бу гал Мирзанинг уйида тинмай ичдик. Мирза чала рuschалаб: «Ичларинг, бошларинг ёзилади» дегач, эрталаб киши бошига бир шишадан отиб олиб, бозорга ё Султон Вайис бобога борардик. Мирза садақа йиғади, биз унинг халтасини орқалаб юрамиз, унга чой қайнатиб берамиз. «Қирқ даража иссиқда ичмасликнинг иложи йўқ, арақни Мирзанинг қўлидан ичиш керак, чунки у араққа биоэнергия сингдириб беради», деб ўйлардик. Абай бўлса бизга ҳам турли диний, руҳоний одамлар ҳақида ҳикоя қилиб берарди. Жумладан, Султон Вайис бобо ҳақида, унинг руҳонийлигини, турмуш тарзини, одамларни қандай эмлашини ҳикоя қиларди. Гапига қараганда, бир куни унга Муҳаммад пайғамбар аён берибди-ю, шу-шу одамларнинг ичидаги ўй-фикрларини биладиган авлиёга айланиб қолибди.

Қорақалпоғистонга иккинчи гал борганимдан сўнг, энди ақлим етяпти, феъл-атворим ҳам ўзгариб кетди, гўё мен учун дунёнинг қизиғи йўқдай, миқ этмай ўзим билан ўзим якка яшагим келади. Буни бувим ҳам сезиб қолибди чоғи, бир куни юзимга солди. Ҳақиқатан, мен илгарилари ёшимга мос равишда, чақнаб, яйраб яшардим, мактабнинг, кейинчалик билим юртининг жамоат ишларида актив иштирок этардим, театр, кино, концертларга тез-тез бориб турардим... Мирзанинг олдига икки марта борганимдаёқ буларнинг ҳаммаси дунёнинг чиркин эрмаклари бўлиб туюла бошлади. Хаёлимни фақат биоэнергия, экстрасенсорика ва у билан боғлиқ нарсалар банд қилиб ола бошлади. Нега бунчаликка бориб қолганимни ҳозир ҳам тушунолмайман.

Мирзанинг уйида бўлганимизда биз ундан қандай қилиб башорат қилишини, яъни одамнинг ички дунёсини қандай кўра олишини, ўзга одамларнинг фикрини қандай «ўқий олишини» кўрсатишини илтимос қилдик. Бироқ, у бизга ҳеч қанақа каромат кўрсатолмади. «Бу гапни Абайга айтинглар, чунки у дирек-

тор», деб жавоб қилди. Ҳа пайтлари Абай ўзини Мирзанинг шоғирди ҳисоблагани билан юриш-туришидан, ўзини тутишидан унинг хўжайини эканини билиб олиш қийин эмасди.

Биз Пестрецовнинг уйига тўпланганимизда Мирза билан Абайни тез-тез эслаб турардик, айниқса, Мирзанинг гайритабий ҳаракатлари ёдимизга тез-тез тушарди. Бизнинг сафимизга Александр Корнеев билан Лена Ивашина келиб қўшилди. Улар экстрасенсорика, биомайдон ҳақида биздан кўра кўпроқ билишарди. Кейинчалик биз Пестрецовникига эмас, Корнеев билан Ивашиналарникига тўпланадиган бўлдик. Бу уйлар Литвадан Қорақалпоғистонга, яъни Мирзанинг олдига борадиган зиёратчиларнинг карвонсаройига айланди. Вильнюсдан, Литванинг бошқа жойларидан кўплаб одамлар кела бошлади. Биз Мирзанинг олдига бораётган ёки унинг олдидан қайтаётганлардан янгиликларни билиб олишга ҳаракат қилардик.

Мирзанинг олдига бориб келганимдан сўнг мен ўзим билан бир фикрдаги одамлар мулоқотида бўла бошладим. Корнеев билан Ивашиналарникига ташриф буюрганимизда биз пул тўплаб, арақ ичардик, Абай билан Мирзаларнинг соғлиғи учун ғойибона қадаҳ кўтарардик. Литвадан келган меҳмонларнинг ёдимда қолганлари: Игорь Николаев-Калинаускас, Сергей ҳамда Моника Поцюклар, Андриус Калинаускас, Рамуте, Нисла деган қиз эди. Ҳа учрашувларда Ражнешни овоз чиқариб ўқиб, кўкларга кўтариб мақтардик. Унинг айтганлари ҳаммамизга маъқул эди. Лекин мен шахсан унинг сексологик озодлик ҳақидаги таълимотига қарши эдим, чунки мен жинсий бузуқликка бутунлай қаршиман. Бу йиғилишларда ҳар қайсимиз ярим шишадан арақ ёки шампань виноси ичар эдик. Мен 1983—84 йиллари икки марта Вильнюсга бориб келдим. Андриуснинг, Еванинг уйларида меҳмон бўлдим. Бу учрашувлар ҳам ичкиликсиз ўтгани йўқ.

Бу пайтларда бутунлай индамас бўлиб қолдим, менда қандайдир диний тушунчалар ҳам пайдо бўла

бошлади. Тўғри, мен ҳеч қанақа худога ишонмас эдим. Аммо, илгаригидай бирон-бир нарсага ишониш, эътиқод қўйиш каби фазилатларимдан айрилдим, ҳатто институтдан ҳам кўнглим совий бошлади. Шунинг натижаси бўлса керак, баҳорги сессияда икки имтиҳондан йиқилдим...

1984 йили баҳорда Абай билан Мирзани кўргим келиб қолди. Уларни Ўш атрофидаги Қорасув қишлоғидан топдим. У ерда Абай, Мирза, тагин йигирматача литваликлар бор экан. Кейин Талъат Неъматуллин хотини Венера (Чўлпон) билан келди. Биз ҳаммамиз аллақандай тирик «пайғамбар» — Исмоил халфа деган одамникида яшадик. Бу ерда Абай раҳбарлик қиларди: кимнинг дўконга бориб келишини, кимнинг бошқа иш билан машғул бўлишини фақат у ҳал қиларди. Янги келган меҳмонга унинг биринчи саволи: «Чўнтагинда қанча пулинг бор?» деган савол бўларди. Бир куни Абай бизни тоққа таклиф қилиб, қандайдир бир мартабали зотнинг қабрига олиб борди. Мирза эса миқ этмас, агар гаплашгиси келса, Абай билан ўз тилида муомала қиларди. Талъат Қорасувда, Ўшда ва яна бошқа жойларда томошабинлар билан учрашувлар ўтказиб, улардан тушган маблағни Абайга инъом қилиб турарди. Биз эрталабми ё кечқурунми, фарқига бормай ичавердик, ичавердик...

Кечқурунлари эса Мирза эркаклар билан аёлларни — ким-ким билан бирга ётишини ҳал қиларди... У биздан қиз етаклаб келишимиз лозимлигини талаб қилди. Бир гал мен 1983 йилнинг ёзида Қорақалпоғистонга ёлғиз борганимда, «нега қиз олиб келмадинг», деб ҳайдаб юборишига оз қолганди...

Қорасув қишлоғидан қайтганимиздан сўнг биз Мирза, Талъат (ва хотини) билан Ўшда Қарим деган одамнинг уйида яшадик. Қорасувда ҳам, Ўшда ҳам мен ниҳоятда ўзимга эҳтиёт бўлиб юрдим. Абай айтганидек, руҳий жиҳатдан тартибни бузиб қўйишдан чўчидим. Бунинг устига, иссиқда арақ ичиб, унинг кайфига

берилмаслигимиз керак эди. Шундай қилиб, руҳан чарчаб, Москвага қайтиб келдим.

1984 йилнинг кузида Лена Ивашина менга Гуржиевнинг «Ажойиб кишилар билан учрашувлар» деган китобининг машинкада босилган беш нусхадан иборат қўлёзмасини Вильнюсга, Андрус Калинаускасга олиб бориб беришимни илтимос қилди. Пестрецов эса, Литванинг Шилута районида Абай истиқомат қилаётгани, ким кўргиси келса, бориши мумкинлигини эълон қилди. Мен кўргим келиб, Вильнюсга жўнадим.

Йўл-йўлакай Гуржиевнинг қўлёзмасини ўқидим. Унда Ўрта Осиёдаги ақлли кишилар билан учрашувлар баён қилинган экан. Яна китоб муаллифининг инқилобдан илгари Петербургда «Инсонни гармоник жиҳатдан камолга етказиш институти» очганини, сўнг Туркияга, ундан кейин Америкага кетганини билиб олдим.

БИЗНИНГ МАЪЛУМОТНОМА:

Георгий Иванович Гуржиев Кавказда туғилган. Ёшлигини жазирама Шарқ мамлакатларида жаҳонгашталик билан ўтказган, сўнг Москвада мистик салон очиб, инқилобдан сўнг Францияга кетган. Ўша ерда «Инсонни гармоник жиҳатдан камолга етказиш институти» номи билан коллежга ўхшаш ташкилот тузиб, қирқинчи йилларнинг охирларида вафот этган. У одамларга одобли, иззат-икромли бўлиш каби умумий таълимларни тавсия этади. «Фақир йўли» (баданни камолга етказиш), «Роҳиб йўли», (ҳиссиётни камолга етказиш), «Йоғ йўли» (ақл-идрокни камолга етказиш) асарлари шулар жумласидан. У ўзи тузган институтни бамисоли автомобиль тузатадиган устахонага ўхшатади. Унинг фикрича, одобли, иззат-икромли бўлишнинг «техник кўриги» ҳам ҳар турли: машиналар ишда синалади, талабалар институтнинг ёрдамчи хўжалигида ишлаб синалади. Милли-

онерларнинг хотинлари, ёзувчилар ариқ қазиб, чўчқа боқиб синалади. Машиналарга вақти-вақти билан мистик ёқилги мойи қуйиб турилади ва ҳоказолар...

...Вильнюсга келиб омонатни Андриуснинг қўлига топширдим-у, Шилута қайдасан, деб йўлга тушдим. Шилутанинг Кинтай деган қишлоғидан Абайни топдим. У Астра деган одамнинг уйида уч-тўртта киши билан истиқомат қилаётган экан. У ерда ҳам роса ичдик. Уч кун ўтгач, Воверайчай қишлоғига Юркусникига кетдик.

Бу ерда мутлақо Абайнинг ихтиёрида бўлдик. У одамларнинг ўзини қандай тута билишига қаттиқ эътибор берар эди. Шунинг учун ҳам гапини одамлар икки қилмас, у имо қилса бас, «лаббай» деб жавоб беришга тайёр туришарди. У бизга ўзининг Буддага тақлид қилувчи одам бўлиб етишганини айтди. Москвага борганимиздан сўнг бир-биримиздан хабар олмаслигимиз, унинг буйруғинигина кутишимиз, фақат ана шу буйруқни бажаришимиз лозимлигини таъкидлади. Москвага келганимиздан кейин, биз Абайнинг айтганини қилдик — бир-биримиз билан учрашмадик...

1985 йил феввалида юз берган барча жанжалларда, муштлашувларда фаол иштирок этдим. «Агар одам ўз гуноҳини тушунмаса, аввало, унга тушунтириш керак, — дерди Абай. — Ўшанда ҳам тушунмаса, уриб тушунтиришнинг зиёни йўқ. Борди-ю ўшанда ҳам тушунмаса, то тушунгунча калтаклаш керак». Биз Талъатни муштлаганимизда Абайнинг мана шу ақидасига амал қилган эдик. Талъат калтакланаётганида биздан ялиниб кечирим сўради, бироқ, Абайнинг буйруғи билан у ўзининг нима учун калтакланаётганини тушунмагани учун уравердик. Энди Мураускас масаласига келсак, у Вильнюсда аллақандай бир гуруҳга раҳбарлик қилар экан. Бу гуруҳнинг нима билан шуғулланишини билмайман-у, бироқ бир марта Москвада учрашганимда ўзини ўзи камолга эриштириш борасида Абай билан тенглашиб қолганини айтган эди. Абайнинг айтишига қараганда, гарчи у Мирза билан Абай орқали танишган бўлса-да,

экстрасенс сифатида Абайни эмас, Мирзани тан олишини маълум қилибди. Бундай ўзбошимчалиги учун Мураускас жазоланиши керак эди...

Мен илгарилари Абайни Пестрецов, Корнеевлар орқали таниган чоғларимда, уни таниқли Жунанинг устози сифатида алоҳида бир меҳр билан ҳурмат қилардим. Энди эса... узоқ ўйлаб кўриб, унинг оддий бир алдамчи, муттаҳам эканлигига амин бўлдим...

ИНСОФСИЗЛИК

Андрюс туппа-тузуккина рассом эди. У болалигида йиқилиб тушиб орттирган бош оғриғига даво қидириб юриб, дори-дармонсиз эмлаш усуллари билан қизиқиб қолди. Ўзини экстрасенсларга кўрсатди. «Билим» жамиятида Игорь Николаев ўқиган маърузаларга, Литва Фанлар академияси қошидаги «Зодиак» клубига қатнади. Шундай юрган чоғларида, 1982 йили йирик миқёсдаги экстрасенслар — Абай билан Мирзабой ҳақида хабар топди-ю, уларни бир кўриш иштиёқида ёнди. Орадан бир йил ўтгач, у бўлажак хотини Вильгельминани ҳамда унинг боласини олиб, Ўрта Осиё қайдасан, деб йўлга чиқди. Ўша келганида Вилиянинг боласини Мирзабойга кўрсатиб эмлатгиси келган эди, бироқ, у бу масала бўйича «директор»га, яъни Абайга учрашиши кераклигини айтди. Кейин Пестрецов билан бирга Москвага қайтиб келиб, Абайни атоқли шоирнинг уйидан топди. Абай ўзининг «билим»и билан Андрюсда тузуккина таассурот қолдирди.

Кейинчалик Андрюс ўзини ўзи камолга эриштириш учун психорегуляция масалалари билан қизиқиб, академик Спиркиннинг Жуна ва бошқа экстрасенслар ҳақидаги мақолаларини, маърузаларининг қўлёзмаларини ўқиди. «Билим» жамияти видеотекасидан Кулешова, Давиташвилиларнинг эмлаш усуллари ҳамда скалпелсиз, яъни тифсиз операция қиладиган филиппинлик жарроҳ табибларнинг фаолиятлари ҳақидаги

видеофильмларни томоша қилди... Шундай қилиб, у одамни камолга эриштирадиган «лаборатория»га ихлос қўя бошлади.

Биринчи борганидаёқ Мирзабойнинг кўзи Андрюснинг ҳамёнига тушди. Унинг ичида 100 сўм бор эди. «Ҳамёнинг яхши экан, менга совға қил», — деди садақа сўрашга устаси фаранг бўлиб кетган Мирзабой. Андрюснинг бошқа иложи қолмаган эди, ҳамёнини суғуриб беришга мажбур бўлди.

Кейинроқ хотини Вильгельмина иқтисод фанлари номзоди илмий унвонини олиш учун диссертация ёқлашдан олдин «пайғамбар»дан фотиҳа олиш ниятида 700 сўм садақа берди. Мирзабойнинг «каромат»ини қарангки, Вилия диссертациясини осонгина ҳимоя қилиб олди...

Абай Литвада эканлигида (1984 йили) Андрюс ундан кўп нарса ўрганиб қолгиси келди. Буни қаранг, илгарилари уни қидириб Берунийга, Қорасувга борар эди, энди эса «бу ҳурматли зот» эшигининг олдига келиб турса-я! Қанчалар ҳурмат, савоб!

Абай Юркуснинг уйида тоби қочиб ётганида доридармон олиб борди. Кейинчалик, янги йил арафасида Абай Вильнюсга келди-ю, унга Андрюс уйининг тўридан жой ажратиб берди. Абай Мирзабойни кўргиси келганини шама қилганида, унинг меҳмондўстлигини эслаб, уларни меҳмон қилишга ўзининг ҳам навбати етганини ўйлаб, Берунийга телефон қилди-да, «ҳазрат»ни чақирди... Рамуте бориб Мирзабойни онаси билан бирга бошлаб келди. Андрюс буларга ҳам уйининг тўридан жой берди.

Судья: — Мирзанинг келганидан қувониб кетган бўлсангиз керак?

Андрюс: — Мен келганига қувонганим йўқ. Биз унинг уйида талай марта меҳмон бўлгандик, энди мен ҳам бир меҳмон қилиб юборай, дедим. Улар беш-олти кун меҳмон бўлиб кетса керак, деб ўйладим.

Судья: — Уйингизга бирваракайига иккита экстра-сенс меҳмон бўлиб келгани учун кайфиятингиз ҳам ошиб кетган бўлса керак-да, а?

Андрюс: — Йўқ.

Судья: — Нега? Ахир ўзингиз: «Мирзани кўрсам ўзимни яхши ҳис қиламан», — дедингиз-ку боя? Икки ўзингиздан икки экстра-сенс таъсир қилиб турса, ахир димоғингиз чоғ бўлган бўлса керак?!

Андрюс судьянинг бу саволига жавоб қайтаролмади. Негаки, у ўша жиноят содир бўлган кечаси кўни-қўшнилари-нинг чақиришига биноан милиция келганида, уларни: «Хотиним диссертация ҳимоя қилган эди, ўшани юваяпмиз, меҳмонлар орасида озгина келишмовчилик юз бериб қолиб, жиндек муштлашишди. Ҳечқиси йўқ, ярашиб кетишади», — деб алдаб жўнатганди. Ўша пайтда калтак еб, ҳолсизланиб қолган Талъат ваннада ётган, ҳали ҳал қилувчи муштларни, тепкиларни емаган эди...

Кейинроқ Андрюс «Тез ёрдам» ходимларини ҳам алдади: «Кечаси у уст-боши қоп-қора қон бўлиб, кўчадан калтак еб келди, ким уни бунчалик калтаклаганини билмаймиз», — деди безрайиб туриб.

Хуллас, Андрюс билан хотини тергов пайтида ҳар хил баҳоналар, ёлғон гувоҳликлар бериб, Мирзабой билан Абайга гард юқтиргиси келмади, уларни ҳимоя қилишди.

Прокурор: — Сиз гражданин, эркак киши, қолаверса, шу оиланинг бошлиги сифатида Талъатни ураётганларни тўхтатишингиз, орага тушишингиз мумкин эди-ку?

Андрюс: — Мен бунчалик бўлишини ўйламовдим.

Оқловчи: — Сиз бор гапни кимга, қачон айтдингиз?

Андрюс: — Ўша куни шифокорларга «Талъат кўчадан калтак еб келди», деб ёлғон гапирдим-у, аммо милицияга ҳамма ҳақиқатни айтиб бердим.

Андрюс Калинаускас жиноятнинг изини йўқотмоқчи бўлиб, қонун органларини чалғитганликда айбланётган эди...

ОНАНИНГ КЎНГЛИ БОЛАДА

Деярли бир ярим ой давом этган суд жараёнида қарийб олтмишдан зиёд жабрланганлар-у, гувоҳлар иштирок этишди, улар ўзлари билган, кўрган нарсалари ҳақида гувоҳлик беришди. Мени уларнинг ичида уч одам қизиқтирди... Улар фақат гувоҳлар эмас, муштипар ва жафокаш оналар эди! Айниқса, Олий суд биноси атрофидан кетолмай айланиб юрган Талъат билан Абайнинг оналари аҳволини бир кўрсангиз... Юракларингиз сирқираб кетади. Айниқса, уларнинг бир-бирлари билан учрашиб гаплашганларини кўрган одам чидаб туrolмасди. Меҳмонхонада улар билан юзма-юз гаплашишга тўғри келди.

Талъатнинг онаси Мадина хола ёши олтмишлардан ошиб қолган кенгфёъл аёл экан. У ҳали ҳам ўғлидан жудо бўлганига ишонмасди, назарида, ҳозир эшик тақиллайди-ю: «Ойижон, яхши ўтирибсизми?», — деб ўғли кириб келадигандай...

Мадина хола Қирғизистоннинг Тўқмоқ шаҳрида туғилиб, сўнг Талас областида химия-биология фани бўйича ўқитувчилик қилибди. Урушдан сўнг у муаллималик қилган «Кўкарик» мактабида Абайнинг отаси Асилхон билан онаси Сувсархон ҳам ўқибди. «Асилхон ўнинчини битираётганида, — деб эслайди Мадина хола, — ҳанузгача ёдимда, уларнинг синфида ёлгизгина қиз бўлиб, бошқалари ўғил болалар эди...»

Сўнг Асилхон институтни тугатиб, масъул жойларда ишлади. Мадина хола облОНОда инспекторлик қилиб юрган чоғлари Асилхон область партия кўмитасида инструктор эди... Асилхоннинг устози Мадина опага ҳурмати чексиз эди. Кейинчалик Мирзачўлни ўзлаштириш бошлангач, Мадина хола Ўзбекистонга кўчиб келди.

«Қизилқиядаги мактабда илмий мудир бўлиб ишлаган кезларим, — деб эслайди Мадина хола, — Талъатим беш яшар эди. Ўша пайтлари болагинам қаттиқ

касал бўлиб қолди. Ундан айрилиб қоламанми, деб кўрққан эдим. Ўша ердаги шифокорлар Талъатимни даволаб, унга қайтадан ҳаёт багишлашди... Мен Талъатимни деб... унинг отаси аварияда ҳалок бўлгач, қайта турмуш қурмадим. Топган-тутганим билан боламни ўқитиб, одамлар қаторига қўшишни орзу қилдим. Талъатим ВГИКнинг актёрлик, сўнг эса, режиссёрлик курсларини тугатди... У қирққа яқин фильмда роль ижро этди, ўзи ҳам сценарий ёза бошлаган эди. Талъатим ижодидаги қувончини ҳам, муваффақиятсизлигини ҳам, энг аввало, мен билан ўртоқлашар эди. У таниқли киноактёр бўлса ҳам, мен учун ҳали ёш гўдак эди...»

Абайнинг онаси Сувсар хола ҳам ўрта ёшлардаги нуруний, келишган аёл экан. У уч ўғил, бир қиз кўрибди. Ўзи Ўш педагогика институтида муаллималик қилар экан. Она сифатида унинг изтиробларини ҳам тушуниш мумкин эди. У қотилнинг онаси сифатида Мадина холанинг кўзларига тик боқолмасди. Шундай бўлса-да, қўнғиз ҳам боласини «оппоғим» деганидек, у ўғлининг қандай қилиб бу машъум йўлга кириб қолганини, қандай қилиб одам ўлдирганини тушунолмай гаранг бўлиб ўтирар, бунга ишонгиси ҳам келмасди.

— Абай оиламизда ўртанча ўғил сифатида жуда эрка бўлиб ўсди, — деб эслайди Сувсар опа. — У мактабда ҳам, университетда ҳам ёмон ўқигани йўқ, ақлу ҳуши жойида эди. Учинчи курсда ўқиб юрган кезлари бош оғриғига чалинди-ю, бутунлай ўзгариб кетди... Ўқишдан сўнг Ўш тўқимачилик комбинатида комсомол кўмитасининг котиби бўлиб ишлаб юрганида ҳам бош оғриғи тўзлавермагач, ишини ташлашга мажбур бўлди... Отани уни жуда яхши кўрарди. Жуда кўп докторларга қаратдик. Москвага келиб ҳам даволанди. Ахири, мана, ёмон одамларга қўшилиб, жиноят қилиб ўтирибди. Йўқ, мен боламни сира ҳам оқламоқчи эмасман. Жиноят қилдим, жавобини берсин! Эси бўлса, ўзининг энг яқин аўстига қўл кўтарадими? Абай Талъатни жуда яхши кўрарди. Талъат ҳам Абай учун жонини аямасди...

Абай 1984 йилнинг ёзида бутунлай ўзгариб кетди: у уйдаги буюмларни синдириб, расво қилиб ташлади. Ўзи азалдан ишёқмас эди. Отаси иккаламиз ялиниб-ёлворганимизга қарамай, тенгқурлари қатори одамбашара кийиниб юрмади, ҳатто ювинмай ҳам қўйди. Мирзабой бизникига икки марта келди, бироқ мен бунақа ирkit одамни уйга киритгим келмади, ҳайдаб юбордим.

Отасининг жигари оғрирди, 1985 йил февралда бизни ўқитган устозимиз Мадина опа телефон қилиб: «Абай каратэчи жўралари билан Талъатни уриб ўлдирибди», — дегандан сўнг отасининг касали кучайиб, касалхонага тушди. Нафсиламрини айтганда, Абай бу иши билан ўз отасининг ўлимини ҳам тезлаштирди...»

Сувсар холанинг ичидан қон ўтиб ўтиргани аниқ эди. Мен бу икки муштипар онанинг меҳмонхонада гаплашиб, чой ичиб ўтирганларида, уларнинг гапларини бўлишни ўзимга эп кўрмадим. Бусиз ҳам ўзларини қўярга жой тополмай ўтирганларида менинг гапга қўшилишим — яраларига туз сепиш билан баробар бўлур эди...

Мирзанинг саксонларни қоралаб қолган онаси — Ойим холанинг бошига тушган тақдир азоби ҳеч кимнинг бошига тушмагани маъқул. У ҳали ҳам ўғлининг бошига нималар тушди-ю, қаёқларда юрибди, яхши англаёлмайди. Уни уйида асраётган шилуталик Астра Синеинайте билан Римас Пиллибайчюслар суд жараёни бошланган куни кампирни олиб келиб, ўғлини узоқдан кўрсатишга муваффақ бўлишди. Ойим хола ўғлининг нима учун қуршовда ўтирганини, нима учун онаизорининг олдига келмаётганини тушунолмади. У фақат битта нарсани такрорлар эди: «Ўғлим келса, овулимизга қайтамиз!» Ўғли эса айбдор сифатида қора курсида ўтирибди...

Мен бу ўринда уч муштипар онанинг ўз ўғилларига бўлган меҳрини, муҳаббатини ҳикоя қилдим. Бу ўғиллар туфайли қанчадан-қанча оналарнинг юрак-бағри доғ бўлмади, ахир? Гриша, Игорь, Андриус, Ниелаларнинг ҳам оналари бор-ку, ахир? Уларнинг аҳволи

нима кечаётган экан? Шунингдек, бу газандалар сафига ихтиёрий ёки беихтиёр қўшилган қиз-жувонлар нималарни ўйлаб ўтиришган экан ҳозир? Ахир, уларнинг баъзилари фарзанд кўрган аёллар, баъзилари оналик бахтига муяссар бўладиган қиз-жувонлар-ку?! Майли, улар ҳақида алоҳида ҳикоя қилармиз. Эҳтимол, уларнинг баъзилари ҳикоя қилишга ҳам арзимас...

«ПАЙҒАМБАРЧИЛИК»НИНГ БАШАРАСИ

Аввал айтиб ўтганимиздек, ушбу суд жараёнига олгмишдан зиёд киши гувоҳликка чақирилди. Улар ҳар хил тушунчага эга, турли ёшдаги кишилар эди: ораларида академикдан тортиб то талабагача, шоирлар, режиссёрлар, актёрлар, рассомлар, инженерлар, муаллимлар, шифокорлар ва бошқа касбдаги кишилар ҳам бор эди. Қуйида улар берган гувоҳликлардан, жавоблардан «пайғамбарчилик»нинг ҳақиқий башарасини, ғайриилмий назария билан шуғулланишнинг оқибатлари нималарга олиб келишини кўрсатишга ҳаракат қилармиз.

Чўлпон Неъматуллина (Талъатнинг хотини): — 1982 йили Ўш атрофида «Бўри уяси» фильми суратга олинаётган пайтда Абайдан Мирза ҳақида эшитган эдик. Абайни ҳеч ким эсипаст одам деб ўйламасди. Талъат актёр ҳамда спортчи сифатида ўзини ўзи камолга эриштиришга, ўз устида кўпроқ ишлашга ҳаракат қилди. У ўзи яратмоқчи бўлган қаҳрамонларининг ички дунёсини аниқроқ ифода этишга интилиб, ўзини ижод кучоғига урди.

Абай билан дўстлашув эса унга кўп одамлар билан танишиш имкониятини яратди. Шунинг учун Талъат Абайдан миннатдор эди. Абай эса «кучли экстрасенс» сифатида Талъатнинг ишончини қозонди. Уларнинг ўзаро дўст тутиниши, албатта, манфаатсиз бўлгани йўқ. Бир гал Талъат Абайдан экстрасенсорик усуллар-

ни ўргатишни илтимос қилганида, у 10000 сўм сўраганини айтган эди. Ўзим ҳам Абайнинг пулни яхши кўришини сездим. Мен ундан кўз оғригимни тузатишга ёрдам беришини илтимос қилганимда, у мендан 2000 сўм сўради. Назаримда, унинг учун дўстликнинг тешик чақачалик қадри йўқ эди. «Нима, сен пул бермай, касалингдан мутлақо фориф бўлмақчимисан?» — деди шунда Абай менга.

Шундан сўнг «лаборатория» деган гап пайдо бўлди-ю, Талъат топган-тутганини Абайга бериб турди. Қорасувда эканлигида Талъат Абайга иккита япон соатини, иккита никоҳ узугини олиб бориб берди. Айтгандек, Абайнинг ҳамма бармоқлари никоҳ узуклари билан тўла эди. Унинг гапига қараганда, кимда-ким никоҳ узугини берсамиш, ўша узуклар орқали унга кучли экстрасенс таъсири узлуксиз ўтиб турармиш...

1985 йил феввалида Талъат Вильнюсдан Калинаускас телефон қилганини айтди. Абай Литвада экан, бироқ гап-сўзига қараганда ноқулайроқ аҳволга тушиб қолганга ўхшайди, деди. Талъатнинг одати: яқин одами қийин аҳволга тушгудай бўлса ўзи ҳам қаттиқ қайғурар эди. У Кишинёвга бориши керак эди. Бу гапни эшитгач, уйдаги қимматбаҳо китобларини сотиб, етти юз сўмча пул жамғарди-ю, Вильнюсга кетди. У 1984 йили Абай Ўшдаги руҳий касалликлар шифохонасига тушиб қолганида ҳам дарҳол етиб бориб, уни олиб чиққан эди.

Талъат Абай билан Мирза деганда ичиб ўтирган ошини ҳам бир чеккага суриб қўяр эди. «Қозоқфильм»да «Ҳайқириқ» кинофильмини суратга олишда бош ролларни (ота ва бола ролини) ижро этиш учун Абай билан Мирзани таклиф қилди. Бироқ, бу фильмидан Талъатнинг кўнгли тўлмади.

Назаримда, Абай Талъатнинг обрўсига, шухратига ҳасад билан қарарди. Икки гапининг бирида: «Сен актёрсан, сен режиссёрсан», — деб кесатиқ билан гапи-

рарди. Талъат оққўнгил одам эди... Мирза эса нотаниш одамлар олдида ўзини ҳокисор кўрсатгани билан, танишлар олдида жуда билафон тутар, космос ҳақида тин ташлаб қўяр эди. Унинг алпсифат гавдаси-ю, саломамлигига ҳаммамизнинг ҳавасимиз келарди. Ҳатто, Абай ҳам унга ўхшаб семиришга ҳаракат қилиб кўрди. Мирзанинг тонг саҳарда уйғониб, қўлларини кўкка чўзиб «космосдан энергия олишлари» одамларни бир қадар ишонтирар ҳам эди.

Абай билан Мирзанинг экстрасенсорик услублари ҳар хил эди. «Мирза ҳозирги замон экстрасенсорика талабларидан орқада қолган одам», дер эди Абай. Шундай бўлса ҳам, у Мирзанинг эркаклар билан аёлларнинг аралаш-қуралаш чўмилтириш услубини маъқуллаб: «Фақат мана шундай усул билан биоэнергик таъсирни кучайтириш мумкин», — дер эди. Бир сафар Абай менга: «Талъатни қўйиб, менга тег», — деб ҳам айтди.

Мен ҳозир экстрасенсларни, Абай билан Мирзани кўришга кўзим йўқ, улар — алдамчи, муттаҳам одамлар...

Елена Ивашина (Москва полиграфия институтининг муаллимаси): — Мен Мирзани Валентин Сидоровнинг ижодий кечасида, Абайни эса, Космонавтикага бағишланган кечада кўрдим, уни «ёш олим» деб таништиришди. У президиумда ўтирар эди...

1983 йили Қорақалпоғистонга, Мирзанинг олдида бордим. Мирза бутунлай бошқача, эркин яшар экан. У билан учрашиб танишганимдан сўнг ўзимни эркин сеза бошладим. Биз у билан бирга Султон Вайис бобо қабрига бордик, бозор кездик, бирга ўтин териб, овқат қилдик, жуда мазза бўлди. Одамларнинг ўзлари Мирзага овқат олиб келиб берар эди.

Судья: — Сиз, авваламбор, КПСС аъзосисиз, қолаверса, олий ўқув юртининг муаллимасисиз... Мирза садақа йиққанда унинг ёнида ўтиришдан мақсадингиз нима эди?

Ивашина: — Ҳеч қанақа мақсадим йўқ эди.

Судья: — Мирза экстрасенс сифатида сизга қандай таъсир қилди?

Ивашина: — Менда депрессик ҳолатлар пайдо бўлиб қоларди, мана, Мирзанинг олдига борганимдан бери ўша дарддан аридим... Мен Мирзанинг қўлига нақд пул берганим йўқ, фақат икки марта почтадан икки юз сўмча пул жўнатдим. Чунки улар менга қандай яшаш лозимлигини ўргатди: «Одам бўлгандан сўнг яхши яшаш керак, китоб ўқишнинг нима кераги бор?» деди.

Абай жуда камтар йигит эди, у Жуна каби шон-шухратга эга бўлишга ҳаракат қилмади. У менга Жунанинг ўз дастхати ёзилган откриткасини кўрсатди. Унда Жуна: «Менга йўл очиб берган доно устозим Абайга!» деб ёзган эди.

Прокурор: — Неча сўм маош оласиз?

Ивашина: — Икки юз.

Прокурор: — Сиз Мирзага пул бердингиз, пул бермаганингизда у қандай кун кечирар эди?

Ивашина: — Одамлар уни озиқ-овқат билан таъминлаб туришибди-ку... Мен улар Олмаотада кинога суратга тушаётганларида ҳам кетларидан бориб, хабар олиб келганман, пул берганман, чунки Мирза пок одам...

Эксперт: — Диссертациянгизнинг мавзуи қанақа эди?

Ивашина: — «Рус адабиётида саёҳат жанрлари».

Юз берган жиноятда менинг ҳам улушим бор, ҳам-мамизнинг улушимиз бор. Шу билан бирга, Мирзанинг менга ҳалол меҳнат қилишни ўргатганини ҳам яшира олмайман...

Зита Жукайте (болалар шифокори): — Мен Абай билан Мирза ҳақида Игорь Николаевдан эшитганман. Болаларни даволаш учун халқ табобати усуллари ўргангим келди, биомайдонга ишондим. Мирза саводсиз бўлгани билан, эмлаш қобилиятига эга. Абайни эса Тибет табобатидан хабардор одам, деб ўйладим.

Ўзимнинг тиббиётдан олган билимимдан қаноатланмадим. Ахир, касалнинг аҳволи шифокорнинг кайфиятига, ўзини қандай ҳис қилишига боғлиқ-ку...

Судья: — Сизнинг касалларингиз неча ёшда?

Жукайте: — Мен фақат норасидаларни даволайман.

Судья: — Ўшаларга экстрасенсорик таъсир этгингиз келдими?

Жукайте: — Мен халқ табобатидан фойдалангим келди.

Судья: — Мирза билан учрашганингиздан сўнг ўзингизни қандай ҳис қилдингиз?

Жукайте: — Ўзимни илгари ҳам ёмон ҳис қилмасдим. У билан учрашганимдан кўп нарса ўрганган бўлсам, кўп нарса йўқотдим ҳам. Лабораториянинг очилиши учун пул ҳам ҳадя қилдим...

Прокурор: — Сиз Мирзаларнинг алдамчилигини кўриб турибсиз. Юз берган жинойатдан сўнг ҳам ўзингизни алданган санайсизми ё йўқми?

Жукайте: — Агар улар мана шундай алдашган бўлса, жуда усталик билан алдапти...

Даля Масиокене (муаллима): — Мен Игорь Николаевнинг аёли Вирга орқали Мирза билан танишдим. Вирга менга у билан танишиш учун анчагина нарса совға қилиш лозимлигини айтди. Мен пул бердим. Мирзанинг турмуш тарзи жуда ғалати эди. Унинг кўзлари ўйнаб турар, бу эса одамда унчалик ишонч пайдо қилмайди. Абай билан-ку, илгаридан таниш эдим. Бир гал бош оғригимни даволади. Ўрта Осиёга бориб келганимдан кейин эрим менга: «Тентак саёҳатчи!» — деб таъна қилди.

1985 йили 11 февралда Абай Рамуте билан бизни-кига келиб, болаларнинг Талъатни калтаклаганини айтишди. Биз бирга Талъатнинг саломатлиги учун «Вермут» виноси ичдик. Ўша куни кечқурун милиция келиб Абайни олиб кетди... Кечаси ўн иккилар чамаси у қайтиб келди. Эрталаб бирга чиқдик. Шундан кейин

Абайни кўрганим йўқ... Экстрасенсларга қизиқаман деб мен оиламдан жудо бўлдим, ўзимни жабрланган ҳисоблайман.

Линас Йоваша (шифокор): — Мен беш йилдан бери жонлантириш бўлимида ишлайман. Биз Мураускас иккимиз одамнинг энг қийин пайтларда ҳам мослаша олиши масаласи бўйича шуғулланиб юрар эдик. Москвадаги биоэнергетик лабораторияга яқинлашиш қийин эди, биз ҳам шунга ўхшаган лаборатория билан алоқада бўлишни орзу қилардик. Шундай қилиб, Абай билан танишиб қолдик. Абай ҳам, Мирза ҳам бир қанча одамга таъсир қилиш кучига эга, уларнинг иккаласи ҳам психоанализ усулини билади, деб ўйладим. Илгари Абайни олий маълумотли бўлса керак, деб ўйлаб юрардим. Шунинг учун лабораториянинг очилишига ишондим. Қорасувга борганимда, у менинг ҳамёнимга қараб туриб: «Совға қилмайсанми?» деганида ҳеч иккиланмай ҳадя қилиб юборган эдим. Унинг ичида 200 сўм пул бор эди. У йўлкирангга, деб ярмини қайтариб берди.

Прокурор: — Мирза қандай қилиб психоанализ техникасини эгаллади, деб ўйлайсиз?

Йоваша: — Мирза туғма истеъдодга эга, шунинг учун у саводсиз бўлса ҳам психоаналитик бўлиши мумкин...

Анатолий Бухтояров (талаба): — Мирза менга яхши таъсир қилди, десам янглишмаган бўламан. Мен қаттиқ шамоллаб, ҳароратим кўтарилиб, аксираварардим. Мирза келиши билан аксиришим тўхтади. Мирза галати, гайритабиий ҳаёт кечирар, у билан гаплашиш кишига роҳат багишларди. Мен ҳар таътилимда Мирзанинг олдига бориб-келиб юрдим. Тўғри келган одамнинг бари Мирзабой бўлавермайди. «Агар инсоншунослик институти очилгудай бўлса, мен талайгина одамларнинг бир-бирлари билан алоқаларини мустаҳкамлашга ҳаракат қилган бўлардим», дерди Абай. Улар-

ни мен пул тўплаб давлатга топширади деб ўйлаб, беш-олти марта пул бердим... Энди мана бу фожиадан кейин ўзимни алдангандек сезяпман.

Прокурор: — Сиз Мирзани қандай одам деб ўйлайсиз?

Бухтояров: — Мен Мирзани алдамчи деб ҳисоблайман. Тўғри, у одамларни алдади, лекин уларга фойда ҳам келтирди-ку...

Эксперт: — Сизни деканатга чақиритиб, хатти-ҳаракатларингиз ҳақида гаплашишдимиз?

Бухтояров: — Йўқ...

Римас Юркус (безакчи-рассом): — Мен Мирза билан Поцюк орқали танишдим. Мени унинг яшаш тарзи қизиқтирди. Биз ҳар куни Султон Вайис бобо шэратгоҳига қатнадик. Одамнинг шунақа тарзда яшашига ҳайрон қолдик.

Судья: — Нима учун Мирзанинг яшаш тарзини кўриб ҳайрон қолдингиз? Мабодо ўзингиз ҳам даршиликни ихтиёр эттингиз келгани йўқми?

Юркус: — Мен фақат қизиқдим, холос... Икки марта Берунийда, бир марта Қорасувда, 1984 йилнинг ёзида эса Нидадаги чодирлардан тикланган лагерда бўлдим...

Судья: — Абай билан Мирзалардан қандай таълим олдингиз?

Юркус: — Қандай таълим олганимни билмайман...

Судья: — Балки Мирзадан ўзида йўқ нарса, яъни оқиб сўраб, маслаҳат сўраб боргандирсиз?

Юркус бу саволга жавоб бермади.

Прокурор: — Январда сизлар фарзандлик, яъни қизлик бўлдингиз. Февралда эса булар сизларникига келиб ўзингизни калтаклаб, уйингизни тўс-тўполон қилиб, деразаларингизни синдириб кетишди. Хўш, бунга нима дейсиз?

Юркус: — Мен ўзимни жабрланган деб ҳисобламайман. Улар мени қаттиқ уришмади, чиқим ҳам кўп бўлгани йўқ.

Валентинас Мураускас (Вильнюс Давлат университетининг кичик илмий ходими): — Мен Йоваше билан ҳамкорликда 1979 йилдан бери одамнинг психофизик ҳолатларини ўрганадиган асбоб яратиш устида иш олиб бормоқдамиз. Литва олимларининг «Зодиак» клубига қатнаб тураман. У ерга одам ўзини ўзи идора қилиши масаласи бўйича маъруза ўқиш учун мутахассис сифатида Игорь Николаевни таклиф қилишди... Сўнг 1980 йили Янкаускас билан танишдим. У Абай орқали Спиркинни ҳам танир экан. Абай билан эса Москвада, Пестрецовнинг уйида танишдим. Абай Мирзани: «Олимларнинг чақириғига биноан Ўрта Осиёдан келган одам», — деб таништирди. «Мабодо мен керак бўлсам, мана шу одам орқали топишинг мумкин, у қаерда юрганимни аниқ билади», — деб, менга Валентин Сидоровнинг манзилини, телефон рақамини берди.

1983 йили Мирзанинг олдига бордим. Ўша кезлари Абай Мирзани ўрганиб, шу иш билан шуғулланиб юрганини айтди. 1984 йили Межлита улар олдига бориб, бутунлай ўзгариб келди. Шундан кейин уларнинг қандайдир психорегуляция қила оладиган усуллари борлиғига ишондим.

...Талъат бизникига келган куни: «Мен ҳам Абайнинг хизматкориман. Унга ҳамма пул беряпти, сен нега бергинг йўқ?» — деди.

Судья: — Сиз Абай билан Мирзанинг экстрасенслиги ҳақида жуда кўп одамга айтгансиз. Шундан кейин Ўрта Осиёга сафар қилувчиларнинг сони кўпайган.

Мураускас: — Мен уларга қаттиқ ишондим. Ахир, бир гал Абай билан бирга Москвадаги Шарқшунослик институтида бўлиб ўтган илмий конференцияда иштирок этган эдим-да...

Рамуте Александровичюте (муҳандис): — Мен Абай билан 1980 йили Янкаускас орқали танишдим. Ҳамма қизиқаётгани учун мен ҳам экстрасенсорикага қизиқдим, «Зодиак» клубига қатнадим. Менда

Пестрецовнинг манзили бор эди. Москвага борганимда унинг қизғиш хонасида бўлдим. Абайнинг Москвада обрўси катта экан. У кўп ўқиган, психологияни яхши биладиган одам сифатида Мирзага қандай назар билан қарашни ўргатди. Бир сафар Абай билан шоира Лариса Васильевнаникида меҳмон бўлганимизда, у Абайга: «Мабодо биронтаси сенинг нафсониятингга теккудай бўлса, қора «Волга» билан етиб борамиз», — деди. Мирза билан танишганим эса менга роҳат бағишлади. 1983 йили унинг ҳузурига борганимда, янги йил оқшомида бизни милиция олиб кетди.

Мураускас билан Абай ўртасидаги келишмовчилик муштлашув орқали ҳал бўладиган даражага келиб қолди. Талъат калтак еган ўша кечаси Абай бизга: «Талъат кўчадан калтак еб келди, деб айтинглар», — деди.

Оқловчи: — Сиз нега олдин Абай Талъатни ургани йўқ, деб айтдингиз?

Александровичюте бу саволга жавоб бермади.

Вильгельмина (Шу суд жараёнида унинг фан номзоди деган илмий унвони бекор қилинди): — Мирза ҳақида мен 1982 йили эшитган эдим. Унга биринчи бримни олиб бориб кўрсатдим, бироқ у ҳеч қандай наф кўрмай вафот этди. Диссертация ёқлаш олдидан мен ўзимни ёмон ҳис қила бошладим, сўнг ундан ёрдам беришларини ўтиниб 700 сўм бердим... Мен Абай билан Мирзанинг алоҳида қобилиятларига мутлақо ишонган эдим.

Талъат бизнинг уйимизга 9 февраль куни эрталаб келди. Кейин чиқиб кетиб, 10 февраль куни кечаси соат тўртларда яна келди. Унга тезда овқат иситиб бердим... Сўнг кетидан Абайлар келди-ю, муштлашув бошланди. «Ўзбекистон чемпиони дўстларини сотиб, маҳбубасининг олдига келибди», — деб бақирди у. Талъат ўлардай калтак еб, ҳолдан тойгач, Абай бизга: «Ўзи ташқаридан калтак еб келган эди, деб айтинглар», — деди.

«Талъат ўлди» деганларидан сўнг мен ўзимни кўярга жой тополмай қолдим. Ҳушим ўзимда эмас эди. Шунинг

учун ҳам олдинги кўрсатмамда: «У мени зўрламоқчи бўлди, шунинг учун уни болалар урди», — деб айтдим...

Н и е л а: — Мен Абай билан танишдим-у, уни севиб қолдим. У мени Москвага олиб бориб қандайдир шифокорларга кўрсатди, ўзи ҳам даволади. Ўша вақтларда Мирза Москвада эди. Абай уни: «Мана бу ридоларни ўзи тикиб кияди, ўзича ғалати ҳаёт кечиради», — деб таъриф қилди... Қорақалпоғистонда бўлган пайтларимда, мабодо Мирза Москвага сафар қилгудай бўлса, мен унинг кекса онасига қараб турардим. Сўнг Абай менга: «Сену мен, Мирза учовимиз бирга яшайлик», — деди... Бу гапидан кейин уларнинг илоҳий одамлар эканига шубҳа қилдим. 1984 йили Нидада улардан бутунлай қўл узмоқчи ҳам бўлдим. Чунки, Абай мени нотаниш шаҳарда — Ўшда бутунлай бегона одамларнинг қўлига ташлаб кетди.

11 февраль куни Калинаускасларнинг уйига чақиришганида мени Абай ваннага судраб кириб: «Ана, кўриб қўй, одамларнинг қандай азоб чекишини!» — деб инграниб, пол устида ётган Талъатни кўрсатди. Ўша куни мени ҳам калтаклаб, ҳайдаб юборди. Абай ёвуз одам...

Л е н к а у с к а й т е Ч. (Вильнюс Давлат университети юқумли касалликлар кафедрасининг доценти): — Мен қўшнимиз Калинаускасларнинг уйидан: «Ойижон, войдод, ёрдам беринглар!» — деган даҳшатли бақириқдан уйғониб кетдим. Бу воқеа соат олтилар чамасида юз берганди...

Милиция етиб келгач, ўша уйга кирсак Вилия: «Ҳеч гап бўлгани йўқ, меҳмонлардан бири жанжал қилмоқчи бўлувди, босиб қўйдик», — деди. Мен унга: «Мен ҳам бир вақтлари диссертация ҳимоя қилгандим, лекин уйимизга милиция келгани йўқ эди», — дедим. Милиция кетганидан сўнг яна бир аёлнинг... тагин эркак кишининг аянчли қичқириғи, оғир бир нарсанинг гуп этиб йиқилгани эшитилди.

Тихонов Р. И. (пенсионер): — Мен қўшнимизнинг уйидан шовқин кўтарилгач, келиб уларнинг эшигини ярим соат тақиллатдим, очишмади.

Фридман В. (чилангар): — 1983 йили Мирзанинг олдига бордим. Унинг яшаш тарзи жуда қулай экан. Сўнг мен ундан: «Келиб шу ерда яшасам майлими», — деб сўрадим.

Судья: — Нима, сизнинг яшайдиган жойингиз йўқмиди?

Фридман: — Бор эди... Ўзим қизиқдим-да. Биз бирга Султон Вайис бобо зиёратгоҳига бордик. Мирза садақа сўради, озиқ-овқат йиғди. Ўн кун яшаганим учун 75 сўм бериб кетдим.

Игорь Николаевнинг маърузаларига қатнашганим учун илгариги хотиним мени ёмон кўриб қолди. У Николаевни алдоқчи деб ҳисобларди... Қорасувга борганимда мен уларга яна 60 сўм бердим.

Лобанов Н. (Ленинград): — Биз Мураускасларникига Игорь Николаевни излаб боргандик, ўтириш қизиб турган пайти экан. Устоз Абайнинг саломатлиги учун оз-оздан кўтардик. Бу йиғинни қиздираётган Талъат бўлгани билан, унинг раҳбари Абай эканлиги шундоққина билиниб турарди.

Куличев М. (лаборант): — Мен анча вақт дўсту ёрсиз яшадим, ёлғизлик азобини тотиб кўрдим. Мирза билан танишганимдан сўнг гўё дунё кенгайгандек, лаззатлидек туюлди. Мен унинг олдидан бошқа ёққа кетгим келмай қолди... Фикримча, Мирза ҳам, Абай ҳам жиноят қиладиган одамлар эмас...

Плетайте В. (Вильнюс Давлат университетининг кичик илмий ходими): — Эрим иккаламиз Абай билан 1981 йили Пестрецовнинг уйида танишдик. У: «Лабораторияда Спиркиннинг ёрдамчиси бўлиб ишлайман», — деди. У бизни лаборатория билан таништирамоқчи бўлган эди, бироқ негадир таништиради. 1983 йили Мирзанинг олдига бордик. У ниҳоятда меҳмондўст одам экан. Бир йил ўтгач, Қорасувга борганимизда, Абай биз-

нинг 250 сўмимизни олди, сўнг ўшандан бизга йўлкира-мизни қайтариб берди-ю, уни почта орқали қайтариб юборишимиз лозимлигини айтди. Биз улар билан борди-келдини йиғиштирайлик деб пулни жўнатиб қутулдик. 10 февралда улар бизникига келишганда мен Талъатга: «Сен нега Абайга ишонаверасан, қара уни, худди император бўлиб кетибди-ку!» — дедим. Талъат эса: «Сен бунинг маъносини тушунмайсан», — деди.

Лазарев П. (милиционер): — 11 февраль куни соат олтиларда Калинаускасларникига кириб келганимизда Мирза спорт кийимида ўтирган эди. Абай эса сочини тақир қилиб қирдирган экан... Уй эгаси: «Меҳмонлар хотинимни бир-биридан рашк қилиб, бироз муштлашиб олишди. Энди тинчиб қолишди», — деди.

Кравчук Б. (милиционер): — Биз уларнинг хужжатларини текширганимизда, Абай: «Мен русчани билмайман», — деган эди...

Жалилов Р. (Олмаотадаги уйғур театрининг режиссёри): — 1983 йилнинг апрель-майида Талъат бир ойча уйимизда бўлди. Ўша пайтда у «Ҳайқириқ» фильмини суратга олаётган, устозлари Абай билан Мирза ҳақида кўп гапирарди. Фильмига уларни бош қаҳрамон сифатида таклиф қилганда, Талъат: «Булар — дунёнинг пешонасига сиғмайдиган табаррук одамлар... Улар космосга алоқадор илоҳий одамлар», — деб таърифларди. У устозларига худога сиғингандай сиғинар, столи устида ҳамиша Мирзанинг сурати турар, узоқ-узоқ тикилиб қолар: «Бу менинг маънавий оғам», — дер эди. Мен Талъатнинг «оғаси»га бунчалар сажда қилишини ўйлаб-ўйлаб тушунолмадим...

Дин В. (Олмаотадаги корейс театрининг актёри): — Мен Талъат билан бирга фильмларда суратга тушдим. Бир сафар суратга тушиш учун Вьетнамга борганимизда, кўҳна Будда ибодатгоҳида Талъат иккита шам сотиб олиб, Будда ҳайкалининг олдида узоқ туриб қолди. Шу алфозда шам ёниб бўлгунча туриб, «Шарқ

турмуш тарзи олдида тиз чўкишга ҳам тайёр» эканлигини айтди.

1983 йили «Ҳайқириқ» фильми суратга олинаётганда, Талъат уйимизда меҳмон бўлди. Ўшанда Абай билан Мирзани ҳам эргаштириб келган эди. «Одамларнинг ичидаги нарсаларни топа оладиган мана бундай дарвишларни зўрға излаб топдим. Булар биоток, биомайдон орқали одамларни даволай олади, илоҳий одамлар», деди. У Абай билан Мирзани менга таништираётганда Мирза келиб бошимни суйди. Унинг бу ҳаракати менга жуда эриш туюлди...

Яна бир сафар Талъат иккаламиз қаёққадир кетган эдик, уйга Абай телефон қилибди. Хотиним: «Эрим уйда йўқ», — деган экан, у: «Эрингнинг йўқлиги яхши эмасми?» — депти. Бу одамлар илгарилари ҳам кўнглимга унча ўтиришмаганди. Талъатни ҳам тушуниш анча қийин эди, чамаси у илгаридан буддавийлик дини билан ошна бўлиб юрган бўлса керак.

Филиппова Н.А. («Қозоқфильм» студиясининг режиссёр ассистенти): — Талъат бир куни Абайни олиб келиб, уни ўзининг энг азиз акаси, яқин дўсти сифатида таништирди. Абай ҳақидаги дастлабки хулосам шу бўлдики, у ўқимишли, камтар... Биз мусиқа ҳақида, фалсафа ҳақида гаплашдик. «Одоб, иззат-иқром тушовидан озод бўлиш керак», — деди ўшанда Абай. Талъат эса унинг бу фикрини маъқулламади. Мен «Ҳайқириқ» фильмининг директори эдим. Талъат ўша фильмнинг бош режиссёри сифатида Абай билан Мирзани бош ролларни ўйнаш учун таклиф қилди. Мирза ҳам жуда яхши одам бўлиб кўринган эди. «Ҳамма қуруқ сафсата сотади, булар эса меҳнаткаш одамлар», деб таъриф қилди уларни Талъат. «Девонанинг кўзларига дунё ўзгача бўлиб кўринади», деди Абай ўзининг ҳам садақа сўрашини яширмасдан.

Фильмни суратга олиш пайтида, чўмилиш картинасида, улар қип-яланғоч бўлиб, ҳаммани ҳайратда қолдирган эди... Буларнинг эси жойидами ўзи, деб ҳай-

рон қолишди киногуруҳнинг бошқа аъзолари. Абай ўшанда «одоб, иззат-икром тушовидан озод бўлиш»-нинг чин намунасини кўрсатди.

Фильм суратга олинаётганда Талъат билан Абай уришиб қолишди. Сўнг Талъат менга бошини чайқаб: «Буларни бекор таклиф қилган эканман», — деди.

Талъат Абай билан Мирзани жудаям ҳурмат қиларди. Балки у, Абай айтгандек: «Одам ўзини ўзидан озод қилиши керак», — деган таълимотга ҳам ишонгандир. Балки булар ўзининг қотили бўлишига кўзи етмагандир?! Талъат адолатсизликка сира ҳам чидай олмайдиган инсон эди...

Янкаускас Арвидас (рассом): — 1980 йили Абай билан Шарқшунослик институтининг ходими Наташа Виноградова орқали танишдим. У Пестрецовникида яшар экан. Биз Москвани томоша қилдик, олис тоғлар ҳақида суҳбатлашдик. Унинг ҳаммани огзига қаратадиган бир оҳанграбоси бор эди...

Пестрецов уйининг бир хонаси ифлос бўлиб ётган экан, биргалашиб тозаладик, таъмирладик. Ўша хонани қизил рангга бўяшда қатнашдим. Абай йоғлар билан шуғулланаман деб Будда роҳибларини ҳам алдади. Роҳиблар эса буддавийлик динини қабул қилиш учун ёзма равишда ариза, ҳарбий комиссариатдан маълумотнома ҳамда ота-онасининг розилиги кераклигини айтишди. Абай ота-онасининг розилигидан бошқа ҳамма ҳужжатни топди ва буддавийлик динини қабул қилди...

Москвада «буюк экстрасенс» бўлиб танилган Абай билан Ўрта Осиёга қараб жўнадик. Султон Вайис бобо зиёратгоҳига бориб Мирзани кўрдик. У Абай билан ўз тилида гаплашди. Абай унинг гапларини бизга таржима қилиб турди. Абайнинг таъриф қилишича, Мирза худодан бир энлик ҳам кам эмас, «улуғ ҳазрат». У ҳамма нарсани билади. Унинг уйи йўқ, бу фоний дунёдан воз кечиб, ёлғиз ўзи бийдай далада яшайди. «Ҳазратга осмон кўрпа-ю, ер тўшак...» экан. Мирза бизни бир

чеккага таклиф қилди. У ерда чой ичдик, гўшт едик. Сўнг Абай: «Мирза менинг устозим, то ўлгунча мен унинг этагини тутганим-тутган», — деди... Гапдан-гап чиқиб, мен Абай билан айтишиб қолдим. Нега деганингизда, унинг фикрича, ҳамма Абайнинг сояи давлатидагина яшаши мумкин эди. Олдинлари бирга ичиб, бирга тамадди қилар эдик, кейин у мени ёмон кўриб қолди. Бунинг яна бир сабаби бор — ҳамма Мирзанинг олдига фақат Абай орқали келар эди. Мен ўзим келгандим. Абайга у билан ёнма-ён юрадиган одам ёқмас, албатта, унинг кетидан юрадиганлар керак эди.

Абай Санжарга «мана бунга юз сўм бер!» деб мени кўрсатди. Сўнг менга: «Ана шу пулни ол-у, йўқол, иккинчи қорангни кўрмай!» деди. Мен кетишга мажбур бўлдим.

Мен Абай билан Мирзани Литвада кўп одамга таништирган эдим. Кейинчалик ҳам анчагина кишига уларнинг манзилени берганман. Яхшиликка ёмонлик, деганлари шу-да! 1985 йили Андрюс Калинаускас: «Абайдан 150 сўм қарз олган экансан», деб уч марта келди. Тўртинчи гал лашкарларини — Седов билан Бушмакинни эргаштириб келди. Витас Савицкис ҳам «қарз»ни ундиришда фаол қатнашди. Рамуте ҳам кўчакўйда учрашиб қолганда: «Қарзингни тўласанг бўлмай-дими?» — деб захрини сочди. Хуллас улар етти марта келиб, менинг Абай билан Мирзаларга сарф қилган харажатларимни ҳисобга олмай, йўқ қарзини талаб қилишди. Охирги келишларида Пестрецов: «Агар пули йўқ бўлса, нарса бўлса ҳам олаверамиз», деб мени учовлашиб калтаклаб кетишди. Ўшанда мен уларнинг кўзларидан қўрққан эдим, назарлари гўё қурбонлик талаб қилиб тургандай эди. Бу тўда, Абай айтгандек: «Ким бизга қўшилмаса, у бизга душман», қабилида иш тутди...

Прокурор: — Нима учун Абайдан нарироқ юртингиз келиб қолди?

Янкаускас: — Мен уларнинг одамларни алдаётганини пайқаб қолдим... Улар сафга тизилган лашкар-

лардек эди. Балки, уларнинг тартиби буйича Калинаускасни лейтенантликка қиёс қилса бўлар.

Оқловчи: — Яхши, шундай экан, нима учун ўз вақтида милицияга хабар қилмадингиз?

Янкаускас: — Милиция нима ҳам қиларди дейсиз. Мен Калинаускасининг ота-онасига бориб айтдим. Ўглингизнинг бу юришлари яхшиликка олиб бормайди, дедим... Хатой азим бўлиб, битта-яримтаси қурбон бўлиши ҳам мумкин, дедим...

Пестрецов: — Мен уни фақат икки мартагина урган эдим. Қасамёд қилиб айтаманки, биз унинг нарсаларига текканимиз йўқ. Бу масалада менинг виждоним пок...

Пятраускайте А. (шифокор): — Мен Абай билан Жукайте орқали 1984 йили август охирларида танишган эдим. Уни Калинаускаслар уйида худди вазир келиб қолгандай меҳмон қилишди. Лекин у назаримда, жуда камтар одамдай туюлганди. Мирзани жуда ўқимишли одам, кутубхонадан чиқмай, Лениннинг томларини ўқигани-ўқиган, деганлари учун ўқимишли деб ўйласам, оддий бир саводсиз чол экан. Унинг гап-сўзларидан саводнинг «с» ҳарфини ҳам тополмадим. Улар билан қайта учрашмаслик учун 100 сўм бериб қутулдим.

Судья: — Айтинг-чи, жиноят қилганларидан кейин улар ҳақида фикрингиз қандай, ўзгардими?

Пятраускайте: — Мен уларнинг алдоқчилар эканлигини тушундим. Назаримда, уларга берган пулим қайтиб келмасга кетди-ёв.

Судья: — Пулингизни қайтариб олгингиз келадими?

Пятраускайте: — Кераги йўқ.

Прокурор: — Жиноятдан сўнг, Абай Тракайга сизни излаб борганида қандай аҳволда эди?

Пятраускайте: — Юзлари оқариб кетган эди...

Ленищенко О. (Тошкент): — Талъат билан мен 1979 йили қаратэ машғулотларида танишган эдим. Сўнг кинога суратга тушиш учун иккаламиз Свердловскка бордик. Абайнинг исмини эшитиб юрардим-у, ҳали ўзини

кўрмагандим. Талъат агар муштлашса, икки-уч одамга буй бермайдиган йигит эди, аммо у актёр сифатида ташқи қиёфасини сақлашга жуда ҳам эътибор берар, шунинг учун бўлса керак, ҳеч ҳам бунақа муштлашувларга аралашмасди. «Инсон жисмоний кучи билан эмас, ақлий иқтидори билан кучли бўлмоғи керак», дерди у. Талъатни арақ ичади деган гапга қўшилмайман, мен яқин йиллар ичида унинг ичганини кўрмаганман. У, ҳатто никоҳ тўйимда ҳам оғзига ичкилик олмаган...

Макаров Н. (жонлантириш бўлимининг бошлиғи): — Мен кўрганимда, Талъатнинг калтак тегмаган жойи йўқ эди. Уй эгаси: «Хотиним диссертация ҳимоя қилган эди, Талъат меҳмонлар билан айтишиб қолиб чиқиб кетди-ю, кўчада калтак еб қайтиб келди», деди. Мен шу қадар калтак еган одамнинг бу ерга қайтиб кела олишига шубҳаланиб, милицияга телефон қила бошлаганимда, ўтирганлар ўрниларидан туриб, битта-битта чиқиб кета бошлашди...

Лапенайте В. (рассом, Янкаускасининг хотини): — Уйимизга Пестрецов учта одам билан келганида мен бирикни очмадим. У: «Мен Ленинграддан келдим, Константинман», — деди. Кейинги келганида эримни калтаклади. Улар пулни ўзлари учун эмас, Абай учун сўрашди. Эрим илгари уларнинг бир чақага арзимайдиган ишлар билан шуғулланиб юришларини айтган эди...

Бўрибоев Олтой (Қирғизистон Давлат университетининг кафедра мудири): — Абай мақтанишни яхши кўрарди. Айниқса у, касалга чалинганидан сўнг индамас, мустақил яшай бошлаганидан кейин эса ялқов, ишەқмас бўлиб қолди... У бош оғриғини баҳона қилиб дарслардан ҳам қолиб кетар эди...

Судья: — Ака деган инисининг аҳволидан хабар олмайдимми?

Олтой: — Ўшандай пайтларда уни ишга даъват қилиш лозимлигини энди тушуниб турибман.

Рейимбоев (маҳалла инспектори): — Мен овулимизга келган одамларнинг паспортларини текши-

риб турар эдим. Жумладан, Абайнинг ҳам паспортини текширганман. У: «Мирзанинг олдига даволаниш учун келдим», деб важ қилди. Мирзани эса 1983 йили текшириб кўринглар деб психодиспансерга жўнатган эдим.

Судья: — Нима учун Мирзанинг олдига туппа-тузук одамлар келишди?

Рейимбоев: — Билмасам...

Судья: — Буни билиш сизнинг вазифангизга кирмайди ахир? Ким нима учун келиб, ким нима учун кетаётганини суриштирмадингизми?

Рейимбоев: — Суриштирдим. Ҳамма ҳужжатларини текшириб кўрганман, жойида эди...

Прокурор: — Инспектор сифатида сиз тиламчиларнинг жазога тортилиши лозимлигини биларсиз. Агар сиз кўнгилчанлик қилмаганингизда Мирзадан «пайғамбар» чиқиши мумкин эмас эди.

Рейимбоев: — Менга раҳбарлар танбеҳ беришди...

Абдалов М. (бригадир): — Мен Мирзани болалигидан биламан, у ҳеч ким билан қўшилиб ўйнамас эди. Овулдагилар ҳам, энди кампир онасини боқсаям катта гап, дейишиб унга эътибор беришмади... У ҳатто, уйда овқат пиширишга ҳам эриниб, тайёр овқатга қизиқиб Султон Вайис бобо зиёратгоҳига борган бўлиши керак. Чунки, авваллари у тиламчилик қилиб юрганида, овулдошларини кўрса қочиб, уялиб юрди. Сўнг бора-бора тортинмайдиган бўлиб қолди. Келганлардан бири бир гал, чамаси шу Абай бўлса керак, менга «Болгария» деган журнални кўрсатди. Унда Ванга деган авлиё кампир ҳақида мақола босилган экан. Улар Мирзанинг суратини Вангага кўрсатдик, дейишди. У: «Бу одамда қандайдир бир илоҳийлик бор», — дебди. Мирзанинг олдига келган одамлар гоҳ озайиб, гоҳ кўпайиб кетар, улар овулимиз кўчаларида қўлтиқлашиб, суҳбатлашиб юришар эди. Улар Мирзани жуда ҳурмат қилишар, унинг кетидан эргашиб юришгани-юришган эди.

Мен келган бегона одамлар билан Мирзанинг ён кўшниси ҳамда колхознинг парторги сифатида қизиқдим. Баъзиларининг ҳужжатларини текшириб кўрдим, баъзилари билан суҳбатлашдим ҳам. Уларнинг кўпчилиги илм кишилари эди. Мен уларга «Мирзада ҳеч қандай каромат йўқ, оддий девоана» десам, улар мен билан айтишиб, гапларимга кулоқ солишмади.

Судья: — Мирза яшаб турган уй қанақа?

Абдалов: — Ниҳоятда ифлос. Шундай илмли одамларнинг шу уйда ётиб-тураётганларини кўриб, ҳаммамиз ҳайрон қолардик.

Судья: — Мирзанинг пули борлигидан хабарингиз бормиди?

Абдалов: — Пули борлигини ҳамма биларди. Бир марта мен унга ярим ҳазил, ярим чин қилиб: «Мирза, сенинг пулингга овулимизнинг бир кўчасини асфальт-лайлик-да, ўша кўчага номингни кўяйлик», — дедим. Унга бу гап ёқмади... У пулга ўч одам.

Судья: — Мирзанинг ўзи қандай одам ва унинг олдига келган одамларни қандай одамлар деб ўйлайсиз?

Абдалов: — Мирза табиатан кўрқоқ, бировга озори йўқ одам. У ҳатто, зиғирдай болалардан ҳам кўрқарди. Унинг олдига келадиганларни эса ҳалигача тушунмайман...

Прокурор: — Мирза кейинги пайтларда қандай кийимлар кийди?

Абдалов: — У сўнгги вақтларда қадимги одамлар қандай кийим кийса, шундай кийинарди. Илгарилари эса оқ чопон кийиб, турли-туман мунчоқлар тақиб юрарди.

Прокурор: — Унинг арабча саводи борми?

Абдалов: — Мирза арабчани билмас эди.

Эксперт: — Нима учун уни овулдошлари «Мирза жинни» деб атарди?

Абдалов: — Овулимизга яқин жойда «Шайидлик» деган мазор бор эди. Мирза шу жойга ўт қўйди,

унинг атрофидаги ёғочларни уйига олиб келиб, ўтин қилди. Шундан сўнг уни ҳамма «жинни» деб атай бошлади. У кўчадан ўтиб кетаётганда, юриш-туришининг норасолигидан бўлса керак, «вов» деб оғиз очмайдиган итлар ҳам унга ҳурар эди.

Бобожонов Е. (маҳалла инспектори): — Мен 60-йиллари тўйларда Мирза билан курашга тушиб юрдим. У биздан анча кучли эди.

Судья: — Айтингчи, сиз Мирзани ақли расо одам деб ҳисоблайсизми?

Бобожонов: — Ақлини билмайман, аммо тансиҳати жойида эди. Тансиҳати жойида бўлмаса, курашга тушмаган бўларди...

ЁЗМА РАВИШДА БЕРИЛГАН ГУВОҲЛИКЛАР

Номаълум сабабларга кўра, мазкур суд жараёнида баъзи гувоҳлар иштирок этишолмади. Эҳтимол, баъзилари касал бўлиб қолгандир. Эҳтимол, кечагина ҳамтовқ бўлиб юрган дўстларининг кўзига кўринишга уялишгандир. Ёки бўлмаса, жамоатчилик олдида қолган обрўларини ҳам тўкиб қўйишдан чўчишгандир... Ҳар ҳолда, бу жараёнга озгина дахлдор одамлар жамоатчилик олдидаги фарзидан, жавоб беришдек масъулиятдан қочиб қутулолмайди. Шунинг учун ҳам суд жараёнида қатнаша олмаганларнинг ёзма равишда берган гувоҳлик номаларини жамоатчилик олдида ўқиб эшиттирилди. Биз уларнинг баъзиларидан парчалар келтирамиз:

Бендикайте В. (Литва консерваториясининг собиқ талабаси): — Абай билан Мирза: «Биоэнергия билан нурланган одамлар одоб ва иззат-икром қоидаларини сақлашлари шарт эмас, чунки улар ҳар қандай қоидадан юксакроқ туради. Шу сабаб ҳам «нурланиш» учун одам ўзидаги «эго»ни (эгоизмни) енгиш йўлини фақат жинсий алоқа орқали топиши мумкин...» деб тушунтирар эди.

Мен очилажак «идора» учун 60 сўм бердим. Аммо Мирза билан Абайнинг ҳеч қандай кароматини сезмадим, чамаси, улар ҳеч қандай кароматга эга эмаслар...

Дергачев Д. (талаба): — Мен Мирзага икки марта 20–30 сўмдан пул бердим, «идора» учун... Учинчисинда ўзи сўраб олди.

Николаев-Калинаускас (Киев, спорт жамиятида йўриқчи): — Мен режиссёр сифатида актёрларнинг психотренинги билан қизиқдим. Пестрецовнинг уйида Абай билан танишдим.

Абай Мирзани ўрганаётган олим сифатида, Мирзанинг олдига бораётганлардан: «Қайтганларингдан кейин Москвага келиб, унинг қандай таъсир қилганини айтиб кетинглар», — деб илтимос қилди. У Мирзанинг шахсий жамғармасидан 50000 сўм пулни давлат ихтиёрига, яъни дарвишларни ўрганиш учун ҳада қилажagini айтди. Абай яна, «мабодо одамни ўрганиш институти очилгудай бўлса, Мирза эксперт қилиб тайинланади, у баъзи одамларнинг экстрасенсипуқлигини ажратиб беради», деди.

1984 йили Қорасувда Мирза бир чолни кўрсатиб: «Мана бу энг сўнги табиб», — деди. Мен бу тўдада тартиб қаттиқ эканини ҳис қилдим. Экстрасенсорика сирларини ўрганиш учун йилига 1000 сўм аъзолик бадали тўланиши керак экан. Ундан ташқари, бу гуруҳдан ўзбошимчалик қилиб кетганлар ўлгудай калтакланар экан.

Маълумки, зиёратчилар ҳамма нарсага қизиқувчан бўлади. Улар тезроқ галати кароматнинг шоҳиди бўлишлари керак, инсон боласи кўрмаган воқеаларни кўриши керак... Булар эса одамларнинг мана шу нозик томонларини билиб, уларни куппа-кундузи алдашади, тезроқ мўл-кўл бойлик тўплашга ҳаракат қилишади. Улар бу йўлда Талъатнинг пулидан, обрўсидан фойдаланишди...»

Савицкис Б. (молиячи): — Мен Мирзанинг олдига 1983 йили бош оғриғимни даволатиш учун борган эдим. Кейин Қорасувга борганимда эгнимдаги курт-

камни совға қилдим. Аккредитив қилдирган 100 сўм пулим бор эди, ўшани ҳам билиб қолган бўлса-я, деб кассадан олиб бердим... Шунда Абай билан Мирза «Мураускас ҳаддидан ошиб кетди» деб уни кетишга мажбур қилишди. Уларнинг назарида, Берунийга келувчи зиёратчиларга қулай бўлиши учун бу ерга бир бино қуриш керак экан...

Умрим ўтиб борарди, аммо бош оғриғим босилмасди.

Сафронов А. («Огонёк» журналининг собиқ муҳаррири): — Уларни бизникига дўстим, шоир Валентин Сидоров олиб келди. Валентин ёзувчи сифатида Шарқ маданияти билан қизиқиб, бир неча бор Ҳиндистонга бориб келган эди. Ўша пайтларда биомайдон ҳақида турли гаплар пайдо бўлиб, журналимизда энг яқин дўстим Жуна Давиташвили ҳақида мақола чоп этилди. Абай ҳақида Лариса Васильевна ҳам илиқ гаплар айтди. Бунинг устига Қорақалпоғистон ёзувчилари билан дўст эдим. Қорақалпоғистондан шунақа одам чиқибди, деганига қизиқиб қолдим. Шунинг учун Бўрибоевни унчалик хуш кўрмасам ҳам, уни уйимда қабул қилдим ва уларга ёрдам қўлини чўздим...

Будгинайте Л. (Воверьяйчай қишлоғидан): — 1983 йили Берунийга Мирзанинг олдига бордик. У меҳмонларини одамлардан садақа йиғиб боқар экан... Кейин Қорасувда учрашганимизда ҳаммамиз қип-яланғоч ҳолда чўмилдик...

Сидоров В.М. (ёзувчи): — Мен Абай билан «Огонёк» журнали таҳририятида Жуна Давиташвили билан учрашув маросимида танишиб қолдим. У менга ўзи ҳақида ҳикоя қилиб берди ва қайсидир асаримни ўқиганини гапирди. У оғир касалга чалинибди, шифокорлар даволай олмабди, сўнг уни тоғдаги қандайдир чоллар муолажа қилибди. Энди ўша чолларни ўрганиш, уларнинг эмлаш усулларини илмга қўшиш учун ўқимоқчи бўлиб юрганини айтди... Унинг гапларига

иншонса бўларди. Мен Абайни Жуна билан бир қатордаги одам бўлса керак, деб ўйладим...

Шундан кейин бир ярим ойларча йўқ бўлиб кетди. 1982 йилнинг баҳорида Мирза деган «ноёб истеъдод эгаси»ни топиб олганини айтди. Унинг гапига қараганда, Мирза мусулмон динига қарши экан, теварагидагилар уни яхши тушунишмас экан. Шунинг учун кўп азият чекиб юрган экан. Орадан кўп ўтмай Абай Мирзани ҳам Москвага олиб келди. Унинг Абай таржима қилиб берган космос ҳақидаги, одамлар онгига таъсир қилишнинг халқона йўллари ҳақидаги гаплари ҳозир ҳам эсимда.

Мирза саводсиз бўлишига қарамай, айтган гапларидан менда унинг таржимасига шубҳа туғилди... Бора-бора Мирзанинг ҳам феъли ўзгариб, тутуруқсиз бир одам эканлиги маълум бўлиб қолди. Ҳатто у бир гал мендан арақ ҳам сўради... Кейинги сафар, ораларида бир аёл киши ҳам бор бегона одамлар билан келишди. Мен Абайга, бирор натижага эришиш учун меҳнат қилиш лозимлигини, унинг эса нотўғри йўлга тушиб кетаётганини айтдим. Барибир натижа бўлмади. Сўнг мен 1982 йилнинг кузида Абайга, энди бас, бундан кейин бизникига келма, дедим.

Улар ижодий кечаларимда ҳам иштирок этишди. Абай икки марта, Мирза бир марта. «Космос» клубидаги учрашувда мен Абайни одамларга меҳмон сифатида таништирдим... Политехника музейидаги учрашувда эса Абай ҳам, Мирза ҳам иштирок этди...

Сидорова Л. В. («Советская Россия» нашриётининг муҳаррири): — Абай уч ойча эримнинг иш кабинетида яшади, сўнг бир ярим йил кўринмай кетиб, бир кекса одам билан келди. Улар арақ ичишиб, тонгга яқин ўзларини тутолмай қолганлари учун эрим уларга қайтиб бу ерга келманглар, деб илтимос қилди.

Сафронова Э. С.: — 1979 йилмикин, билмадим, уйимизда Макульский, Сидоров ҳамда эрим Абайни Ҳимолай табобатини, Рерихнинг меросини ўрганиш учун Ҳиндистонга юбориш лозимлигини мас-

лаҳат қилишди. Рерихнинг экспозициясини текшириш, ўрганиш шарт эканлигини айтишди. «Абай Тибет тилини билади», деди Сидоров. Бу соҳада бирон натижага эришиш учун Абай аспирантурада ўқиши керак эди. Хуллас, қобилиятли йигит эканини, унга аспирантурага киришга ёрдам бериш лозимлигини айтишди. Шунда кимдир унга тураржой олиб бериш ҳақида илтимоснома ҳам тайёрлади...

Мен Жуна Давиташвили билан учрашганимда унинг массаждан аъзойи баданим куйгандай бўлди... Сўнг Жуна: «Абай билан менинг биомайдоним қарийб тенг, шунинг учун мен ёрдам беролмайман», — деди. Абайга эмлатиб кўрдим, аммо ҳеч қандай натижа чиқмади. Абай бир гапида, одамнинг яхши ёки ёмон фазилатларини шундоққина айтиб беришим, ёки ким жинояткор-у, ким тўғри эканлигини ажратиб беришим мумкин, деди...

Орадан анча вақт ўтгач, у Мирзани бизникига бошлаб келди. Уларнинг ёнида Сидоров ҳам бор эди. Эрим улар билан ҳангомалашиб ўтирар экан, Шарқ мамлакатларидан олиб келинган совға буюмларни кўрсатди. Абай билан Мирза уларни ҳайрат билан томоша қилишди. Сўнг Мирза менга бўйнидаги мунчоқларини олиб совға ҳам қилди, эримга эса қўлидаги қалайдан қилинган узукни берди. Мен ҳам, ўз навбатида, эримнинг рухсати билан Филиппиндан олиб келинган маржонни совғага бердим...

1982 йил баҳорида Абай бизникига келиб, Қорақалпоғистонда Мирзанинг қобилиятини ҳеч ким танолмаётганини, ҳатто, Абайнинг ўзига ҳам рўйхуш беришмаётганини айтиб, «маҳаллий ҳукумат номига илтимоснома ёзиб берсангиз яхши бўларди», деди. Унинг бу гапини Сидоров ҳам қўллаб-қувватлади, эрим ҳам кўнди.

Сўнгги марта Абай бизникига 1982 йили июнда, менинг туғилган кунимга таклиф қилинмасдан келди. У дастурхон устида ўзича Шарқ табobati, экстрасен-

сорика, биомайдон ҳақида гапира бошлаган эди, тиббиётдан хабари бор бир меҳмонимиз унга аниқ саволлар бериб, довдиратиб қўйди, сўнг унинг айтаётган гаплари ҳаммаси бўлмагур нарсалар эканини эслатиб мулзам қилди. Абай индамай ўрнидан туриб чиқиб кетди-ю, шу-шу уйимизга келмади. Бироқ, мен ҳар хил байрамлар муносабати билан Мирза билан Абайлардан табрикномалар олиб турдим. Кейинчалик мен бу одамнинг ҳеч қанақа кароматга эга эмаслигини тушундим...

К и м Г . Ф . (Шарқшунослик институти директорининг ўринбосари): — Абай билан уч мартагина учрашдим. Кўзларим оғриб (кейинроқ операция қилдирдим), институтимиз ходими Бонград-Левин орқали у билан танишган эдим. Абай мендан институт аспирантурасига киришим мумкинми, деб сўради, ўзи эса, Тибет табобати ва унинг фалсафий асослари билан шуғулланиб юрганини айтди.

Институтимиз Тибет табобати билан илгаридан шуғулланаётган эди. Мен унга «бу оқимнинг фалсафий асосларини аниқлаш учун илмий текшириш ишларингизни давом эттираверинг, агар қўшимча имкониятлар туғилиб қолгудай бўлса, сизни назарда тутамиз», дедим.

Иккинчи бор у менга «Огонёк» журналининг бош муҳаррири А. Сафроновнинг хатини олиб келиб кўрсатди ва яна аспирантура масаласини кўзгади. Ўша пайтларда институтимиз Тибет табобатини ўрганиш соҳасидаги ишларни тўхтатган эди. «Штатларимиз тўла, афсуски, сизга ёрдам қилолмайман», дедим.

Учинчи гал Мирзани олиб келди ва унинг экстра-сенс сифатида одамларни даволаб юрганини, мени ҳам даволаши мумкинлигини айтди. Гап-сўзларидан ўзини жуда катта олаётганини сезиб қолдим. Ростини айтсам, у менга ёқмади. Сўнг учрашувларимизнинг тамом бўлганини айтдим...

В и н о г р а д о в Н . М . (Шарқшунослик институтининг илмий ходими): — Мен Абай билан каратэ сек-

циясида танишдим. У каратэ билан шуғулланмаса ҳам машғулотларга қатнашиб турарди.

Шарқнинг кўҳна ирим-сиримлари, урф-одатлари билан шуғулланиб юрган им учун Абайнинг баъзи гаплари мени қизиқтириб қолди. У одамни ўзига жалб қила оладиган даражада гапирарди-ю, аммо айтаётган гаплари асоссиз, тутуруқсиз эди... Бир марта ўзининг биомайдони билан менга таъсир қилмоқчи бўлди. Шунда қўлимда енгил санчиқ пайдо бўлди. Лекин мени даволай олмади.

Мен уни институтимиз сектор бошлиғи Бонград-Левин билан таништирдим. У директор ўринбосари Кимга таништирибди. Сўнг Абайнинг сўзларида самимият йўқлигини сезиб, у билан алоқани уздим. Кейин у мистик таълимот пардаси остида фаҳш ишлари билан шуғулланиб юрган аллақандай бир гуруҳга раҳбарлик қилаётган экан, деган миш-мишлар тарқалди...

Бир марта Абайнинг ғалати кийиниб, кўксига қандайдир тақинчоқлар тақиб олган кексароқ одамни эргаштириб келганини кўрдим. Мирза экан. У икки оғизгина русча гапирди: «Одам бу — микрокосмос».

С п и р к и н А. Г. (Фалсафа институтининг бўлим мудири): — 1978 йилдан бери Жуна Давиташвилининг экстрасенсорик йўл билан одамларни даволаш усулини ўрганиб юрган кезларимда, теварагида гиргиттон бўлиб юрган шарқлик бир одамни учратиб қолдим... У ўзини Абай Бўрибоев деб таништирди. Бош оғриғидан шикоят қилди. У билан учрашиб суҳбатлашган чоғларимда ҳеч қанақа илмга дахли йўқлигини, биомайдонга ҳам у қадар эга эмаслигини сездим. Ўзини олим деб танитиб, экстрасенс қилиб кўрсатишга уриниб юрган одам эди. Кейинроқ кимдандир, буддавийликни ўрганиш бўйича СССР Фанлар академияси Сибирь бўлимининг Бурятия филиалида кичик илмий ходим вазифасида ишлаётганини эшитдим...

Д а в и т а ш в и л и Е. Ю. (Жуна): — Абай билан 1979 йили «Техника молодежи» журнали таҳририя-

тидаги учрашувда танишган эдим. У нукул бош огригидан шикоят қиларди. Сўнг мен унинг ақли бутунлигига шубҳа қилиб, у билан учрашишдан бош тортдим. 1982—1983 йиллар бўлса керак, уйимизга бир кексароқ одамни эргаштириб келди ва уни ўзининг устози сифатида таништирди. Ўша келганида мендан 1000 сўм қарз сўради. Мен уларга бир тийин ҳам бермасдан, уйдан ҳайдаб юбордим... Абай Бўрибоев одамларни даволай олмайдиган шунчаки бир алдамчи шахс.

Бонград-Левин Г. М. (Шарқшунослик институтининг сектор мудири): — 1979 йили институтимиз ходими Виноградова мени даволай оладиган бир одамни тавсия қилди. Бир вақтлари умуртқам заҳа еб, уни шифокорлар даволай олмаган эди, шунинг учун унинг таклифига кўна қолдим. У Абайни уйимизга олиб келгач, мен унга заҳа еган жойимни айтдим. Абай умуртқамни устидан силаб кўриб, гапимни тасдиқлади. Бироқ эмининг фойдаси тегмади... Сўнг менга Шарқ табобати билан шуғулланаётганини гапирди. Ёнимда аёлим ҳам бор эди, Абай у билан турли-туман диний оқимлар ҳақида гаплашгиси келиб, сўз бошлаганида, хотиним: «Бу ҳақда гапириш учун, аввало, ўша соҳадан бирон нарсани билиш керак», — деб унинг гапини кесди.

Мен ҳам, хотиним ҳам унинг Шарқ табобати ва турли диний оқимлар ҳақидаги гапларини эшитиб, билимининг саёз эканлигини сезиб қолдик. У гапининг сўнггида институтимиз аспирантурасига киришга ёрдам беришимизни илтимос қилди. Мен бу иш кўлимдан келмаслигини айтиб, институтимиз директор ўринбосари Ким билан таништириб қўйишга ваъда бердим... Аммо Кимга ҳам ёқмай қолган бўлиши керак, у ҳам алоқасини узибди. Абай билан танишлигим ниҳояти бир ҳафтача давом этди, холос. Мен уни тутуруқсиз, саёз одам деб биламан...

Сохта пайғамбарлар устидан бўлган суд жараёнида қанчадан-қанча гувоҳларнинг юзидаги пардалари йиртилди. Мазкур суд жараёнининг ўзгачалиги шундан иборат эдики, «пайғамбарлар» билан алоқа қилганларнинг деярли ҳаммаси жабрланганлар бўлиб чиқди, баъзилари эса, экстрасенс деган сохта ном остида юрган товламачиларнинг ё тилакдоши, ё эса, жамият олдидаги ўзининг фуқаролик бурчларини шахсий манфаатларига алмаштириб қўйган аянчли кишилар эди.

Майлику-я, нима учун экстрасенсларга қизиққанларнинг деярли ҳаммаси олий маълумотли, ҳатто илмий даражаси бор одамлардан иборат бўлди? Нега дунёни материалистик нуқтаи назардан тушуна оладиган одамлар Шарқ афсоналаридаги «суф деса, ўрнидан туриб кетибдимиш» каби гапларга ишонишади? Балки, улар Лев Толстойнинг асримиз бошида ёзган «Оқартувчилик нишонлари» пьесасидаги: «Нима учун медиум (биомайдоннинг қадимги атамаси) ўқимишли одамлар орасида тарқайди?.. Бинобарин, у нарса бор бўлса, оддий одамларнинг орасида, мужикларнинг орасида тарқалмасмиди?» — деган гапларини ўзларича тушуниб, «пайғамбарлик»ка мана шу жулдур Мирзани танлашган эканми, а? Агар шундай қилишган бўлса, улар алданишди, чунки улар сиғинаётган Мирза азалдан халқни алдаб келаётган бир муттаҳам эди, холос. Дарвоқе, буни унинг ўзи ҳам бўйнига олиб ўтирибди...

Суд жараёнида чиқиб гапирган баъзи одамларнинг, гувоҳларнинг гапларидан, берган гувоҳликларидан ҳали ҳам бу «пайғамбарлар»ни қўллаб-қувватлаётганларини пайқаган бўлсангиз керак. Мирзабой билан Абайни ғойибона «пир» ҳисоблаб, уларнинг йўлига интизор бўлиб

Ўтирган яна кимлар бор экан-а? Балки улар, ўз бошларига кулфат тушмагунча, эътиқодларидан воз кечишмас. Эҳтимол ушбу рисола ни ўқиб кўргач, ўйлаб кўришар...

Мана, судланувчилар — ёвузларча қилинган жиноятнинг асосий айбдорлари бошларини эгиб қора курсида ўтиришибди. Энг олдин видеомагнитофон лентасига ёзиб олинган тасвирлар, Абай билан Мирзабойнинг шахсий буюмлари, китоблари намоёни қилинди. Сербский номидаги Москва суд психиатрияси институтининг экспертлари судланувчиларга тавсифнома беришди. Сўнг Давлат айбловчиси — прокурор Гедиминас Наркунас жиноятчиларни айблаш ҳақидаги қарорни ўқиб берди: «Мазкур суд жараёнининг мақсади — экстрасенсларнинг ўткир қобилиятларини аниқлашни эмас, балки уларнинг товламачилиги, алдоқчилиги ва оқибат натижада уларнинг содир қилган жиноий ишларини фош қилиш ҳақидадир. Бу ерда ўтирганлар номигагина ўзларини жабрланган ҳисоблаб ўтиришибди. Албатта, Чўлпон бундан мустасно. Ҳатто, баъзилар судланувчиларнинг хатти-ҳаракатларини оқлашга ҳам уринишди. Масалан, Юркус судда берган жавобида: «Февраль ойида деразаларимнинг синдирилиши турмушимни бироз яхшилади», — деган гапни айтди. Жиноятдан бош тортиш Неъматуллиннинг фуқаролик бурчи эди, у бош тортди ва шунинг учун ҳам қурбон бўлди. Бу ерда ўтирган жабрланувчилар ҳам шундай қилиши, жиноятдан бош тортиши, жиноятнинг олдини олишлари мумкин эди. Бунинг учун улар кўксини амбразурага тутиб беришлари шарт эмасди. Қайтага Вилия ҳам, Ниела ҳам, Рамуте ҳам Абай билан Мирзаларни ҳимоя қилишга ҳаракат қилишиб, тергов ишларини чалғитдилар...»

Прокурор айблов қарорини ўқиб эшиттиргач, яна жабрланувчилар ўз фикрларини билдиришди.

Абай, Мирзабой, Пестрецов, Седов ҳамда Калинаускасларнинг оқловчилари чиқиб гапиришди. Сўнг суд раиси судланувчиларнинг охирги сўзларига биноан бир қарорга келиш учун икки ҳафталик танаффус эълон қилди.

«МИШ-МИШЛАР» ТАЪЛИМОТИ

*Одамнинг оласи ичида,
Молнинг оласи ташида.*

Халқ мақоли.

Миш-мишлар бўйича ўзимизни мутахассис ҳисоб-ламасак-да, суд жараёнидаги танаффусдан фойдаланиб, мирзачилик тарихига бир назар ташлаб кўрайлик. Экстрасенсларнинг урфга айланиб, қандайдир бир сеҳрли куч орқали каромат қидирганларидан мақсад нима эди? Уларнинг туб мақсадлари В. Стрелковнинг «Человек и закон» журналида жуда ҳам тўғри очиб берилди. Унинг ёзишича, Шарқнинг «сир»ли ирим-сиримлари ҳамда турли диний-мистик оқимларнинг интенсив тарқатилиши Шарқнинг ўзига боғлиқ эмас... унинг манбаи гарбдан, тўғриси айтганда, АҚШдан эканлиги маълум. «Мирзабой, Абай, Пестрецов ўзларини экстрасенс, телепат қилиб кўрсатиб, ўғирлик ва табибчилик билан шуғулланишиб... империализмнинг ҳуфия курулларига айланиб кетишди», дейди В. Стрелков.

«Мирза ҳеч қанақа бемаъни иш қилгани йўқ, у фақат яшади», — дейди гувоҳлардан бири. Мана шу сўзларга эътибор беринг-а: гарчи бу сўзлар Мирзани ҳимоя қилиш учун айтилган бўлса-да, ҳаётининг мазмунсизлигини кўрсатаётгани йўқми?

«Биз у билан бўлганимизда, ҳеч нарса қилганимиз йўқ, фақат дам олдик», дейди иккинчи бир гувоҳ. Бу қанақаси бўлди энди? Ҳеч иш қилмаган одам қандай қилиб дам олиши мумкин?!

Нафсиламрини айтганда, биоэнергетика, биомайдон, экстрасенсорика қабилардан Вильнюснинг ўзи ҳам фориг эмас экан. Суд залида гувоҳ тариқасида ўтир-

ганлар билан шунчаки қатнашаётган жамоатчилик орасида илгари бир-бирлари билан алоқадор бўлиб, кейинчалик бу гапларнинг қуруқ сафсата эканлиги билиниб қолгач, қўлини ювиб, қўлтиққа урганлар ҳам бор экан. Мен шундай кишилардан бири Саша М. билан суҳбатлашдим.

— 70-йилларнинг охирларида Вильнюсда парапсихологияга қизиқиш кучайди, — дейди Саша М. — Мен ҳам қизиқиб, 1980 йили кузда Литва Фанлар академияси залида ўқилган «Биоэнергетикага доир» мавзудаги маърузада иштирок этдим. Фан номзоди Йонас Бикис дастлабки маърузасидан сўнг: «Экстрасенсорикага қизиқувчилар секцияга ёзилсинлар», деб эълон қилди. Мен ҳам ёзилдим. Секцияда одам организмининг имкониятларини биоэнергетика орқали ўрганиш мақсад қилиб қўйилган эди. Шунингдек, бу ерда одамнинг кафтларидаги чизиқларга, кўзларига тикилиб, у касал ёки соғ эканлигини аниқлаш имкониятини ҳам ўргатиларди.

Бир йилдан сўнг, секцияда Игорь Николаев-Калинаускас маъруза ўқиди. У Москвада ҳам устозлари бор эканлигини айтиб мақтанди...

Бора-бора Игорь Николаевнинг маърузасига қизиқувчилар кўпайиб, медиклар, геологлар ҳам уни ўз ҳузурларига таклиф қилдилар. У аввалларига маърузани текинга ўқиди, кейинчалик гуруҳ тузилгач, одам бошига бир маъруза учун бир сўм талаб қилди. Гуруҳ олдин 6—7 одамдан иборат бўлиб, кейинчалик аста-секин кенгая борди.

1982 йили Игорь Николаев гуруҳдаги ишончли одамларни тўплаб, Молетада чодирлардан лагерь ташкил қилди. Яна бир гуруҳга «руҳий жиҳатдан ором олиш учун» алоҳида чодир — ўтов тиктирди. Бу лагерга қатнашишни ихтиёр қилган ҳар бир одам 100 ионадан тўлаши шарт эди...

— Хўш, қандай қилиб ором олдингиз? — деб сўрадим мен.

— Хоҳ аёл, хоҳ эркак, ишқилиб битта одамни шу чодир ичига қип-яланғоч қилиб киритилади. У чодир ичида ёлғиз ўтириб, ўзини ўзи камолотга эриштириши керак. Ҳатто, унга овқатни чодирнинг тешигидан узатиб туришади.

— Афсус, — дедим мен экстрасенсларнинг нафсониятига тегмасликка ҳаракат қилиб. — Николай Васильевич Гоголнинг эртароқ оламдан ўтиб кетганини кўрмайсизми? Унинг «Ўлик жонлар»идаги Ноздревнинг хужрадан чиқмай, ҳатто овқатни ҳам деразадан олдириб, ўзи билан ўзи шатранж ўйнаб ўтирган кезлари ёдимга тушиб кетди.

— Улар негадир аёлларни ёшига қараб қабул қилишди, — деди Саша М. сўзини давом эттириб. — Бора-бора гуруҳда ўтилган дарсларнинг нархи бир сўмдан икки сўмга кўтарилиб кетди... Молетада иккинчи лагерни қурмоқчи бўлаётганларида Игорь Николаев ўз ёрдамчилари билан келишолмай қолибди. Кейин гуруҳни Валентас Мураускас бошқарди. Ўшанда улар тушган «гонорар»лардан бир қисмини «буюк устоз»лари Абай билан Мирзаларга жўнатиб турганлари ҳақида гапиришган эди.

— Демак, сиз ҳам «авлиё» сифатида одамнинг ичидаги гапларини айтиб бера оласиз-да, а? — дедим мен истехзо билан.

— Бу қип-қизил ёлғондан бошқа нарса эмас, — деди Саша М. — Бир гал, суҳбат чоғида, Игорь Николаев менга: «Сен кўлингни қовуштириб ўтир, бўлмаса анави қаршингда ўтирган одам сенинг ҳамма биоэнергиянгни тортиб олиб кўяди», — деди. Мен ён-веримга қарадим-у, аммо биронта одам энергиямни тортиб олаётганини пайқамадим. Кулгим қистади... Яна бир сафар, гуруҳдагилар одам бошидаги оғриқнинг рангини «қизил» деяётган экан. Мен: «Уларни синаб кўриш учун, яхшилаб қаранглар, у

қизил эмас, сиёхранг», — дедим. Салдан кейин бари менинг гапимга қўшилди. Аслини олганда, ҳеч қанақа ранг-пангни кўрганим йўқ эди. Шундан сўнг экстрасенсорика, биоэнергия деб жавлон уриб юрганлар ҳаммаси бўлмагур, муттаҳам одамлар эканини сезиб, бу ишларга қўл силтаб кетиб қолдим.

Мен Саша М. билан суд залидан чиққач танишдим. Бу виждонли аёлнинг гап-сўзларидан «Абай билан Мирзага ўхшаганлар ўз-ўзидан пайдо бўлмагандир?» деган хулосани айтиш мумкин эди. Улар экстрасенсларга талаб кучли жойгагина ўрнаша оладилар... Оқибати нима бўлди? Мирза билан Абай қўлга тушди, дарвишлик таълимотига кенг йўл очиб берган Николаев билан Мураускас жабрланган бўлиб қолишди, холос.

Литвада яқиндагина тиббиётнинг ажойиб бир ютуғига гувоҳ бўлдилар: Радвилишкисга яқин ердаги уйларнинг бирида фавқулудда фожа рўй берди — уч яшар қизалоқнинг оёғини ўроқ шартта кесиб кетди! Ҳозир Раса Прасцевичютенинг исмини ватанимизнинг бурчак-бурчакларидаги барча одамлар билишди. Расанинг оёғини ўроқ кесиб кетгач, Радвилишкис ҳамда Вильнюс шифокорларининг жонқуярлари, Рига учувчиларининг жонбозликлари туфайли у тезда Москвага етказилди... Уни Москвада микрохирург Рамаз Датиашвили операция қилиб, узилиб тушган оёқларини бир-бирига пайванд қилди... Операциядан сўнг қиз Республика болалар касалхонаси шифокорларининг қаттиқ назоратида бўлди. Ҳозир унинг бўйи етти сантиметрга ўсди, оёқлари ҳам ривожланмоқда. Қизалоқ ўз тенгқурлари қатори арғамчидан сакраб ўйнаб юрибди...

«Кеча, — деб хабар беради Вильнюсда чиқадиган «Оқшом янгиликлари» газетаси, 2 сентябрь сониди, — Раса биринчи синф бўсағасидан ҳатлади. Қизнинг ҳаётидаги бу бахтли санани муборакбод этиш учун халоскори Рамаз Датиашвили келди...»

Мана шу бир неча сатрдан иборат кичкинагина ҳабар мени суд жараёнидан ҳам кучлироқ ҳаяжонга солди. Негаки, шу кичкинагина литвалик қизчанинг ҳар бир сакраб ўйнаши, унинг тиниқ кулгиси кишиларнинг кундалик ҳалол меҳнатларининг самарасидир. Унинг ёрқин юзида кишилардан миннатдорлиги сезилиб турарди.

«Бахтли бўл, Раса!» — деган нидо келди ич-ичимдан. Расанинг янгроқ кулгиси орасидан «ўзларини ўзлари камолотга эриштираётган» экстрасенслар элас-элас кўриниб, табим тирриқ бўлди.

Ўзингиз бир қиёслаб кўринг:

— Бир умрга мажруҳликка мубтало қизалоқни Москвада Рамаз Датиашвили ҳамда унинг касбдошлари операция қилиб, унга ҳаёт бахш этмоқчи... Ҳаёт учун кураш бошланди...

— Молетадаги чодирли лагерда бир тўда «экстрасенслар» ўзларини ўзлари камолотга эриштирмоқдалар. Абай билан Мирзалар қайта-қайта Москвага қатнаб, «авлиё»ликка даъво қилиб юрибдилар. Сўнг улар Берунийдаги Султон Вайис бобо қабри теварагида йиғилиб, садақа тўплаб, кун кўриб, «ор-номус туйғусидан озод бўлиш» учун эркагу аёл қип-яланғоч бўлиб олишиб, Шимама сойда чўмилишмоқда...

— Раса ҳали ҳам шифокорларнинг назорати остида. Пайванд қилинган оёғи битиб кетармикан? Рамазнинг уйқуси чала... Ҳаёт учун кураш давом этмоқда...

— Молетада, Берунийда, Қорасувда дарвишларнинг кайф-сафоси давом этмоқда, улар кайф деб аталадиган сезгини енгиш учун курашмоқдалар. Абай билан Мирза «Ҳайқириқ» фильмида суратга тушиб, дарвишликни етти иқлимга ёймоқчи...

— Раса атак-чечак қадам босди... Унинг дастлабки қадамларини кўриб, ота-онаси, доктор Рамаз ва бошқалар хурсанд бўлишмоқда...

— Қорасувда, Берунийда, Шилутада Абай билан Мирзанинг атрофида юрганлар зиёратчилардан пул тўплаб, одамларни «ўзидан ўзини озод қилиш»га ун-

дамоқдалар. Абай эса, ўзини ҳурмат қилмаган ҳамда унга пул бермаганларга кек сақлаб, ярим йилдан бери Литвада санғиб юрибди...

— Расанинг оёққа туриб кетгани, айниқса, унинг гўдакларча қувончи — ҳозирги замон микрохирургиясининг навбатдаги ютуғи, деб баҳоланмоқда...

— Абай ўзи ёмон кўрган одамларга нисбатан кек сақлаб, улардан ўч олиш учун Москвадан Пестрецов, Седов, Бушмакин, Тошкентдан Неъматуллин каби «шогирдлари»ни, Берунийдан «пири» Мирзани чақириб олиб, Вильнюсда оғир жиноятга қўл урди... У Ниеланинг қўлига «Талъатнинг бошини ол!» деб пичоқ тутқазди...

— Раса ўз оёғи билан юриб, биринчи бор мактаб бўсағасидан ҳатлади. Унинг ортидан ота-онаси, доктор Рамазлар қўлларини силкитишяпти...

— Вильнюсда Литва ССР Олий суди Абай, Мирза, Пестрецов, Седов ҳамда Калинаускасларнинг жиноий ишларини кўрмоқда...

Мана шу қиёсларнинг ўзиданоқ жиноятчиларнинг жирканч башараларини аниқ кўрса бўлади.

* * *

Танаффус пайтида миямга яна бир фикр келди.

Ахир мирзабойлар, абайлар, пестрецовлар, Мирзанинг «космосдан энергия олганидек», осмондан икки оёғини узатиб тушмаганлар-ку. Улар бизнинг орамизда яшайди, уларнинг текин яшашларига ўзимиз имконият яратдик-ку, ахир. Уларга сахийлик билан садақа улашдик...

Суд жараёнида мисол тариқасида ўқилган мана бу хатга эътибор беринг-а:

***ТБИЛИСИ ШАҲАР ЖАМОАТЧИЛИГИГА, ТИББIIЙ
ВА ИЛМИЙ ТАШКИЛОТЛАРИ ВАКИЛЛАРИГА!***

Ҳозирги кунда СССР Педагогика фанлари академиясининг Эвристика лабораториясида Е.Ю. Давиташвилининг ноёб қобилияти ўрганилмоқда. Шунинг учун

К.Ю. Давиташвилининг эмлаш борасидаги барча ишларига имкон борича ёрдам беришларингизни илтимос қиламиз, чунки унинг эмлаш жараёни билан боғлиқ барча материаллар катта илмий аҳамиятга моликдир.

СССР Педагогика фанлари академияси ҳузуридаги Педагогика-психология илмий текшириш институти Эвристика лабораториясининг мудури, психология фанлари доктори, профессор Пушкин.

Москва 23.11.78 й.

Худди шу мазмундаги хат тўрт йилдан сўнг «Огонёк» журналининг бош муҳаррири томонидан Мирзабой билан Абайга ҳам берилганини бир эслаб кўрайлик... Бунинг устига, Москва шаҳар ижроия кўмитасига тураржой сўраб ёзилган хат, таниқли олимлар, ёзувчилар номидан Мирзабойга юборилган табрик телеграммалари, фотосуратлар, ҳаваскорлар туширган кинофильм ва ниҳоят, Абай ҳамда Мирзабойни бош ролда суратга олган қисқа метражли бадиий фильм...

Абайнинг гапига қараганда, Пушкиннинг хати мингминглаб нусхада кўпайтирилган экан. Хўш, Сафронов ёзиб берган хат қанча нусхада кўпайтирилди экан?!

Танаффус тугай деб қолди чамамда, суд ҳукмини кутамиз, қани, уларга қандай жазони раво кўрар эканлар?

СУД ҲУКМИ

Вильнюсда Литва ССР Олий суди залида ўтириб, негадир ёдимга яна бир суд жараёни тушди. Мен у судда иштирок этмаганман-у, бироқ ўша жараённинг мана бу Абай, Мирза каби жиноятчиларнинг ишлари кўрилаётган суд жараёнига алоқаси йўқмикин, деган савол туғилиб қолди. Негаки, бу суд жараёни ҳам шу йил ёзда, Беруний районидаги «Ленинизм» колхозида бўлиб ўтган эди. Биз у ердан ўтганимизда суд бўлаёт-

ган клуб теварагида гувоҳликка чақирилган колхозчилар тўпланиб турган, бу ерда йиллик режага қўшиб ёзган колхоз раҳбарлари устидан суд иши бораётганди. Ёдингизда бўлса, шу колхознинг 6-бригадасида «қаҳрамонимиз» Мирза Қимбатбоев истиқомат қилиб, ўзи каби дарвишларни бемалол эргаштириб юрган, садақа йиғиш учун Султон Вайис бобо зиёратгоҳига бўзчининг моқисидай қатнаган эди...

Албатта, колхоз раҳбарларининг қўшиб ёзишларида Мирзанинг ҳам алоқаси бор, десак кулгили бўлар эди... Аммо, Мирзанинг меҳнатсиз кун кўриши учун шароит яратиб берган лоқайд одамларнинг қўшиб ёзаётганларни кўра-била туриб, лоқайд қараганларга алоқаси йўқ деб бўлмас. Чунки, Мирза йўқдан бор қилиб, халқни алдаб, жиноятга қўл урган бўлса, колхознинг собиқ раҳбарлари ҳам йўқни бор, деб давлатни алдаганлар. Эҳтимол, мирзачиликнинг ўзи ана шундай алдашларнинг мевасидир? Ёки аксинча, мирзачилик туфайли ана шундай кўзбўямачилик пайдо бўлгандир?..

Мана ҳозир икки ҳафталик танаффусдан сўнг суд улар устидан ҳукми ўқиб эшиттирди:

Абай Бўрибоевга — 15 йил. Қаттиқ ва кучайтирилган тартибда.

Владимир Пестрецовга — 13 йил. Қаттиқ ва кучайтирилган тартибда.

Мирза Қимбатбоевга — 12 йил. Қаттиқ ва кучайтирилган тартибда.

Игорь Седовга — 10 йил. Қаттиқ ва кучайтирилган тартибда.

Андрюс Калинаускасга — 3 йил. Умумий тартибда.

Жиноятчиларнинг фаолиятларига хайрихоҳлик кўрсатган СССР Ёзувчилар уюшмасидаги, Литва ССР Фанлар академиясидаги ҳамда Москва Полиграфия институтидаги баъзи «жонбоз»ларга ҳам суд хусусий жазо белгилади...

Суд жараёни тугагач, биз бу суд жараёнида Давлат қораловчиси, Литва Республика прокуратураси Тергов

бўлими бошлиғининг ўринбосари, юстиция маслаҳатчиси Гедиминас Наркунас билан учрашиб, суҳбатлашдик.

— Гедас, айтингчи, сизнингча «дарвишлар» устидан бўлган суд жараёнининг ўзига хослиги нималардан иборат?

— Мен бу ҳақда айблов қарорида ўз фикримни баён қилган эдим: биз одамларнинг сезиш ва ҳиссий қобилиятларини эмас, уларнинг алдоқчилиги билан жиноий ишларини суд қилдик. Суд жараёнида бир қийналган жойимиз шу бўлдики, Абай билан Мирза илгарилари психодиспансерда ётиб, шизофреник бўлганликлари ҳақида гувоҳнома олишган экан. Иккаласининг ҳам бирдек шизофреник, яъни эси пастлиги терговда шубҳа туғдирди. Сўнг уларни текшириб кўриш учун Бутуниттифоқ суд психиатрик институтига жўнатдик. Мутахассислар Абайнинг ҳам, Мирзанинг ҳам эси жойида эканини тасдиқлаб, уларга берилган илгариги ҳужжатлар бекор қилинди. Шундан сўнг уларни суд курсисига ўтказдик.

— Жабрланувчилар сифатида иштирок этган баъзи гувоҳларнинг «айб»лари ҳам анчагина эмасмиди?

— Тўғри айтасиз, баъзи таниқли олимлар, ёзувчилар, қиз-жувонлар жиноятчиларга ёрдам бериб, уларга хайрихоҳлик кўрсатишган. Амнистияга биноан Вильгельмина Калинаускас, Рамуте Александровичюте, Ниела Глазаускайтелар жиноий жавобгарликка тортилмадилар. Дарвишларга ғамхўрлик қилган олимлар билан ёзувчиларга суд хусусий жазо белгилашни маъкул деб топди...

— Балки, суддан сўнг жабрланувчилар билан гувоҳлар ҳамда жамоатчилик вакиллари экстрасенсорик таъсир, гойибдан келувчи кучларга шубҳа билан қарасалар керак.

— Менингча, улар содир бўлган жиноятдан сўнг, ўзларича энди бир ўйланиб кўрсалар керак, алданган-

ликларининг сабабларини ҳам ўйлаб кўрсалар яхши бўларди. Судда уларнинг баъзилари дарвишликнинг жирканч ва ярамас томонларини яширмасдан гапирдилар-ку, ахир... Ўзингиз кўрдингиз, уларнинг баъзилари ўз «пир»ларига ҳали ҳам содиқлигини изҳор қилдилар, ҳали ҳам ўз виждонлари олдида жавоб бергиси йўққа ўхшайди.

* * *

Мирза... Мирзанинг излари... Ҳа, бу одам эллик йил мобайнида ер босиб юрса-да, орқасида биронта из қолдиrolмабди. У пулнинг, шон-шухратнинг кетига тушиб, дунёни чарх уриб кезса ҳам, орқасида из қолдиrolмабди. Унинг босган изларидан замин ҳазар қилибди. Унинг тақдири учун жони ачиган биронта одамни учратолмадим. Қариндош-уруғларию овулдошлари «унинг боридан йўғи...» дегандай қўлини силтаб ўтиришибди. Чунки, у изсиз одам эди...

Мана, мавзуимизнинг ниҳоясига ҳам етдик. Энди Мирзанинг, мирзачиликнинг ҳам ниҳоясига етган бўлайлик-да, ишқилиб. Юлиус Фучикнинг фашистлар дори тагида туриб, айтган гаплари яна эсимизга тушади:

— Хушёр бўлинг, одамлар!

Нукус — Москва — Вильнюс. Октябрь, 1986 йил.

Бўсаға

Роман

БИРИНЧИ БОБ

Атроф ғира-шира ёришиб, тонг отмоқда эди. Қоратеренг овулида иштончанг, малла сигир етаклаган қорача бола кўзларини уқалаб, тор кўчани чангитиб бормоқда. Сигир билан гоҳ ёнма-ён, гоҳ изма-из, гоҳ ундан анча олдинга ўтиб, кўринган бутанинг остини искалаганча каттакон кўппак йўртиб келаётир. Улар ариқ четидаги йўл бўйлаб юриб, кўприкка етганларида сигир сувга бўйнини чўзди, бола юз-қўлини ювиб олди. Кўппак сувдан нариги томонга илдам сузиб ўтди. Қиргоқда дир-дир силкиниб, яна ариқ ёқалаганча йўртиб кетди. Бола ҳам сигирини кўприкдан ҳайдаб ўтдида, ит кетган томонга қараб йўл олди. Бироздан сўнг, сигирларини арқонлашга олиб чиққан бошқа болалар ҳам шу кўприкдан ўта бошлашди.

Авваллари, ёз кунларида овулнинг моллари ўзларича ёйилиб, бемалол ўтлаб юришарди. Кейинчалик, экин экиладиган ерлар кўпайгач, ёзги яйлов торайиб қолди. Одамлар эндиликда овулнинг подасини галмагал, навбати билан боқишарди. Бора-бора, қорамолларнинг шохига арқон солиниб, фақат темир қозиқ атрофида айланиб ўтлайдиган бўлди. Азонда олиб чиқилган сигирлар тушга яқин суғорилиб, сўнг яна жилдириб қўйиларди.

Ҳар кунги одатича, бола сигирини эрта арқонласа-да, Ҳасан билан бирга овулига кечроқ қайтади. Улар кўприкка етганларида куёш терак бўйи кўтарилиб қолган бўларди.

— Назар, чўмиламизми? — деб сўради Ҳасан кўп-рикнинг ўртасига етганда.

— Чўмиламиз!

Иккаласи чопқиллашиб ариқнинг нариги бетига ўтишди-да, иштонларини еча солиб сувга калла ташлашди... Вой-вуй! Эрталабки муздек сув дастлаб одамни жунжиктиради, сўнг баданга ажиб бир роҳат бағишлайди. Улар бироз яйрашиб сузишгач, сувдан чиқишди-да, иштонларини ошиғич кийишиб, офтобда исинишди. Иякларини такиллантишиб, уст-бошлари қуригунча алланималарни гаплашиб ўтиришди.

...Улар овулга етай деганда, ялангликда янтоқ чопайётган Муптиллага дуч келишди.

— Ассалому алайкум, ҳорманг... ҳорманг, — дея чувиллашди болалар.

— Ваалайкум ассалом! — Муптилла болаларга ялт этиб қаради ва бошига ўраб олган бўз кўйлагини хотиржам ечди. Унинг сал-пал оқ оралай бошлаган сочларидан паға-паға буғ кўтарилди.

— Болалар, қани, қайсингизда носвой бор?

— Носвой йўқ, Муптилла оға...

— Носвойингиз бўлмасаям келаверинглар, сизлар билан ўтириб, мен ҳам пича дам олай.

— Янтоқда ари бор...

— Бугун шудринг кўп тушган, арилар ҳали-бери учмайди, бери келсаларинг-чи...

Муптилланинг селкиллаган қалин соқоли, бироз беўхшов, лекин ёқимли кулгилари болаларни ўзига тортди. Унинг ҳангомани қизитишини, боладай беғуборлигини ҳамда сал-пал ўйинқароқлигини айтмаса ҳам бўлади. Онасидан бошқа суянчиғи йўқлиги, ёши элликдан ошганига қарамай ҳамон бўйдоқ юриши — гўё ўзидан каттаю кичикнинг бу ҳокисор одам устидан масхаралаб кулишга, камситишга ҳуқуқ бергандек эди; тўй-маъракаларда қозонга ўт ёқиш, азада гўр қазишгача Муптилланинг зиммасига юклатиларди. «Хизматнинг катта-кичиги бўлмайди, ўт ёқиш ҳам, гўр қазиш ҳам савоб», — дерди онаси.

«Муптиллажонимнинг қизил рўмол ўраган биттасини етаклаб келганини кўриб, сўнг ўлсам армоним йўқ, курдошим-ов» деб нолинарди букчайган онаси, кампирлар билан офтобрўяда гурунглашиб ўтирган пайтлари. Ҳовлидаги ерўчоқни кавлаётиб, қайнаган қумгонга қўли куйган кезларда эса, Муптиллани ёш боладай ердан олиб, ерга соларди:

— Жувонмарггина ўлгур, мени қачонгача қора қумгонга куйдириб қўясан?! Бировнинг қайтмаси бўлса-ям опкелавермайсанми?

— Опкеламиз-да, мунча ошиқмасангиз, — дерди Муптилла тиржайиб...

... Ҳозир унинг қизиган манглайдан мунчоқ-мунчоқ тер шариллаб қуйилиб, сочларидан буғ кўтарилмоқда эди.

— Муптилла оға, борсак ўтирик айтиб берасизми? — деб сўради Назар. Болалар унинг, «эртакнинг бари ўтирик» деган гапларига кўникиб қолишган эди.

— Бўлмасам-чи, қотирворамиз! Айтганда қандай!

Болалар дасталар орасидан авайлаб ўтиб, Муптилланинг ёнига ўтиришди.

— Биласизларми, — дея гап бошлади у, — дунёда мен сигинадиган иккита зот бор: бири осмонда — яратган эгам, иккинчиси ерда — онам. Худо, ўзингизга маълум, касал бўлмайди, ўлмайди, онам айтгандек, «ўз бандаларининг ҳолидан кунига етмиш беш марта хабар олиб туради». Аммо, онам сал касалга чалинди-ми, тамом, қаттиқ ётиб қолади.

Бир сафар онам касал бўлганда табиб излаб Кўнақишлоққа борганман. Эшакни темир қозиқ билан халалаб, чоптириб кетавердим, кетавердим, кетавердим... Шуйтиб, икки кун деганда, табибнинг уйини суриштира-суриштира, кечқурун зўрға топдим. Табиб, эртага азонда келасиз, деди. У кечаси уйига одам йўлатмас экан. Сўнг қўноқ излаб, овулни бошдан-оёқ кезиб чиқдим, ҳеч ким жой бермади. Охири, излай-излай, бир чеккада қўнқайиб турган уйга яқинлашдим. Ичкари-

дан мункайган чол чиқиб, аҳволимга раҳми келди шеклли, уйига киритди...

Саҳармардонда яна табибни кига бориб, онамнинг оғир ётиб қолганини айтдим. У сўзларимни диққат билан эшитгач, қоғозга ўралган икки бўлак дори берди-да, юз эллик сўм сўради. Мендаги бор пул юз сўмдан ошмасди.

— Бори шу, тақсир, — дедим пулни чўзиб.

— Бўлмайди, — деди у бош чайқаб.

— Анави кўк эшагимдан бошқа ҳеч вақом йўқ, — дедим.

— Кўк эшагингни сариқ чақагаям олмайман, — деди у бепарволик билан.

Мен нима қиларимни билмай, нари ялиндим, бери ялиндим, ҳатто худони ўртага солсам ҳам, табиб кўнмади. Кейин мулзам бўлиб, ташқарига чиқиб кетдим. Ўрта йўлда роса бошим қотиб турган эди, қарасам, уйдан жой берган кечаги чол эшагини қистаб ўтиб бораётир. Худди отамни кўргандай қувониб, шартта жиловига осилдим:

— Отажон, мушкул аҳволда қолдим. Онамга дори олай десам эллик сўм етмаётир. Худони ўртага қўйиб олт ичаман, қарз... опкеб бермасам, қасам урсин!

Чол юзимга бирпас тикилиб турди-да, табибни чақирди:

— Аширмат, ҳо Аширмат!

— Нима дейсиз?

— Манави мусофирнинг ҳожатини чиқарсанг-чи! Эллик сўм қаерларда қолмайди?

— Жа, пулинг ошиб-тошиб бораётган бўлса, эллик сўмни ўзинг бер! — деган овоз эшитилди ичкаридан.

— Сен, сен одам эмассан, имонсиз! — дея қичқирди чол ғазаби қайнаб, сўнг менга қараб:

— Ёнимда пулим йўқ эди, сен уйга бориб, кампирга Турди оға сўраётир, тез етказаркансиз, деб айт. Мен шу ерда қимирламай кутиб тураман, — деди.

Эшакка ирғиб миндим-да, кечаги ўзимга таниш уйга равона бўлдим. Кампир чолининг исмини эшитгач, сандиқни очди. Ундан бир қийиқча пулни олиб, менга узатаркан:

— Ўзи санаб олар, мен қаёқдан билай, — деди.

Чол ҳамон эшагидан тушмай, табибнинг уйи рўпарасида турган экан. Мен олиб келган ёстиқдай тугунчакка қарамасдан:

— Анавига, ақчанинг шилтасини ялаганга бер, керагича санаб олсин! — деди ҳамон ғазабдан тушмай.

Табиб эллик сўмни олди-да, дорини берди. Мен пулларнинг қолганини Турди оғага узатдим:

— Оға, худо хоҳласа, қарзимни шу қовун пишиғидан қолдирмай узаман.

— Топсанг опкеб берарсан, топмасанг — худо йўлига! — деди Турди оға.

Уйга келсам, онам соппа-соғ, югуриб олдимга чиқди. Кўзларимга ишонмай, киприklarимни уқалаб-уқалаб қарайман: «Ие, мен кетарда «инг» этишга ҳоли йўқ онам, зумда оёққа туриб кетипдими?!»

— Опа, сизга не азобда дори топиб келсам-у... бу ёғи қандоқ бўлди?

— Эй, қароғим-ей, роса дармоним қуриб ётгандим, бригадир бола, омон бўлгур, бир ўрис докторни опкеб кўрсатди. У бир чимдим дори берган эди, шундан кейин чип-чип терга тушиб, ухлаб қопман, уйқудан қушдай енгил бўлиб турдим, мана уч кундан бери чопқиллаб юрибман, болам.

Табиб берган дорини рўмолчага тугиб, онам яна ётиб қолса керак бўлар, деган ўйда белгили жойга қўйдим. Яқинда овулнинг фельдшерига кўрсатсам, — давом этди Муптилла ҳикоясини, — у ҳидлаб кўриб, бу дори эмас, болалар доскага ёзадиган бўр бор-ку, худди ўшанинг урвоғи, деди...

Болалар хохолаб кулиб юборишди, уларга қўшилиб, Муптилла ҳам қотиб-қотиб кулди.

— Муптилла оға, яна битта ўтирик айтинг, — деди Ҳасан.

— Йўқ, энди бўлмайди. Тер қотиб қолади. Ҳали яна штоқ чопишим керак.

— Мол-ҳолингиз бўлмаса, шунча янтоқни нима қиласиз?

— Ўзим учун эмас. Мана «Лампамой»га минг даста чопишим керак. Мен янтоқ чопмасам, у лампамой бермайди. Мой бўлмаса, уйдаги чироққа нима қуямиз? Ана, ишимиз шунақа, болалар.

Болалар Муптилланинг Қодир керосинфурушга янтоқ чопаётганини тушунишди.

Қодир овулнинг обрўли одамларидан эди. У илгари дўконда ишларди. Совхоз тракторларига ёқилғи тарқатидиган бўлгандан кейин, одамлар уни «Қодир мойчи» деб атай бошлашди. У бора-бора айтишга қулайроқ бўлиши учун «Қодир лампамой» номини олган эди. Эндиликда, одамларга бу ҳам қийин кўринди чоғи, Қодир отини кўйиб, «Лампамой» лақабига ўтишди.

Муптилла ёлғиз кампирнинг ягона фарзанди бўлгани учунгина урушдан қолдирилган эмас, балки оққўнги военком: «Бунинг калласи ишламайди», деб кўлини бир силтагани сабаб урушга бормай қолган эди. «Эсҳуши сал бундайроқлар жангу жадалларда ярамайди», — деган эди у.

Болалар Муптилла кетмонга уннагандан кейин ишдан бош кўтармаслигини билишарди, шунинг учун, ттакларини қоқиб, йўлга равона бўлишди.

— Опа (қорақалпоқларда онани «опа» дейишади), очқаб кетдим, — деди Назар ҳаллослаб, уйга кириб боргач.

— Кетганинг қачон эди, жувонмарг! Қаёқларда сангиб юрибсан? — деб унга бақириб берди онаси, овқат ўрнига.

— Йўлда Муптилла оға билан гаплашиб қолдик.

— Ҳей, ўша тентак билан гаплашиб... Не қилаётган экан?

— Янтоқ чопаётир... «Лампамой»га.

— Бечоранинг кўрган куни шу-да... Бизларгаям қишлоқ тандир-ўтин тайёрлаб берганда... Ана, дастурхон-

да яримта зогора бор, чойинг ҳам совиб қолгандир. Ичиб ол-да, мактабингга тайёрлан, дарсингни қил.

— Хўп, опа...

* * *

Овулга кино келган кун катта байрамга айланарди. Кино ташқарида, мактаб деворига қўйиларди. Овулда биттагина оҳакланган иморат ҳам шу мактаб эди. Бекорчи одамлар бола-чақалари билан кўрпаларини қўлтиқлашиб, кеч кирар-кирмас шу тарафга оқиб келишаварди. Оти кино бўлса бас, экранда нималар бўлаётгани ва нималарни кўрсатаётганига ҳеч ким аҳамият бермасди. Бундай пайтларда, айниқса, Муптилланинг кувончи ичига сигмас эди. Чопаётган янтоғини қўйиб, «киночилар»ни уйига, тушликка таклиф қиларди. Меҳмонларга ўзи чой дамлар, қумғонда тухум қайнатиб берарди. Шунинг эвазига киночилар ундан пул олмасди.

Кино бошлангунча ошиққан болалар, уч-тўрт қарта айланмасдан ухлаб қолишарди. Муптилла бўлса, мудраётган Назарни суюган кўйи экрандан кўзини узмай, сергак ўтираверади...

Кинодан Муптилла Назар билан қўшиқ айтиб қайтар эди:

Ҳамманинг гули очилса,
Менинг гулим очилмасми?..

Назар бундай ишқий ашулаларни билса-да, унга жўр бўлишга уяларди. «Телба» Муптилланинг ёқимли овозига қулоқ солиб, жим келаверарди.

Бу сафар, боядан бери унсиз келаётган Назар, уйига етай деганда, Муптилланинг қўлидан шартга ушлаб тўхтатиб, томдан тараша тушгандай:

— Муптилла оға, сиз нега уйланмайсиз? — деб сўради.

У қутилмаган саволдан қип-қизариб, довдираб қолди. Юзининг қизилини тун пардасигина Назардан яшириб турар эди.

— Уйланаманку-я, Назар, лекин... — дея ўнгайсизданди у бошини қуйи солиб.

— Уйлансангиз, онангиз қора қумғондан қутулар эди. Мен эр етсам, дарҳол уйланаман, опамга келин тушириб бераман, — деди Назар катталарга хос овозда.

— Мен ҳам аллақачон уйланардим... Оламан деган қизим онамга ёқмади, онамнинг айтганини эса мен хоҳламадим... Шуйтиб, умр ўтаётир.

— Сиз ҳам умрингизда бировни севганмисиз?

Муптилла довдираб қолди. Ёши эликдан ошганда бундай ғалати саволни биринчи бор эшитиши эди. Шуниси етмагандек, қулоғига кираётган сўзлар муштдеккина боланинг оғзидан чиқаётгани уни баттар шошириб қўйганди.

— Севганман. Севганда қандоқ? Ҳалиги, Лампамойнинг хотини Сорахон бор-ку, фақат ўшани яхши кўрганман... Бай-бай-бай, ўзиям қизмисан қиз эди-да!

— Бўлмаса нега уни олмадингиз?

— Ўзи тегмаса, менинг қўлимдан нима ҳам келарди? Опам майли, олсанг шуни олақол, деган эди. Сорахон Лампамойга тегди-кетди...

— Яхши кўраман, деб ўзига айтганмисиз?

— Ҳа, бир марта айтганман, пичан ўримига борганда... «Ҳей, менга қара, ҳалигиндай... икковимиз бир мўридан тутун чиқарсак», дедим. У «билмасам», деди-да, қўйди. Орадан кўп ўтмай, Қодирнинг отаси совчиликка бориб, ўғлига нон синдириб қайтди. Совчи бўладиган ота йўқ, биз бечора бир четда қолавердик...

— Опқочиб кетганингизда бўларди-ку?

— Ҳа, «қулоқ»нинг куёви сифатида қамалиб кет, де?.. Замон билан ўйнашиб бўладими? Бу масалада эҳтиёт бўлиш керак!

Муптилла алланарсадан сескангандай, гапни дарров бошқа ёққа бурди:

— Кечикиб борсам, опам бақиради. — У шундай деди-да, шоша-пиша уйига жўнади.

ИККИНЧИ БОБ

Назар отасини сал-пал эслаб қолган эди. Урушдан омон-эсон қайтган отаси пединститутни сиртдан та-момлаб, овулдаги мактабга директор бўлди. Тўрабой ҳарбий кийимларини то тўзигунча эғнидан ташламай юргани учун овулда «аскар бола» деган ном олган эди. Кейин «директор бола» бўлиб, оқ трикодан костюм-шим кийди. Мактабнинг тўкилай деб турган иморатини таъ-мирдан чиқариб, бир йил ўтар-ўтмас, атрофидаги ўн гектарча ерга дарахт эктирди. Ёш ниҳоллар орасига етти йиллик мактаб қуришни ҳам кўнглига тугиб қўйган эди. Эрта кўкламда овул одамларини чақириб, ҳашар йўли билан биринчи пахсасини битказди... Эҳ, шунда одамларнинг қандай ишлаганини кўрсангиз эди! Туш-гача кўкнори эзиб, чойдан бош кўтармайдиган Низом нашавандгача саҳармардондан пахса тарашлашга ки-ришди. Овулда Тўрабойнинг айтгани айтган — дегани деган бўлди-қўйди. У тўй-маъракаю мажлисларда тўрда ўтирадиган бўлди, майда-чуйда жанжалларни одил туриб ҳал қиладиган, элга бош-қош, овулнинг кайво-ниси эди. Илгарилари далада қанча ишласа ҳам ойлик ёзилмайдиган Муптилла ҳам Тўрабой армиядан кел-гач, қўлига унча-мунча пул тегадиган бўлди. Бригадир унинг аскарча кийимларидан эмас, ҳақиқатгўйлиги-дан чўчирди. Мабодо совхоз ёки районга, «бригадир Муптиллани ойликсиз ишлатиб қўйипти», деб ай-тиб борса, охири чатоқ бўлишини ўйларди у. «Оч қор-ним — тинч қулогим» дегандек, совхоз раҳбарлари ҳам барча нозик масалаларни урушдан яраланмай қайт-ган «аскар бола»нинг раъйига қараб ҳал қилишарди. Хуллас, у мактабга директор бўлгандан кейин овулни батамом «ўзига қаратиб» олди... Лекин совхоз дирек-тори Иван Никитич районга ишга ўтиб, ўрнига Товбоев келгандан бери, овулда аллақандай ўзгаришлар юз бера бошлади. Ўтган якшанбада чақирилган одамлардан би-рортаси ҳашарга чиқмади... Бригадир пайкал бошида одамларга:

— Бундан буёғига кимнинг мактабга ҳашарга борганини эшитсам, товонига совун суркаб, овулдан кўчириб юбораман! — дебди. Қишлоқ кенгашининг раиси эса «Тўрабой ҳукумат ажратган пулни чўнтакка уриб, иморатни ҳашар йўли билан текинга солдираётган экан», деган миш-миш тарқатибди.

Тўрабой одамлар феълидаги ўзгаришни сезиб юрсалди, дастлаб эътибор бермади. Янги мактаб қуриш давлат режасида йўқ эди. Район маориф бўлимидагилар: «Кучинг етиб қуролсанг, баракалла, деймиз, қуролмасанг, ҳамишаги кунингни кўра берасан-да жин урмайди», дегани билан, у ўз фикридан қайтмади. Ахир ёски, бунинг устига тор ва зах, бир-биридан узоқда жойлашган дарсхоналарни жамлаб, янги, замонавий мактаб тикласа, роҳатини кўрадиган ҳам шу одамларнинг фарзандлари-ку?

Икки ой деганда, ўн беш хонали иморатнинг сўнги ҳишари — пардевор уришга одамлар йиғилганда, қурилиш бошига ўзининг енгил машинасида совхоз директори келди. Тўрабойнинг ўзи пардеворга капчада лой отаётган эди. Товбоев, гўё ерга тушса оёғи қуядигандек, машинадан тушмай ўтира берди. Бу орада, аллақаяқдан қишлоқ кенгашининг раиси билан бригадир пайдо бўлди.

— Чақир анавини! — деди Товбоев бригадирга, Тўрабойни кўрсатиб.

Бригадир Тўрабойнинг олдига юрак ютиб, зўрға борди. Унинг терга пишган пешонасини тириштириб, кўзига тик қараши билан алланечук довдираб, шалпайиб қолди.

— Иним, сизни оқсоқол чақираётир...

Тўрабой совхоз раҳбарининг келганини мотор овозининг гуриллашидан сезган эди. Шундаям, «ўзи ҳорманглар деб келмаса индамайман», дегандек ишлай берди. Энди атайлаб чақиргандан кейин ҳам бормаса бўлмас... Ёши улуғ одамнинг сўзини синдиришни ўзига эни кўрмадими, Тўрабой бир-бир босиб машинага қараб юрди.

— Ассалому алайкум...

— Ҳе, саломингга қўшиб, онангни... — Товбоев сўкиниб юборди. Тўрабой томдан тараша тушгандек айтилган ҳақоратдан эсанкираб қолди, бироздан сўнг тилга кирди:

— Бундай «мақтов»га қайси гуноҳимиз учун сазовор бўлдик, оқсоқол?

— Нега менинг одамларимни ишдан қолдирасан?

— Ишдан қолдирганим йўқ!

— Ҳў-ўй, агар икки кўзим оқиб тушмаган бўлса, совхознинг манави ишчилари сенга иморат солаётганини кўриб турибман-ку!..

— Менинг иморатим эмас, мактаб-ку!

— Мактаб солиш учун кимдан рухсат сўрадинг?

— Кимдан бўларди, одамлардан-да!

— Сен бола, ўз билганингдан қолмайдиган... қипқизил авантюрист экансан! Манави эктирган теракларинг, солдирган участканг кимнинг ерида, қайси осмоннинг остида турганини биласанми-а? Бу совхознинг ери. Совхоз дегани, «советское хозяйство» дегани. Сен ана шу совет хўжалигининг режали ишини бузиб, ўзимиз пахтанинг ўтини қуритолмай бошоғриқ бўлиб турганимизда, одамларни йўлдан уриб, ўзингга уй солдиряпсан!

— Мен мана шу одамларнинг болалари учун мактаб қурдиряпман!

— Биров сенга мактаб қур деб бўйнингга арқон солгандай... — деб орага гап қистирди қишлоқ кенгашининг раиси.

— Ҳў-ўй, юрт огаси, «бошланғич синфларнинг ҳаммаси, каталакдай битта хонада ўқийди. Биринчи синф ўқувчиларига муаллим «А» билан «Б»нинг фарқини тушунтираётганда, тўртинчи синфнинг сўлоқмондай ўқувчилари бир-бирига эртақ айтишиб, кичкиналарнинг хатосига кулишиб ўтиради», деб талай марта айтган ўзинг эмасми? Бунинг устига, янги мактаб учун ўн гектар ер ажратилсин, деб қарор чиқарган ҳам ўзинг-ку!

Раис бир зум тилини тишлаб қолди. Лекин у отдан тушса-да, эгардан тушмади.

— Мен ўшанда совхознинг режасини ҳисобга олмабман. Иван Никитич, одамлар ўз кучи билан мактаб солса, дўппимизни осмонга отиб, қувонишимиз керак, аслида янги иморат қуриб бериш — совхознинг вазифаси деб, қарорга мажбуран қўл қўйдирганми, — деди қишлоқ кенгашининг раиси.

— Иван Никитич пахта режасини бажармагани сабабли ишдан бўшади, — деди Товбоев чуқур нафас олиб. — Мен осмон қулаб, ерга тушсаям, режани бажармай қўймайман. Менга ўтоқ кунлари мактаб-сактабингнинг кераги йўқ. Агар бир аччиғим келса, ҳозирнинг ўзида иморатингни теп-текис қилиб, ўрнига макка эктириб юбораман!

Тўрабой, раиснинг янги директорга ёқиш учун ҳақиқатга оёқ қўйганини кўнглидан ўтказар экан, ишини тўхтатиб, икки бошлиқнинг ўзаро тортишувида қулоқларини динг қилиб турган одамларга разм солди. Агар бу тортишувда енгилса, овулдошларининг олдиди обрўйи бир пул бўлишини чамалаб кўрди.

— Ўртоқ Товбоев, — деди у писанда қилиб, — сиз билан тегишли жойда гаплашамиз. Ҳозир ишга халақит бермай, келган йўлингиз билан... туёғингизни шиқиллатинг!

— Ҳой, не дейди бу?! — Товбоев бирдан лов этиб ёниб кетди. — Шошмай тур, мен сенга тегишли жойни кўрсатиб қўяман ҳали! — У машинадан сакраб тушиб, бригадирга қичқирди: — Қани, одамларингни далага опкет! Сен, овулкенгаш¹, муттаҳамникига ҳашарга келган одамларнинг кўрасида қанча моли бўлса, барини хатлаб ол!

Бригадир шу заҳоти ҳангу манг бўлиб турган одамлар тарафга югурди-да, билагидан силтаб-тортиб, битта-битта четга чиқара бошлади.

¹ Овулкенгаш — қишлоқ кенгашининг раиси (тарж.).

Пардеворга миниб ўтирган Муптиллага кесак ўқталиб, «тушмасанг ураман», деб қўрқитди. Муптилла, бригадир мен билан ҳазиллашаётган чиқар, деган ўйда кулимсираб, овозини баландлатди:

— Ҳей, бригад, мен энди ойликни совхоздан эмас, мактабдан оламан, мен билан ўйнашма, билдингми? Қўй дейман, ўйнашмасанг-чи!

Бригадир отган кесаклардан бири унинг қаншарига қарс этиб текканда, аччиғи келди.

— Ҳой, дириктир, агар ишлашга қўймасанг, кўк эшагимга тўқим ураман-да, бозорга кетаман! Бугун бозор, билдингми? Бозор — дам олиш куни! — деди у Товбоевга қарата. Бундай пайтларда Муптиллани гапдан тўхтатиш осон эмас эди. У Тўрабойдан ўрганган сўзларини қаторлаштириб ташлади:

— Ленин отам, одамларни бебозор кунлари шан-баликка чақириб ҳашар қилган. Бугун эса — бозор. Бизлар дам олиш куни ҳашарга чиққанмиз!

— Раис,— деди Товбоев, — анави телбанинг нечта моли бор?

— Битта эшаги билан бир ити! — деди қишлоқ кенгашининг раиси.

— Муни кўчириб юбориш керак! — деди Товбоев ва Тўрабойга ўгирилди. — Сен билан ҳали яхшилаб гаплашаман, совхознинг ишчиларини ё сен, ё мен ишлатадиган бўламиз!

У машинага жаҳл билан ўтирди-да, ҳайдовчига «ҳайда» дегандай қўл силтади. Тўрабой лом-мим демай ортидан қараб қолди. Раис билан бригадир боя Товбоевни олдида ўдагайлашганига уялган бўлиб, ер чизган қўйи уйларига қараб кетишди.

Одамлар пардеворни яна бошлаб юборишди.

— Муптилла, ўзинг ҳам директорнинг бошлаб адабини бердинг-да! — деди Тўрабой бироз жимликдан сўнг, ўртадаги кўнгилсиз вазиятни кўтариш учун.

— Ҳа-да, бизнинг ҳашарга келганимиз билан нима иши бор унинг? Қурғур-ей, Товбоев деган сайин ўзидан кетади-я, энағарди боласи! — деди Муптилла.

Одамлар унинг алмойи-алжойи сўзларига роса кулишди.

* * *

Орадан бир ҳафта ўтгач, Тўрабойни районга чақиришди. Маориф бўлими бошлиғи илгаригидек очиқчасига сўзламай, чайналиб гап бошлади:

— Тўрабой, мен сени кўпни кўрган, эс-хуши бутун йигит деб юрсам, бу нима қилганинг? Совхоз директори билан баҳслашиб нима қиласан? Мана, соат бирда икковимизнинг масаламиз бюрога қўйилай деб турибди. Товбоев бўлса, ўзинга маълум, бюро аъзоси...

— Бизнинг айбимиз йўқ-ку? — деди Тўрабой.

— Айбимиз борми-йўқми, бу ёғини билмадим, иним. Мен бир оғиз ёмон сўз туфайли, бутун умри хазон бўлганларни ўз кўзим билан кўрганман. Бюрода сен қураётган янги мактаб масаласи муҳокама қилинади. Илойим, минг яша, лекин бу жанжалга мени зинҳор-базинҳор аралаштира кўрма. Мен сенга ҳашар билан мактаб сол деганим йўқ, уқдингми? Яна, еттинчи синфдан бир қиз ҳомиладор бўп қолганмишми-ей, хуллас, бошқа масаланг ҳам борга ўхшайди... Ҳаммасига ўз бошинг билан жавоб бер-у, лекин мени аралаштирма. Мен қартайган бир одам бўлсам, унинг устига, болачақаларим ҳали ёш...

Тўрабой бошлиқнинг сўзларини диққат билан тинглаб ўтирди. Сўнг «ишонганим сен бўлсанг, кўрган куним не бўлар», дегандай унга бир қараб олиб:

— Яхши, бюрода ўзим жавоб бераман, — деди.

Бошлиқ унинг сир бермай, хотиржам ўтирганини кўриб, ўйланиб қолди, ўзича «суянган тоғи бор чиқар, кўнглини қолдирмай» деб, таскин берган бўлди:

— Иним, ўзинг биласан, мен азалдан сени қўллаб келаётирман. Агар шу бюродан омон-эсон қутулсак, сени ўз бағримга — инспекторликка оламан, деган ниятим ҳам йўқ эмас.

* * *

... Район партия қўмитасининг бюроси белгиланган вақтда бошланди. Дастлаб кун тартибидаги масалаларга алоқаси бўлмагани учун, Тўрабой билан маориф бўлимининг бошлиғи коридорда кутиб туришди. Сўнг икковини баравар ичкарига чақиринди.

Биринчи котиб уларни ўтиришга ишора қилди-да, қўлидаги қоғозга қараб, шошилмай гап бошлади:

— Ҳурматли бюро аъзолари, кўриладиган навбатдаги масала райкомнинг бюро аъзоси ўртоқ Товбоевнинг талаби билан ўртага қўйилмоқда... Унинг маълумот беришича, Қоратеренгдаги мактаб директори ўртоқ Алиев пахта ўтоғининг энг қизғин пайтида овул одамларини ишдан қўйиб, ҳашар йўли билан иморат солдирган. Яна, бизга тушган ёзма маълумот бўйича, шу мактабнинг еттинчи синфида ўқийдиган З. исмли қиз ҳомиладор бўлиб қолган... Мана, район маориф бўлимига тушган шикоятлар шу. Масалани бирмунча батафсилроқ баён қилиш учун сўз ўртоқ Товбоевга берилади.

Товбоев сиполик билан ўрнидан туриб, бир-икки томоқ қириб олди-да шошилмай сўз бошлади:

— Ўртоқ биринчи котиб, ҳурматли бюро аъзолари! Мен ўз кўзим билан кўрганларимни айтаман. Ўтган якшанба куни дала айланиб юриб, Қоратеренгга борсам, пахтада биттаям одам йўқ. Бригадирдан суриштирсам, «одамларнинг бари ҳашарда», дейди. Шуйтиб, ўртоқ Алиевнинг ёмонотлиқ мактабини бориб кўришимга тўғри келди. Борсам, совхознинг собиқ директори, ҳурматли Иван Никитичнинг эътиборсизлиги туфайли, ўн гектарча унумдор, қозиқ қоқсанг кўкарадиган ерга

терақ экилиб, ўртасида уч пахсали, соз лойдан қилинган иморат бўй тиклаб турибди. Совхознинг одамлари ўтоқни қўйиб, пардеворга лой отаётган экан. Мен, яъни райкомнинг бюро аъзоси борганимда мана бу мактаб директори ўртоқ Алиев «бир ит келди нима-ю, бир ит кетди нима», дегандек, қайрилиб ҳам қарамади. «Одамларни нега ўтоқдан қолдириб, уй солдирыпсан», десам, «уй эмас, мактаб солдирыпман», деди. Мен, «мактаб солишга ҳали улгурамиз, ҳозир пахтани ўт босиб кетган, одамларни бўшат», деб буюрсам, у ҳаммага «бугун якшанба, одамларнинг бозор-ўчар куни, ишга чиқмасаям бўлади», деб ўргатган шекилли, ҳеч ким қилт этмади. Алиевнинг ўзи бўлса менга, бюро аъзосига, «сен билан тегишли жойда гаплашамиз», дейди? Ана, ўртоқ Алиев, тегишли жой — шу бюро мажлиси, қани, энди сўзлашайлик...

Биринчи котиб олдидаги қоғозга тикилган кўйи узоқ ўйга толди-да лом-мим демади. Товбоев гапим тамом дегандек бош ирғаб, жойига ўтирди.

Бюро аъзолари бир-бирларига қарашиб, сўнг жим қолишди. Ўртага чўккан оғир сукунатни биринчи котибнинг овози бўлди:

— Қани, бу ҳодисани ўртоқ Алиевнинг ўзи қандай тушунтирар экан? Район маориф бўлимининг бошлиғи ҳам тайёрлансин.

Тўрабой ўрнидан туриб, бармоқларини бир-бирига чалишгирганча, хаёлга толди. У мактабга янги иморат кераклиги, уни одамларнинг ўзлари ҳашар йўли билан тиклаб олса, фойдали иш бўлиши ва яна кўп нарсаларни айтишни кўнглига туғиб қўйган эди. Бироқ, Товбоевнинг гапларидан кейин, қалаванинг учи баттар чувалашиб кетгандай бўлди. Йўқ, у аввалги айтилганларга қўшимча гап гапиролмайди. У ҳолда нима, камчилигини бўйнига олиб, «Товбоевни боплаганим рост», десинми? У бир тўхтама келолмай турганда яна биринчи котибнинг овози эшитилди:

— Одамларнинг вақтини олманг, қулоғимиз сизда ўртоқ Алиев!

— Мен... мактаб солдираётганим рост. Дўм¹ бова бизга ер ажратиб берди, кейин одамларни ҳашарга чақирдим... Аввалги синфхоналарнинг ҳар қайсиниси ҳар овулда, болалар қулай-қулай деб турган иморатларда ўқитиларди...

— Ўзининг келажаги бўлган умр гуллари — болаларга мактаб солиш учун ҳукуратимизнинг қудрати етмайдими? — деб бир томондан гап қўшди Товбоев. — Қани, РайОНО бошлиғи айтсин, шўро ҳукумати мактабни ҳашар йўли билан қурадиган даражада камбағал бўп қолдими?

Унинг гаплари Тўрабойнинг ғашини келтирди.

— Сиз, ўртоқ Товбоев, ҳозирги қайта тикланиш даврида бундай саволни не мақсадда бераётирсиз? Бойлигимиз кечаги урушда нималарга сарфланганини ҳамма билади, лекин асосий масала — бизнинг бой ёки камбағаллигимизда эмас, балки ҳозирги шароитда кучимизни ишнинг кўзини билиб сарфлашда... Қоратеренгдаги мактабнинг аҳволи шу ерда ўтирган одамлардан фақат икковимизга жуда яхши маълум. Мен мактаб директориман, сиз эса, мен ўқитаётган болаларнинг ота-оналари ишлайдиган совхоз директорисиз. Ҳали ўзингиз айтганингиздек, сиз қудратлисиз, кучлисиз. У ҳолда, нега ишчиларингизнинг болаларига мактаб қуриб бериш ўрнига, аксинча, тикланаётган иморатга халақит берасиз?

Биринчи котиб томоқ қириб, уни гапдан тўхтатди:

— Сиз, ўртоқ Алиев, бюро мажлисини жанжалга айлантирманг. Товбоев гапнинг пўсткаласини айтди: қани, сиз нима учун ўтоқнинг энг қизғин пайтида ишчиларни ишдан қолдириб, ҳашарга солдингиз? Шунга жавоб беринг?

Тўрабой мунозара бирдан бу томонга бурилиб кетишини кутмаган эди, яна бармоқларини бир-бирига чалиштириб, қисирлатиб ўйга чўмди. Бироз вақт ўтгач,

¹ Дўм — қишлоқ кенгашининг раиси (тарж.).

бошини кўтариб, ёдига тушган бояги Муптилланинг гапларини қайтарди.

— Демак, сизнинг-ча, гўзадаги ўтлар ҳам худди одамлардай иш кунлари ўсиб, якшанба кунлари дам олар экан-да? — деди биринчи котиб ҳар бир сўзини салмоқлаб. — ҲМ-м, масала равшан: Қоратеренг совхозининг иқтисоди ҳалигача оқсаб келаётганининг сабабларидан биттаси, мана шундай далиллар билан одамларни ишдан қолдириш натижаси эканлиги маълум бўлди. РайОНО, сен нима дейсан?

Маориф бўлимининг бошлиги тиззалари қалтираб, ўрнидан турди:

— Мен... бюро аъзолари... ўртоқ биринчи котиб! Сизнинг ҳамда Товбоевнинг юқорида айтган гаплари тўппа-тўғри, барчаси бағоят доно ва керакли гаплар! Бизнинг ютуқларимиз билан бир қаторда камчиликларимиз ҳам бор экан... Тўрабойда ҳам айб йўқ эмас, сал димоғи баландроқ... бўлмаса, ўзи жуда меҳнаткаш йигит. Мактабга ажратилган харажатларимиз етарли, кўргазмали қуролларни ҳам вақтида бериб турибмиз...

— Жуда соз, ўтиринг, — деди биринчи котиб.

— Мен Алиевнинг устидаги иккинчи масалани ҳам муҳокама этилишини талаб қиламан! — деди Товбоев, худди мажлиснинг ёпилиб қолишидан кўрққандай, ўрнидан сакраб туриб.

Биринчи котиб унга кўзини олайтириб қараб қўйди-да бошла дегандек райкомнинг мафкура бўйича котибига ишора қилди. Ёши қирқни қоралаган, ўзи чиройли бўлсаям ҳалигача турмуш қурмаган чаққонгина аёл оҳиста ўрнидан турди.

— Ҳурматли бюро аъзолари, Қоратерендаги мактабнинг еттинчи синф ўқувчиси З.нинг ҳалигидақа... аҳволга тушиб қолгани мактабдаги тарбия ишларининг савияси қандайлигини кўрсатиб турибди. Шу масала бўйича тушган шикоят хатини текширганимизда қуйидагилар аниқланди: қиз тўртинчи чоракдан кейин ўқишни мутлақо ташлаб кетган, энди яқин орада кўзи

ёриши ҳам мумкин. Бунинг сабабларини аниқлаш учун прокуратурага кўрсатма берилди, лекин ҳозирча бирор натижа чиққанича йўқ... Шунинг учун, бу масала юзасидан бўладиган муҳокамани кейинги бюро мажлисига қолдиришни сўрайман...

Аёл жойига ўтиргач биринчи котиб:

— Энди бунга нима дейсиз, ўртоқ Алиев? — деб сўради.

Тўрабой ўз мактабининг еттинчи синфидаги қизларни бирма-бир кўз олдидан ўтказди, аммо З. исмли қизни сира ёдига тушира олмади.

— Мен бу хунук ҳодисани фақат шу ерда эшитиб турибман. Балки, ёлгон чиқар... — деди у манглайдаги терни кафти билан сидириб. Мафкура котиби ўридан учиб турди.

— Сиз райком аниқлаган ҳақиқатни шубҳа остига олаяпсизми? Бизни биратўла ёлгончига чиқармоқчимисиз? Мен коммунист Алиевнинг ахлоқига жиддий эътибор беришингизни сўрайман!

— Мен ҳам райкомнинг бюро аъзоси сифатида ўртоқ Алиевни коммунистик партия аъзоси деган шарафли номга нолойиқ деб ҳисоблайман! — деди Товбоев оловга мой пуркагандай.

Биринчи котиб яна томоғини қириб, гала-говурни тўхтатди-да ошиқмай гап бошлади:

— Менимча, иккинчи масала бўйича, прокуратурадан маълумот олинганда кутиш керак, деган фикр тўғри. Лекин, бу жинойтда мактаб директорининг айби бор-йўқлигидан қатъи назар, биз коммунист Алиевнинг хатти-ҳаракатларида раҳбарликка номуносиб сифатларни кўриб турибмиз. У биринчидан, пахта ўтоғини зудлик билан тугатиш бўйича область партия кўмитаси берган кўрсатмага бўйсунмаган, иккинчидан, райкомнинг бюро аъзоси ундан мазкур топшириқни бажаришни талаб этганда, қаршилиқ қилган... Коммунист Алиевнинг ҳашар йўли билан янги мактаб солаётгани,

менимча, кўллаб-қувватлашга лойиқ ташаббус. Фақат бизнинг район эмас, балки бутун халқимиз ўтган уруш келтирган вайронагарчиликларни бартараф этаётган бир вақтда, бугун қурилиш материаллари ва ишчи кучи ҳали анча тақчил. Шу сабабли, имкони борича одамларни ўз ташаббусига эргаштириб, кам-кўстларимизни бутун қилаётгани учун ўртоқ Алиевга миннатдорчилик билдиришимиз лозим бўлади... Шу билан бирга, ишчи кучидан ўринли фойдаланишни ҳам унутмаслигимиз керак. Бизнинг ҳозирги, шу топдаги биринчи вазифамиз нимадан иборат? Пахтадан мўл ҳосил етиштиришимиз керак, бунинг учун, аввало, ўтоқни тугаллаш лозим. Демак, далага чиқиб, ҳаммамиз пахтани ўтоқ қилишимиз керак. Ўртоқ Алиев мана шу оддий ҳақиқатни тушунмаган. Мактабнинг иморатини август ойида давом эттирса ҳам бўлади. Ўша пайтда совхоз директори ўртоқ Товбоевнинг ўзи ҳам билагини шимариб, ҳашарга боришга имкон топар эди. Шундай эмасми, ўртоқ Товбоев?

— Сиз айтсангиз, биз ҳамиша имконият топамиз! — деди Товбоев жилпанглаб.

Тўрабой унга ҳайрон бўлиб қараб қўйди. Биринчи котиб сўзида давом этди:

— Мана, энди бу масалани тугатсак ҳам бўлади. Ўртоқ Алиев, эртага азондан бошлаб, кўлда ўроғинг билан ўзинг далага чиқасан, бу бир, иккинчидан, Товбоев бюро аъзоси, бундан кейин унинг оғзидан чиққан гап — сен учун хат ва қалам бўлсин!..

Тўрабойнинг кўз олди бирдан қоронғилашиб кетди: овулга боргандан кейин совхоз директорининг олдида югургилаб юрса — бригадирдан бошлаб Муптиллагача оғзи қолиб, кети билан кулмайдами? Шундан сўнг ҳашарга одам чақирса, ким келади? Ўзи ўқитган болаларга қўшилиб ўтоққа чиқса, тепасида бригадир билан ҳисобчи қаққайиб турса, ўқувчиларининг олдида неча пуллик обрўйи қолади? Лампамойгача иштонини ечиб кулмайдами?

Тўрабой биринчи котибнинг охириги гапларини эшитмай, қўлини кўтариб сўз сўради. Котибнинг пешонаси тиришди:

— Яна нима дейсиз?

— Мен муаллимман, ўртоқ биринчи котиб! Менинг касбим ҳам деҳқончиликдан осон эмас. Кузда ўқиш бошланиши биланоқ бизлар ҳам деҳқон қатори болаларни пахта теримига олиб чиқамиз. Қишда бўлса деҳқон мириқиб дам олади, биз бола ўқитамиз. Баҳорда яна ўтоқ чиқади: бир мазгил ўқув, бир мазгил ўтоқ; низом бўйича берилган қирқ саккиз кунлик меҳнат таътилимиз нима бўлади?.. Менинг вазифам — болаларни ўқитиш, уларга коммунистик тарбия бериш, демак шу жиҳатдан, ўтоқ ўташ — бевосита менинг вазифамга кирмайди!

— Ҳали шундайми? — деди биринчи котиб кескин. — У ҳолда, иккинчи масала ҳам, яъни еттинчи синф ўқувчисининг ҳомиладор бўлиб қолгани ҳам ўша сиз бераётган коммунистик тарбиянинг оқибатими?..

Тўрабой сукут сақлади. Товбоев сўз сўради:

— Ҳурматли бюро аъзолари, мана, ўртоқ Алиевнинг қандай одам эканини кўриб турибсиз. Бунинг масаласи ҳам маълум. Нега деганда эртас, бир кун яна унинг жинояти қўзғалиб қолса, кўкрак чўнтагидаги партия билети ҳаммамизга иснод келтиради!

Бюро аъзолари бу гапдан кейин ўйланиб қолди-ю, аммо ҳеч ким миқ этиб огиз очмади. Кўпчилик Тўрабойни сиртдан эшитган бўлса ҳам, уни дурустроқ танимас эди. Биринчи котиб оғзига талқон солгандек, миқ этмади. Сукунатни Тўрабойнинг ўзи бузди:

— Партбилетингни топшир, деяпсиз шекилли, ўртоқ Товбоев? Хўш, партбилетимни нега сизга топширишим керак? Мен партия сафига кирганда, уни сиздан эмас, окопда — жанг майдонида комиссарнинг қўлидан олганман, билдингизми?

Биринчи котиб бу гапларга жим қулоқ солиб ўтирса-да, қандай хулосага келишни билмай роса боши

қотди. Охири, масалани бюро аъзолари ўртасида овоз-га қўйишни маъқул топди.

— Ўртоқ Алиевни партия сафидан чиқариш масаласи бошланғич партия ташкилотига топширилсин, деган ўртоқлар қўлини кўтарсин.

Тўрабой залда ўтирганларга бирма-бир разм солган эди, фақат Товбоевнинг шўппайиб кўтарилган ёлғиз қўлига кўзи тушди.

УЧИНЧИ БОБ

— Кўзингга қум тўлсин, мочағар!..

Тўрабой билан қишлоқ кенгашининг раиси Шўхте-рак овулининг бир чеккасидаги чўпкари уйда, ерга тикилиб ўтиришибди. Юкли қизнинг шўрига шўрва тўкилиб, қон йиғлайди, ялмоғиздай онаси қаршиси-да жайрадай ҳурпайиб, қалт-қалт титрайди. Онасининг ҳали-бери қартаяман дейдиган тури йўқ, уни ҳамон кезидан қизили кетмаган келинчакми, дейсиз. Шу топда беа жаҳли чиқиб, қўлидаги оташкурак билан қизининг елкасига қарсиллатиб солиб юборди:

— Айт дейман, сенга, қорнингдагини қайси гўрдан орттирдинг?

— Урманг уни, опажон, урманг! — типирчилади Тўрабой.

— Урмоқ у ёқда турсин, ўлдираман бу шаллақини! — деди баттар ғазабга минган онаси. — Жуда эрсираб бораётган бўлсанг, айтмайсанми... жувонмарг! Қани, ўласанми ё айтасанми ўшанинг номини?

Қиз юм-юм йиғлашдан нари ўтмади. Тўрабой билан раис нима дейишини билмай, бир-бирига кўз остидан қарашиб, алақачон совиб қолган чойни хўплаганча ўтира беришди. Қизнинг кўз ёшлари бора-бора онасининг кўнглини юмшатдимиди, ишқилиб, у кун бўйи уришиб-койиб тагига етолмаган ҳақиқатни энди алдов йўли билан билишга уринди.

— Фарзандим, жигарбандим, илоё, сенга азоб берган шу қўлларим синсин! Юрт олдида юзимиз шувут бўлди-ку! Одамларнинг кўзига қайси бет билан қарайман энди? Агар бировни ростдан яхши кўриб, айтишга уялиб юрган бўлсанг, қулоққинамга секин шивирламайсанми, ўз қўлим билан таг-тугли хонадонга обориб қўймайманми, болам?.. Энди булари бўлиб, бўёғи сингди, минг оҳ-воҳдан фойда йўқ. Тақдиринг шундай экан, мен нима ҳам қилардим, кўнглингга ёққан одамга бошингни чатаман¹. Лекин, аввал ўша одамнинг кимлигини айт? Ё, у ергина юткур бўйин товляептими? Мана, муаллиминг, овулнинг оқсоқоли келиб ўтирибди, айт шуларнинг кўзи олдида, кўплашиб, тавбасига таянтирайлик, қизим-ов...

— Чироғим, бизлардан тортинаётган бўлма тагин, — деди қишлоқ кенгашининг раиси, — агар қисинсанг, сал четроққа бориб, келиннинг қулоққинасига шивирлаб айтақол.

— Қулоғимга айтса, неча кундан бери айтарди, кунда сўрайман. Урдим, кўрқитиб ҳам кўрдим, алдаб ҳам кўраёпман — худди тили кесилгандай чурқ этмайди. Хўп яхши, юрақол, агар овлоқда айтадиган бўлсанг, — деди онаси овозини баландлатиб.

Қизининг сабр косаси тўлди шекилли, бошини аста кўтариб, рўмолини тузатди-да:

— Энди, нимасига тортинаман, опа? Мен... мени... директор... — деб, яна йиглаб юборди.

Қишлоқ кенгашининг раиси ялт этиб Тўрабойга қаради, унинг кўзлари косасидан чиқиб кетай-чиқиб кетай деб турар эди. Тўрабой эса аёлнинг қўлидаги оташкурак беҳосдан кўз олдида ярқ этганини сезмай қолди. Қиз шу заҳоти ўрнидан отила туриб, жон ҳолатда онасининг иккала қўлига ёпишди. Бу воқеаларни кўриб жим ўтирган раиснинг назарида, аёл ғазаб устида Тўрабойни гўё ўлдириб қўйгудек эди.

¹ Чатаман — бошингни қўшаман (тарж.).

— Опа, опа дейман! — қичқирди қиз оташкуракка епишиб, — Тўрабой оғада айб йўқ! У эмас, у эмас... совхоз директори... Товбоев!..

Оташкурак онасининг қўлидан тушиб кетди, сўнг ўзиям дастурхон четига шалвираб ўтириб қолди-ю, капалаги учиб, анчагача ўзига келолмади. Бир пиёла чой ичганча, ўтган жимликдан сўнг, у аста бошини кўгарди. Тўрабойнинг қовоқдай шишиб, қон талашган юзига кўзи тушган заҳоти ўрнидан ирғиб туриб, зор қақшаганича эшикдан чиқиб кетди. Энди раиснинг газаби қайнай бошлади. У қизга кўзларини чақчайтириб қараб, дашном беришга ўтди:

— Сен чироғим, буйтиб, кап-катта одамга осилма?! Товбоев ким, сен ким? Отангдан етти ёш улуғ одамни ўйнашим деб айтишга уялмайсанми? Овулдаги тракторчи-практорчи билан учрашувдим, деганингда тилинг қирқилармиди, а? «Байтал қочса қўш айғирга суйкалар?» дегандай, шунча таълим-тарбия берган устозингга бир осилиб, энди эл оқсоқолининг ҳам обрўйини тўкмоқчимисан?

Раис қизга заҳрини сочаётганда, Тўрабой пойгакдаги тоғорада юзидаги қонни ювиб, рўмолчасига артиниб ҳам бўлган эди. Қиз аввалгидек бошини қуйи осилтириб, раиснинг гапига жавобан бир оғиз ҳам ломим демади, фақат Тўрабой келиб, ўрнига қайта ўтиргач, секингина:

— Кечиринг мени, муаллим, — деди.

— Қайси бетинг билан кечирим сўрайсан? — Қизни жеркиб ташлади раис, — устозингни савалатганинг етмагандай, энди совхоз директорига осилмоқчимисан?

— Сенинг айбинг йўқ, — деди Тўрабой қизга. — Лайбдорнинг ким эканлиги маълум бўлди, энди турайлик. Айтмоқчи, бизлар эшитган бояги гапларни терговчига ҳам айтганмидинг?

Қиз индамади.

— Агар айтмаган бўлсанг, энди барибир аниқланади, мабодо улар яна сўрашса, тортинмай гапиравер. Қани энди, оқсоқол, турайлик.

Шом пайти бедазорнинг ўртасида отларининг жиловини ўз ҳолига қўйиб келаётган икки отлиқнинг ҳар бири ўзича хаёлга ботган эди. Улар бўлиб ўтган бояги жанжалдан сўнг шунчаки ёнма-ён кетаётганини айтмаса, сўзлашувга гап тополмасди.

Қишлоқ кенгаши раисининг боши тамом ғовлаб кетган эди: «Бу энди тонг отиши билан Товбоевнинг жонини кадига қаматади, оқсоқолнинг топшириғи бўйича, ёпиғлиқ қозонни ёпиб ташлашимиз керак эди. Муштдай шаллақининг қизил тилидан қозон ҳам, қопқоқ ҳам паққос кўтарилиб кетмаса гўрга эди. Хўш, энди нима қилиш керак? Тўрабойни, оғзингга маҳкам бўл, деб қаторга кўшдик нима-ю, гинакка асал бердинг нима — барибир эмасми? Шундай бўлсаям, оқсоқолнинг ўзи айтгандай, бир таваккал қилиб кўрай-чи, агар битмаса...

Қишлоқ кенгашининг раиси жўрттага бир-икки йўталиб олиб, сўз бошлади:

— Тўрабой, иним, жуда хунук жанжалнинг устидан чиқиб қолдик-ку, а? Энди овул одамларининг бири-бирига ишончи ҳам путурдан кетадиган бўлди. Сен ҳам ўсаётган йигит эдинг, номингга доғ тушмаса, деб кўркаман...

Тўрабой ўз хаёллари билан банд эди, ҳамроҳининг гапларини чала-чулпа эшитаётган бўлса-да унинг охириги сўзларига эътибор берди:

— Кимнинг номига доғ тушади?

— Сенинг номингга ҳам, Товбоевнинг номига ҳам доғ тушади, икковингизни бир кунда партиядан ўчиради-да айбингизни бўйнингизга қўйиб, турмада чиритади... Менинг фикримча, шу ғавғони босди-босди қилиб кўя қолсанг, қалай бўларкин?

— Ҳаммага кундай равшан нарсани қандай яширасан: қизнинг оғироёқлигини райком ҳам, РайОНО ҳам, прокурор ҳам билади-ку?

— Улар билганининг ҳеч хавfli жойи йўқ. Биз ўзимиз кўтармасак, улар четдан туриб ичимизда нима

бўлаётганини қаёқдан ҳам билсин? Мен гапнинг пўст-калласини айтай: бир ёшулли сифатида, Товбоев билан орангиздаги жанжални бости-бости қилиб, анчадан бери икковингизни бир яраштирсам, деб юрган эдим. Бечора Товбоев ҳам ўз қилмишидан ўзи уялиб, агар ер ёрилса, ерга кириб кетадиган чоғи бор...

Раиснинг гапларига Тўрабой қизиқа бошлади:

— Райком бюросидан сал илгари ор-номуси қистан бўлса, энди ер тагининг ёриғини тополмаган чиқар-да, а? Энди кеч бўлди, Товбоев тугади, унга энди ернинг ёриғи тугул, бошқа нарсаям ёрдам беролмайди!

— Йўқ, ундай деб ўйлама, Тўрабой иним. Товбоевнинг юқорида суяйдиганлари бор. Улардан, ҳатто райкомнинг биринчи котибиям истиҳола қилади: эртасам, бир кун бахти чоғиб, каттакон бўп кетса ҳам ажаб эмас. Биз аслида, ҳаммамиз бир отадан урчиган халқмиз, ўсиб бораётган ёшларнинг оёғидан чалаверсак, бора-бора тугаб кетамиз-ку?

— Хўш, нима демоқчисиз?

— Менимча сизлар, Товбоев икковинг қўл олишиб, мурасага келсангиз бўлди, олам — гулистон!

— Товбоев менинг қўлимни олармикин?

— Ўзим тушунтираман у ёғини: боладан бир аҳмоқлик ўтибди, ақл оқсоқолда, аҳмоқлик ёшда бўлди, кечиринг, дейман. Ана, шундан кейин худо хоҳласа, ўзинг ё РайОНО ёки совхозга директор бўп келсан...

Тўрабой оқсоқолнинг оғзидан гуллаб қўйганига қараб, унинг кўнглида нима борлигини билиб олди, лекин сир бой бермай, яна гапга солгиси келди:

— Энди у ёғини вақти билан кўраверамиз, аммо ҳалиги қизнинг Товбоевдан бола орттирдим, деган гапига ишонмайман... сира ақлга тўғри келмайди бу. Қиз ўқишда, Товбоев иш бошида бўлса, ҳайронман, улар қандай танишиб, қандай қовушади? Бу гап Товбоевнинг юзига куя суртиш учун чиқарилган тўхмат бўлмасин тагин?

— Қандай қовушганини энди худо билади... Нима бўлгандаям, Товбоев — кесадиған одам: ўчакишғанни уруғи билан қуритади, йиғлаб келғанни қанотига олиб, юпатади. Шунинг учун, Тўрабой иним, мурсою мадора билан, келишиб ишлаганимиз маъқул эмасми?

— Маъқулликка маъқулку-я, бироқ мен айбдор одамдай унинг олдига бошимни эгиб боролмайман. Ўзи гуноҳини бўйнига олиб, кечирим сўраса, унда бошқа гап...

— Ана холос, мен ҳам шунни айтаяпман-да!

Гап шу ерга етганда уларнинг ҳангомаси қовушиб, то уйларига боргунча ҳар ким ўз хаёли билан банд бўлди. Одамларнинг молларга қиш озиғи деб, овулга яқинроқ жойга ғамлаган сомон гарамига етганда, раис Тўрабой билан қуюқ хайрлашиб, отини йўрттириб кетди...

...Уйнинг эшиги олдада Товбоевнинг яп-янги «Победа»си турарди. Одатига кўра, кўппағи олдига вовуллаб чиқди, уй эгасини таниганидан кейин ҳуришдан тўхтаб, думини ликиллатганча отни гир айланиб, эркалана бошлади. Қишлоқ оқсоқоли отдан тушгач, уйга туташ қурилган кўрага ўтиб бораётиб, меҳмонхона деразасидан ичкарига қараган эди, ёнбошлашиб чой ичаётган икки кишига кўзи тушди.

У шошилмасдан отнинг эгарини олиб, сағрисини сийпалаб, олдига бир боғ йўнғичқа солди, шундан кейин кўлини ювиб, ичкарига кирди.

— Ассалому алайкум! — деб у меҳмонхонага кириб келганда, меҳмонлар иккита эмас, уч киши эканини кўрди. Товбоевдан бошқалар ўринларидан учиб туриб, раис билан икки кўллаб саломлашди, совхоз директори ёнбошлаб ётган кўйи, ўрнидан кўзгалмасдан, кўлининг учгинасини узатиб кўя қолди. Улар жойлашиб олиб, бир-биридан аҳвол сўрашгач, хотиржам чой ичишда давом этдилар.

«Боя Тўрабойни уйга таклиф қилмаганим яхши бўлган экан, — хаёлидан ўтказди қишлоқ кенгашининг раиси. — Агар, у уйимда Товбоевнинг борлигини кўрганида эди, бизнинг ўзаро тил бириктириб юрганимизни дарҳол сезган бўларди... Манавиниси-ку, ил-

таридан таниш — директорнинг ҳайдовчиси. Анави кўлири бақрайган йигитни сиртдан бир-икки марта кўрганини айтмаса, ҳали у билан деярли сирдош эмас. У ҳақда билгани, йигитнинг овулдаги мактабга илмий мудир бўлиб ишга келгани, холос... Унинг олдида фақат Товбоев икковига маълум сирдан гап очиб, қовун тушириб қўймаса гўрга эди. Қайдам?..»

— Қани, овулкенгаш жўра, бизнинг ошиқ чикками пукка? — деб сўради Товбоев тишининг оқини кўрсатиб.

Қишлоқ кенгашининг раиси памил чойдан бир кўшлаб, ҳалиги нотаниш йигитга кўз остидан қараб олди-да, томоқ қирди.

— Гапиравер, бу биззи шогирд, ўзим институтда ўқитиб, одам қаторига қўшаман деб юрган иним, жигарим, — деди Товбоев.

— Чамаси, чикка бўладиганга ўхшайди, — деб қўйди раис секингина, сўзининг охирини ичига ютиб.

— Менга деса, пукка бўп кетмайдими! — дея келиди Товбоев ва алланима эсига тушгандай, раисни жеркиб ташлади: — Ҳў-ўй, сенга гапнинг пўсткалладини гапир, деб неча марта айтганман ўзи! Қачон қарашинг гапни чувалаштириб, жумбоққа айлантириб ўтирасан! Осмонни суяб турган бўлса, ташлаб юбормайдими ўша маҳмадонанг! Бор, физиллаб бориб, бизга атаганингни опке!

Товбоев мезбонга бақирди. Мезбон янги тушган келинчақдай сузилиб, ўрнидан турди-ю, «ҳозир-ҳозир» деб чиқиб кетди, сўнг инқиллаб, бир қути арақ кўтариб кирди. Унинг кетидан аёли тўртта пиёла, бир товоқ тўралган пиёз келтириб қўйди.

— Қани, чарчоғимизни босайлик, тўлдириб қуй, биззи шопир болага кичкина пиёлада бер, қўли рулда, қолганимиз каттасида ичамиз.

— Оқсоқол, мен институтда ўқиб юрганымда ошқозонимни бузиб қўйганман, дўхтирлар ичма деган эди, — деди боя Товбоев «жигарим» деб таништирган йигит.

— Ҳаҳ, болагина-ей!.. Шу десанг, отингни унутиб кўйверадиган одатим бор-да, исминг нима эди?

— Эламас.

— Эламас иним, дўхтирларнинг гапини кўй, сен мана, менинг айтганимни қил, — деди директор бош бармоғини кўкрагига қадаб. — Ошқозон дегани, бу — еган-ичган овқатингни қайта пиширадиган бир идиш, лекин уни тагига ўт ёқиб қайнатолмайсан. Шунинг учун манави сабилдан озгина томизиб, уни қиздириб тозалаб турмасанг, ошқозонинг бузилиш тугул, чириб кетади. Менга бу гапни ўзимизнинг жайдари дўхтирлар эмас, ҳув Ялтадай жойдаги атоқли врачлар айтган... Қани, болапақирнинг гапларига эътибор бермай, дадилроқ куй унга.

Товбоев яна алланималар деб валдиради, бу орада арақдан тўртта шиша бўшаб бўлганди.

— «Биринчи бойлик, — тани соғлик, иккинчиси — оқила хотин», деган экан ота-боболаримиз. Қани, ажойиб ҳикмат учун кўгарайлик! — Товбоев каттакон пиёладаги лим тўла арақни бир кўтаришда бўшатди, бу Эламас билан раисга далда бўлди шекилли, қўлидагини иккови баравар симирди.

Аммо, Эламас пиёлани яримлатмасданоқ кўзлари ола-кула бўлиб, йўтали тутганча, бўғилиб қолди. Раис секин-аста қултуллагиб ичиб, пиёласини анча вақтдан кейин бўшатди.

— Бола-да, ҳали, бола! — деди Товбоев Эламаснинг елкасига қоқиб.

Арақнинг қопқоғи билан бирга одамларнинг ҳам қулфи дили очилиб, аввал унча қовушмай турган гапларга жон кирди.

— Э, дўстим, Тўрабой иккимиз бор гапни қизнинг ўз оғзидан эшитдик. Қизнинг онаси Тўрабой бечоранинг дабдаласини чиқараёзди.

— Ий-йе, ий-йе, нега?

У Тўрабойнинг қоқ пешонасига оташкурак қандай тушгани, хуллас, бўлган воқеаларни ипидан игнаси-гача айтиб кулдиравериб, Товбоевнинг роса ичак-сил-

дасини қуритди. Бироқ, у сўзининг охирида кулишдан тўхтаб, «гапнинг пўсткалласи»ни айтгач, совхоз директорининг ранги бўздай оқарди.

— Қиз сизнинг номингизни аниқ қилиб айтди.

— Ҳмм... — Товбоев олдидаги бўш пиёлага тикилган куйи ўйланиб, чуқур нафас олди-да, жаҳл билан: — Куй! — деди.

Каттакон пиёлалар яна лиммо-лим тўлди. Қовурдоқнинг устида чиппа терга тушиб арақ ичилганини айтмаса, ҳеч ким миқ этиб оғиз очмади. Юракни тарс ёрадиган сукунатни биринчи бўлиб Товбоев бузди.

— Шу десанглар, кўпдан бери кўнглимга туғиб юрган бир ниятим бор эди. Эламас ҳам оталаримизнинг уруғига яқин. Шу боланиям бир оёққа тургазиб юборсам, деган ниятда тунлари уйқум қочиб, тўлғоғниб чиқаман. Вақт — шу вақт, ҳозир ишнинг мавриди келганга ўхшайди: ниятимни катталарнинг қулоғига етказиб, шу болага Тўрабойнинг ўрнини олиб берсам...

Эламаснинг кайфи анча ошиб қолган бўлса ҳам, бу гапни қулоғи илғади:

— Оқсоқол-л-л, мен... мен ҳали ёшман. Мактаб катта...

— «Бўладиган бола бошидан» дейишади, қачонгача ёш бўп юрасан... Бироқ, раҳбарликнинг бир шarti бор: сен тез орада бошинг бойланиб, бола-чақали бўлишинг лозим... Кўз остингга олиб юрган қиз-пизинг борми?

— Қайдам... оқсоқол, қўл калталиқ қиладим, дейман...

— Кам-кўстингни тўлдирмасам, мени оға дейишга қандай тилинг боради?

Қишлоқ оқсоқоли Товбоевнинг ниятини пайқаган эди, лекин ичида ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган Эламасга қанчалик ачингани билан, ўз фойдасини кўзлаб, дарҳол ҳайбаракаллачиликка ўтди:

— «Бордан юқади, йўқдан йитади» дейишади, иним... Бай-бай, ўзимизни вақтида шуйтиб қўллайди-

ган одам бўлмади, йўқса... биз ҳам гуриллатиб мошин миниб юрармидик...

— Гап бундай, жигарим, — деди Товбоев раиснинг гапини шартта бўлиб. — Матжон бригаднинг ўғли ташлаб кетган қизи бор-ку, шу ожизани манави овулкенгаш оғанг совчиликка бориб, сенга оберса, нима дейсан?..

Мудраб ўтирган Эламас бу гапни эшитди-ю, чўчиб тушди:

— Ҳалиги... юкли қизми? Жон оғажон, раҳмингиз келсин... ололмайман уни!

Товбоев қишлоқ оқсоқолига ер остидан кўз қисиб кўйди. Эламаснинг ичган арағи оғзи-бурнидан чиқиб, кайфи бироз тарқагандай бўлди. Ўзича алланимани сезиб, безовталаниб типирчилади.

— Укам, сен бирдан осмонга сапчима, — деди оқсоқол уни чин юракдан юпатган бўлиб, — ҳали Матжоннинг қизи олсанг ҳам оласан, олмасанг ҳам оласан, деб бўйнингга осилаётгани йўқ. У яхши тарбия кўрган, бир уйни гуллатиб ўтирган қиз. Эл нелар демайди, агар элга солсанг, чангакдаги гўштга бўйи етмаган пишакдай, «пуф сассиқ» деб кўя қолади... Агар шу қизга уйлансанг, очигини айтай, манави туғишган оғангнинг ҳам обрўйини сақлаб қоласан?

Эламас, «у қандай ўзи?» дегандай, атрофига аланглади.

— Оғзида элаги йўқ одамлар ўша қизнинг енгил-таклигини... Хаҳ, нимайди? — мезбон бурнини «шиғ» этиб тортиб, давом этди, — иккиқатлигини, ўз туғишганингга ағдарадиган тури бор. Гапнинг ростини айтганда, ўша мегажин ким-у, катта совхознинг директори ким? Сенинг директор оғанг республикада донғи кетган, номи улуғ, бола-чақали одам. Душманлари оғангнинг обрўйини тўкиш учун уни атай ўша қиз билан... сассиқ гап қилмоқчи. Энди тушунгандирсан?

Эламас бош иргади. Товбоев ора-чорада унга қовоғи остидан қараб, ер чуқалаб ўтирди. Оқсоқол гапида давом этди:

— Агар шу тухмат сабабли оғаннинг номи булган-са, сиёсатни ўзинг биласан, уни партиядан ўчириб-гина қўймайди... Сўнг ўзингнинг аҳволинг не кечишини ҳам бир ўйлаб кўр...

Қишлоқ кенгашининг раиси гўё Эламасга ўйлаш учун фурсат бергандай, гапиришдан тўхтади. Товбоев алланимадан ҳадиксираган каби бошини кўтариб ҳайдовчисига қаради-да:

— Иним, сен машинангни йўлга ҳозирлай бер, оқатни уйда соққа-поққа ўйнаб ўтириб ҳам ерсан, — деб, уни хонадан чиқиб кетишга мажбурлади. Лекин шу топда, гарчи ҳайдовчиси унинг деярли ҳамма сиридан воқифлигини билса-да, бировнинг олдида эгилганини ошкор қилиб, катта хатога йўл қўйганини кечроқ англади.

Қишлоқ оқсоқоли яна гапида давом этди:

— Агар куни туғиб, иши ўнгидан келса, келажакда оғанг ё райком, ё райисполком бўлади. Шундай суянган тоғингни қаёқдаги ипирисқи одамларга ўз кўлинг билан боғлаб беришга қандай кўзинг қияди?

Эламас шу гапдан сўнг қаддини тик кўтариб:

— Яхши, оғам учун ўзимни томдан ташлашга ҳам тайёрман, лекин у қизни олгач, қайси бетим билан мактабда бола ўқитаман? — деди.

Товбоев мийиғида кулиб қўйди, бу оқсоқолни янада қамчилагани эди.

— Сен, жигарим, бунинг нимасига ғам чекасан? — деди мезбон. — Манглайингга фақат муаллим бўласан, деб ҳеч ким ёзиб қўйгани йўқ-ку? Оғанг омон экан, Қоратеренг бўлмаса, шаҳардаги катта бир идоранинг жilовини кўлингга тутқазиб, данғиллама жой ҳам солдириб бермайдими, тентак?

Товбоев Эламаснинг кўзини шамғалат қилиб, оқсоқолга бош ирғаб қўйди. Сўнг Эламаснинг иккиланиб турганини сезиб, ўзи гапга аралашди.

— Партияда бормисан? — деб сўради Эламасга тик қараб.

— Йўқ, оға, ҳали комсомолдаман...

— Ҳали ташвишинг қўп экан, лекин иложинг қанча. Менга зўр келса ҳам, сендай жигаримдан воз кечолмайман... Сен, боя айтгандай, аввал уйланиб олсанг, райкомга бориб ўзим бу масалани бир ёқли қиларман... Айтмоқчи, комсомол экансан, ҳозирча райкомсомолда ишлаб турсанг бўлмайдими? Ҳа, қўяйлик шу гапларни, жуда майдалашиб кетдик. Қани, арафинг бўлса куй дўндириб! — деди Товбоев, хушчақчақ кайфиятда.

— Садағаси кетай, туби мўл-ку бунинг, — деди мезбон пиёлаларга арақ қуяётиб. Дастурхонга иккинчи овқат — қўзининг чала пиширилган қалласи тортилганда, улар гапни бир жойга қўйиб, Эламаснинг келажакдаги оиласи, турмуши учун қадаҳ уриштира бошлашди...

* * *

Тўрабой тун бўйи мижжа қоқмади.

Бу ёғи неча пулдан тушди? Бултур, ҳамманинг бошини ғаввога қўйган бояги қиз ўқийдиган синфга кириб, касал ётган муаллим ўрнига дарс бергани ёдига келди. Агар унутмаса, оти Зебо эди! Ҳа-ҳа, Зебо! Ўқиши ёмон эмасди, шекилли. Бироқ, синфдошларига қараганда сал-пал гапга чечан, шўхроқ эди. Нега деганда, Матжон бригадирнинг уйига мактаб анча узоқлик қиларди, ота-онаси шунча йўлга уни ким олиб бориб, ким олиб келади, деб бепарволик қилгани сабабли, қиз шўрлик ўн ёшигача мактаб юзини кўрмаган. Онаси бўлса қизининг қўлдан иш олганига хурсанд, далада беғам ишлаб юра берган...

Тўрабойнинг ёдига яна синф раҳбарининг бултурги чақимчилиги тушди.

— Ўртоқ директор, менинг синфимдаги қизларнинг айримлари вақтидан эртароқ бўй етиб кетмаса, деб қўрқаман... — деган эди.

— Буни қаёқдан билдинг?

— Анови, Матжон оғанинг катта қизи бор-ку, шунинг дафтаридан муҳаббат ҳақидаги кўшиқларни ўқиб қолдим. Бунинг устига, яна жуда уят сўзлар ҳам бор...

— Сўнг нима қилдинг?

— Ишқий кўшиқлари учун «кундалиги»га 2 баҳо қўйдим, ҳалиги уят сўзларни ёзгани учун, дарсдан чиқариб юбордим.

— Дарсдан чиқаришга ҳаққинг йўқ. Сенинг синф раҳбари сифатидаги фаолиятингни текшириб кўриш керак экан. Муҳаббат учун ҳам бировга 2 баҳо қўядими? Сен Матжонова билан алоҳида сўзлашиб, унга муҳаббатнинг юксак бир туйғулигини, чин юракдан севиш инсон учун фазилат эканини, лекин ҳар гулнинг ўз очилиш вақти борлигини ҳамда муҳаббат бировда эрта, бировда кеч бошланишини аста тушунтир. Натижасини кейинроқ, якка ўзимга айтарсан! — деб дашном берган эди Тўрабой.

Кейин нима бўлган эди? Айтмоқчи, Матжон оғанинг ўзиям бир сафар келиб: «Тўрабой иним, қиз боланинг йўриғи бошқа экан, Зебога ўқишни қўйдириб, янгангнинг ёнига, совхозга ишга ўтказсамми?» — деб маслаҳат солган эди-я. Оқибат бундай бўлиши кимнинг тушига кирибди, дейсиз? Ё тавба...

Тўртинчи чоракнинг охирида пахта ўтоғи бошланиб кетгач, Зебо мактабдан қадамини бутунлай узди, ана энди, оқибати...

У саҳармардондан отни эгарлаб, районга жўнамоқчи бўлди. Эрталаб боради-да прокурорга ҳамма гапни оқизмай-томизмай айтади. Сўнг тўғри райкомга киради, арзини тингласа тинглагани, тингламаса, аканг қарағай «ҳайё-хуйт» деб, Нукусга жўнайди. Нукусдагилар Товбоевнинг икки оёғини бир этикка тикади... Ўйлари шу ерга етганда, у сакраб ўрнидан турди-да деразадан ташқарига қаради: тонг оқариб қолибди. Шошилиб, чала-чулпа кийинаётганда хотини уйғонди:

— Қаёққа, азонлаб?

— Районга бориб келаман...

— Районлайдиган бўлсангиз, Назарга пахталик оп-келинг, бир-икки ойдан сўнг совуқ тушади. Айтганча, бозордан бир кило-ярим кило узум-пузум ҳам олинг, танглаймиз қуриб, тоза ўладиган бўлдик-ку...

— Қизиқсан-да, хотин, мен бозорга бориб юраманми?

— Ўзи бугун бозор бўлса, бозордан бошқа яна қаёққа бормоқчисиз?

— Нима?

— Районда бозор куни сизга бировнинг кўзи учиб турибдими? Борсангиз, бозорлаб қайтасиз-да?

Тўрабой шошилиб кийинди-ю, шошилмай ечинди. Эрининг нияти тўсатдан ўзгарганига ҳайрон бўлган хотини оҳиста ўрнидан туриб, керосинкага чой қўйди. Унинг тун бўйи уйқуси қочиб, у ёғидан-бу ёғига ағдарилиб чиққанини сезган эди. Ўзиям ухлагани йўқ, лекин нима гап деб сўрагани билан эри барибир ичидагини айтмайди. У Тўрабойнинг азалдан кўчадаги гапни уйда айтмайдиган одатини яхши билади.

Эрталабки чойга Муптилла келди... Келиши билан тўрга ўта солиб, ҳол-аҳвол сўрашмасдан гапга тушиб кетди.

— Тўрабой, опам мени хўроз қичқирмасдан сенга юборди, — деди у, памил чойдан «хўрр» этказиб хўплаб. — «Бориб аскар болага айт, мактабнинг томига босиладиган оқбошлар қовжираб қопти, агар болаларни бу йил янги иморатга киргизиш умиди бўлса, одамларни шу бугуноқ ҳашарга чақирсин», — деди.

— Овулни кеча кечқурун айтиб чиқиш керак эди, — деди Тўрабой унинг гапига пинагини ҳам бузмай.

— Ҳозир айтганда нима қилади? — эътироз билдирди Муптилла, — қайтанга бугун бозорлаб келишга одамларга бригадир рухсат бермайди.

— Бўлмаса, одамлар ўтоққа чиқса керак-да?

— Ўтоқнинг тугаганига анча бўлди. Тунов куни, Жалимбетнинг садақасида одамлар, учинчи ўтоқниям тугатиб келдик, дейишаётган эди...

— Ҳа, майли, ҳашарга айтиб кўрайлик-чи, келса келар, келмаса иложимиз қанча? — деди Тўрабой. — Сен овулни қибла тарафидан бошлаб айтиб чиқ, мен бу ёғини мактабга бораётиб, йўл-йўлакай айтиб ўтаман. Қани, бўлмаса тезроқ қимирла.

— Мунча шошилмасанг, ҳеч қурса, бир-икки пиёла чой ичиб олай. Уйда опамнинг тўнғиллашларини эшитавериб, чой ичгандай бўлмайман, — деди Муптилла оғзидаги нонни чала чайнаб ютаркан.

— Тўнғиллашлардан қутулай десанг, опангга келин тушириб бер-да, — деди боядан бери индамай ўтирган Осиё.

— Ҳой, бир пиёла чойниям қора қон қилдинг-ов, қурдош, — дея пўнгиллади Муптилла. — Қаерга бормай, бани юртнинг қайғуси — менинг уйланишим... Турмасам бўлмайдиганга ўхшайди.

У дастурхондаги патирдан ярмини синдириб олиб, оғзига буклаб тикди-да, эшикка йўналди.

Мактаб ҳашарига бор-йўғи бешта одам келди. Шундаям иш унумли бўлиб, бир куннинг ўзида иморатнинг томига хашак бостирилди. Ишдан чарчаган одамлар кеч-қурун Тўрабойникида курка шўрвани ичиб бўлишгач, уй-уйларига тарқалдилар. Етти-саккиз нафар ўқитувчи билан Муптилла кейинги ишнинг маслаҳатига кирди.

— Йигитлар, — деди Тўрабой, — ғайрат қилсак, яна бир ҳафталик юмушимиз қолди. Саломат бўлсак, районнинг август кенгашигача янги иморатни битказамиз. Шу вайдан сизларга бир илтимосим бор эди: таътил пайтида ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқариб бирга ишласак...

— Ишлаймиз, — деб уни маъқуллади кўпчилик. Уларнинг орасида фақат Эламас йўқ эди.

* * *

...Тўрабой август кенгашига отланаётиб, мактабнинг янги иморатини кўздан кечириб чиқди. Янги нарса ўз номи билан янги-да! Сирти шувоқдан чиқарилмагани

билан, ичи оппоқ оҳакланиб, парталаригача жой-жойига қўйилган. Узун коридор бошдан-оёқ ёп-ёруғ, фақат синфга кирадиган эшикларгина қорайиб кўри-нади. Улар ҳали бўялмаган эди. Муптилла чала-чулпа суртган алифмойнинг ҳиди димоқни ачитади. Деразаларга ҳам ойна солинмаган. Райондан ваъда қилинган ойналар, негадир кечикаётир...

«Нима бўлсаям, болалар янги ўқув йилини янги мактабда бошлайди, — дея ўзига ўзи пичирлади Тўрабой. — Мабодо август кенгашида менга сўз берилса, бунини одамлар ўз кучи билан қурганини фахр-ифтихор билан айтсам ярашади».

У отига ирғиб миниб, кунчиқар тарафдаги кўчадан йўрттириб кетди...

Йилқи деган жонивор, агар эгасининг одатини бир тушуниб олса, ўлгунча унутмайди. Тўрабойга райондан берилган жийрон қашқани илгари ким минганини худо билади, лекин Қўнғирот йўлига тушиб олгач, кўзингни юмиб, жиловини бўш қўйсанг бас, у ёқ-бу ёққа бурилмасдан, тўппа-тўғри район молия идорасига олиб боради. Ундан кейин РайОНОгача икки қадам йўл. Тўрабой жийрон қашқасининг бу одатини талай марта синаб кўрган, отнинг бурунги эгаси молия ходими бўлса керак, деб ўйларди. Нега деганда, жийрон қашқа унга теккан дастлабки кунлариёқ, шаҳардан чиққан заҳоти ўзича бошини четга буриб, бировларнинг уйи олдидан иркилаб, тўхтаб-тўхтаб ўтар эди. Бу орада бирон суворий дуч келиб қолса, Тўрабой уни таниса-танимаса, барибир, от албатта пича тўхтаб туради. Собиқ эгасининг дуч келган одам билан узоқ сўзлашувига ўрганган жийрон қашқа Тўрабойга дастлаб анча азоб берди, сўнг бора-бора, унинг ҳам одатига кўниккач, сал чаққонроқ одим ташлайдиган бўлди...

Тўрабой отнинг жиловини ўз эркига қўйиб, яна хаёлга чўмди: «Райком котибининг ҳали ғазаби босилмаган чиқар? Мактабнинг янги иморати битгани-

ни эшитса, балки сал-пал юмшаб қолар-ов? РайОНО бошлиғининг ҳам феъли ғалати, аввалига қўллаб-қувватлаб туриб, сал жанжал чиқса, бирпасда яна айниб қолади». Тагидаги от бир депсиниб тўхтади. Йўлни чангитиб келаётган «Победа» уни қувиб ўтди-да, сал нарига бориб тормоз берди. Чанг босилгандан кейин эшиги очилиб, машинадан Товбоев тушди.

— Э-ҳа, Тўрабой, дўстим, азон билан йўл бўлсин? — деб сўради Товбоев гўё икковининг орасида ҳеч гап ўтмагандай. Тўрабой унинг катта бошини кичик қилиб сўрашганига бир зум ҳайрон бўлди-да, отдан ирғиб тушиб қўл олишди.

— Йиғилиш бўладиган эди, шунга бораётганим...

— Мениям бугун мажлис бўлади, деб чақиртирган экан, қандай масала кўрилишини билдингми? — сўради Товбоев сохта илжайиб. Унинг кўзларида аллақандай муғомбирлик аломатлари бордек эди. Тўрабой дарҳол сергак тортди.

— Сиз бораётган мажлисда қандай масала кўрилишидан хабарим йўқ. Мен ўқитувчиларнинг август кенгашига бораяпман, — деди у директорнинг кўзига тик қараб.

— Август кенгашида ҳар қалай, бояги юкли қизнинг масаласи кўрилмас, ахир. Уни илмий мудирингга олиб берибсан-ку?

— Нима?

— Матжон бригаднинг қизини анави Эламас деган илмий мудир бор-ку, ўша бундан икки кун бурун оққочиб кетибди. Чамаси, бундан ҳалиям хабаринг йўқми дейман?

— Уч-тўрт кундан бери Эламаснинг қорасини кўрганим йўқ...

— Нима бўлгандаям, сизларга маза, дўстим! Ўзларингиз ўқитасиз, ўзларингиз тарбиялаб, вояга етказасиз. Шуйтиб, унган вақтида бандидан яна ўзларингиз узиб қўя қоласиз, — деди Товбоев қорнини чангаллаб куларкан. — Ҳа, майли дўстим, ўйин-кулгининг ҳам

ози яхши. Сен чўбирингни панароқ жойга боғлаб кс, машинада икковимизгаям жой бор. Қайтишда миниб кетарсан...

Тўрабой бу таклифдан ҳанг-манг бўлиб қолди. «Бу одамнинг қайси гапига ишониш керак? Балки, мени синамоқчидир у?»

— Минган отимни ярим йўлда ташлаб кетолмайман, — деди Тўрабой. — Айтганча, Эламаснинг Зебони опқочганини қаёқдан билдингиз?

— Оғайни, биз ер остида илон қимирласа биламиз... — Товбоев кетига аста бурилиб, машинасининг орқа эшигини очди-да, ўрнига ошиқмай ўтирди. Сўнг эшикни қарсиллатиб ёпгач, ойнадан қўлини чиқариб, бармоқларини ликиллатиб хайрлашди...

Тўрабой ҳам жийрон қашқасига миниб, от бошини йўлга тўғрилади-ю, яна хаёлга ботди. Энди унинг хаёлини мактабнинг янги иморати эмас, қўй оғзидан чўп олмаган Эламас билан қайсар феълли Зебо банд этган эди.

«Товбоев бўйинтуруқдан омон-осон қутулиб қолибди, келиб-келиб бечора Эламаснинг қармоққа илинганини қаранг? Зебо ҳам эс-хуши жойида қизга ўхшаб кўринган эди, охир-оқибат қайсарлиги чўртта қайрилибди-да... Энди, кенгашда ўқитувчиларнинг ахлоқи ҳақида сўз очишадиган бўлса, мактабимизнинг номига яна доғ тушадиганга ўхшайди...»

* * *

РайОНОда гиж-гиж одам. Тўрабой отини чорбоққа боғлаб, таниш-билишлари билан саломлашиб, коридорга энди оёқ қўйиши билан нозирга дуч келди.

— О-о-о, Тўрабой Алиевич, сизни қачондан бери кутиб ўтирибмиз. Юринг, бошлиқнинг олдиларига...

У Тўрабойнинг қўлидан бамисоли зўрлаб етаклагандай, РайОНО бошлиғининг кабинетига бошлаб кирди.

Бошлиқ ҳамон ўша-ўша, қовоқ-тумшуғи ўзгармаган эди. Лекин ҳар қалай, унинг Тўрабойга муносабати яхшидай туюлди:

— Аввало, мактабингизнинг янги иморати қутлуғ бўлсин! — деди у Тўрабойнинг қўлини маҳкам сиқиб.

— Қутлуғ бўлсинни бориб, иморатнинг ичида айтсангиз, ёшулли, — деди Тўрабой кулимсираб.

— Ҳа, энди, у ёғи ҳам қочмас ахир, — деди бошлиқ. — Ҳозир кун тартибида турган асосий масала — сенинг тажрибангни райондаги ҳамма мактабларга кенг жорий этиш. Биз шу вақтгача ўйлашиб, кенгашда сенга сўз беришни ва сўнги икки йиллик ишларинг ҳақида гапиришингни режалаштириб ўтирган эдик. Лекин, ҳозиргина райкомдан қўнғироқ қилиб, совхозингизнинг директори сўзга чиқишини айтиб қолишди. Шунинг учун, кенгаш тугагач, мактаб раҳбарларини бир жойга йиғиб, сенга биров ўйлаб сўз беришга мажбурман. Сабаби, Товбоевнинг иштирок этиши — август кенгашимиз учун катта обрў, фақат икковингиз бир-бирингизни такрорлаб қўймасангиз, деб қўрқаман...

— Унинг нима дейишини билмайман-у, лекин мен айтмоқчи бўлган сўзни у бир умр ҳам такрорлай олмайди, хотиржам бўлинг... — деди Тўрабой.

Кенгашда сўзга чиқиш Тўрабойнинг етти ухлаб тушига кирмаган эди, бироқ Товбоевнинг тўсатдан пайдо бўлиши унда, «ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир» дегандек, ғалати таассурот уйғотди...

Минбарда Товбоев:

— Ўртоқлар! Ҳурматли устозлар! Биз улуг доҳийларимизнинг кўрсатган йўл-йўриқларига оғишмай амал қилганимиз туфайли, ўтган урушда фашистларнинг қўлини кўкка совурдик. Ҳозир яксон бўлган ҳўжалигимизни қайта тиклаш жараёнини бошдан кечираётимиз. Қайта тиклаш даври, ўртоқлар, бу — қайта туғилиш демакдир! Вилоят ва туман партия қўмитасининг бизга кўрсатган оталарча ғамхўрлиги ҳамда доҳиймиз Сталиннинг доно раҳбарлиги остида иқтисодиётимиз янада юксалиб, ривожланмоқда... Мен, ўзим бошқараётган совхоз ҳўжалиги эришган ютуқлар тўғрисида гапириб, сизларнинг қимматли вақтларингизни олмоқчи эмас-

ман. Лекин мени сўзлашга мажбур этган асосий нарса, яъни, ёш авлодга таълим бериш соҳасида қўлга киритган ютуқларимиз хусусида индамай ўтолмайман... Биз ҳар қайсиниси ҳар ёқда жойлашган дарсхоналарни бир ерга жамлаб, катта мактаб қурдик. Жуда қисқа вақт ичида, яъни, икки йилда, ёзги таътилда, одамларнинг қўли ўтоқдан бўшаган пайтларда ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқариб, янги дангиллама иморат тикладик. Мен шу ўринда бир ҳақиқатни айтиб ўтишни жуда-жуда истардим: бу ишнинг ташаббускори ва жонкуяри Қоратеренгдаги мактаб директори ўртоқ Алиевдир. Бу одам ҳозир орангизда ўтирибди (Тўрабойни танийдиганлар унга бурилиб қараб, қарсак чалиб юборишди). Мана шу сергайрат, меҳнаткаш йигитнинг ташаббуси билан овулда ўн уч хонали иморат қад кўтарди. Мен районимиздаги мавжуд колхоз ва совхоз раҳбарларини ёш авлодни тарбиялашда ғоят аҳамиятли бўлган шу ташаббусни қўллаб-қувватлашга чақираман! Совхозимиздаги илгор ишчиларнинг ўз кучи ҳамда хўжалик маъмуриятининг қўллаб-қувватлаши туфайли амалга оширилган бу ташаббусга истиқболимиз эгалари бўлмиш ёш авлодга ғамхўрликнинг ёрқин намунаси сифатида эътибор беришларингизни илтимос қиламан ва барчангизни келажакда шундай мактаблар қуришга даъват этаман!..

Гулдурас қарсаклар садосидан Тўрабойнинг боши айланиб кетди. Йўқ, мақтовлардан эмас, аксинча, бировнинг ишини усталик билан ўз номига боғлаб юборган Товбоевнинг орсизлигидан унинг боши айланмоқда эди. Президиумдагиларнинг бири бўлмаса бошқаси, бу сўзларнинг ёлғонлигини билар, деган умидда маърузачига савол бермоқчи эди, лекин ўйлаб туриб, кўтарган қўлини яна пастга туширди. Ғалаговур босилгандан сўнг, Товбоев яна сўзлашда давом этди:

— Фақат таълим-тарбия соҳасидаги юмушлар ҳамда совхозимизнинг бошқа йирик қурилишларида эришган

югуқларимизни санаб ўтиш билан кифоялансак, мақтанчоқлик бўлур эди. Доҳийларимиз бизга доимо танқид ва ўз-ўзини танқид принципига амал қилиб яшашни ўргатган. Шу сабабли, оз бўлса-да, йўл қўйган баъзи камчиликларимизга ҳам қисман тўхталиб ўтмоқчиман. Бу, биринчидан, мактаблардаги ахлоқ масаласи, иккинчидан, таълим-тарбия учун давлат томонидан ажратилган пирик пул маблағларига дахлдор муаммолардир. Диққатингизни қуйида биргина мисолга жалб этмоқчиман: мен ҳозиргина мақтаб ўтган Қоратеренгдаги мактабни олайлик. Мазкур мактабда олиб борилаётган таълим-тарбия усуллари бугунги кун талабларига жавоб бермайди. Хабарларингиз бўлса керак, шу мактабнинг илмий бўлим мудири еттинчи синфда ўқийдиган қизга, яъни ўз ўқувчисига уйланибди... Ўртоқлар, мен коммунист сифатида ахлоққа зид бундай ҳодисага мутлақо қаршиман... Иккинчидан, мазкур мактабнинг янги биносига райижроком томонидан катта маблағ ажратилган эди. Бу маблағ қандай ва қаерга сарфланганини, балки мактаб директори Алиев яхшироқ билар, лекин янги иморатнинг фақат совхоз ишчиларининг қўл кучи билан тикланганини мен ҳам яхши биламан... РайОНО бошлиғи мактаб дирекциясининг бундай иш услубига панжа орасидан қарашга барҳам бермоғи лозим..

Товбоев гулдурос қарсақлар остида гавдасини ғоз тутган кўйи минбардан тушди.

Мажлис раиси қўшимча сўз сўраган Тўрабойни сийтаб ташлади.

— Ўртоқлар! — дея хитоб қилди у залга қарата. — Кенгашимизда ўн тўққиз нафар одам сўзга ёзилган эди, шундан ўн етти нафари минбарга чиқди. Энди гапиршни хоҳлаган кишига яна сўз бераверадиган бўлсак, йиғилишимиз чўзилиб кетади. Шунинг учун район партия қўмитаси котибининг маърузасидан кейин кенгашига яқун ясасак, нима дейсизлар?

Уни ҳамма бир овоздан маъқуллади.

— Айбланувчи Алиев, ўзингиз бошлиқ мактабнинг еттинчи синф ўқувчиси Матжонова билан жинсий алоқа қилганингизни бўйнингизга оласизми?

— Бўйнимга олмайман.

— У ҳолда унинг ҳомиладор бўп қолганини ҳам рад этасизми? Матжонованинг мактаб илмий мудири Эламас Элмуродов билан дон олишганидан хабарингиз бормиди?

— Мен Матжонованинг бошқа киши билан дон олишганини сезган эдим.

— Ким у?

— Совхоз директори Товбоев.

— Далилингиз?

— Оқсоқол икковимизнинг кўз олдимизда онаси қизини сўроққа тутди. Шунда бу гапни Матжонованинг ўз оғзидан эшитдим.

— Гувоҳлардан сўраймиз. Айбланувчи келтирган далил тўғрими?

Қишлоқ кенгашининг раиси: — Нотўғри!

Зебо: — ... (йиғлаб юборади).

Судья: — Кўз ёши гувоҳ бўлолмайди.

Қизнинг онаси: — Мен онаман, ўз қизимнинг бахтига бефарқ қарай олмайман. Худога минг қатла шукр, ҳозир неварга суйиб ўтирибман. Энди бизни ўз ҳолимизга қўйинг!

Эламас: — Мен Зебога севиб уйланганман. Бола меники. Шунинг учун айбланувчининг далилини мутлақо ёлғон, туҳмат, деб ҳисоблайман.

— Сизга савол, аёлингиз билан жинсий алоқа қила бошлаганингизда у неча ёшда эди?

— Ўн еттида. Туғилганлик тўғрисида гувоҳномасининг нусхаси олдингизда турибди.

— Айбланувчи Алиев, сиз мактабда юз берган ва совет таълим-тарбиясига ёт бўлган ишларга бошчилик қилганингизни бўйнингизга оласизми?

— Бўйнимга олмайман.

— Яхши, унда иккинчи масалага ўтамиз: мактаб қурилишига ажратилган маблағ қаерга кетди?

— Уни шу маблағни ажратган одамлардан сўранг!

— Айбланувчи Алиев, сиз бундай қизишманг. Ахир, пулнинг қандай ва қаерга сарфлангани тўғрисидаги ҳужжатга сиз қўл қўйгансиз...

— У менинг қўлим эмас.

— Экспертиза тасдиқлаган далилни рад этиш қийин. Яхшиси, гувоҳлардан сўрай қолайлик.

Қишлоқ кенгашининг раиси: — Мактабнинг янги қурилишига ҳамда янги ўқув қуролларига етти юз минг сўм ажратилди. Мана, менда ҳамма ҳужжатларнинг нусхаси бор. Ўртоқ Алиев мунча пулни қаерга гум қилганини билмадим. Кўрганимиз синфлардаги янги парталар билан столлар, холос...

— Сизга савол, раис сифатида ажратилган маблағларнинг қандай сарфланаётгани тўғрисида нега вақтида чора кўрмадингиз?

— Менинг мактабдан бошқа ташвишларим ҳам етарли эди. Бундан ташқари, партия ва ҳукуватимиз ёшлар тарбиясига раҳбарлик қилишни ишониб топширган одамга менинг ҳам ишонмаслигим қийин.

Қишлоқ кенгашининг раиси, гапим тамом дегандай бош ирғаб қўйди.

— Қораловчида қўшимча сўз борми?

Прокурор: — Айбланувчи Алиевнинг халққа келтирган моддий ва маънавий зарари тўла аниқланди. Биз унинг жазоланишини талаб қиламиз...

Оқловчи: — Айбланувчи Алиевнинг юқорида айтиб ўтилган жиноятлари чала текширилган. Унинг ахлоқий жинояти эса далилланмади. Бундан ташқари, шунча пулнинг еб юборилгани ҳақидаги факт тўғри бўлса, жиноят курсисига унинг ёлғиз ўзи ўтирмаслиги керак эди...

— Айбланувчига охириги сўз берилади: қани, нима дейсиз?

— Менинг бошқа гапим йўқ...

ТҮРТИНЧИ БОБ

Амударё бўйлаб шитоб билан сузаётган кема Хўжайли шаҳрига келиб тўхтаганда, Тўрабойнинг юраги қувончдан алланечук ҳаприқиб кетди. У кемадан тушиб, оёғи қирғоққа текканда ер ҳамон чайқалиб тургандек эди. Шу топда, бирданига оёқяланг бўлиб олиб, тўлқинлар шалоплаб урилаётган қирғоқ ёқалаб югургиси келди-ю, аммо ўзининг ҳали синовда экани ёдига тушиб, хув наридаги тутзорга тикилганча чуқур хўрсинди. Бу пайтда районга кетаётган юк машинаси одамларга лиқ тўла эди. Ҳайдовчи «буям қолмасин» дегандай, икки марта устма-уст сигнал берди, охири бўлмагач, кабинадан бошини чиқариб: «ҳей, жўра, кетасанми ё қоласанми? Мендан кейин Хўжайлига бошқа мошин бўлмайди», — деб қичқирди. Тўрабой ҳайдовчининг қаттиқ овозидан дарҳол ўзига келди-ю, югуриб бориб, машинага ўтирди.

...У Хўжайлидан ўғлига майда-чуйда совға олдида, таниш-билишларининг кўзига кўринишдан ийманиб, Қоратеренгга пиёда жўнади. Эғнидаги эски пахталик, бошидаги яғир телпак ва ўсиб кетган қоп-қора соқолда уни бир қарашда таниб олиш маҳол эди. Орадан ўтган беш йил муддат Тўрабойнинг аввалги новча ва тик қадини сал буккан эди. У секин, майда қадам ташлаб қош қорайганда овулга етиб борди.

Хув узоқдан баланд тераклар қорайиб кўзга ташланади. Улар орасида жойлашган мактабнинг уч-тўрт деразасидан атрофга ёруғ тушиб турибди. У уйигаям бурилмасдан, тўппа-тўғри теракларни оралаб, ўша томонга қараб юрди... Манави толлар мактаб эндигина қурилаётган пайтда экилган ёш ниҳоллар эди, оқ тераклар эса, жуда ўсиб кетибди, у ёруғ тушиб турган деразаларга қараб, узоқдан тахмин қилди: чамаси, кечки ишчи-ёшлар мактаби очилганга ўхшайди, ана, ҳар синфда ўн-ўн бештадан ўқувчи ўтириб, таълим олаётир. Тўрабой мактаб биносига сиртдан узоқ тики-

либ тураркан, чуқур нафас олди-да, уйига боришдан аввал Муптилланикига кириб ўтишни маъқул топди. «Унинг ҳоли нима кечди экан?» — у ўйланиб туриб, ўз хаёлидан ўзи уялиб кетди. «Шунча йил эл-юртдан узоқда Осиёни, Назаржонни соғиниб, юрак-бағри эзилиб юрса-ю, энди уйга етдим деганда эсига Муптилланинг тушганини қара!»

Нима бўлса ҳам у кампирдан ҳол-аҳвол сўраб ўтай, деган ўйга бордими ёки бу аҳволда тўсатдан уйимга кириб борсам, бола-чақам қўрқиб-нетиб юрмасин дедими, аввало Муптилланикига бурилди.

Уйдаги асосий янгилик — электр лампочкаси эди, у ёғи ўзи кўрган ҳамишаги қақир-куқур, Даққиюнусдан қолган буюмлар... Булар майлику-я... Тўрабой уйда Назарни кўриб ҳайратдан лол қолди... Муптилла кўзида филт-филт ёш, уни қучоқлаб ҳол-аҳвол сўрашди. Лекин ўғли унга қайрилиб қарамади, ҳатто саломига алик ҳам олмади. Уйда кампир йўқ эди...

Улар дастурхон атрофида сўзсиз-несиз узоқ ўтиришди. Бир пайт Муптилла ияги учиб-қалтираб, киприкларини пирпиратганича йиғлаб юборди.

— Етим бўп қолдим-ку, жўражон...

Йигит ёшидан алақачон ўтган кап-катта одамнинг стимман деб йиғлаганига Тўрабойнинг кулгиси қистаса-да, Муптилланинг кўнглини чўктирмаслик учун сир бой бермади. Назар бир четда оғзига талқон солгандек бошини қуйи солиб, жим ўтирар эди. «Майли, кўнглини бўшатиб олсин», — деди ичида Тўрабой. Муптилла то ўзини босиб олгунча ора-чорада, «тақдир-да, иложимиз қанча», деб ўртага гап ташлаб турди.

— Қачон қайтиш бўлди? — сўради у, ўртадаги ноқулай жимликни бузиб.

— Икки-уч йилча бўп қолди-ёв... — Муптилла бир хўрсиниб, бурнини тортиб қўйди.

— Имонини берсин... сенинг тўйингни кўролмай кетибди, шўрлик. Кампирнинг кўзи тиригида келин тушириб беришинг керак эди.

— Қўл калталиқ қилиб қолди-да...

— Бизни уйдагиларнинг аҳволи яхшими? Назар, бу ерга меҳмонга келдингми? — сўради Тўрабой ўғлидан, гапни бошқа ёққа буриб.

— Уйга меҳмон келди, — деди Назар.

— Ким экан у?

— Билмайман...

— Хў-ў, анави совхоз директори бор-ку... — деди Муптилла боланинг гапини оғзидан илиб олиб, — Товбоев деган одам, эсингдами? Ўша, сен кетгандан кейин беш-олти ой қамалиб чиқди-да, сўнг бизнинг бўлимга бошлиқ бўп келди. Кечқурун отининг бошини ҳовлингизга бургандек бўлган эди, назаримда...

— Унинг нима иши бор экан бизни уйда?

— Дастлаб, нега ўтоққа чиқмайсан, деб дағдаға қиларди, ҳозир анча босилиб қолган... Фақат ҳар замонда шаҳардан вакил-пакил келганда, қорнини тўйгазсанг бас, ишга чиқмай қўяқол, меҳнат ҳақи ёзамиз, деб елканга қоқиб кўяди...

— Нечанчи синфда ўқияпсан? — деб сўради Тўрабой, Назарга бурилиб.

— Учинчида.

— Назар яхши ўқийди. Бирга дарс тайёрлашиб, мен ҳам беш-олти ҳарф ўрганиб олдим... — деди Муптилла тиржайиб.

Электр самовар жизиллаганда Муптилла ўрнидан ирғиб туриб, дастурхонга унади. Чойнак-пиёлани чайқаётиб, ўзича бидирлади:

— Ҳой, мина электир дегани тоза жоннинг роҳати экан, иккита сим тортсанг бас, ўтин тутатишдан қутулиб қўя қоласан...

— Овулда яна қандай янгиликлар бор?

— Овулкенгаш бултур терламадан ўлди. Ҳалиги Эламас деган бола бор-ку, бир-икки йил қораси ўчиб кетган эди, сўнг кела солиб, мактабга директор бўлди. Менга завхоз бўп ишлайсанми деган эди, «билганим беш ҳарф, амалингни нима кераги бор?» деб унама-

дим. Ҳозир мактабда қоровулман, қўшотар милтиқ бериб қўйибди. Уни қандай ўқлашни билмасам ҳам, бирор нотаниш одам яқинлашдим, милтиқнинг қулоғини бир чирсиллатиб қўйиб, «қўлингни кўтар, яқинлашсанг — отаман», десам тамом, олди-ортига қарамай қочади. Бир куни Нукусдан келган комиссияни ҳам танимасдан, милтиқнинг қулоғини орқага қайириб, қарсиллатиб қўйиб юборганман... Лекин, эртасига Эламасдан гап эшитдим. У, «бундан кейин мактабга бўйнига бўйинбоғ таққан киши келса, милтиғингни ўқталма», деб роса адабимни берди...

— Товбоев бизнинг уйга тез-тез келиб турадимиз?

— Тез-пезини билмадим, мана Назардан сўрамасанг...

— Оға, — деди Назар бошини қўйи солиб, — уйга меҳмон келса, опам мени дарсингни тайёрлаб ке деб бу ёққа жўнатади.

— Ҳм-м, Эламас биратўла кўчиб келдимиз?

— Мактабнинг устахонасини бўшатиб олди, бир қиз, икки ўғли бор. Келинчаги, ҳалиги Зебо бор-ку, ўзларинг ўқитган қиз-да...

— Хўп, яхши, мен уй томондан бир хабар олиб келай... Назар, сен шу ерда ўтира тур, келиб олиб кетарман...

Тўрабой ўрнидан туриб, Муптилланинг чойга ҳарчанд қистаганига қарамасдан, уйига йўл олди.

...Чамаси, ярим соатлардан кейин, аввалига эркак кишининг қаттиқ бақирган овози эшитилиб, сўнг Осиёнинг уйни бошига кўтарган фарёди зим-зиё тун қўйнига таралди...

* * *

— Ўртоқ прокурор, мени қамоққа олинг, одам ўлдириб келдим...

Район прокурорининг бугунги иш куни юпунгина кийинган, соқоли ўсган одамнинг шу сўзлари билан бошланди. У рўпарасида тик турган кишининг кўзларига синовчан боқар экан, унинг гапига ишонқирамай:

- Сиз кимсиз ўзи? — деб сўради.
- Тўрабой Алиев, Қоратеренгдан.
- Кимни ўлдирдингиз?
- Совхознинг собиқ директори — Товбоевни.
- Нима учун?

— Бундан беш йил бурун ноҳақдан туҳмат қилиб, мени қаматгиргани учун, турмадан бўшаб, кеча уйга борсам, хотиним билан қучоқлашиб ётгани учун...

— Одам ўлдирганингизни нима билан далиллайсиз?

— Мана... — Тўрабой столнинг устига пўстакнинг жунидай бир парча кокил билан, дудама пичоқ қўйди.

Прокурор пичоқни қўлига олиб, у ёқ-бу ёғини айлантириб кўздан кечирди. Анави нарсага кўз остидан бир қаради-ю, бироқ қўлини теккизмади. Сўнг, бирдан трубкага ёпишди.

— Менга Ички ишлар бўлими бошлиғини уланг... Алло, алло, ўртоқ Нишонов, мен прокурор Калоновман. Олдимда ашаддий жиноятчи ўтирибди, тезда конвой юборинг, санкцияга ҳозир қўл қўйиб бераман. Қанақа жиноятчи? Қоратеренгдан?.. Ҳа, ҳа... худди ўзи... Товбоевни ўлдирганмиш... Ҳа... ўз оёғи билан келди... Ҳа, жиноятини тўла бўйнига олаётир. Тезроқ конвой юборинг!

Прокурор трубкани жойига қўйиб, яна Тўрабойга синчиклаб разм солди, сўнг котибани чақириб, ҳозирча ичкарига ҳеч кимни қўймасликни топширди, сўнг стол устида ҳурпайиб ётган бир тутам кокилга кўз қирини ташлаб:

— Сиз уни ўлдирганингиз камлик қилгандай, нега сочидан кесиб олдингиз? Бунинг жазоси нима бўлишини биласизми ўзи? — деб сўради.

— Биладан.

— Билсангиз, жасадни хўрлаганлар учун энг олий жазо берилади.

— Мен бу ерга унинг бошини олиб келишим ҳам мумкин эди. Бироқ, кўтариб юришдан жиркандим. У одам сифатида боши елкасида туришга балки сазовордир, лекин эркак сифатида, у бош терисини ши-

либ олишга лойиқ иш қилди. Буни ўч олиш десангиз ҳам, қасддан одам ўлдириш десангиз ҳам, — ихтиёр сизда... Мен одамгарчилик юзасидан виждоним буюрган ишни бажариб, инсон деган муқаддас номга но-лойиқ махлуқнинг бош терисини олиб келдим.

— Олиб кетинг! — қичқирди прокурор, эшикдан кириб келган соқчига.

БЕШИНЧИ БОБ

Овулда Қодир лампамойдан қарз бўлмаган одам йўқ эди. У дастлаб дўкон очганда, насияга ун, қанд-курс, чой-пойга ўхшаган нарсаларни бериб, ойликдан тўларсан, деб дафтарига ёзиб қўяр, сўнг пулини шу одамнинг номига икки-уч ҳисса қўшиб, қайта ҳисоблаб чиқарди. Бултур бир кило чой олиб, ҳақини қишки даромаддан тўласанг ҳам, баҳоргача яна ярим кило чой қарзинг дафтардан ўчмай тураверарди. Агар, шу орада ёгинг тугаса, аввал эски қарзингни тўлатади, акс ҳолда, сенга ёғ ҳам, чой ҳам йўқ. Ўша йиллари Қоратеренгда Қодирнинг обрўси бағоят катта эди. Совхоздан кассир келсаям, бригадирнинг уйига бормасдан, от бошини аввал дўкончининг ҳовлисига бурарди. Қодир иккови товуқ шўрвани олдиларига қўйиб олиб, одамларга маош тарқатарди. Кассир рўйхатга мук тушганича пул санаб бераверади, ёнида ўтирган Қодир чўт қоқиб, кассир узатган пулларни қайтадан санаб кўради-да, одамларнинг насиясини чегириб ташлаб, қолганини қўлига узатади. Кўпинча, маошга борган баъзиларнинг қўлига сариқ чақа ҳам тегмай, қайтага фалон сўм қарз бўлиб қолаверар эди. Овул одамлари дўкондан насияга мол олиб ўрганиб кетганлиги сабабли, бора-бора совхоздан кассир келди, деб эшитса ҳам, ҳеч ким маошига бормасди. Мана, Қодирнинг дўкондан бўшаганигаям етти-саккиз йилдан ошди. Эндиликда, ҳамма насияга олган қарзларидан қутулиб, ҳатто, Қодирнинг қачонлардир дўкон очгани ҳам

одамларнинг хотирасидан унутила бошлаган эди... Шунга қарамасдан, ё тавба, Муптилланинг бўйнида яна юз сўм қарз қолган бўлиб чиқди.

Муптилла ёлғиз бошли хўжалигини кейинги вақтларда анча тиклаб олган эди. У икки хонали уй қурди, овулга электр келган бўлса-да, дўкондан «Родина» деган батареяли радиоприёмник опкелди. Назар иккови уни меҳмонхонанинг тўрига ўрнатдилар. «Менга Нукусдан гапирадиган жойини кўрсатсанг бўлди, айтганча, туркманча кўйларниям мириқиб эшитса бўлади, шунга тўғрилаб бер», дерди у Назарга.

Бугун Нукусдан эшиттирилаётган концертни тинглаб ўтириб, энди чойга уннайман деганда, тўсатдан уйга Қодир кириб келди. У хонага апил-тапил кўз югуртириб чиққач, Муптиллани янги уй билан табриклаган бўлди.

— Сени қара-ю, қутлуғ бўлсинни сал эртaroқ келиб айтмайсанми, жўра, уйни тиклаганимгаям, икки йилдан ошди-ку, — деди Муптилла кулимсираб.

— Яхши ниятнинг эрта-кечи йўқ, — деди Қодир лампамой ёнбошлаб, дастурхонга яқинроқ сурилиб. — Анави ёстиқдан ташла!

Муптилла бир жуфт ёстиқ олиб, унинг ёнига қўйди. Уйига Назардан бошқа одам келса, шошиб қоладиган одати бор эди. Чой-пой учун-ку, электр чойнакни қўйиб юборса, олам — гулистон. Лекин уйга келган меҳмон билан нима ҳақда сўзлашади, чойдан кейин олдига нима қўяди? Бу сафар Қодир лампамой чойдан тез-тез ҳўпларкан, ўзи гап бошлади:

— Эй, Муптилла, мен эски қарзимни қистаб келдим.

— Ҳа, нега, қандай қарз? — ажабланди Муптилла.

— Бир эслаб кўр, овулда дўкон очганимда кампирми ё сенми, ҳозир аниқ айтолмайман, юз сўмга духоба олган экансизлар. Яқинда, ҳисоб дафтаримни варақлаб ўтириб, ўша унутилиб кетган қарзга кўзим тушди. Шунини эсингга солай, деб кеп турганим...

Муптилла узоқ ўйлаб кўрди, лекин Қодирдан қачон қарзга духоба олганини сира ёдига туширолмади.

— Қодир, мен қанча ўйлаб кўрсам ҳам, духоба-пухоба деган нарса олганим эсимда йўқ. Хўп, майли, олган бўла қолай, бироқ, духобанинг менга нима кераги бор ўзи? Тагин ким билади, опам шўрлик, менга янги кўрпа-тўшак қилмоқчи бўлиб юрувди... Қайдам, уям олмагандир-ов?

— Олмаган бўлса, манави қоғозга қандай тушган? Олган бўлиши керак. Бечора опанг, сени деб не азоблар чекмади? Яна бир марта яхшилаб ўйла, албатта олган бўлиши керак.

Муптилла кўзини юмиб, яна узоқ ўйга толди.

— Опам шўрлик, илоё жойи жаннатда бўлсин, агар ростдан олган бўлса, духобаси манави сандиқда туриши керак эди. Духоба кўрпага келсак, агар бировларнинг уйида кўзим тушмаса, сира манглаймизга битмаган нарса-ку?

— Шундаям ўйлаб кўр, Муптилла, яна ўйла. Ахир, қарзнинг бу дунёда бўлмаса, у дунёда сўрови бор.

Муптилла онасининг духоба олмаганига ишончи комил эди, лекин фарзандлик бурчини ўташ ҳисси унинг миясида шунчалар қаттиқ ўрнашиб қолган эдики, қарзи бўлса-бўлмаса, Қодирга бошқа гап қайтармасдан, «яхши, тўлайман», деди-қўйди. Ахир, у онасини ерга топшираётиб, кўпчиликка ваъда берган эди-да.

— Менга, ҳозир пулнинг кераги йўқ, — деди Қодир лампамой, ҳар бир сўзини салмоқлаб, — уйдаги қўй-эчкиларнинг қишки озиги яқин орада тугайдиганга ўхшайди. Шунга тахминан минг боғлар атрофида пичан ўриб берсанг, бечора онанг ҳам у дунёю бу дунё сендан рози бўлар эди. Мен ҳам сен билан биратўла орани очиқ қилардим...

Муптилланинг сандиқда асраб қўйган пули юз сўмга етар-етмас эди. Шунинг учун, Қодирнинг пичан билан қарзингни уза қол, деган гапи унга маъқул тушди.

— Худо хоҳласа, минг боғни ўн кун ичида ўриб ташларман, лекин бригадирдан рухсат сўраб берасан... яна аввалги раисга ўхшаб, энди ўриб бўлдим, деганда совхознинг ҳисобига ўтказиб юбормасин, — деди Муптилла кўзлари жовдираб.

Қодир кетгандан кейин, у чалқанча ётиб, онасининг кўзи тириклигидаги олиш-беришларини бирма-бир хаёлидан ўтказа бошлади. Кампир қачонлардир касал бўлгани, шунда ўзи Туркменистонга табиб излаб кетгани, дорига эллик сўм етмай, Турди деган чолдан олган қарзи ёдига тушди-ю, ичидан эзилиб, бир қисим бўлиб қолди. Ўшанда у, «оға, худо хоҳласа, қарзимни қовун пишиғидан қолдирмай опкеб берман», деган эди-ку? Воҳ, аттанг-ей! Шундан бери мана ўн беш марта қовун пишибди, демак, орадан ўн ўлти йил ўтиб кетибди-я? Нега энди кўрпасини сотсаям, лафзида туриб, вақтида чолга қарзини бермади?

Муптилла роса бош қотириб кўрди, лекин нима учун сўзининг устидан чиқолмаганига сира ақли етмади. Балки, қўли калталиқ қилгандир, балки табибдан олган дориси дардга шифо бўлмагандан кейин ундан хафа бўлиб, атай бермагандир? Лекин, баҳонаям эви билан-да! У Турди оғадан ялина-ялина зўрға қарз олган эди. Хўш, шундай экан, унда нега лафзида турмади? Эркак кишининг иши эмас бу!

У хаёлидан ўтган фикрлардан мияси ғовлаб, нима қилишни билмай турганда, эшик ғижирлаб очилиб, ичкарига Назар кириб келди.

— Муптилла оға, уйда экансиз-ку, сизни излайвериб, мактабда мен кирмаган тешиқ қолмади. Тезроқ юринг, директор чақираётир...

— Директор мени пишириб ермиди?

— Мактабга комиссия келадиганга ўхшайди. Ҳовлиповлини супуриб-сидиришга ёрдам берсин, деди.

— Яхши, супуриш бўлса қочмас, лекин мен ҳозир боролмайман Назар. Эсимга эски қарзларим тушиб, каллам ғовлаб турибди.

Назар ўз тенгдошларидан анча новча эди, бўйига қараб, унинг тўққизинчи синфда ўқиётганига ҳеч ким ишонмасди. Отаси дом-дараксиз кетганидан кейин, то отаси киргунча оилада эрка ўсди. Оқ-қоранинг фарқини ажрата бошлагач, отасига тортди, қизиққон, қайсар бўлиб қолди. У онаси тўғрисида овулда ҳар хил миш-мишлар тарқаганини ҳам, онаси отасига садоқатли аёл бўла олмаганини ҳам ичида сезиб юрарди. Лекин, ҳар қалай, Осиёдан бошқа аёл унга оналик қилолмаслигини ҳам тушунар эди. Одамлар Осиё тўғрисида Назарнинг олдида гапирмасди, албатта. У бор ҳақиқатни фақат Муптилладан эшитарди. Муптилла эса, сал нарсасага юрак-багри эзилаверадиган, дилидагини очиқ-ошкор айтаверадиган одам...

— Назар, мен комиссиянинг олдида чиқолмайман, — деди Муптилла шифтга тикилиб. — Боя Қодир лампамой қарзини қистаб келди. Опам ундан духоба олган экан.

— Энам дўкондан қарзга духоба олган эканми? — сўради Назар ҳанг-манг бўлиб.

— Ҳа-да, Лампамой дўкон очган йили, балки бирон нарсага керак бўлган бўлса, олган чиқар...

— Э-э, унда қарзингизни Қодирга эмас, дўконга обориб топширишингиз керак-ку?

— Йўғ-е, қўйсанг-чи, нималар деяпсан ўзи? Ахир, опам молни Қодирдан олган-ку, мен ҳам уни ўз эгасига топширишим керак-да. Опам шўрлик ҳамиша айтган сўзининг устидан чиқадиган аёл эди.

— Муптилла оға, бу гапларни ҳозирча қўя турайлик, юринг, директор бақриб-чақриб юрмасин тагин...

— Ҳозир директор калламни кесиб ташласаям бормайман, эски қарзларим эсимга тушиб, ичимни ит тирнаётир. Хув, эсингдами, опам касал бўлганда дорига ақчам етмай, Турди деган туркмандан эллик сўм олганимни айтгандим. Ҳозирнинг ўзидаёқ эшагимга тўқим ураман-у, Кўнага¹ қараб жўнайман. Уйда сак-

¹ Кўна — Кўҳна, аввалги Урганч шаҳри.

сон сўмча пулим бор, агар Турди оғадан олган қарзимни узмасам, уйқум келмайди.

Назар Муптилланинг табибга боргани, уч-тўрт кунлаб бедарак кетгани, у дори опкелгунича онаси софайиб қолгани ҳақида талай марта эшитган эди. Ҳатто, Муптилланинг табиб билан қандай сўзлашгани, чолдан қандай қилиб қарз олганигача унинг ўз оғзидан чиққан «ўтирик»лар хотирасида ҳамон муҳрланиб турибди. Бироқ, қўй оғзидан чўп олмайдиган одамнинг шу топда бирдан тўнини тескари кийиб олганига ҳайрон бўлди... Мабодо бирор гап бўлса, директорнинг олдида ўзини ўзи ҳимоя қилолмаслигини билгани учун, унинг аҳволига ачинди. Назар, алдаб-сулдаб бўлса-да, Муптиллани олиб кетишга уринди:

— Муптилла оға, сиз Турди деган одамдан қачон эллик сўм олган эдингиз?

— Менимча, — деди Муптилла бошини қашиб, — уруш тугагандан кейинги йили эди-ёв. Мана, роппароса ўн олти йил бўпти. Ҳозир Турди оғани кўрсамда, танишим қийин, балки у, тавба деб гапирайку-я, йўлимга қарай-қарай, нариги дунёга кетган чиқар. Агар ўзини тополмасам, яқинларини суриштириб кўрарман, ишқилиб, шу қарздан қутулмагунча, менга уйқу ҳаром бўладиганга ўхшаб турибди...

— Сиз фақат эллик сўм олганмисиз?

— Ҳа, эллик сўм...

— Менга қаранг, Муптилла оға, сиз қарз олгандан бери икки марта пул алмашди. Ўша эллик сўмингиз ҳозир эллик тийинга тўғри келади. Хўш, ўзингиз ўйланг, энди қайси юз билан... эллик тийин учун...

— Қарзнинг катта-кичиги, кўп-ози бўлмайди, Назар! — хитоб қилди Муптилла қизишиб. — Қулоғингга қуйиб ол: қарз пул билан эмас, одамгарчилик билан ўлчанади. Одамгарчиликни эса, соф олтингаям сотиб ололмайсан... Директорга бориб айт: «Муптилла одамгарчилик касалига йўлиқибди, шунинг дорисини излаб кетди», де, тушундингми? Ана, энди тошингни теравер...

Назар йўлда ўйланиб келаётиб, ҳар куни ўзи мактабга борадиган сўқмоқдан фирра ортига қайрилдида, уйига жўнади. Унинг назарида, директорга айтадиган на бир тайинли гапи, на гина-кудурати бор эди...

ОЛТИНЧИ БОБ

Осиё эри оғир жазо олиб кетгандан бери одамларнинг юзига қараёлмасди. Умид билан бир ёстиққа бош қўйган одамнинг кўзига чўп солгани, солгандаям, Тўрабойни тухмат балосига учратиб, қаматиб юборган совхоз директори билан дон олишгани ҳаммага аён эди. Бир ҳисобда, муҳаббат ва садоқат тимсоли ҳисобланмиш аёл зотининг қалбини ҳам тушунмоқ ва унга қулоқ солмоқ керак. Ўттиз ёшида бева қолиб, бундан бу ёғига болаларимнинг бахтини берсин, деб муштдай норасиданинг юзига тикилиб ўтиргани билан, кўнгил қурғур, онда-сонда эркак зотининг қучоғини ғойибона қўмсаб туради-да, занғар!

Боласи кичиклигида Товбоевнинг уларникида тез-тез «меҳмон» бўлиб туриши Осиёни деярли ташвишга солмасди. Эндиликда, Назар эр етиб, оқ-қорани таний бошлагандан бери боласидан ийманадиган бўлди. Эҳ-ҳа, кўчага ял-ял ёниб чиққанда қайси эркак унинг ортидан ютиниб қараб қолмайди, дейсиз? Овулда кимлар Осиёга хушомад қилмайди, ҳар куни ёнидан кимлар термилиб ўтмайди?..

Ҳозир Осиё ўғлининг юзига тик қараёлмайди. Нега деганда, Назар улғайгани сари Тўрабойга ўхшаб бормоқда...

Осиё Товбоевни хотирлай бошлади... У аёлни «кўндиришга» роса икки йил уринган эди. Охири, баданга йўлиққан ёмон дард каби, унинг руҳини батамом бўйсундириб тинчиди. У Осиёга совхоз номидан курортга бепул йўлланма бериб, орадан ўн кун ўтмасдан ортидан ўзи ҳам етиб борди... Сўнг, бора-бора Товбоевнинг қучоғини аёлнинг ўзи қўмсайдиган бўлди.

Осиё ўзи ҳақида ўйлай бошлади... Ҳозир у ҳаётнинг энг лаззатли ва бахтли онларини тотадиган ўттиз тўрт ёшида. Лекин, қани ўша бахт? Ўша лаззатли онлар қани? Кўз ўнгида беихтиёр Қодир лампамой жонланди... Тўймаъракаларда қиладиган ҳазил-ҳузулини айтмаганда ҳам, Қодирнинг маънодор кўз қарашлари унинг етти бўгинини бўшаштириб юборарди. Бундай пайтларда, Осиёнинг юраккинаси ўйнаб, баданлари жимир-жимир уча бошларди. Хайрият, бир яхши томони шундаки, Қодир унинг остонасига яқин йўламасди...

Бир куни уйда чироқ мойи тугаб, Осиё Қодирнинг олдида бидонларини кўтариб боришга мажбур бўлди. Назар мактабда эди. Қодир каталакдай жойда ўтириб, қоғозга нималарнидир ёзаётган экан. Каттакон цистерна қошида тариллаб, қулоқни баданг қилаётган трактор бакига икки йигит челақлаб керосин қуймоқда.

— Опкелинг, янга, идишингизни, — деди йигитлардан бири Осиёга муғомбирона кўз қисиб, — ўзимизнинг ҳисобдан тўлғазиб берамиз!

— Аввал тракторингни эпласанг-чи, қара, ўзиям ўчиб қолай деб турибди, — деди Осиё ва Қодирнинг каталакдай будкаси томон бурилди.

Аёлнинг товушини эшитган Қодир туйнукчадан бошини чиқариб, Осиё билан ҳазиллашаётган тракторчига қараб бақирди:

— Ҳей, болалар, тўкмай қуйинглар!..

Ичкарига кириб келган Осиё билан қуюқ саломлашиб, уй-ичи, бола-чақаларнинг ҳол-аҳволини сўради.

— Ҳозир, болалар тир-тирини опкетсин, сўнг идишингни тўлғазиб бераман, — деди Қодир Осиёга ўзи ўтирган курсини узатаркан. — Айтганча, Назарни юборсанг ҳам бўларди-ку, шунча йўлга овора бўлиб...

— Керакли нарсанинг овораси борми, қурдош, — деди Осиё Қодирнинг гапини бўлиб, — Назар ўқишда эди, бўлмаса, у менга идиш ушлатадим...

Қодир чуқур хўрсиниб, бошини қуйи солган кўйи ўйга толди. Осиё тракторчиларнинг ҳаракатини шун-

чаки эрмак учун кузатаётгани билан, Қодирдан сўз кутаётган эди. Унинг оғзига толқон солгандай жим ўтирганини кўриб, ўзи гап бошлади:

— Ҳа, бирдан шалпайиб қолдинг, курдош?

— Эй, сўрама, — дея уҳ тортди Қодир, — хотиним касал, болаларнинг ҳаммаси қиз бўлса, дардимни кимга айтаман?

— Сора ётиб қолдимми?

— Шўрлик зўрға судралиб юрган эди, энди мана, икки кундан бери кўрпа-тўшак қилиб олди.

— Райондаги дўхтирларга кўрсатсанг бўлмайди-ми? — сўради Осиё пешонасини тириштириб.

— Кўрсатдим, дўхтирларнинг қўлидан келадиган касал эмас экан бу. Сорани ташқарига чиқариб юбориб, ўзим билан алоҳида гаплашди. «Оға, янгамнинг умрини нари борса бир йилга узайтириш мумкин, ундан кўпга тиббиётнинг кучи етмайди, сал кечроқ ошкесиз. Ҳозир Нукусга қоғоз ёзиб берамиз, бир-икки ой ётиб чиқади», — дейишди дўхтирлар.

— Бўлмаса, Нукусга нега обормадинг?

— Райондаги дўхтирлар текшириб кўргунча, ордан бир ҳафта ўтиб кетиб, Сора баттар оғирлашиб қолди. «Тинкам куриб бораётир, қизларимнинг қўлидан бир чой ичиб терласам, ўзи шифо берса, балки тузалиб кетарман, уйга қайтайлик», деб туриб олди. Кейин уйга қайтдик. Уйда сал-пал мадорга киргандек бўлувди, кечаги ҳафта оғирлашиб, тўшакка михланди-қолди.

— Нима касал дейишди дўхтирлар?

— Қилтомоқ эмиш...

— Ҳм-м, — деди Осиё юракдан куюниб, — умри уюқ бўлса, балки соғайиб кетар...

— Қайдам, — деди Қодир, — ҳаммадан баттар, мана менга қийин. Сора икковимиз эндигиси ўғил бўлар, деб умид қила-қила, мана, етти қизли бўлдик. Энди, ёш ўтганда, ўрнингни босадиган одамнинг йўқлиги тоза билинар экан.

— Ўғилнинг ўрнини босадиган қизлар ҳам бўлади, курдош, кўпам нолийверма, — деда Осиё насихат қилган бўлиб.

— Қиз бола ўз номи билан қиз-да. Ўтин ёролмаса, молга кучи етмаса, қиз боланинг қўлидан келадигани — кир ювиш билан овқат пишириш. Ҳатто, қаттиқ аччиғинг чиққан пайтларда авлод-аждодингни қолдирмасдан, роҳатланиб сўкиниш учун ҳам ўғил болани армон қиларкансан... Қизларнинг бўй етганиям ота-онага бир ташвиш экан, буни бошимизга тушгандан кейингина билаяпмиз.

Қодир бироз тин олиб, туйнукчадан ташқарига қаради-да, гуриллаб ёниб турган тракторини тозалаётган йигитларга бақирди:

— Ҳей, жуворнамак қотгурлар, тракторни ювиб-тозалайдиган бошқа жой қуриб қолдими? Қани, сийпалаштиравермай, жўналаринг бу ердан!

— Ҳозир, оға, ҳозир, — дейишди йигитлар тракторга апил-тапил чиқишар экан. Тариллаган овоз узоқлашгунча Қодир унсиз ўтирди. Орага чўккан жимликни Осиё бузди:

— Кўпам ўйланаверма, курдош. Ҳали замон Сорахон ҳам оёққа туриб кетар, худо хоҳласа, ўғиллик ҳам бўларсан...

— Шундайку-я, кўнглимни бир бўшатай, деб айтаяпман бу гапларни сенга. Қурдошим бўлганингдан кейин, дардимни сенга ёрмасам, кимга ёрай... Ўзинг ҳам, онда-сонда тўй-маъракада бўлмаса, сира кўринмайсан. Тўрабой борида уйга келаверардинг, энди эса қадамингни бутунлай уздинг-қўйдинг...

— Омонлик бўп турса, борармиз ҳали. Бўпти, мен кўп ўтириб қолдим, «элакка чиққан хотиннинг элик оғиз гапи бор», дегандай, қайтай энди...

— Сенинг манави бидонларни кўтариб кетишинг қийин бўлар-ов, ҳозирча мой тўлдираверай-чи, йўлдан биров ўтиб қолар...

Қодир идишларни қўлига олиб, ташқарига чиққанда, орқасидан келаётган Осиё унинг қадду қоматига нимдан назар ташлади: «Болдирлари тўлишибди, елкалариям аввалгидан кенгайгандек, юришлари вазмин...» Ингарилари Қодир лампамойни Тўрабой ёқтирмагани учун, Осиё ҳам уни ўлардек ёмон кўрарди. Тўю азаси бир бўлатуриб, овулдошларига ун-қанд, чой-пой ва бошқа майда-чуйдаларни нархидан икки баравар ошириб сотгани учун, уни фақат Тўрабой эмас, балки иқин-атрофдаги одамларнинг деярли ҳаммаси қарғарди. Бу ўртада, биргина Муптилла дўкондан озин-овлоқ насияга мол бериб тургани сабабли Қодирни ҳурмат қиларди. Лекин насияга майда-чуйда олиш эвазига, дўкондаги кўтар-туширга ўхшаган юмушлар ҳам доимо Муптилланинг зиммасида эди... Мана энди шу топда Осиё Қодирнинг ҳаракатларини зимдан кузатар экан, шуларни хаёлидан кечирди. Ўз ишига ўлардай пухта, «кун бўйи даладан еганинг озми», деб ўзининг товуқларига ҳам дон бермайдиган бу хасиснинг аҳволига негидир ачинди. Бундан ташқари, унинг касал ётган хотинига, эндигина киндиги кесилган норасидасига ачинди, энг ёмони, қизлари турмушга чиқиб кетгач, уйда мўридай ёлғиз қолиш эҳтимоли ҳам борлигини эслади...

Қодир идишларни тўлдириб, олдига опкелган пайтда ўзининг аҳволи ҳам бундан қолишмаслиги ёдига тушди. Зил-замбилдек бидонларни уйга кўтариб бориш осон эмас-да.

Лампамой унинг узатган уч сўмини олмади, қайтаги идишларини анча йўлгача кўтаришиб борди-да, тўхтаб, атрофга аланглаб қаради.

— Яхши, раҳмат. Сорахондан ўзим хабар оларман, — деди Осиё бидонларга энгашиб.

— Тўхтаб тур, ҳув анови дарахтларнинг орасидан бир эшаклининг боши кўринаётир, балки идишларни олдига олиб, сенга ёрдами тегар...

Осиё узоқдан кўтарилаётган чанг тарафга қўлини пешонасига соябон қилиб тикилди. Эшагини йўргала-

тиб келаётган одамнинг соқоли селкиллашиданоқ, унинг Муптилла эканини таниди.

— Ана, кўшнинг экан, ишинг ўнгидан келди, яқинлашаверсин-чи, ҳозир ўзим айтаман, — деди Қодир лампамой.

Муптилла эшакнинг устида аллақандай қўшиқни минғирлаб хиргойи қилиб келаётган эди, уларга кўзи тушиши билан ранги ўзгарди. У, Қодирнинг мендан қарздор бўлгани учун саломлашмай ўтаётир, деган хаёлга боришидан истиҳола қилиб, эшагининг бошини улар томонга бурди. Ростини айтганда, у қанча авом бўлмасин, Қодир лампамойниям, Тўрабой хат-хабарсиз кетгандан сўнг хурмача қилиқлар чиқарган Осиёниям хуш кўрмасди.

— Э-ҳа, Муптилла, йўл бўлсин? — сўради Қодир.

— Ассалому алайку-ум! — деди Муптилла эшагининг нўхтасидан тортиб. — Ай, несини сўрайсан, овулни Хўжам отанинг садақасига айтиб юрибман. Байбай, кун ҳам жуда исиб кетдими дейман. — У қалпоғини олиб, тақир бошини сийпалади-да, айб иш қилган боладек, ерга тикилди.

— Қодир, кеча айтган минг бог пичанни қаердан ўришимни гаплашдингми? Шу, яқин орада, беш-олти кун қўлим бўшайдиганга ўхшайди, — деди Муптилла.

— Сенинг қўлинг энди ҳар куни бўш эмасми? Мактабга қоровулликдан ҳайдашибди-ку? — деди Қодир ҳазиллашиб.

— Ҳайдашгани йўқ, ўзимнинг ишлагим келмади. Энди совхознинг молини боқаман, — деди Муптилла. — Сигирларимниям қўшиб боқ, деб ҳали ялиниб олдимга келасан.

Муптилла эшакнинг устида қўлларини белига тираб, катта амалдордек гўддайти.

— Қўйсанг-чи, ҳазиллашиб айтдим-да, — деди Қодир лампамой. — Осиё чироқ мойига келган экан, идишлари оғир, шуни уйининг рўпарасига ташлаб кет, барака топкур.

— Хих! — деди Муптилла, боядан бери сўзга аралашмай турган Осиёга нафрат билан қараб. — Мен, Қодир дўстим, бошқа тарафга кетаяпман!

У эшагига устма-уст хала босиб, қичаб ҳайдаб кетди.

— Ҳў-ўй, тўхта, тўхта дейман сенга! — деб бақирди Қодир унинг орқасидан. — Уялмайсанми?

— Уялсанг, ўзинг нега қараб турибсан, елкангга сол-да, ўзинг обориб бер, — деди Муптилла ортига қарамасдан.

— Кўй, баттар бўлсин, эшаги билан кўшилиб... — деди Осиё хўрлиги келиб, — ўзим кўтариб кетаверман.

— Етим кўзи асрасанг, оғзи-бурнинг мой қилар, стим бола асрасанг — оғзи-бурнинг қон қилар, дегандай, манави касофатнинг қилигини-ей!..

Қодир ёмон сўкинди. Осиё идишларини қўлига олиб, йўлга тушди. Беш-олти қадам юрмасданоқ, эшагини йўрттириб шу тарафга келаётган Муптиллага кўзи тушди-ю, иккиланиб қолди. «Бу телба, яна бир балони бошламаса гўрга эди».

Муптилла унга яқинлашаркан, эшакдан тушмасдан бидонларни ердан юлқаб олди-да, яна изига бурилиб, эшагини йўрғалатиб кетди. Улардан анча узоқлашгач, ортига ўгирилиб:

— Мен Тўрабойнинг хурмати учун, Назар учун хизмат қиламан! — дея қичқирди. Унинг бу сўзларини Қодир ҳам, Осиё ҳам аниқ эшитди...

ЕТТИНЧИ БОБ

Қодир лампамой Муптилланинг уйига яна келди. Ўшик ланг очиқ турса-да, ичкарида ҳеч ким йўқ, радиодан «Баригал» ашуласи янграмоқда. Демак, уй бғаси шу яқин атрофда, чақирса эшитадиган жойда бўлса керак. Қодир ташқарига чиқиб, ҳовлини чир айланиб чиқди. Уйнинг соясига тўшалган кигиз устида Муптилла чалқанча тушган кўйи ухлаб ётган экан.

— Муптилла, ҳой Муптилла! — деди Қодир бир-икки томоқ қириб.

— Ий-йе, ассалому алайкум, — деб ўрнидан учиб турди Муптилла. — Ҳа, қандай шамол учирди?

— Тушлик вақти бўп қолди, бирга чой ичсакми, деб келганим, — деди Қодир кўрпачанинг бир четига секин ўтираркан.

— Ҳозир, токчойнакни қўяй, бўлмаса...

Муптилла шошилиб уйга кириб кетди-да, ҳадемай қайтиб чиқди.

— Ҳей, Қодир, уй-ичларинг, бола-чақаларинг омонми? Соранинг, айтмоқчи, келиннинг аҳволи яхшими?

— Шукр, ҳозирча ёмон эмас.

— Мен сенинг пичан қарзингдан қутулолмадим-қутулолмадим-да. Ўзим ҳам, сўнгги пайтларда жуда уялиб юрипман. Кўнага бориб келдим. Ундан ташқари, тўю маърака деганларидан ҳеч бошим чиқмай қолди. Чақирган жойга бормасанг, эл-юртданам уят.

— Кўнада нима қип юрибсан, меҳмонга бордингми? — деб сўради Қодир гўё ҳеч нарсадан хабари йўқдек.

— Э, шу десанг, туркман ошналаримни бир кўриб келай, бунинг устига, эски қарзларим ҳам бор эди, эсимга келганда шу зормандадан қутулиб қўя қолай, деб борувдим.

Қодирнинг юзига ҳазил аралаш мулойим бир ифода қалқиди:

— Қарзингни ўн беш йилдан кейин тўлаш эсингга кепти-да. Шунча ерга эллик тийин учун бордингми, а?

— Ҳа, обориб беришга бердимку-я, бироқ, мен қарз олган Турди оға аллақачон дунёдан ўтган экан. Болаларини топдим, улар менга ишонқирамай қараб: «Отамизнинг ҳеч кимдан олиш-бериши йўқ эди», деб роса оёқ тираб туриб олишди. «Агар меҳмон бўлсанг, қарз-парзингни оғзингга олмай, уйга кир, отамдан эллик тийин олганман деб, бизни масхара қилма»,

деди катта ўғли. Шуйтиб, мол сўйиб, икки кун меҳмон қилишди. Қайтар чоғимда, эллик тийинни уларга билдирмай кўрпачанинг тагига қистириб чиқдим.

— Ҳалиги табибниям кўрдингми?

— Табиб ҳам оламдан ўтибди, имонини берсин, бечора ақча деса ўзини томдан ташларди.

— Уни сўраётганимнинг сабаби, — деди Қодир мўйловини бураб, — бизнинг аёлга дўхтирнинг кучи етмайдиганга ўхшайди, шўрлик кундан-кунга оғирлашиб боряпти.

— Илгарироқ айтмайсанми, яқингинада, ўзимизнинг Қорабойлида аллақандай бола табиб бўлган экан, дейишади. Ўзиниям, жуда нафаси зўр дейишади, етти онангдан ўтиб келаётган касаллик бўлсаям, бирпасда тузатармиш. Шунга обориб кўрсатсанг, қалай бўларкан?

— Қаерда уйи?

— Қорабойлининг худди ўзида, дейишди.

— Ҳм-м, нима қилсак-да, касалнинг кўнгли учун уни опкелмасак бўлмас.

Иккаласи дастурхонга ёпирилаётган пашшаларни кўрий-кўрий, мириқиб чой ичишди. Куннинг айна тандирдек қизиган чоғида кўк чой кучини кўрсатди. Икковиям чиппа терга тушди. Муптилланинг чит кўйлаги жиққа хўл бўлди.

— Муптилла, сендан бир илтимосим бор эди, — деди Қодир лампамой гап орасида.

— Нимайди, яна ўша пичанми, айтдим-ку, боя, кўл бўшаса ўзим ўриб бераман, деб.

— Йўғ-е, энди менга пичанинг керак эмас. Хотин ётиб қолгандан кейин, мол-ҳолниям сотиб юборсамми, деб турибман.

— Сотиб нима қиласан? Яқинда мен совхознинг молини боқишга ўтаман, шунга кўшиб кўяверсанг-чи.

— Йўғ-е, молнинг ўзи бўлмайди, унга қараш, ем бериш, тагини супуриб-сидириб туриш керак. Буни яқинда, бошимга иш тушгандан кейин билдим. Сендан илтимосим шуки, Қорабойлиданми, очиқ лаҳад-

данми, ишқилиб, битта табиб опкелсанг. Касалнинг ҳам, ҳеч курса, яккаю ягона илтимосини бажарай, ахир, шунча йил бир ёстикқа бош кўйдик... Сен менадан сариқ чақаям қарзим йўқ, деб ҳисоблайвер, қайтага, манави юз сўмни ол-да, ернинг тагидан бўлсаям битта табиб топиб ке.

— Пулинг керак эмас, аввал билай, бориб айтиб кўрай... — деди Муптилла.

* * *

Муптилла табибни олиб келганда, Соранинг ёнида катта қизи Гулжон билан касалдан кўнгил сўраб келган Осиё бор эди. Осиё беморнинг бошини кўтариб, пиёлада илиқ сув ҳўплатди, лекин сувдан бир қултум ичган заҳоти, Сора қайд қилиб юборди...

— Бошимга шундай кунлар тушиб қолди, дугонажон-ов! — дея Сора Осиёга қараб йиғламсиради.

— Шукр қил, шукр, худо хоҳласа, ҳали отдай бўп кетасан, — унинг кўнглини кўтарган бўлди Осиё. У касалнинг аҳволи огирилигини билса-да, сир бермасликка уринди. Онасининг ноласию кўз ёшларидан Гулжон бир четда унсиз йиғламоқда эди.

— Кўй, кап-катта қиз, уялмайсанми, опанг ҳали-замон согайиб кетади, — деб юпатди уни Осиё.

— Илоё бахтгинаси очилгур қизларимнинг кўз ёшларидан бўлак, ёлғиз жонимга шифо йўқ. Шуларни йиғламасин деб, ҳамма бало-қазоларга дош бериб келяпман. Бу очиқ лаҳадга киргурлар бўлса, менадан яшириниб, ташқарида йиғлаб келишади...

Сора Осиёнинг олдида қизларини ер муштраб қаради. У яна зорланиб, тўнғиллайвериши мумкин эди, лекин ташқаридан Муптилланинг овози эшитилгач, жим бўлди-қолди.

— Ким бор-р? Ҳо-о-о, ким?..

— Гулжон, чиқиб қара-чи, — деди Сора қизига, — шу телбанинг ҳам эсига тушар эканман-ку.

Гулжон ташқарига чиқиб, ҳаял ўтмай уйга қайтиб кирди.

— Муптилла оға табиб опкебди, — деди у онасининг ёнига кўрпача тўшаётиб.

Бу орада, Муптилла, унинг ортидан бошида ранги ўчган қалпоқ, эгнида узун ола чопон, оёғига маҳси кийган озгин йигит ичкарига кирди. Улар аввал касал билан, сўнг Осиё билан қўл олишиб саломлашгач, боя Гулжон тўшаган кўрпачага чўкишди.

— Эсонлик, омонлик, илоё ҳеч кимни Яратганининг ўзи иззату обрўсидан бенасиб қилмасин... — фотиҳа ўқиди табиб. Муптилла ҳам ихлос билан бошини қуйи солиб, лабларини пичирлатиб, унга қўшилди. Бир-биридан ҳол-аҳвол сўрашгунларича ўртага дастурхон ёзилиб, Муптилла билан табибнинг ёнбошига ёстиқ қўйилди.

— Қизим, каттароқ косада сув опке, — деди Муптилла, ўзини қўярга жой тополмай юрган Гулжонга ўгирилиб.

— Олдин чой-пой ичиб олинг, — деди Сора гўё табиб дарҳол муолажага киришадигандек.

— Чойниям ичамиз, томоқ қақраб кетди, — деди Муптилла табибга қараб. — Худо хоҳласа, Ниятбойжоннинг арвоҳи билан шифо топасан. Ҳозирча, Ниятбойжон тушлик насибасини ичиб олсин, ўзим шундай қотириб эзиб берайки... Айтганча, Сора, уйда кўкнори борми?

— Кўкнорими? Кўкнори бўлса топилади, — деди Сора товушининг борича қизини чақириб: — Гулжон, ҳо-о-о Гулжон!

— Нима, опа?

— Анави бўғчани қараб юбор, шундоқ қўлингни суқсанг, битта тугунчак бор, шуни опке.

— Хўп, ҳозир, — деди Гулжон ташқаридан. У тугунчакни тополмади шекилли, ўша ёқдан туриб:

— Тугунчак йўқ экан-ку, опа? — деб овоз қилди.

— Вой, худойим-ей, мени бунчалар зор қақшатмасанг? Агар ўзим бўлмасам, бу яшшамагурлар қаерда нима

турганиниям билолмайди. Гулжон! Гулжонув-в! — деб томоғи йиртилгудек қичқирди Сора.

— Нима-а? — асабий жавоб қилди Гулжон ташқаридан.

— Ҳа, худой олсин сени, худойгина олсин! — қичқирди Сора баттар аччиқланиб, — бўғчада бўлмаса, сандиқни нега қарамайсан?

— Кўй, Сорахон, ҳадеб куйинаверма, қанча бақирганинг билан, у ҳали бола-да, — деди Осие.

— Болами булар? Бола эмас, менинг бошимга етадиган бало-ку, — дея сал шаштидан тушди Сора. Орадан кўп ўтмай, Гулжон ичкарига кирди-да, опасининг оёқ учига битта тугунчакни тарс этказиб қўйиб, тўмтайганча, уйдан чиқиб кетди.

Осие тугунчакни олиб, Муптиллага узатди.

— Касали анча ўтинқираб қопти, — деди табиб, пиёладаги чойни чойнакка шопириб қайтарар экан. У яна бирор гап айтар, деган умид билан ҳамма табибнинг оғзига тикилди, бироқ у бошқа лом-мим демади.

Муптилла пиёлада кўкнори эзишга киришди, табиб эса чойдан ҳар замонда бир хўплаб қўйиб, худди ёқимли куй тинглаётгандек кўзларини юмиб, пинакка кетди...

Эшикдан кўрқа-писа мўралаган Назарни кўрди-ю, Муптилла ёқимли кулимсиради.

— Назаржон, кел, ичкари кир, оғайни! — деди у ўтирган жойида бир-икки қимирлаб олиб. Назар секин ичкарига кириб, Сора билан Муптиллага қўл бериб саломлашди.

— Опа, — деди Назар Осиенинг қулоғига аста шивирлаб, — уйнинг калитини тополмадим.

— Вой-вуй, эсим қурсин, ойнанинг олдига қўйишни унутибман, ҳамишаги жойини биласан-ку? Қозонда озгина овқат ҳам бор, иситиб ея қол, айланай!

— Ўғил бола қозон-товоқни эплай оладими, ўзингам тоза... чой-пойни шу ерда ича қолса нима қипти? — деди Сора инқиллаб зўрға нафас оларкан.

— Бу ёққа ўтир, Назар, чой икковимизгаям етади, — дея Муптилла ёнидан болага жой кўрсатди.

Табиб ётган жойида ғалати томоқ қириб қўйди. Бу, дастурхон бошида ортиқча одам бўлмасин, деган ишора эканини Осиё сезди-да:

— Назар, Гулжон икковинг ташқарида, супада чой ича қолинглар, — деди алланечук ўнғайсизланиб.

— Ҳа, борақол, чироғим, — деди Сора Осиёнинг гапини маъқуллаб.

— Касалнинг олдига болаларни кўпам яқинлаштира бермаслик лозим, — эътироз билдирди табиб, чойдан бир ҳўпларкан. — Муптилла оға, ўзиям роса эздингизми дейман? — У чўнтагидан кўкнори сузадиган махсус дока рўмолчасини олиб, Муптиллага узатди.

— Мана, ҳозир, Ниятбойжон, — деди Муптилла қўлларини пиёлага силкиб, сўнг сочиққа артди-да, дока рўмолчада кўкнорини косадан пиёлага сузиб ўтказиб, табибга тутди.

— Бисмилло, — деди табиб пиёлани қўлига олаётиб. Сўнг эзилган кўкноридан тагида бир қултум қолгунча симирди-да, лабларини ялаб:

— Қани, Бибипотманинг ўзи шифо берсин, — деб, қолганини Сорага қўшқўллаб узатди.

Касал аёл бошини кўтаришга ҳаракат қилган эди, лекин кўтаролмади. Шунда Осиё тезда ўрнидан туриб, унинг бошини суяди ва табиб узатган бир қултум зардобни зўрлаб ичирди.

— Агар, худонинг ўзи шифо берса, ҳеч гап бўлмайди, — деди табиб Муптилланинг ёстиғини ўзининг ёстиғига қўшиб ёнбошларкан. — Мен ҳам ўн икки ёшимда худди шунга ўхшаш, овқат ўтмайдиган касалга чалинган эдим. Уйдагилар олиб бормаган табиб, шу атрофда кўрсатмаган дўхтир қолмади. Охири, табиб — табиб эмас, оғриган табиб дегандай, бир куни ҳазрати Хизр бобомиз тушимда аён бўлиб, елкамга бир шапалоқ урди-да: «Болам, тонг отмай туриб, туянинг сутига жийданинг унидан аралаштириб ич. Етти куну

етти тун қийналарсан, бироқ охири бахайр бўлса, туриб кетарсан», деди... Уйғониб қарасам, тушим экан. Дарров отамни уйғотиб, кўрган тушимнинг таъбирини сўрадим. Отам бечора, сўзларимни эшитиши биланоқ кийинди-да, қўшни қозоқ овулга туя сути излаб кетди...

— Ё астағфируллоҳ, — деб танглайини тақиллатди Муптилла. — Кейин-чи?

— Кейин раҳматлик отам тонг отмай туя сути топиб келди. «Дардига шифо келтирса, керагича опкентавер, — дебди қозоқ оғайниси, — агар, Ниятбойжонга бўлса, ҳатто манави бияни етаклаб кет, хоҳлаган вақтингда сутини ўзинг соғиб оларсан!» «Йўқ, жўра, менга фақат зарур пайтда сут топиб берсанг, шунинг ўзи етарли», — дебди отам қувониб, «Мабодо яна керак бўлса, мендан рухсат сўраб ўтирма, кел-да, идишингга соғиб кета бер...» Шу десаларинг, туя сутига жийданинг унидан аралаштирдим-да, кўзимни шартта юмиб ичиб юборгач, ўзимни тўшакка отдим. Қандай қилиб уйқу элитганини эслолмайман, ҳазрат Хизр бобо яна тушимга кирди: «Болам, худонинг хоҳиши билан энди арвоҳ бўлдинг, етти кундан кейин оёққа туриб кетасан, менинг сенга панду насиҳатим: тўқай кез, далаю чўл кез, ўн етти йил дашту биёбонларни орала. Ана шундан сўнг ўзингга ўхшаган хасталарга шифо беражаксан. Сени пирлар ҳамиша қўллаб-қувватлайди. Яна бир охирги насиҳатим: «Номаҳрамга кўзи тушган эркагу аёл бўлсин, яқинига йўлама, арвоҳим ҳуркади», деди.

— Ёпирай, астағфируллоҳ, — деди Муптилла оғзи очилиб.

— Ҳазрат Хизр яна шундай деди: «Болам, бир умр уйланма, нега деганда, сенинг арвоҳинг аёл зотидан, у хотинингдан қизғаниб, сендан безиб кетади».

— Ё тавба! — деди Муптилла ёқасига туфлаб. — Менга уйланма деб ҳеч ким айтмаган эди.

Осиё бошини қуйи солиб, ичида кулди, сўнг қовоғи остидан Сорага қараган эди, аллақачон кўзи илинибди.

— Сорахон ухлаб қолди, неча кундан бери мизғимаган эди, — деди у табибга қараб.

— Ухлайверсин, худо хоҳласа, ҳали кўп ухлайди, — деди табиб рўмолчаси билан юзини елпиб.

Муптилла Осиёни ичида ёмон кўриб ўтирса ҳам, сир бой бермасдан табибга:

— Насиб этса, фол очдириб ҳам кўрармиз, — деди.

— Муптилла оға, — деди табиб унинг гапини хушламай, — анави косадагини икки пиёлага тенг бўлиб қуйинг, бирини менга узатинг, иккинчисини мана янгамми, қурдошингизми — бўлиб ичинглар!

— Мен кўкнори деган нарсани огзимга олган банда эмасман, Осиёнинг ўзи ича қолсин, — деди Муптилла косадагини пиёлаларга қуяркан.

— Йўқ, ўзларинг ичаверинглар, — ноз қилди Осиё.

— Янга, — деди табиб, — бу дунёда соғ одам йўқ, ҳамма касал. Мисол учун, мана, отдай чопқиллаб юрган Муптилла оғанинг рангига бир қарашдаёқ, белида қотув борини сезган эдим. Сизни биринчи марта кўраётган бўлсам ҳам, маъзур тутасиз, жигарингизда аллақандай касал борлигини пайқаб турипман.

— Ё тавба! — ёқасини ушлади Муптилла, — ҳаммамиз ҳам иссиқ жонмиз! — У табибга пиёласини узатиб, иккинчисини Осиёга манзират ҳам қилмасдан ўзи сипқорди-да, кўк чойдан бир ҳўплаб олиб:

— Ҳадеб дўхтир-дўхтир деяверамиз, бундоқ ўйлаб қарасак, ҳеч ким табибнинг ўрнини босолмас экан, — деди. — Мана, Қодир Сорани районга обориб, у дўхтирдан бу дўхтирга маҳтал қилавериб, оқибати нима бўлди? Қайтага, бечора бешбаттар оғирлашиб қолди. Ниятбойжоннинг арвоҳими ёки «суф» деган манави сувими таъсир қилиб, бир ойдан бери кўз юммаган банданинг таррақдай қотиб ухлашига қаранглар! — у табибга қараб хокисоргина илжайди.

— Эй, йўғ-ей, — деди у яна сўзлашга оғиз жуфтлаган табибни гапдан тўхтатиб, — Ниятбойжон, қани ростини айт, сенинг арвоҳинг белимни оғриғини қандай билди, а?

Табиб кўкноридан бир хўплаб олиб, ёстиққа ўрнашиброқ ёнбошлади-да, кўзларини юмган кўйи Муптилладан саволни такрорлашни сўради.

— Ниятбойжон, менинг белим оғриётганини қандай билдинг? — яна сўради Муптилла.

— Аҳ! — дея ёлгондан чўчиб тушди Ниятбой. Сўнг пиёладаги кўкнори юқини ошиқмай чайиб ичди-да, эринчоқлик билан жавоб қайтарди:

— Муптилла оға, сиз ўз бурнингизни ўзингиз кўра оласизми? Қани, айтинг-чи, кўра оласизми? Менинг фикри ожизимча, кўролмайсиз! Ҳа, мутлақо кўролмайсиз, мен бўлсам, сизнинг бурнингизни худди кафтдагидек аниқ кўриб турибман. Демак, фақат бурнингизга назар солсам бас, қаерингиз оғриётганини биланман-қўяман.

Муптилла яна ёқа ушлади. Табиб унга кўзларини сузиб:

— Ёшулли, агар нияти холис, покиза одамнинг кўзи тегса, ёмон тегади, арвоҳим аччиқланмаслиги учун ёқамга туфлаб юборинг, — деди. Муптилла Ниятбойнинг терчилаган кўйлагининг ёқасини очиб, уч марта туфлаганда Қодир лампамой эшикдан кириб келди.

— Ассалому алайку-ум! — деди у овозини чўзиб. Сўнг табиб билан қўшқўллашиб саломлашди-да, Муптиллага бош ирғаб қўя қолди.

— Ий-е, Сорахон ухлабди-ку? — деди Қодир хотинига кўз қирини ташлаб. — Қизлар нариги уйга жой қилса бўлармиди, тор хужрага ҳамма тиқилишгунча. Осиё, Гулжонга айт, меҳмонхонага кўрпача тушасин. Айтганча, овқат нима бўляпти?

— Шўрва қиляпман, ота, — деди Гулжон эшикдан ичкарига аста мўралаб.

— Э, шўрвага бало борми, қани, Муптилла, Назар икковинг дарров куркани сўйинглар, жўхори куртик¹ тайёрласин.

Муптилла ўрнидан ирғиб турди-да, йўл-йўлакай пенсионернинг устидан белбоғини ўраб, ташқарига чиқиб кетди. Осиё ҳам жойидан қўзғалди...

— Ёшулли, — деди табиб меҳмонхонага ўтганларидан кейин, — мен эмласам, фақат хивич билан эмлайман. Лекин хивич деганиям осонликча топилавермайди. Сарсабил деган шифобахш хивични Устюртни икки ой кезиб, яқинда зўрға топиб келганман.

Ниятбой тушига ҳазрат Хизрнинг киргани ва елкасига шапатилаб қандай урганигача оқизмай-томизмай қайта сўзлаб берди. Қодир лампамой унинг сўзларига қулоқ солар экан, аниқ ҳисоб-китобга ўрганганлиги туфайли, кўнглида табибнинг сеҳрли хивичига шубҳа уйғонди. Бунинг устига, унинг ҳалигача бола-чақасиз, ёлғиз бошини кўтариб юргани ёқмади, шекилли, «бу ҳам Қорабойлининг Муптилласи чиқар», деган ўйга борди. Шундай бўлса-да, ёстикдошининг «табибга бир қаратсам», деган ўтинчи ёдига тушиб, унинг телба-тескари гапларини эшитишга мажбур эди.

— Ҳали чинакам муолажага ўтганимча йўқ, — давом этди табиб, — фақат бир қултум кўкнори ичирган эдим, ўша заҳоти ухлаб қолди. Энди насиб этса, қолган эми-темини уйғонгандан кейин қиламиз.

Муптилла билан Назар куркани саранжомлаб, Осиё қозонга ўт ёқаман дегунча, кун пешиндан оғди. Гулжон мактабга кетгандан кейин, қозонга қараш биратўла Осиёнинг зиммасига тушди. Назар ҳам кутубхонага боришини баҳона қилиб, уйга жўнади. Бу пайт меҳмонхонада Қодир билан Муптилла ҳангомани қиздириб, табибни роса кулдирмоқда эди.

¹ Жўхори куртик — (хамирдан тайёрланадиган овқатнинг бир тури).

Сора овул ётар пайтда уйқудан кўққис уйгонди. Кичкинтой қизлари онасининг ён-верига тиқилишиб, аллақачон ухлаб қолишган эди. Онасининг уйғонганини чироқнинг хира ёруғида китоб ўқиётган Гулжон сездиди-да:

— Опа, қалай, бошингиз тузалдими? — деб сўради.

— Шукр, энди анча тузукман, қароғим, — деди Сора инқиллаб. — Ҳалиги, илоё бола-чақасининг роҳатини кўрсин, табиб кетиб қолдими?

— Йўқ, опа, нариги уйда отамлар билан гурунглашиб ўтирибди.

— Нима овқат қилдинг уларга?

— Мен мактабга кетсам, Осиё опа жўхори куртик пишириб берибди.

— «Қиёмат кўпса, кунингга кўшнинг ярайди», деган экан бурунчилар, илоё барака топсин, — деди Сора. — Чироғим, муздек сув ичгим келаяпти...

— Ҳозир опкеламан, опа.

Гулжон даҳлиздан оёқ учида юриб бориб, меҳмонхонанинг эшигини қия очди-да, «опам уйғонди, муздек сув сўраётир» деган эди, табиб чўчиб тушди:

— Тўхта, тўхта, сув бера кўрма, — деди у ўрнидан иргиб туриб. — Ҳозир, ҳозир, томирини ушлаб кўрайлик-чи.

Учаласи бир-бирининг ортидан соядай эргашиб, касалнинг олдига қаторлашиб киришди.

— Қалай, тузукмисиз? — сўради табиб Соранинг нурсиз кўзларига тикиларкан.

— Шукр, боя берган дорингнинг кучи билан қандай уйқуга кетганимни билмайман, барака топ, илойим.

Қодир лампамой аёлининг бирдан қартайиб, чўкиб қолганини ич-ичидан сизди. Бироқ Соранинг рангрўйи сўлгин бўлса-да, ҳали келинчаклик пайтларидаги гўзаллиги сўнмаган эди... Қодир хотинининг юзига ҳайрат билан тикилар экан: «Дунёга келиб, бу бечора қозон-товоқ билан ўчоқ орасида зир югуришдан бошқа ниманиям кўрди? Қизларининг бўй етиб, бола

суйганини кўролмайдди бу аҳволда», дея хаёлидан ўтказди.

Қодир ўз хаёлларига ўзи фарқ бўлиб турган пайтда, табиб Соранинг билагини ушлаб, томир уришига қулоқ солди. Касалнинг икки кўзи табибда эди. Унинг назарида, гўё шу лаҳзаларда ҳаётга қайтиш умиди томирининг ҳолсиз уришига диққат билан қулоқ солаётган мана шу одамга боғлиқдек эди. Сора табибга унсиз тикилар экан, униш қалбида яшашга бўлган чанқоқлик ҳисси баттар аланга олди.

— Қачондан бери ётибсиз?

— Бир ярим ой бўп қолди-ёв...

— Овқат ўтмаяптими?

— Авваллари оз-моз шўрва, атала ўтар эди, энди бўса, гоҳида сув ҳам ўтмай қолади. Худди шу еримга алланима қадалгандек... — Сора томоғини ушлаб кўрсатди.

— Ҳм-м, сиздаги касаллик — эркак экан, худо хоҳласа, эмласа бўлади. Аёл тухумидан тарқаган касалдан яратганининг ўзи асрасин. Унга арвоҳимнинг кучи етмайди. Қани, бошингизни қисиб кўрай-чи...

Табиб Соранинг терга ботган манглайига кафтини босиб, кўзларини юмди, бироздан кейин Қодир лампамайга қараб:

— Чакка томирларининг уриши яхши, — деди.

— Илойим, илойим оғзингга мой, — орага гап қўшди Муптилла қувониб. Қодир чурқ этмади.

— Ҳозир унга новвотли сув ичиринг, — деди табиб Гулжонга қараб, — яна озроқ ухласин, насиб бўлса, айонда муолажа буюраман.

Эркаклар меҳмонхонага чиқиб кетишди. Гулжон опкелган новвотли сувдан Сора ихлос билан ютоқиб уч қултум ичди. Қизи одатдагидек тоғорани тутган эди, онаси «керак эмас» дегандай, қўл силтади. Орадан кўп ўтмай, Сора яна ухлаб қолди.

Осиё кун ботмасдан сал илгарироқ овқатни қозонга бостириб, уйига кетган эди. Муптилланинг тун ярим-

ласаям ўрнидан кўзгалмаганига Қодирнинг аччиғи келди. Охири, унинг ҳали-бери кетиш нияти йўқлигини билгач, табиб икковига меҳмонхонага тўшак солдириб, ўзи ташқаридаги супада пашшахона қуриб ётди...

— Ёшулли, янгам қилтомоқ экан, — деди табиб азонда касални кўриб бўлиб, ҳамма чойга ўтирганда. — Қилтомоқнинг икки хили бор: эркак ва урғочи хили. Эркак тури агар вақтида даволанса, яхши бўп кетади, лекин урғочи қилтомоқдан тирик қолган бандани кўрмадим... Янгам, чамаси, бир-икки йилдан бери гўшт емаган, есаям ошқозони ҳазм қилмай, қусиб ташлайверган. Гўштни хушламай ея бошладими, эркак қилтомоқ пайдо бўлди деяверинг. Бундан ташқари, янгамнинг касалини ўтказиброқ юборибсиз. Ҳозир ундаги эркак қилтомоқ урғочисига айланиш арафасида экан.

— Ёпирай, — деб Муптилла чап қўли билан ёқасини ушлади. Ўнг қўли каттакон пиёлада кўкнори эзиш билан банд эди. — Аёл кишидаям қилтомоқнинг эркаги бўлар экан-да?

— Эркак хачир, урғочи хачир деган гаплар борку, худди шундай, дарднинг ҳам жинси икки хил бўлади, — деб тушунтирди табиб. Қодир лампамой, орага гап қўшмай, унсиз ўтирар ва ҳаммага бир-бир назар соларди.

— У ҳолда, Ниятбойжон, Сорахондаги эркак қилтомоқ қандай қилиб урғочига айланиб қолади? — деб сўради Муптилла талмовсираб.

— У бундай бўлади, — деди табиб ҳар бир сўзини салмоқлаб. — Мана, оддий турмушни олиб қарайлик, ҳар қандай эркак дунёда ўзига мос аёлни танлайди, уйланади, сўнг бола-чақа дегандек... Хасталиқдаям, аввало дарднинг эркаги пайдо бўлади, кейин уям худди одамдек, яқин атрофдан ўзига мос жуфтини қидиради. Агар, бахти кулиб топила қолса, дарҳол уйланадиям, бола-чақали бўладиям... демак, у аста-секин урғочи касалликнинг ноғорасига ўйнаб, ҳолсизланиб қолади.

Халқимизда, «касаллик касалликни чақиради» деган ҳикмат бор эмасми, ахир?

— Ё тавбангдан кетай? — деб яна ёқа ушлади Муптилла.

— Бўлмаса, Ниятбойжон, — деди Қодир лампамой табибнинг сўзларидан боши қотиб, — янгангга қандай дори буюрасан?

— Ёшулли, янгамдаги касалликни уч хил йўл билан даволаса бўлади, энди у ёғи ўзингизга боғлиқ. Ҳозирча мен энг осон йўлини буюриб кетаман. Бир ойдан кейин ўзим келиб яна хабар оламан.

— Хўш, қанақа йўл экан у?

— Янгамга аввал отқулоқнинг сувини ичириш керак. Лекин уни тайёрлашнинг бир аломат сири борки, касал мутлақо билмаслиги керак. Эҳ, бугун тушгача отқулоқ билан яна... анақасидан топилганда эди, биринчисини ўзим тайёрлаб бериб кетардим...

— Нима эди, у? — сўради Қодир лампамой. — Агар пулга топиладиган нарса бўлса, тортинмай айтавер. Менинг Сорадан аяйдиган нарсам йўқ.

— Ундай бўлса, ёшулли, — деди табиб Қодирга тикилиб. — Сиз бир шиша спирт топинг, бир боғ отқулоқ ҳам керак... Айтганча, товукнинг тухумидан борми?

— Бор ҳам гапми, тухум ачиб ётибди, — деди Қодир лампамой ва қизини чақирди. Эшикдан боши кўринган Гулжонга дарҳол тухум келтиришни буюрди.

Бир тоғорада тухум олиб келинди. Ниятбой уларни битталаб ёруғга тутиб қаради, донама-дона ҳидлаб кўрди, охири тухумлардан бирини танлаб олди-да, Гулжонга бериб:

— Манавинисини ҳозирнинг ўзида кўзини юмиб, симириб юборсин, — деди. Сўнг тухумлардан учтасини дастурхоннинг четига ажратиб қўйиб, қолганини тоғораси билан қайтариб юборди.

— Янгамга, агар товукқа бостирса, бабақ хўроз чиқадиган тухумни бердим. Манавилардан очирса, ма-

киён чиқиши мумкин. Қани, ўзимиз ҳам биттадан олайлик-чи, — деди Ниятбой енг шимариб.

Қодир ҳам, Муптилла ҳам хом тухум ютишга одатланмаганди. Шу сабабли улар узр сўраб, таомдан бош тортишди. Ниятбойнинг ўзи ҳаш-паш дегунча учаласини ҳам хомлигича чақиб, ютди-қўйди...

— Эй, Ниятбойжон, — деди Қодир лампамой Муптиллага олазарақ қараб, — мен медпунктга бориб, ҳалиги спирт деган нарсани суриштириб кўрай. Унгача Муптилла бир боғ отқулоқ ўриб кўяр, а?

— Ҳов, мен отқулоқнинг қандай бўлишини билмайман-ку? — деди Муптилла ўтирганларга кўзларини мўлтиратиб қараркан. — Яна бегона ўтни опкелсам...

— Ёшулли спирт топиб келгунча, икковимиз биргалашиб отқулоқ излаймиз, — деди Ниятбой Муптиллани хотиржам қилиб.

Табиб шу кун «дори» тайёрлаб, кун пешиндан оққанда эшагига зўрага ўтириб, уйига жўнади. У кетар чоғида Қодир лампамойни бир четга чақириб, спиртга солинган отқулоқ уч кун туриши кераклигини, сўнг шишаси билан чайқаб, сузгичдан ўтказилгач, беморга ҳар замон-ҳар замонда бир қошиқдан ичиришни тайинлади. Яна унга, спирт тўғрисида бирон кишига оғиз оча кўрманг, касалга таъсири ўтмай қолади, дейишни ҳам унутмади.

— Агар, мабодо «дори» тугаб қолса, менинг боя қандай тайёрлаганимни кўрдингиз-ку, худди шундай қилиб тайёрлаб беринг, тинчлик-омонлик бўлса, бир ой-ярим ойдан кейин ўзим хабар оларман... — деди.

Ниятбой уйига жўнаб кетгач, касалдан ҳол сўрагани Осиё келди.

САККИЗИНЧИ БОБ

«Назар + Гулжон = муҳаббат». Бундан икки йил бурун Ҳасан бақатеракка пичоқ билан ўйиб ёзган сўзлар ҳамон бодроқдай бўртиб турибди. Мактаб ҳовлисига кираверишда тераклар кўкка бўй чўзган сари

ёзув ҳам ўсиб, катталашиб бормоқда эди. Назар ҳар кун и эрталаб мактабга яқинлашар экан, даставвал шу ёзувлар кўзига оловдай бўлиб кўринади. У шу ёзувнинг дастидан Ҳасанни бир сафар далада ўласи қилиб калтаклаган эди. «Назар + Гулжон» деган сўзлар ўзига мойдай ёқиб турса-да, баъзида алланималарни ўйлаб ҳаловати бузилар ва ичида андак хафа ҳам бўларди. Лекин, бора-бора бунга кўникди шекилли, Ҳасанга пинҳона раҳмат айтадиган бўлди.

У ёзги таътилда ҳам шу ёзувни кўриш учун ёлғиз мактабга келар, салқин теракзорни хомуш айланар ва соатлаб ўйга толарди.

Гулжон! Муҳаббат! Бу сўзларнинг моҳияти, маъноси нимада? Афсуски, буни Назарнинг ўзи ҳам унча яхши билмасди. Уни ҳозирча ўзига ром этган нарса: қизнинг оқилалиги, яхши ўқиши ҳамда олмадай тўлишган юзининг ўнг томонидаги кичкина холи эди. Синфдошлари қизлар тўғрисида сўзлашганда ўзини бир четга олиб турса-да, гап Гулжон ҳақида кетса, қулоғини динг қилиб эшитарди. У ҳамманинг оғзидан фақат Гулжоннинг исмини эшитишни хоҳларди. Гоҳида дўстлари ортиқча гап қила бошлашса, ичида қизганиб, «бошқа одам қуридимми», деб мавзуни буриб юборар эди. Хуллас, сўнгги пайтларда Гулжон деган ном овулдаги ўн олтига тўлган ёшларнинг оғзидан тушмай қолди. Бироқ Назарнинг бошини айлантириб, қалбига гулгула солган бу сирни ҳозирча Ҳасандан бошқа ҳеч ким билмасди. Гулжоннинг ўзига тўғридан-тўғри бориб: «сени севаман», деб айтолмайди, айтмай деса, юрагини тилка-пора қилаётган муҳаббат дарди унга сира тинчлик бермасди. Баҳорда таваккал қилиб, қизга хат орқали дил изҳори қилмоқчи эди-ю, лекин Ҳасаннинг касри уриб, мактуб география ўқитувчисининг қўлига тушиб қолди. Яхшиямки, ўқитувчи сержаҳл бўлса-да, ақли жойида экан. Шу воқеадан кейин ўн кунча мактабга қадам босмай қўйган Назарни ўзи топиб олди.

— Офайни, шахсий ҳаётингга аралашмоқчи эмасман, албатта. Бироқ, сен орзу қилган гапларга ҳали

пича вақт бор. Аввал ўқишни тамомла, — деб у Гулжонга ёзилган мактубни бериб кетди. Назар ўша заҳотиёқ хатни гижимлаб, йиртиб ташлади.

Назар уйига бормади. Ариқ ёқасида чўнқайиб, сувга тикилган кўйи то дарс тугагунча ўтирди. Ҳасан барибир шу кўприкдан ўтади-ку, гапнинг ростини суриштириб кўраман, деб ўйлади у. Кун пешиндан оғач, ошиғичлаб келаётган Ҳасан кўприкка етай деганда:

— Ҳой, Назар! Ўқиш тамом, чорак тугагунча ҳамма ўтоққа! Ур-ра-а! — деб қичқирди.

— Қайси участкага борамиз?

— Бир соатдан кейин мактабда йиғилиш бор. Шунда маълум бўлади.

Назар ўрнидан туриб, унинг гапига қўл силтади-да, уйига жўнади.

Болалар чиқадиган далада на пахта, на ўт кўринарди. Хўжамбой тракторчи чигит экишни ўтган ҳафта аранг тамомлаган эди. Райондан берилган топшириққа биноан ҳамма мактабларда ўқиш тўхтатилиб, болалар ўтоққа чиқарилган, фақат бошланғич синфлардагина ўқиш давом этарди.

Далага ҳайдалган юқори синф ўқувчилари уват четларида давра қуриб ўтиришган эди. Уларни бошлаб борган синф раҳбарлари ҳали на пахта ва на ўт унмаган майдонни беҳудага оёқ ости қилишни истамасди.

— Мактабни бекор ёпишган экан, — дейишарди ўқитувчилар бир-бирига.

— Юқоридан буйруқ келгандан кейин, иложимиз қанча, — дерди уларнинг ичида ёши улуғроғи.

Назар билан Ҳасан даврадан ажралиб, четроққа ўтишди. Ўртоғининг ичида пинҳона дарди борлигини Ҳасан анчадан бери сезиб юрган эди. У шунинг учун Назарни болалардан ажратиб олиб, четга чиқарди. Назар сал наридан оқаётган сувга асабийлашиб, устма-уст кесак отди. У бирпас сувга тикилиб турди-да, сўнг томдан тараша тушгандай, Ҳасанни сўроққа тутди:

— Ҳасан, сен кимни яхши кўрасан?

— Зухрони.

- Ким у?
- Тоғамнинг кенжатоё қизи, Кегейлида.
- Жуда сулуvmи, а?
- О, сулуv бўлганда қандай, кўрсанг оғзинг очилиб қолади. Лекин у еттинчи синфда...
- Уям сени яхши кўрадими?
- О, яхши кўрганда қандай, ўлиб қолади. Ҳар хатида, «бизникига қачон меҳмонга келасан», деб ёзади. Ўзинг айт, мактабда таътил бўлмаса, қандай қилиб бораман?
- Сен у билан қандай танишдинг, нималарни гаплашдинг?
- Ҳов, эсинг жойидами ўзи? Одам ўз тоғасининг қизи билан ҳам танишадими? Уйига борасан, қариндошинг бўлгандан кейин манглайингдан ўпади, суйиб-эркалайди, «айланай, кап-катта йигит бўп қопсан», дейди...
- Қизга яхши кўришингни қандай айтдинг?
- Ҳали аниқ қилиб айтганимча йўқ, кичкина-ку, у? Назар пиқиллаб кулиб юборган эди, Ҳасаннинг жаҳли чиқди:
- Ўзинг-чи? Ана, Гулжон ҳам шу ергинада ўтирибди, қизмисан қиз. Унинг кўзларига тикилиброқ назар солдингми? Сенга кўнгли борлигини оғзи бўлма-саям, кўзлари айтиб турибди-ку?
- Буни ўзим ҳам биламан, — дея гўлдиради Назар. — Лекин, — давом этди у сал бўшашиб, — кўзига тик қарай олмайман-да, уяламан...
- Уяладиган бўлсанг, уялиб юравер! — койиган бўлди Ҳасан. — Яна бир-икки ойдан сўнг у билан учрашиш у ёқда турсин, тушингда кўрсанг ҳам дўппингни осмонга отавер, оғайни!
- Имтиҳонлардан кейин синфдошларининг ҳар ёққа тарқаб кетишига Назарнинг ҳам ақли етар эди. Ким ўқишга, кимдир ишга дегандай... Аммо кўпдан бери қалбида ардоқлаб сақлаб келаётган атиги бир оғизгина «севаман» деган сўзни Гулжонга қай тарзда етказсин? Хат ёзиб ҳам кўрди, шу важдан ўртоқларига масҳара бўлишига сал қолди... Қиз билан учрашганда,

худди оғзига мум тишлагандай тили калимага келмаса, яна нима қилсин?

— Хўш, энди нима қил дейсан, жўра? — деб сўради Назар, хаёлининг давомини бироз чиқариб айтиб ва бундан ўзиям андак хижолат чекиб.

— Сен менга ростини айт, — деди Ҳасан ўртогига яқинроқ суриларкан, — мактабни битиргач овулда қоласанми ёки ўқишга кетасанми?

— Номаялум ҳали, — деди Назар чуқур хўрсиниб.

— Ҳали номаялум бўлса, демак, овулда қоласан. Гулжон ҳам ўқишга бормаса керак...

— Нега бундай дейсан?

— Шуниям билмайсанми, тентак? Тушакдан туролмай ётган онасини ташлаб, қаёққаям борарди у? Хуллас, ҳозирдан ишга киришсанг кузгача уйланиб оласан...

Назарнинг юраги бирдан дукурлаб уриб, Гулжоннинг тирсиллаган сийнасию тўлгин юзлари кўз олдига келди. «Агар сен меники бўлсанг, оёғингни ерга теккизмай, бошимга кўтариб юрардим, овулда-ку қўл ушлашиб юришга уяласан... Шунинг учун сени олис-олисларга, бизни ҳеч ким танимайдиган катта шаҳарларга опкетиб, томоша қилдиарар эдим... Сенинг гўзаллигингни ўз уясини қизганган қумрилардай авайлаб-асраб, ёт кўзлардан ҳимоя қилардим. Икковимиз битта институтга ўқишга кирсак, бир партада ўтирсак... профессор ёнимизга астагина келиб, бир қулогимизга «дарс пайтида қучоқлашманг», деб пўписа қилиб кетса, у ортига бурилиб кафедрага етгунча биз яна...»

— Ҳой, нима бало, ухлаб қолдингми? — деб унинг елкасига нуқиди Ҳасан. Назар сапчиб тушди.

— А, нима?

— Сен Гулжоннинг кўзига тик қарай олмайдиган бўлсанг, ундан қуруқ қолдим деявер. Қиз халқи журъатли, шўх йигитларни яхши кўради. Сенга ўхшаб бошини ердан кўтаролмайдиган ландавур кимга зарил кепти?!

— Бўлмаса, айт, мен нима қилай? — сўради Назар бироз каловланиб.

— Бугун ишдан қайтишда Гулжон билан гаплаш, ичингдаги бор дардингни битта қолдирмай тўкиб сол...
— Эртага... кейин унга қайси бет билан қарайман?
— Эртага, жуда бўлмаса, менгаёқ қараб юрарсан.
— Э, қўйсанг-чи, нокулай бўлар дейман. Йўқ, мен... унга... тилим бормади...

Ҳасан қолган гапларни қўшиқ қилиб айтиб юборди:

— Минг бир қуш учса-да, учмайди каптар,

Айтмасанг ўлдиран дилдаги дардлар.

Қизлар қийиқ бўлса, янгаси эплар,

Кўзлари чўгли ёр, куйдирма мани!

— Жиллақурса, қизнинг альбомига биронта қўшиқ ёки эсдалик ёзиб берсангчи! Бир куни менга у: «Жўранг бизга ўхшаганларни менсимайди, альбомимга икки оғиз сўз ёзишним ўзига эп кўрмабди», деб ўпкаланди!..

Гулжоннинг альбомини икки ҳафта олиб юрса-да, бир сатр ҳам эсдалик ёзолмай, яна ўзига қайтариб бергани Назарнинг ёдига тушди. «Эҳ, аҳмоқ! — деди у ўзидан ўзи ёзгириб. — Хатда айтадиган гапини альбомга ёзса бўлмасмиди? Ёки хатни альбомнинг ичига солиб бергандаям-ку, олам гулистон эди... Нима, мактубнинг ўзгалар қўлига тушиб қолишидан чўчидими?..»

— Яхши, — деди Ҳасан, ўтирган жойида бир кўзғалиб олиб, — агар, Гулжон билан сўзлашишга юрагинг дов бермаса, бояги қўшиқда «қизлар қийиқ бўлса, янгаси эплар» дейилганидек, унга ўзим очигини айта қолай?

— Айтсанг айт, лекин шу бугун айт, мен ҳозир у ёққа бормасдан, тўғри уйга кетаман. Мабодо сен ундан бирон жавоб ололсанг, кечқурун хабарини берарсан, — деди Назар ўрнидан туриб. — Мен ариқ ёқалаб то кўприкка етгунимча ўтирган жойингдан қимирлама, кетганимни ҳеч ким билмасин...

Кечқурун эшиқдан Ҳасаннинг боши кўриниши биланоқ Назар олдидаги овқатини қўйиб, ўрнидан учиб турди-да:

— Ҳозир келаман, опа, — деди-ю, ташқарига отилди. Осиё ўғлининг орқасидан:

— Назар, жўрангниям овқатга чақирсанг-чи, кўрган оғизнинг куйиги ёмон, — деганича қола берди.

Орадан бир дақиқа ўтгач, ташқаридан:

— Ҳасаннинг қорни тўқ, ҳозир келамиз! — деган овоз эшитилди.

Икковлон уйнинг орқасидаги боққа ўтишиб, кўздан панароқ жой танлаб ўтириб олишди.

— Хўш, у нима деди? — сўради Назар сабрсизлик билан.

— Гулжоннинг сенга кўнгли йўқ эмас, — деди Ҳасан ҳар бир сўзини салмоқлаб. — Лекин, Назарни яхши кўраман, деб узил-кесил айтмади.

— Хўп, у билан қандай гаплашдинг? Нималар деддинг? — Назарнинг юраги пўкиллаб, орада нима гап бўлган бўлса, ҳаммасини битта қолдирмай гапиришини Ҳасандан илтимос қилди.

— Болалар даладан чиққандан кейин Гулжоннинг кулоғига: «Орқароқда қол, сенга зарур гапим бор», дедим. У: «Менинг сенга ўхшаган безорилар билан гаплашадиган гапим йўқ», деди. Мен: «Ўзим эмас, Назар тўғрисида айтмоқчиман», — дедим. У бўлса яна: «Менинг Назар касалим йўқ», деди. «Яхши, — дедим мен ҳам жўрттага ўсмоқчилаб, — бўлмаса, шу гапингда туравер. Сенинг ҳасратингда Назар уйдан бош олиб кетмоқчи, тағинам ўзинг биласан». У «вой ўлмасам» деди-да, чопқиллаб бориб қизларга қўшилиб кетди. Мен ҳаммадан орқада ўсал бўлиб, таланган нинадай қола бердим. Қизлар овулга етай деганда, Гулжон атай улардан орқада қолиб, мени кутиб турган экан.

— Қани, гапинг бўлса энди айт, — деди Гулжон мен яқинлашгач.

— Боя эшитмайман дегандинг-ку?

— Бошини олиб кетадиган Назарга нима ёмонлик қилган эканман?

— У сени яхши кўради!..

Гулжон анча вақт индамай турди, кейин:

— Яхши кўрса нима қилай? — деди ерга қараб.

— Ахир, уни ҳадеб куйдира бермай, бирон жавоб қил-да.

— Яхши, — деди Гулжон бошини кўтариб, — мен қоронғи тушмай уйга етиб олай. Сен Назаринга айт, ўлиб бораётган бўлса, уйга совчи юборсин. Агар айтадиган бошқа гапи бўлса, орага даллол солишнинг ҳожати йўқ, ўзи гаплашсин. Хўп, хайр!

Гулжон ариқ ёқалаб кетган сўқмоқдан югурганча, бир лаҳзада кўздан ғойиб бўлди... Ана, Назар жўра, бизнинг даллолчилигимиз оқибати, — дея Ҳасан чуқур хўрсиниб, гапим тамом, дегандай елка қисди.

Назар дилидагини барибир қизга очиқ айтолмаслигини билар эди. Мактабни тамомлагач, ўқишга кетаётиб, унга хат қолдиришни маъқул топди. Хатни райондан почта қутисига ташлаб кетса ҳам бўлаверади.

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

Табиб дори-дармон бериб кетгандан кейин Соранинг дарди бироз енгиллашгандек бўлди. Уйқуси аввалги ҳолига келиб, ора-сирада атала ёки гўжа ичадиган, икки қўлига тиралиб ўтирадиган бўлди. У тобора мадорга кираётганига қувониб, бир ойдан кейин хабар олишга келган Ниятбойга: «Оёққа турғазиб юборсанг, сендан жонимниям аямайман», деди. Табиб, ҳамшаги одатига кўра кўкнорини ичиб бўлгач, касалнинг томирини ушлаб кўрди...

— Ҳалиги дори неча кунга етди? — деди у Қодир лампамойга қараб.

— Ўн беш кундан нари-бери чиқар-ов. Сўнг райондан одам олиб келиб, яна ишлаб бердим, ҳалигача шуни ичаётир, — деди Қодир гоҳ Сорага, гоҳ Ниятбойга аланг-жалаңг қараб.

— Ҳм-м, — деди табиб. — Мен айтган муддатимда келолмадим, нукуслик бир каттанинг хотиниям худди янгамдай бўп ётиб қолган экан. Бормайман, деб ҳарчанд уринганимга қарамай, мошинида кунда келавериб, қўймай опкетди. Борсам, касал бечора ер тимдалаб,

типирчилаб ётган экан. Нукус у ёқда турсин, Тошкентдек жойлардаям дўхтир қолдирмай, ҳаммасига даволатибди. Охири бўлмагач, кимдандир бизнинг дарагимизни эшитиб, одам юборибди... Мен шу каттанинг хотинига дори тайёрлайн, деб Нукусда ўн кунча ушланиб қолдим.

— Ишқилиб, кампир соғайдими? — сўради Қодир лампамой.

— Соғайгандир-да, бўлмаса, мен берган доридан сурункасига етти кун ичгандан сўнг боласи билан келинига: «Менинг муштдек қорнимни тўйдириш қўлларингдан келмайдими? Шуйтиб бола ўстирдимми?» деб бақирармиди. Э, мен сизга ростини айтсам, келини бечоранинг боши қозондан чиқмай қолди. Жўхори куртик дейсизми, палов дейсизми, мошхўрдами, ишқилиб, нима бўлса кетини узмай пишириб оғзига солаверади. Лекин, кампир тушмагур сира тўйдим демайди. Мен уйга қайтадиган куни айланиб-ўргилиб, мошингача кузатиб қўйди...

— Кошқийди, мен ҳам шундай бўп кетсам, — дея ух тортди Сора, — илоё шу кунимгаям шукр, зигирдек бўлсаям томогимдан овқат ўтаяпти, айланай...

— Бу ёққа юринг, аввал чой-пой ичиб олайлик, — деди Қодир Ниятбойни меҳмонхонага бошларкан. Иккови остона ҳатлагач, Қодир лампамой табибга яқинроқ келиб, қулогига аста шивирлади:

— Мен спирт тополмай, отқулоққа арақ қўшиб бердим.

— Ҳеч зиёни йўқ, — деди Ниятбой бепарво қўл силтаб, — қайтага ирганмай ютади.

Ниятбой кечки овқат устида Қодир лампамойга икки шиша бўрсиқ ёғи билан бир пиёла асал топиш кераклигини айтди.

— Тонг отса — бозор, эрта туриб отлансам, насиб бўлса, кун қизимай етиб оламан-да, пешинга қолдирмай айтганингни муҳайё қиламан, — деди Қодир. — Энди овқатланиб, маза қилиб бир дам олайлик.

— Ёшулли, анавининг оти нима эди, Муптиллами, шуни чақиртириб, озгина қарта суришсак, қалай бўларкин? — деди табиб ҳангомага шерик излаб. Қодир лампамой фойда туширишга қанча уста бўлса, биров билан суҳбатлашишга шунча нуноқ эди. Табибнинг гапини маъқуллаб, ҳар замонда «астағфируллоҳ» деб туришга бу орада Муптилладан қулайроқ одам йўқ, лекин уни атай меҳмонга чақириш уй эгасига хуш ёқмасди.

— Қаергадир кетди, деб эшитгандай бўлувдим, уйда да йўқ, — деди Қодир лампамой бошини қашлаб. — Карта-сартани икковимиз ўйнайверсак бўлмайдими? Муптилла келгандаям, қарға билан таппоннинг тузини ажратолмай, қайтага ўйинни бузади. Гапида ҳам тутуруқ йўқ, ҳалигача уйланмаган бўйдоқни орага қўшиб нима қиламиз?

«Бўйдоқ» деган сўз Ниятбойнинг кўнглига оғир ботди, нега деганда, ёши қирқни қоралаганига қарамай, у ҳам ҳалигача уйланмаган эди. У ичида хиёл ранжисада, ташида уй эгасининг гапини маъқуллаган бўлди:

— Тўғри айтасиз, ёшулли, ўзиям башараси сал совуқроқми-ей... Биринчи марта кўришимдаёқ каттагаям, кичиккаям бирдай эл бўлиб кетаверишидан кўрққандим.

Улар тамадди қилиб бўлишгач, икки қўл «беш кўтарар» ўйнаб, эрта ётиб қолишди...

* * *

Ниятбой чошгоҳга яқин бемордан яна хабар олди. Соранинг маҳзун кўзларида умид учқунлари шуълаланди, аҳволи бурунгидан анча тузук эди. У қизларининг ҳаммасига турли юмуш буюриб, ташқарига чиқариб юборди. Бемор кўпдан бери табиб билан яккама-якка сўзлашишни кўнглига тугиб қўйган эди.

— Қароғим, — деб гап бошлади Сора ёстиққа суяниб ўтирган жойида, — оладиган дардга даво йўқ деган билан, тавба деб гапирайин-ку, лекин сенинг қўлинг-

дан оз-моз шифо топгандекман. Мингдан-минг раҳмат, чироғим. Бироқ кўнглиннга оғир олмасанг, сендан бир нарсани сўрамоқчиман. Уйдагилар олдиннга сарпо-суруқ қўйдими, шуни билмоқчи эдим. Хўжайиндан сўрасам, сенинг нима ишинг бор, дейди.

— Қўйишга қўйдику-я, янга, гап Қодир оғанинг берган эллик сўмида эмас, гап — ихлос қилишда, одамнинг кўнгли поклигида... — деди Ниятбой ҳар бир сўзини салмоқлаб.

— Ие, бор-йўғи эллик сўм бердими ҳали? Ҳа, итдан тарқаган, йиққан-терганинг билан қўшмозор бўлгур. Айтгандим-а ўзимам, бу хасисни сўйсанг ҳам бир томчи қон чиқмайди деб, — куйиб-пишиб жаврай кетди Сора. — Ана, кўрдингми, менинг шунча йил бир ёстиққа бош қўйганиму рўзгорни деб шунча елиб-югурганимнинг ҳақи эллик сўм бўпти-да?

Сора ўтган умрига ачиниб, ўзини босолмай хўнграб юборди.

— Қўйинг, янга, — деди Ниятбой, — касал одам кўп йиғласа ёмон бўлади, яна ётиб қоласиз. Мен дунё қувиб юрган одам эмасман, шукр, ўзимга етарли мол-дунём бор. Камини, туз-насиба бутун бўлса, ҳали кўра берамиз. Сизнинг хабарингизни эшитгач, «касал кўриш савоб», деб келганман бу ерга. Худога минг қатла шукр, пирларимиз қўллаб-қувватлади, тфу-тфу, кўз тегмасин, оёққа туриб бораяпсиз...

Сора ўзини босиб, кўз ёшларини рўмолининг учи билан авайлаб артди-да, ёстиғининг тагини пайпаслаб, кичкина тугунчакни олди. Тугунчакни қоқсуяк бармоқлари билан зўрға очган эди, ичидан битта узук ва иккита сирға чиқди.

— Ма, манави тилла узук билан тилла сирғаларда Қодир лампамоининг ҳақи йўқ, булар опамдан қолган мерос. Опам шўрлик ўлар чоғида, «қизим, сени қутли-шутли жойга қўндиrolмай кетяпман, илоё бахтингни худованди каримнинг ўзи очсин. Манави олтин узук билан олтин сирғалар мендан сенга хотира

бўп қолсин, қароғим. Буларни очарчилик йилларидаям сотмай, сақлаб қўйгандим», деб менга берар экан, пешонамни силай туриб оламдан кўз юмган эди. Энди буларни сен олақол, айланай, ишқилиб, менинг ширингина жонимни сақлаб қолсанг бўлди. Ҳозир кўзимга на мол-дунё, на фарзанд ва на эр кўринаётгани йўқ, фақат жоним ҳалқумимга кеп турибди...

Сора гапини охиригача тугатолмай яна ҳўнграб юборди, йиғлай-йиғлай сўзланди:

— Сендан ўтинаман, жонимга шифо топ, ҳали ўлгим келмайди, фарзандларимнинг тўйини кўрсам, армоним йўқ эди. Яна озроқ яшасам дейман...

Беморнинг оҳу зори Ниятбойнинг аллақачон ўлган ҳис-туйғуларига ўз таъсирини ўтказди. У виждон азобида қийналиб, узук билан сирға узатиб турган қонсиз бармоқларни ўзидан нари итарди:

— Янга, — деди у титроқ ва маҳзун товушда ерга қараб, — одам учун дунёда жондан азиз нарса йўқ; агар шу йўлда мен бирон-бир савоб иш қилолган бўлсам, сизнинг кўнглингиздан чиққан бошқа нарсани олмоғим лозим. Лекин, буларни ололмайман... Мен сўрайдиган матоҳни эса, сизнинг кўзингиз қиймайди... Шунинг учун, янга, бу гапларни йиғиштирайлик. Бироқ, барча пирларим номидан онт ичиб айтаманки, сизни албатта оёққа турғазиб юбораман. Менга ишонинг. Сиз учун кўлвор илоннинг гўштини, асаларининг муми ёки оққушнинг ёғи лозим бўладими, хуллас, Луқмони Ҳаким буюрган дорининг ҳаммасидан ишлатиб кўраман... Бунинг устига, пирлар мадаккор бўлса, тез орада чопқиллаб юриб кетасиз.

— Илоё, айтганинг келсин, болагинам, — дея дуо қилди Сора кўзлари жавдираб. — Менинг бисотимдаги бор дунём бояги тилла тақинчоқлару етти фарзандим...

— Янга, мен, — деб гап бошлади Ниятбой хаёли бузилиб. — Яқинда бир туш кўрдим... Тушимда, бизнинг пешайвонда чип-чип терга тушиб, чой ичиб ўтирибсиз. Сизнинг анави катта қизингиз бўлса, гул-гул

очилиб, ўчоқбошида куймаланиб юрибди. «Ие, опа, меҳмонга келдингизми?» десам, сиз: «Йўқ, айланай, қизимни кўриб кетай, куёвимдан дори-дармон опкетай деб келдим бу хонадонга», дейсиз... Йўғ-е, — дейман ўзимча, — бу туш бўлса керак. Шуйтиб, нима қиларимни билмай турганимда, елкамдаги фаришталар «овмин де, овмин де» деб, қулоғимга яккаш шивирлайверди. «Овми-и-ин!» деганимни биламан, сакраб уйғониб кетдим. Деразага қарасам, тонг энди оқариб келаётган экан... Кўрган тушимнинг таъбирини сир сақлаб, мудом бировга гинг деб оғиз очганим йўқ. Мавриди келгани учун фақат сизга ёрилганим...

— Чироғим, мен фарзандимнинг бахтли бўлишига ҳамиша тилакдошман. Гулжонимга, мактабинг бўлса тугади, энди юрт қатори ўқишга кетавер, десам ҳам, менинг касрим уриб, болам уйга ўралашиб қолди. Мен қизим билан овлоқда гаплашиб кўрай, агар мени деса, айтганимга кўнар... Жоним омон бўлиб, ўз қўлим билан қутли жойга кўндириб ўлсам, бу дунёю у дунё армоним қолмас эди... Бир жавоби ўзимдан, айланай, сен нариги уйга бориб дамингни ол. Мени уйку босаётир...

Аслида Соранинг уйқуси келмаганди, у ҳамма гапни ёлғиз қолиб ўйлаб кўрмоқчи эди. Ниятбой меҳмонхонада чалқанча тушиб ётар экан, гапнинг пўсткалласини айтганига қувониб, тушлик овқатни кута бошлади...

* * *

Қодир лампамой бозордан бўрсик ёғи билан асал олиб келганда Ниятбой уйда йўқ эди. У ичкари киргач, Сора бир нарсадан қаттиқ хафа бўлган одамдек, тескари қараб ётиб олди. Қодирнинг «тузукмисан?» деган саволигаям жавоб қайтармади. Қодир от чоптириб аллақерлардан ит азобида «дори» топиб келса-ю, хотини ҳатто у билан сўрашишни ҳам раво кўрмаса-я? У тарвузи қўлтигидан тушиб, ташқарига чиқди. Ҳовлида Гулжон кечки овқатга уннаётган эди.

— Ниятбой қаёқда? — зарда қилди қизига.

— Тушлик қилгач, дорини қандай тайёрлашни менга ўргатди-ю, ўзи кетиб қолди, — деди Гулжон қўлини этагига артаркан.

Қодир лампамоё хотини ётган хонага қайтиб кирганда, бемор ҳиқиллаб, рўмолини юзига босган кўйи йигламоқда эди.

— Нима бўлди сенга, омонликми? — сўради Қодир қанчалар тошбағир бўлса-да, юраги алланечук эзилиб.

Сора жавоб қайтариш ўрнига янада қаттикроқ ҳиқиллай бошлади. Эри унинг бирон нарса дейишини кута-кута тоқати тоқ бўлиб, саволини такрорлади:

— Сорахон, айтсанг-чи ахир, ўзи нима гап?

— Ҳаммасини била туриб, яна нимасини сўрайсан? Худо қушган куёвим деб, ўтингдан кирдим, кулингдан чиқдим, кундуз этагинг, тунда тўшагинг бўп йигирма йил бирга ўтов тикиб, бир мўридан тутун чиқардик. Менинг қилган яхшиликларим, қадр-қимматим энди кўзингга чўпчалик кўринмайдиган бўлдимми ҳали?

— Нималар деяпсан ўзи, Сора? — деди Қодир ҳайрон бўлиб.

— Нега Ниятбойнинг кўнглини олмадинг?

— Унинг кўнглида нима борлигини қаёқдан билай? Фалон сўм билан кўнглим тўлади, деб айтгани йўқ. Ҳатто, эллик сўмниям Муптилла икковимиз ялина-ялина зўрға чўнтагига тикдик, Ниятбойдан пул-мул аярмидим, ахир! — деди Қодир лампамоё жиғибийрон бўлиб. Агар аёли тўшакка михланиб ётмаганида эди, ҳозир табиб билан қандай гаплашишни унинг ўзи биларди. — Сен учун йиққан-терганимнинг ҳаммасидан кечишгаям розиман-ку, Сора, ахир!

Сора эрининг юрак-бағри эзилаётганини сезгандек бўлди-ю, лекин: «Гулжонни табибга унаштирсак, қандай бўлар экан?» деган гапни айтолмади. Бунинг устига, бу ҳақда ҳали қизи билан сўзлашишга ҳам улгурмаган. Чунки ота деганга аввал сал гапнинг учини чиқариб, уни шунга кўндириш лозим. Агар, отаси маъ-

кул деса, қиз бола онасининг айтганидан чиқиб, қаёқ-қаям борсин?

— Кўзим очиклигида, жилакурса, Гулжонимнинг тўйини кўрсам яхши бўларди, — деди Сора ғўлдираб. Сўнг эрининг кўнглини билмоқчидай, унинг юзига синчковлик билан тикилди.

— Қодир, — деди Сора жимликни бузиб. — Дилимдагини айтиш ноқулай, лекин сенга ёрилмасам, ўламан. Ётишим шу бўлса, тузаламанми-йўқми, — хуллас, бу ёғидан умид узганман. Сен менинг яккаю ягона ниятимни яхшилаб эшит. Гулжонимни кўзим тириклигида турмушга берсам, дейман... Шунга розилик берсанг...

— Кимга? — сўради Қодир бошини илкис кўтариб.

— Ҳозирча кимлигини айтмайман... қизим билан гаплашиб олай... У хўп десагина сенга маълум қиламан, йўқса...

ЎНИНЧИ БОБ

Назар бу хабарни Тошкентда, политехника институтининг геология факультетига ўқишга жойлашганидан кейин — орадан икки ой ўтгач эшитди. Ҳасан каткли дафтарнинг уч варағини тўлдириб ёзибди. Бу хат, аслида, дўстини овулдаги янгиликлардан хабардор қилиб, уни қувонтириш учун эмас, балки Назарнинг тортинчоқлиги туфайли содир бўлган воқеа сабабли уни қойиш ниятида ёзилган эди.

«Овулда тинчлик-омонлик, ҳаммаси ўзинг кўргандай, жўра. Аммо барибир бу мактуб сени сира қувонтирмаса керак. Гулжон, деб кечаю кундуз оҳ чекиб юрган фариштанг эгасини топиб кетди. Ҳозир у Қорабойлидаги Ниятбой деган табибнинг уйида келинчак... Карнай-сурнайли, овозали тўй бўлмади, албатта, сабабини ўзинг тушунасан. Мен Қорабойлидан келган уч-тўрт нафар отлиқ уни олиб кетаётганда, овулда қолган жўраларимни йигиб, кўприкнинг устида келиннинг йўлини тўсдим. Агар улар Гулжонни мажбурлаб, яъни ота-она-

сининг қистови билан опкетаётган бўлса, куёвнавкарларнинг бошлаб танобини тортиб қўймоқчи эдик. Лекин бизнинг ишимиз ёқмадими, ишқилиб, Гулжоннинг ўзи юзимга тик қараб: «Ҳасан, сенинг нега йўл тўсганингни биламан... Мен ўз ихтиёрим билан, ўзим хоҳлаган одамимга турмушга чиқяпман. Сизлар, ўн йил бирга ўқиган дўстларим, умримда биринчи марта бахтли бўсагадан ҳатлаётганимга қувониш ўрнига, тўйимни азага айлантирмоқчимисизлар? Ҳасан, бу гапимни фақат сен тушунасан, балки кейинроқ хат ҳам ёзарман, мен ўзим севган одамга тегаяпман...» деди. Шу сўзларни айтаётиб, унинг ич-ичидан хўрлиги келаётганини сездим ва ўйлаб туриб, йигитларга йўлни бўшатишга буйруқ бердим, Гулжоннинг гапларидан кейин улардан бири, куёвжўралардан бири бўлса керак, гўё ўзини билмаганга олиб: «Ие, бизлар овул болаларига қўприк ҳақини беришни унутибмиз-ку» деб, битта рўмолчани менга отиб юборди. Улар кўздан ғойиб бўлгунича орқаларидан кузатиб турдик. Сўнг, рўмолчанинг учига тугуклик ўн сўмга овулдаги дўкондан арақ олиб, «Гулжоннинг бахтли бўлиши учун» деб, ярим кечагача чордеворда маза қилиб ичдик.

Шунақа гаплар, жўра, сенинг уятчанлигинг оқибатида овулимиз пешонасига битган яккаю ягона юлдуздан тонг отмаёқ айрилиб қолавердик...»

Назар мактубга шоша-пиша кўз югуртирди-ю, ҳаяжонини босолмай, ўша заҳоти йиртиб ташлади. Ёдида қолгани шулар... У уззукун ётоқхонадан чиқмади, каравотда ғамбода қиёфада мук тушганча ётаверди: кўзини юмса, теварақ-атроф ёришиб, рўпарасида Гулжон кулимсираб гавдаланади, агар кўзларини очиб бир нуқтага қадаса, дунё харитасидаги қизил-яшил ранглар янглиғ живирлаб, ўзига терс ўгирилиб олган қизнинг қиёфаси жонланади.

— Касал бўлсанг, доктор чақирайлик.

Ҳамхона ўртоқларининг меҳрибонлиги ҳам йигитнинг хаста кўнглига таскин беролмади. Дарсга борган-

да эса, курсдош қизларнинг шўх-шодон қийқиришларини эшитиб, юраги баттар эзилди. Унинг назарида, бу дунёда Гулжондан бошқа ҳамма қизлар бахтли эди. Шу боис, ўзаро ҳазил-ҳузул қилаётган беғам, бепарво курсдошларига қараб туриб, уларнинг бахтига рашки келди. Ҳатто, қизлар кўзига ёмон кўрина бошлади...

Орадан изтиробли бир ой ўтгач, у Гулжондан мактуб олди. Дастлаб, конвертни очмасданоқ йиртиб ташламоқчи бўлди-ю, сўнг бироз ўйлаб кўриб, бафуржа ўқиш учун хатни чўнтагига солиб қўйди...

«Салом, Назар, — деб ёзганди Гулжон ўзининг чиройли хуснихати билан. — Мен сенинг Тошкентдан ёзган хатингни олдим ҳамда ўқишга кирганингни эшитиб, чин юракдан севиндим. Менинг тақдирим ҳақида жўраларингдан эшитган бўлсанг керак. Воқеадан аллақачон хабардор эканингни ўзимча сезсам-да, хатингга жавоб қайтармай юргандим. Энди эса ёзишга мажбурман..

Чоршанба куни опамни тупроққа топширдик... Мен эсдан огунимча йиғлайвериб, бугун сал-пал ўзимга келгандекман. Пешонанг шўр бўлганидан кейин, иложинг қанча? Энди бир умр опамдан айрилганимга ишонган ва шу ҳисга бўйсунган ҳолда яшамоқдаман... Бир сафар ҳеч ким йўғида, отам шўрликка сенинг хат ёзганингни айтганимда, у бошини сарак-сарак қилиб: «Билмасам, қизим, у ҳали ёш бола-ку», деган эди. Сўнг... сўнг ўйлаб кўрсам, опамнинг кўнгли учун ёш умримни хазон қилганимни тушундим...

Онамни даволаган Ниятбой табиб (ҳозир у эрим) уйимизга қадам босган куниёқ менга суқланиб қараган эди. Унинг дилидан чиқариб, айтишга ботина олмай юрган дардини сезсам-да, сир бермаган эдим. Лекин бир куни укаларимни ухлатиб, энди ётишга чоғланганимда опам чақириб, бундай деди:

— Қизим, худога шукр, бўйинг чўзилиб, кўзга яқин бўп қолганингни кўрдим, энди укаларингга раҳминг келсин. Ёмон бўлмаса, яхши йўқ, дегандай, агар менга

бирон гап бўлиб қолса, «отасиз етим — зўр етим, она-сиз етим — хўр етим» чиқиб юрмасин. Сен ақли-хуши жойида, худди ўзимга тортган меҳнаткашсан. Бу — яхши, аммо соддалигинг ҳам йўқ эмас, доим шундан эҳтиёт бўл. Учратган эркакнинг олдида ҳиринглаб, оғзингни гапга берма, ҳамиша битта дардинг ичингда бўлсин, қароғим. Менга ростини айт, қизим, Назарда кўнглинг борми? Агар кўнглинг бўлса, уни юрагингдан чиқариб ташла, демайман, онасининг кимлиги ўзингга маълум. Тўнғич фарзандимсан, айтганимга кўнарсан, деб умид қиламан: сени кўзим очиклигида турмушга берсам, дейман. Агар менга кулоқ солмайдиган бўлсанг, ичимда тўққиз ой тўлғаб, олти ой бешикда аллалаб катта қилганларимга, берган оқ сутимга рози эмасман...

Опам кимни назарда тутаётганини билганим учун гапини бўлмай эшитдим ва фарзандлик бурчимни бажардим... Йўлда, кўприкнинг устида Ҳасанлар йўлимизни тўсишди. Лекин мен онамнинг оқ сутини оқлаш учун ёшликдаги барча орзу-ҳавасларимдан воз кечиб, Ниятбойнинг уйига келинчак бўлиб тушдим. Турмуш қурганимизга ўн кун тўлмасданоқ, «опам қайталаб қолди», деган хабар келиб, Ниятбой икковимиз Қоратеренгга жўнадик... Отам билан Ниятбой дори қидириш билан овора, ўзим опамнинг бошида қимирламай ўтирдим. Ора-сирада сенинг опанг келса, мен озроқ мизғиб, дам олардим.

Чоршанба куни азонда опамнинг чехраси сал очилгандай бўлиб: «Қорним очқаб бораётир, қароғим», деди. Дарров гўжа қилиб бердим. Бир пиёла ичди-да, менга тикилиб туриб: — Қизим, ўлар чоғимда бахтингга зомин бўлдиммикан, деган хавотирдаман. Ниятбойдан кутган умидим пуч бўлиб чиқди, берган дориларидан сира наф кўрмадим, қайтага, кундан-кун мадордан қоляпман. Манави тўрт қават пар тўшак ҳам орқамга бигиздай ботиб бораётир. Эҳ, агар соғ бўлганимда борми, ҳаммасини улоқтириб, қора ерда ётсам-

да, мойдай ёқарди... Менга чинингни айт, чироғим, у дунёю бу дунё берган сутимга розиман, фақат рост гапир, қизим, бахтлимисан?

— Ҳа, опа, — дедим ичимда қон йиғлаб. Опам менинг қай тарзда жавоб қилганимдан аҳволимни сезди шекилли, рӯмолининг учини кўзига босиб:

— Мендан рози бўл, — дея шивирлади.

Мана, шундай қилиб, меҳрибон онажонимдан ҳам айрилиб қолдим. Отамни, укаларимни ўйласам, юрагим эзилади. Иложим қанча, энди уйим бошқа бўлгандан кейин...

Назар, турмушнинг аччиқ-чучугини эртароқ тотганим сабабли, сенга ҳам синфдош, ҳам дўст сифатида шуларни айтмоқчиман: Ўзганинг бахтини ўйлашдан аввал, ўз бахтинг тўғрисида вақтида қайғур. Ҳатто, ўйланиб ҳам ўтирмай, ҳаётда истиқболга олиб борадиган сўқмоқни учратдингми, ҳеч иккиланмай қадам ташлайвер. Оҳ, Назар! Бундай равон йўлга ҳеч ким сени қўлингдан етаклаб келмас экан! Уни фақат ўзинг жон куйдириб талашсанггина топаркансан... Бошқа нима ҳам дейман?..»

Назар ўн йил бирга ўқиб, Гулжондан бундай ақлли сўзлар чиқишини сира кутмаган эди. Эрга тегиши билан доно бўп кетганини қара, — дея гўлдиради у ўзича. — Балки онасининг ўлими унга бирдан ақл киритдимикин?

У дарсларга онда-сонда бир қатнаб, ўзининг аҳволига ўзи ҳам тушунмай, шу алфозда яна бир ойни амал-тақал ўтказди. Чуваккина эмасмиди, эндиликда ундан-да бешбаттар озиб кетди. Назарнинг қайғу-изтиробларини Гулжоннинг навбатдаги мактуби сал юмшатгандай бўлди. У аввалги хатга жавоб ёзиб, илк муҳаббат изтиробларини қиз билан баҳам кўрмаган, жиллақурса, унинг кўнглини кўтарайин ҳам демаган эди. Навбатдаги мактуб эса...

«Назар!

Менинг биринчи мактубим балки сенга етиб бормагандир, балки жавоб ёзишга қўлинг тегмаётгандир...

Ҳар ҳолда, бошимга тушган оғир мусибат — онамнинг вафот этганини эшитгандирсан... Бугун онамнинг хоти-расига маърака ўтказдик (вафотига қирқ кун тўлди). Тунда уйқум қочиб, сенга ушбу мактубни битяпман. «Онанг шундай-шундай бўпти, тақдир-да», деб ҳеч курса икки оғизгина ёзиб юборсанг нима қиларди? Мен сендан бу қадар тошбағирликни кутмагандим...

Ниятбой билан қурган ҳаётимиз тобора путурдан кетиб бормоқда. Мен илгарилари унинг фақат кўкнори ичишини билардим. Энди эса, аста-секин бошқа ҳунарлариниям кўрсатаётир. Папиросдан сўнг носвой отади, кўкнори ичиб бўлгач, наша чекади. Хуллас, кун бўйи овқатдан бош кўтармайди, мизгиган ёки уйқудан уйғонган вақтларидагина уйга келган касалларга қарайди...

Мен онамнинг сўнгги васиятига амал қилиб, шундай нотавон одамнинг хизматини қилиб юрибман. Сўз қайтарай десам, онамнинг арвоҳидан кўрқаман, устига-устак, яна сен ҳам ёдимга тушасан. Оҳ, Назар! Пешонам бунча шўр бўлмаса менинг... Хуллас, сенга яна хат ёзишга қарор қилдим.

Гоҳида ўзимдан-ўзим, сенинг орзу-ҳавасингга етиб, ўқишга кирганингга қувонаман, гоҳида куюнаман ҳам. Куйганимнинг сабаби — мен ҳам ўқишга боришим мумкин эди, докторликка ўқиб, онамни даволашни орзу қилгандим. О, Назар! Нимасини айтай, орзу-умидларнинг ҳам чегараси бўлар экан, барчаси бирдек рўёбга чиқавермаскан. Биз — ер юзида қимирлаб юрган инсонлар ҳамиша гойибдан қанот тилаб, учишга интиламиз, хаёлот кўмагида парвозлар қиламиз, аслида эса, оёғимиз ердан бир қарич кўтарилса, босартусаримизни билмай қоладиган шўрликлармиз... Менимча, ортиқча таассуротлар қулига айлангандан кўра, оддийгина ерда юрганга нима етсин...

Назар, менга хат ёз. Ҳеч тортинмасдан, Қорабойлидаги уйимга ёзавер. Мана, келин бўлганимга уч ойдан ошди, лекин бирон марта Ниятбойнинг қоғозга қараганини эслолмайман. Нашадан бошқа нарсага қўли тегмайдиам унинг...»

Назар хатни охиригача ўқиб чиққач, Гулжонга мактуб ёзишга киришди.

«Суюклим Гулжон!

Иккала мактубингни ҳам олдим, лекин хатига вақтида жавоб олмаган ошиқ ҳолини бир тасаввур қилсин деб, ушбу мактубни сенга кечикиброқ ёзаётirman. Аввало, турмуш қурганинг муносабати билан чин юракдан муборакбод этаман! Ҳаётда ўз бахтингни топганинга мен ҳам қувондим. Сора опанинг вафотини эшитиб, бутун вужудим ларзага келди. Кенг феълли, қалби пок аёл эди у. Иложимиз қанча, азизам?

Ўқишга кирганим учун мени бахтли ҳисоблаб, ўзингни эса қувончсиз қайғулар измига ташлаганинга ҳайронман. Ўқишга киришим мен учун сен ўйлаганчалик қувончли ҳодиса эмас, аксинча, овулни бемаврид тарк этиб, ўз бахтимни йўқотдим. Эндиликда, менга ҳаётнинг, ҳатто бутун дунёнинг қизиғи қолмагандек туюлмоқда. Шоир айтганидек:

Ошиб юрган тонг-да, бугун ҳам оғар,
Одамлар ҳовурли кўрпада ётар.
Бировнинг болиши ёр кўкси бўлса,
Бировнинг ёстиғи тош бўлиб ботар...

Гулжон! Мен баъзан узоқ-узоқларга, одамзоднинг қадами етмаган мамлакатларга бош олиб кетсаммикан, деб ўйлаб қоламан. Эртага қуёш чиқиши билан йўлга ҳозирлик кўраман. Тагин ким билади, Тошкентда ҳам «ишчи кучи керак», деган эълонлар ҳар қадамда учрайди. Балки, шу яқин-атрофда...

Лекин қаерда бўлсам ҳам, сени ҳеч қачон унутмайман. Суратингни ҳамиша ёнимда олиб юраман; энг бахтиёр ёки қайғули онларимда уни қўлга олиб, ўйга толаман, ғойибона дардлашаман... Хўп, кўришгунча хайр. Шошма, яхшиси — алвидо! Сени нечоғлик соғинмай, кўрсам барибир юрагим эзилади. Негаки, ўртадаги му-

ҳаббат хоҳиш-иродамиздан ташқарида, яъни иккови-
мизга ҳам боғлиқ бўлмаган ҳолда фожиали хотима-
ланган бўлса-да, барибир ўзимни сенинг олдинда гу-
ноҳкор деб ҳис этаман, Гулжон!..»

* * *

Зилзиладан кейин тошкентликлар табиий офатга қарши курашиб, шаҳарни қайта тиклашга бел боғла-
ган пайтлар эди. Кўплаб қурилиш ташкилотлари ишга
туширилиб, эски иморатлар ўрнига янги, кўпқаватли
бинолар қад кўтара бошлади. Мамлакатимизнинг тур-
ли шаҳар ва қишлоқларидан ёрдамга келган ҳашарчи-
лар сони тобора ошиб бораётган бўлса-да, ҳамон иш-
лайман, деган одамга юмуш топиларди. Олий ва ўрта
махсус билим юртлари талабалари кечқурун ўқиб, кун-
дузи ўз ихтиёрлари билан қурилишга ҳашарга чиқи-
шарди. Назар ўқиётган факультетнинг ҳам уч гуруҳи
кечки сменага ўтди. Бу кейинги вақтларда «ўқисамми
ёки ташласамми», деб иккиланиб юрган ёш йигитга
айни муддао эди. Талабалар ётоқхонаси ҳашарчиларга
берилгани сабабли, улар вақтинча қурилиш майдон-
ларига тикилган чодирларга кўчиб ўтишди.

Назар курсдошлари билан шаҳар марказидаги бу-
зилган иморатлардан бирида ишлаётганда, бригада раҳ-
бари папка қўлтиқлаган, ўрта ёшлардаги бир кишини
бошлаб келди. У автокорхонанинг директори экан.

— Йигитлар! — хитоб қилди у қўлидаги белкурак
ва ломларга суяниб, ўзига савол назари билан тики-
либ турган талабаларга қарата. — Ҳозирги аҳволни яхши
тушунасизлар. Шу сабабли кўп гапириб, сизларни иш-
дан қолдирмоқчи эмасман. Агар орангизда хоҳловчи-
лар бўлса, ҳайдовчилар тайёрлайдиган тўрт ойлик курс-
да ўқитамиз. Корхонамиз ўқиш давомида ойига етмиш
сўмдан стипендия тўлайди. Ҳужжат олишингиз билан
рулга ўтирасиз. Биздаги ҳайдовчилар ойига икки юз
эллик-уч юз сўмдан кам мояна олишмайди... Қани,
ким ҳайдовчи бўлмоқчи?

— Мен, — деди Назар қўл кўтариб, — бироқ сессия вақтида ишни нима қиламиз? Институтдан имтиҳон топширишга чақирса, сиз эса, ишдан жавоб бермасангиз?

Автокорхона директори атрофга ҳадиксираб аланглади-да:

— Иним, — деди, — кечки ўқишга сизларни вақтинча ўтказиб қўйишган. Агар кундузи ишлаб, кечқурун ўқийдиган талабаларга бериладиган имтиёзлардан фойдаланаман, десанг, ўқишингни биратўла кечкига айлантир. Биз сессия вақтида ҳам ойликни тўла сақлаган ҳолда таътил берамиз, бошқа пайтлари эса, қисқартирилган иш куни билан таъминлаймиз.

— Розиман, — деди Назар, — мен кечқурун ўқиб, сизларда ҳайдовчи бўп ишлайман.

— Баракалла! — деди директор қувонч билан, чеҳраси ёришиб. — Бу бошқа гап. Орангизда мана бу йигитга ўхшаган юрагида ўти борлар яна топиладими?

Йигитлардан яна иккитаси қўл кўтарди.

Автокорхона директори тагин ким бор дегандай, болаларга кўз югуртириб чиқди-да, сўнг чуқур хўрсиниб:

— Бизнинг автобаза Чуқурсойда жойлашган, эртага эрталаб тўппа-тўгри ўша ерга бораверинглар, сизларни ўзим кутиб оламан... — деди.

Назар тўрт ойлик курсни битираман дегунча ёзги сессия бошланиб, бирданига иккита имтиҳон ва учта синовдан қарз бўлиб қолди. Ўзи билан ихтиёрий равишда келган ўртоқларидан биттаси аллақачон ҳайдовчилик касбидан воз кечиб, қурилишга ўтиб кетган эди. Иккинчиси эса, соғлиғи ёмонлашгани сабабли кўч-кўронини орқалади-ю, бир йўла қишлоғига жўнаб қолди...

* * *

Ўттиз биринчи қурилиш бошқармасига тайинланган Назарнинг «ЗИЛ» машинаси Оқтепадаги тураржой қурилиш объектларидан бирига юборилган эди. Участ-

ка бошлиғи Фани Расуловга буюрилган ишни қулоқ қоқмай бажарадиган ва «қўй оғзидан чўп олмаган бу қорақалпоқ» тез орада жуда ёқиб қолди. Бир куни у Назардан ҳол-аҳволи, уй-ичи ва ўқишларини суриштирди. Фани кетма-кет савол ёғдирар экан, гўё унинг оқ оралай бошлаган сочлари билан қуюқ қора қошларидан нур ёғилиб турган қўй кўзларидан ёш йигитга нисбатан меҳр-шафқат ва оталарча ғамхўрлик балқиб тургандек туюларди. У Назарнинг жавобларидан унинг ёлғиз онаси ва синглисидан бошқа ҳеч кими йўқлигини, гарчи ёш йигитнинг характери ҳали ипакдай эшилиб, пўлатдек букилиши мумкин бўлса-да, анча қайсар эканини ҳам сизди. «Уни тарбиялаш керак, унинг бир сўзлиги, индамаслиги — келажакда ишончли одам бўлишидан далолат бериб турибди...»

— Назарга иш ўргатинглар, — деди у прорабларга.

Ўша кундан эътиборан, Назар қурилишнинг ҳамма объектларига гишт, тахта ва шунга ўхшаш энг керакли материалларни таший бошлади. Эрталаб прорабни кабинасига олиб, бошқарма омборига ёки гишт заводига боради, иш битгач, у ёқдан юк ортиб қайтади. Баъзи кунлари уч-тўрт рейсгача гишт ташийди. Усталар ҳам тахталарнинг аввалгига қараганда ортиб қолаётганига асосий сабабчи Назар бўлса керак, деб ҳайдовчига алоҳида ҳурмат кўрсата бошлашди. Ишчилар юкни тушираётган ёки ортаётган маҳалда, унинг машинадан дарслик китобини олиб ўқиётганини кўрган бошқа талабаларнинг гаши келарди. Чунки Назар ҳам ўзларига ўхшаган ўқувчи бўлса-да, жамоада бунчалар ҳурмат-эътибор қозонганига баъзилар танглайларини тақиллатиб, ҳавас қилса, баъзи бировларнинг ичида ҳасади келарди.

Бир куни Назар кутилмаганда овулдан совуқ хабар эшитди. Тошкентга укасини ўқишга олиб келган Ҳасан меҳмонхонага жойлашолмагани сабабли Назарнинг ётоқхонасини топиб, беш-ўн кун шу ерда туришини айтганда, дастлаб унинг жини қўзиган эди. «Бу қачондан бери бунчалик хушфеъл бўлиб қолди?» — ўйлади у ичида, Ҳасанга бошдан-оёқ разм соларкан.

Ҳасан «совуқ хабар»ни эрталаб айтди.

Назарнинг онаси Осиё Қодир лампамойга бошини чатибди!

...У дўстига сир бой бермасликка ҳаракат қилиб, ўзини нечоғли қувноқ кўрсатишга уринмасин, ичи тутаб бормоқда эди. Назар онасининг айни ўйнаб-куладиган ёшида тул қолиб, бошига бевақт кулфат тушганини сезмайдиган даражада ёш бола эмас. Лекин, шу билан бирга, отасининг кўзи тириклигида бевафолик қилган онасини сира кечиролмасди. У азалдан камгап эмасми, хунук хабарни эшитгандан кейин одамларга мутлақо аралашмай қўйди. Ишда ҳам одамларнинг ўзаро қочирим гаплари ёки ҳазил-хузуллари гўё уни масхаралаш учун атай қилинаётгандек туюла бошлади. Назар ич-ичидан эзилиб, гоҳ ўзини ёруғ дунёга келтирган онасини лаънатлар, гоҳида эса оламда етимлар бўлмаслиги учун жон куйдирадиган аёл қалбини оқлашга уринарди. Ана шундай изтироблар қийноғида кунлар кетидан кунлар имиллаб ўтаверди. Ҳасаннинг укасига ёнидан жой бериб, унинг ўзини эса машинасида аэропортгача кузатиб қўйди.

Эрталаб ишга келганда прораб:

— Назар, сизни Фани ака базада кутаяпти. Ҳозир телефонда гаплашдим, — деди. Назар машинасини орқага бурди-ю, айтилган жойга ҳайдади.

Фани Расулов база дарвозаси олдида бетоқат бўлиб кутиб турган экан, Назарнинг олдига пешвоз чиқиб, елкасига бир-икки қоқди-да:

— Болам, бугун икковимиз узоқ рейсга жўнайдиган бўлдик, машинанг прицеп торга оладими? — деб сўради.

— Тортади.

— Унда, прицеп юки билан менинг ихтиёримда, тайёр. Сен машинангни тўққизинчи омборга ҳайда, фанер ортиб беришади. Мана, юк хати...

Назар қоғозни олди-да, бир соат ичида машинасини тўлдириб, фанер юкланган прицепни ҳам шатакка олиб тортиб чиқди.

Кабинага ирғиб минган Ғани ака тилининг тагига бир чимдим носвой ташлаб, анчагача оғиз очмай ўтирди. Оқтепага етар-етмас носвойни туфлаб:

— Ўғлим, Чилонзорнинг усти билан тўғри Самарқанд дарвозага ҳайда, Сирдарёга боришимиз керак, — деб қолди.

— Ие, Ғани ака, ҳали у ёқдаям объектимиз борми? — деб сўради Назар ажабланиб.

— Бурун бўлмаса, энди бўлади, гап бор, — деди Ғани хунук илжайиб.

Улар шаҳардан чиққунча бошқа гаплашишмади. Машина Сирдарёнинг катта йўлига тушгандан кейингина Ғани енгил нафас олиб, қўли билан «тўхта», дегандай ишора қилди. Назар йўлнинг четига чиқиб, юки унчалик оғир бўлмаган «ЗИЛ»нинг тормозини босди.

— Болам, Сирдарёга етганда манави юкни бир уйга туширамиз. Йўлланмангни менга бер-чи, мабодо тўхта-тиб сўраб қолишса, мана бу ҳужжатларни кўшиб кўрсатасан, тушундингми? — деди Ғани Назарнинг қўлидан қоғозни олиб. — Мана, кўз олдинда сени бугун ўн икки соат ишлади, деб ёзиб бераман. Агар, юкларни омон-эсон жойлаштириб қайтсак, яна уч юз сўм оласан! Қалай, ўғлим, маъқулми?

Назар индамади, Ғани унинг юзидан рози ёки норози эканини билолмай, яна хушмуомалалик билан сўзида давом этди:

— Энди, иним, боламдек бўп қолганинг учун сенга ишонаман. Бўлмаса, қурилишда биргина сенинг автобазангдан бошқа қанча мошин бор, қайсисига айтсам ҳам, олдимга «лаббай» деб чиқади. Сени азбаройи ўзимга яқин олганим учун биринчи марта ўзим йўл кўрсатиб келаётганим. Бундан кейин ора-чорада шу йўл билан Сирдарёга юк обориб турасан. Ҳар рейсинг уч юз сўмдан, гапимга энди тушунгандирсан, болам? Агар машинанг дидингга ўтирмай қолса, ўзим Тошматга айтиб, янгисидан олиб бераман... Қараб турибсанки, бир йил ўтар-ўтмас ҳамма эгилиб салом берадиган бинойи-

дек йигит бўласан. Насиб бўлса, сенга Тошкентдан ўзим мана бундай (у бош бармоғини кўрсатди) қиз ҳам топиб бераман. Сўнг уй, енгил машина дейсанми, ризқ-насибанг бўлса, ҳаммасини муҳайё қиламан. Ана шунда онанг билан синглингни бемалол кўчириб опкелсанг ҳам бўлаверади... Қани, келишдик-а, энди ҳайда, ўғлим, — деди Фани меҳрибонлик билан, Назарнинг елкасига аста туртиб...

Авваллари Назар «пулнинг ҳавоси бўлади», деган гапга унча ишонмасди, ҳозир эса машинасини гаражга қўйди-ю, оёғини қўлига олганча ташқарига отилди. Одатдагидек, баъзида уч тийин сарфлашга қийналадиган трамвайга ўтирмай, такси тутди. Талабалар шаҳарчасига етай деганда Фани аканинг, «кечқурун машинангни гаражга қўйиб, бизникига кел», деган гапи ёдига тушди-ю, ҳайдовчини ҳайрон қолдириб, орқага — «Ғалаба» боғига қайтишни илтимос қилди.

Назар боя йўл-йўлакай Фани акани ўзи ташлаб ўтган уй рўпарасига келганда таксини тўхтатди. Пачкаси бузилмаган уч сўмликнинг боғламини йиртиб, иккита учталиқни ҳайдовчига узатди-ю, машинадан чаққон тушди. У Фани аканикига биринчи марта совға-саломсиз борсам уят бўлар, деган ўйда муюлишдаги озиқ-овқат дўконидан икки кило қимматбаҳо шоколад харид қилди. Эшикнинг кесақисига ўрнатилган қўнғироқ тугмачасини босгач, орадан кўп ўтмай ичкаридан чиройли, кўринишидан ўн беш ёки ўн олти ёшларга қадам қўйган дўмбоққина қиз чиқди.

— Фани ака уйдами?

— Ҳа, дадам уйдалар, сизни анчадан бери кутводдилар, — деди қиз ичкарига мулозамат қилиб.

У қисиниб-қимтиниб ичкарига кирди. Фани билан хотинининг уни қаерга ўтказишни билмай, кенг уйда елиб-югуришларини кўргач, бешбаттар ноқулай аҳволга тушди. Айниқса, дастурхон устида уй эгасининг «олинг-олинг, манави иссиқ нондан олинг, қанддан тишлаб олинг», деган пайдар-пай мулозаматларидан

боши айланиб кетди. «Мунча қистамаса...» — хаёлидан ўтказди у.

— Ҳали ўзингга айтган қорақалпоқ боламиз шу, — деди Фани ака Назарни хотинига таништираркан, — жуда зўр йигит-да ўзиям. Худди сизга ўхшаган онаси бор экан. Ўзи кечқурун политехда ўқийди, кундузи машина ҳайдайди. Қани, меҳмон, чой совимасин.

«Қизига жуда ўхшаб кетар экан», деди ўзича Назар, кайвонилик қилаётган аёлни кузатаркан. Улар бир чойнакни бўшатмасданоқ, дастурхонга каттакон гулли лаганда палов тортилди.

— Сизни кеп қоладими деб, гуручини ўзим дамлаганман, қани, болам, бошланг, — деди аёл лаганни Назарга яқинроқ суриб, — меҳмонга ёқадими-ёқмайдими деб, кишмиш билан саримсоқ пиёздан озгина солдим, саримсоқ бўлмаса Фани акангиз паловга қўл урмайди.

— Бўлди, бўлди, онаси, — деди Фани гап ўзига тега бошлаганини хушламай, — Қорақалпоғистон билан Хоразм томонларда олинг деб бир марта айтдингми, бўлди. Улар бизнинг тошкентликларга ўхшаб ўн марта «олинг-олинг» демасанг ҳам паққос тушираве ради. Шундайми, Назар?

Назар бош ирғаб қўйди.

— Онаси, мақтаган ошингизнинг томогимиздан дурустроқ ўтмаётганини сезаяпгандирсиз? Коньякдан бўлса, опкелинг, қиттай-қиттай отайлик, — деди Фани лагандан бош кўтариб. Бу пайтда ошдан кафтини тўлдириб ошаётган Назарнинг олди ўрадай очилиб қолганди.

— Болам, бугунги ўтиришимиз учун манавидан озгина отмасак бўлмайди, — деди уй эгаси хотини келтирган коньякнинг у ёқ-бу ёғини айлантириб, тиқинини чиқарар экан. Сўнг нимадир эсига тушгандек, яна хотинини чақирди: — Бону, ҳо Бону!

«Янганинг оти Бону экан, қизининг оти-чи?» — хаёлидан ўтказди Назар.

— Лаббай, дадаси, — дея зумда ҳозир бўлди Бону.

— Бу, коньякни қуруқ палов билан ичганни қаерда кўргансиз? Шкалад-пкалад опкемайсизми?

— Ҳозир, ҳозир, дадаси, — деди Бону ўнғайсизланиб, — ўзимам ҳозиргина шуни ўйлаб турувдим, сиз чақирмаганингизда аллақачон опкеб кўярдим.

«Қандай сипо, нечоғли маданиятли бу тошкентлик аёллар, — дея кўнглидан ўтказди Назар. — Ҳозир бизнинг овул хотинлари бўлганда эди, эшиқдан иккита пиёзни иргитиб, ма, ўзинг арчиб оларсан, деб кетарди».

— Болам, бугун жуда яхши хизмат қилдинг, — деди Фани ака қадаҳларга коньякдан тўлдириб қуяркан, биттасини Назарга узатиб. — Агар ҳар кунги топишимиз шундай бўлаверса, худонинг ўзи насибамизга насиба кўша берса, энг ёмон кунимиз ҳам худди бугунгидек ўтаверар... Қани, ол, болам...

Назар илгарилари арақ билан винодан оз-моз татиб кўрган эди, ҳозир у коньякни қандай ичишни билмай бирпас иккиланиб турди-да, соддалигини сездирмаслик учун кўзини чирт юмди-ю, қултиллашиб бирдан кўтариб юборди... Ҳайтовур, бу араққа ўхшаб унча аччиқ эмас, винодай тахир ҳам эмас экан...

— Дарров жуфтлаштирайлик, ўғлим, — деди Фани ака шоколаддан ушатиб огзига соларкан, бир бўлагини Назарга ҳам узатиб. Иккинчи қадаҳдан кейин уларнинг суҳбатлари янада қовушиб, хотиржам овқатланишда давом этишди.

...Назар Фани Расуловнинг уйидан чиққанида ўзини анча енгил ва бахтиёр ҳис этиб, аллақандай куйни хиргойи қилганча шахдам одимлаб кетди. Кечқурун ўқишга бориши кераклиги ҳам аллақачон ёдидан кўтарилиб, бундан бир лаҳзагина олдинги вақтичоғликни яна давом эттиргиси келди... Қай кўз билан кўрсинки, бир пайт, рўпарасида ярим оқшомгача ўйин-кулги авжига минадиган «Фалаба» боғининг каттакон дарвозаси ланг очиқ турарди...

...У томоғи қақраб-қуруқшаб, аьзойи баданига ўт кетгандай куйиб бораётганидан тонготарда уйғониб кетди. Кўзларини зўрға очди-ю, атрофига шоша-пиша разм солди. Қараса, шифтига тилларанг биллур қандил осилган хонадаги каттакон диван-каравотда, ярим-яланғоч ҳолда ётибди. Ёнидаги оппоқ пар ёстикда аллакимнинг қоп-қора сочлари паришон ёйилиб, ундан таралаётган атирнинг хуш бўйи димоғини ёқимли қитиқламоқда эди... Аммо, боши зил-замбилдай. «Мен қаерга келиб қолдим?» — дея ўйлади у, кечаги кунни хотирлашга уринаркан. Лекин боши қаттиқ зирқираб оғриётганиданми ёки хотираси элакдай илма-тешик, дабдаласи чиқиб кетганиданми, ишқилиб, ҳеч нимани эслолмади. Ўрнидан турмоқчи бўлиб жойидан сал кўзғалган эди, ҳалиги сочнинг эгаси ҳам хиёл инқиллагандай туюлди. Ҳозир ер ёрилса, Назар кириб кетишга тайёр эди. У юрак ютиб ёнига қарашга ботинолмай, чанқоғини ҳам унутиб, қилт этмай ёта берди. Ўзидан-ўзи ваҳима босиб, бегона сочлардан таралаётган атир ҳидига бўғилган кўйи кўзларини чирт юмиб олди. Бироқ, бу ҳолат узоқ давом этмади: унинг пинжигга тикилиб ётган аёл уйғонди-ю, ёнига ағдарилиб, Назарни оҳиста кучоқлади. У қўрқа-писа кўзини очган эди, қорачадан келган, кўҳликкина бир жувон ўзига тикилиб турганига кўзи тушди:

— Кимсан? — сўради Назар узоқ давом этган жимликдан сўнг.

— Ўзинг кимсан? — хумор кўзларини сузиб, ёқимли кулимсиради аёл.

— Мен Назарман...

— Мен эса Лола...

Лола йигитнинг яна савол беришини истамагандек, унинг лабига лабини босди... Назар умрида илк марта йигитлик нашъасини суриб, тонг отгунча қизнинг кучогида роҳатланиб ётди... Эҳтирослари сал босилгач, деразадан хонага тўкилиб турган қуёш нурлари унинг

ишга бориши кераклигини ёдига солди. Ўрнидан ирғиб туриб кийина бошлаганда, каттакон гулдор патнисда нонушта кўтариб, хонага Лола кириб келди.

— Қаёққа шошилаяпсан? — сўради у қўлидагини столга қўяркан.

— Ишга боришим керак эди... — деди Назар, — кутишаётган чиқар... Жуда уят бўлди-да.

— Бир пиёлагина чой ичиб ол! — Лола пиёлага чой қуйди.

— Менга чой эмас, бир коса муздек сув берсанг, яхши бўларди, — деди Назар томоғи қақраб.

— Мен сенга деб, атай «Тошкент суви» опкелувдим...

Назар минерал сувни шишаси билан бир кўтаришда бўшатди-да, қўлини шимининг чўнтагига тикиб, дастрўмолини қидирди, пайпаслаб кўрди... иккала чўнтаги ҳам бўм-бўш эди...

— Лола! — деб қичқирди у, ранги қув ўчиб. — Нима қилганинг бу?

— Ҳа, нима бўпти?

— Ма, сенга «нима бўпти?» — аччиқ устида жувоннинг кулоқ-чаккасига солиб юборди. Лола қўллари юзига босган кўйи полга чўнқайиб ўтириб қолди.

— Чўнтагимдаги пуллар қани? Кеча уч юз сўмим бор эди! — қичқирди у ер тепиниб.

Лола йиғламсиради:

— Чўнтакларингни титкилаганим йўқ... Менга сенинг пулинг керак эмас.

— Мен сенга «керак эмас»ни кўрсатиб қўяман! — Назар аламига чидаёлмай Лолани баттар тепкилай кетди. Жувон овоз чиқармай йиғлаб, ўзини каравотга ташлади. Назар стол ёнидаги ўриндиққа беҳол чўкиб, манглайини ушлаган кўйи хаёлга ботди. Ҳеч қурса, Чукурсойга троллейбусда кетишга сариқ чақаям қолдирмабди-я, ноинсоф! У бурунлари катта шаҳарлардаги кисавурлар тўғрисида ҳар хил гаплар эшитган эди. «Энди ўзим ҳам шуларнинг тузоғига тушиб қолганга ўхшайман. Манави жувон ҳам ўшаларнинг одами бўлмасин та-

гин?» — деган ўйга ҳам борди. Бош оғриғи сал босилгач, дастлаб эсига Ғани Расулов тушди: уникида овқатлангани, бирга коньяк ичганлари, сўнг паркка боргани, пивохоладаги аллақандай нотаниш одамларнинг ғалаювурларини хотирлади. Улар кетгач, бошқа бир гуруҳ келгани, яна кимлар биландир гаплашгани, охири, қаерда экани номаълум, теракками, деворгами суяниб турганида милиционернинг: «Уйингга кета оласанми, йигитча?» дегани ўзини сал ҳушига келтиргандай эди. Сўнг, «кетаман, ўзим кетаман!» деб, гандираклаб учтўрт қадам ташлагани, ўша заҳоти йўл четидаги майсалар устига гурсиллаб қулагани кўз олдига келди...

... Лола анҳор бўйидаги лимонад заводида ишларди. У кечки сменадан қайтаётиб парк рўпарасида, ўтлар устида чўзилиб ётган қора нарсага кўзи тушди-ю, қўрқиб кетди. Бир хаёли, йўлнинг нариги бетига ўтмоқчи ҳам бўлди, лекин шу кўчада онда-сонда учраб турадиган маст-аластлардан биттаси бўлса керак, деган ўй ўзига тасалли бериб, яна йўлида давом этди. Қорага яқинлашгач, унга тикилиброқ қаради, уст-боши туппа-тузук, саҳт-сумбати келишгангина йигитнинг юзига хира ёруғ тушиб, мийиғида кулимсираганча ухлаб ётибди... Лоланинг юраги ўйнади, бирпас нима қилишини билмай ўйланиб қолди. «Бу бечора эрталабгача совуқда ўпкасини шамоллатиб қўяди-ку», деб унинг ҳолига ачинди. Шу билан бирга, қалбида дунёдаги ҳамма аёлларга хос меҳрибонлик ҳисси уйгонди-ю, лекин барибир, бунақаларга сал ширинроқ гапирсанг, дарҳол ёпишиб олишини билганидан, «менга нима», деб олди-орқасига қарамай жуфтакни ростламоқчи ҳам бўлди. Лекин шу топда мийиғида кулимсираб, дунёдан беҳабар ётган ёш йигитчага негадир меҳри товланиб, унга гамхўрлик қилгиси келди. У йигитга яқин борди-да, бир амаллаб қўлтиғидан кўтариб турғизди. Сўнг, йигит ҳам худди шуни кутиб тургандек, ломим демай, жувонга суянганча пойинтар-сойинтар одим ташлаб, иккаласи тиргаклашиб йўлга тушдилар...

Катта кучани кечиб ўтаётганларида тунги навбатчи машиналардан бири шундоқ ёнгиналарида «ғийқ» этиб тўхтади-да, кабинадан бошини чиқарган милиционер:

— Бу йигит кимингиз бўлади? — деб сўради.

— Опамнинг ўғли... жияним, — деди Лола, — ҳеч бунақа одати йўқ эди, ўртоқлари қўярда-қўймай ичирганми дейман...

— Уйларингиз шу яқин орадами? — сўради тунги навбатчи.

— Яқингинада. Раҳмат, ўзимиз етволамиз...

Лола бир хонали уйда ёлғиз ўзи яшарди. Эри билан ажрашганига тўрт йил бўлиб, тўрт яшар қизчасини Чимкентга — ота-онасининг қарамоғига ташлаб келган, шундан бери лимонад заводида ишларди. У эри борлигида ҳам тузукроқ ҳузур-ҳаловат кўриб, келинчаклик лаззатини тотмади: куёв бўлмиш йигит кунузукун чойхонадан боши чиқмайдиган дарди-бедаво эди. Маҳалладаги беданавозларга қўшилиб, ойлаб аллақаяқларда санғиб юрарди. Охири, ўзига тузалмайдиган бир касал орттириб олди. Шўрлик ўзини на докторга ва на табибга қаратмасдан, хотинидан қайта-қайта кечирим сўраб, у дунёга кетворди... Лола куёвига, куёв бўлиб бирор каромат кўрсатмаган нашавандга икки йилча аза тутиб юрди. Сўнг, ёш умри ғам-андуҳлар билан беҳуда ўтиб бораётганини сезди-ю, ўзидан-ўзи хўрлиги келиб, икки ўт орасида қолди.

У сменали ишда ишлаётгани учун, кўпинча хушчақчақ давраларга боришга вақти бўлмасди. Ишхонасида эса, деярли бутун жамоа хотин-қизлардан иборат. Тунда кўчадан топиб келган йигитнинг ҳолига ачиниш ҳисси аста-секин ўзгариб, қалбида эркак кишига яқинлашиш, суйиб-эркалаш туйғуси пайдо бўлди. Лола йўл-йўлакай, бу оқшом ёшгина вужуднинг кучоғида типирчилаб ётишини кўз олдига келтирар экан, аллақандай ҳисдан меҳри ийиб, баданлари жимирлашиб кетди. Шунинг учун уйга келган заҳоти уни каравотга ётқизди-ю, уйғонса кетиб

қолмасин, деган хавотирда анча вақтгача юзига унсиз тикилиб ўтирди. Шундан кейингина маст уйқудаги йигитнинг устки кийимларини авайлаб ечиб, ёнига ўзи ҳам кириб олди... Лекин йигит ҳадеганда уйғонавермади. Охири, ишлаб чарчаган эмасми, ўзининг ҳам силла-мадори қуриб, ёстиққа бош қўйиши билан кўзи илинди... Мана энди, тонг-азондаги мастона қучоқлашишлару тотли бўсаларнинг ҳовури босилмай туриб, Назарнинг дабдурустдан тўхмат қилгани Лолага оғир ботди. Шундай бўлса-да, йигитдан эшитган эркакларга хос кўпол сўзлару еган калтаги жувонга мойдай ёқмоқда эди.

— Майли, ур! Майли, ўлдир, лекин менга тўхмат қилма! — дея қичқирди Лола каравотни муштлаб. — Менга ҳеч кимнинг мол-дунёси керак эмас, бутун умримда энг бахтиёр кечани ўтказдим. Сен туфайли бугун бахтиёр бўлдим, раҳмат сенга, Назар! Ўзингдан бошқа ҳеч нарсага қўл урмадим, Назар! Менга фақат ўзинг керак эдинг, жоним! Агар сенга пул керак бўлса, анави тортмани оч, омонат дафтарчада ойлигимдан оз-оздан йиғиб юрган икки минг сўмча пулим бор, хоҳлаганингча олавер. Мен мунча пулни бошимга ёстиқ қиламанми?..

Назар ёнидаги чоғроққина буфетнинг тортмасини очиб, омонат дафтарчага кўзи тушди-ю, яна индамай ёпиб қўйди.

— Эндиги ойликкача... еб-ичиб туришгаям пулим қолмади... — деди Назар, ўз қилигидан ўзи уялгандай бошини эгиб.

— Пастдаги тортмада, ҳали кассага қўйишга улгурмаган саксон сўмча пулим бор, шундан олақол.. — деди Лола, бурнини тортиб.

Назар жувон айтган жойдан иккита ўнталикни олди-да, каравотда мук тушганча ётган Лоланинг устига энгашиб, елкасига қўлини оҳиста қўйди:

— Ойлик олсам, опкеб бераман, раҳмат... — деб даҳлизга чиқди. У ўзининг ялтиратиб мойланган туфлисини ўзи таниёлмай, у ёқ-бу ёғини айлантириб кўздан кечираётганда орқасидан Лола келди.

— Назар, керак бўлсанг, сени қаердан топаман?

— Чуқурсойдаги автобазада ишлайман. Мени қидириб овора бўлма, ўзим келиб, қарзимни узиб кетаман... — Назар эшикни қарсиллатиб ёпди-да, ортига бурилмасдан зинадан тушиб кетди...

ЎН БИРИНЧИ БОБ

Назар Сирдарёдаги манзилга сўнгги бир ой бадалида яна тўрт марта қатнади. Ҳамёни жарақ-журуқ пулга тўлиб, нимага сарфлашиниям билмай, бир неча кун боши қотиб юрди-ю, охири ёзлик кийим олишга қарор қилди. Машинасини дуч келган кийим-кечак дўкони олдида тўхтатиб, бир жуфт шим, учта кўйлак ва ўнтача пайпоқ сотиб олди. Почтанинг рўпарасидан елиб ўтиб бораётганда ногаҳон эсига овули тушиб, тезликни пасайтирди, сўнг ўйлаб туриб, бирдан яна газни босди. Пулнинг қолган қисмини онасига юбориш ниятида почтага кирмоқчи эди, лекин Қодир лампамоё кўз олдида келди-ю, тезда бу фикридан қайтди...

«Ёзги имтиҳонлар ҳам яқинлашиб қолди, энди таътил олишим керак, — ўйлай бошлади у, йўлдан кўз узмай. — Ҳали қишки сессиядан қолган қарзларим ҳам бор... Айтганча, қарз, қарз... Лоладан олган йигирма сўм эсимдан чиқиб кетай дебди-я!»

Назар машинани Хадрадаги айланма йўлдан орқага буриб, ана-мана дегунча «Фалаба» паркига етиб борди... Бироқ, кўп ўтмай, тарвузи қўлтиғидан тушиб, шалпайиб қолди. У ҳарчанд уринмасин, Лоланинг уйини тополмади... «Ахир ўшанда уйдан чиқаётиб, атрофни синчиклаб кузатсам бўларди-ку?..»

— Опоқи, шу атрофда Лола деган аёлнинг уйини билмайсизми? — деб сўради у таваккал қилиб, тўққиз қаватли уйнинг олдида неварасини опичлаб ўтирган кампирдан.

— Қайси домда туради, квартири неччи?

— Адресини билмайман-да...

— Фамилияси?
— Эсимда йўқ.
— Қаерда ишлайди ўзи?
— Опоқи, бундан анча илгари бир келган эдим, менимча, иккинчи ё учинчи қаватда турса керак...
— У киши киминг бўлади?
— Узоқ қариндошим...
— Қариндошдан тез-тез хабар олиб туриш керак, ўғлим... Ана шунда адашмайсан... Бу атрофда Лола деганинг қирғизнинг кучугидай ачиб ётибди. Сенга ростини айтсам, шу домнинг ўзида бешта Лолахон бор. Исм-фамилиясини, қаерда туриб, қаерда ишлашини аниқ билмайдиган бўлсанг, топишинг қийин-ов, ўғлим.

Ўзининг паришонхотирлигидан қаттиқ ўкинган Назар, мабодо тасодифан кўча-кўйда учратиб қолмаса, энди Лоладан бутунлай кўнгил узди. У рулни Оқтепа томонга бурди.

— Ие, Назаржон, бели синмаган элликталикка ўхшаб, жа кўринмай кетдингиз-ку? — деб уни қарши олди Фани ака, эшиги рўпарасида тўхтаган машинага ўзи яқинлашиб. У йигитнинг қўлтиғидан олиб, кабинадан тушишга кўмаклашган бўлди-да, сўнг бир четга бошлаб:

— Иним, бугун яна бир клиент топилиб қолди. Ҳозир, ўзинг биласан-ку, ўша ердан аллақачон исписайт бўлган лой қорийдиган машинани насос-пасоси билан машинангга юклатиб бераман. Узоқ эмас, Янгийўлга гизиллатиб обориб ташлайсан. Мана, кира пулиниям ташлаб кетди, икки юз сўм... — деди.

— Фани ака, мен ишга берилиб, Тошкентга нега келганимниям унута бошладим, ўқишим қолиб кетяпти...

— Ўқишдан ғам ема, ўзим бир иложини қиламан. Қани, иним, машинангни кранга қараб ҳайда, бўлақол...

Назар Фани ака берган пулни чўнтагига солди-да, рулга ўтирди. Юкни ортиб бўлгач, Фани ака ёши ўттиз ёшлар чамаси, мўйловли, кўзлари бақрайган бир йигитни бошлаб келди.

— Назаржон, манави Фуломжон укамиз сизга йўл кўрсатади, омин! — деди у юзига фотиҳа тортиб.

Улар шаҳардан катта йўлга чиққанларидан кейин бир-бирига қарашиб, сўзлашгиси келди-ю, лекин икковиям гапни нимадан бошлашни билмай, атрофни томоша қилган бўлиб, индамай кетаверишди. Охири, Назарнинг сабри чидамади.

— Юкни қаерга туширамиз? — деб сўради у.

— «Янгикент» колхозига. Бизнинг раис бобомиз техника деса, ўзини томдан ташлайдиганлардан. У киши Тошкентга тез-тез келиб туради. Бир келганда, Ғани акадан колхоз қурилиш бригадасининг ишини енгиллаштирадиган йўлни сўраган экан, у киши анави, кузовдаги матоҳни кўрсатибди. Шунини исписайт қилса бўлади, деган экан, раис колхоз ҳисобидан икки минг сўм бериб, мени шунга юборди. Бир ҳафтадан бери Ғани аканинг кетидан, отанг яхши, онанг яхши, деб юравериб, бугун зўрға қўлга туширдим.

— Ўзингиз ким бўп ишлайсиз?

— Колхозда прорабман...

— Унда бу лой қорғич сизга кўп ёрдам беради: бир ўзи юз кишининг ишини бажаради, — деди Назар кулимсираб.

— Э, ошна, — деди Фулом бошини сарак-сарак қилиб, — сиз бу гапни қурилишда сочи оқарган мендай одамга айтманг. Бу матоҳни бир кўришдаёқ ланатгаям ярамаслигини билганман, лекин раис бобо хафа бўлмасин деб, индамадим. Уни ишлатаман дегунча, мана бу сочлар битта қолмай оқариб кетмаса деб кўрқаман, — деб у бошидан қалпоғини олиб, қопқора сочларини кўрсатди.

— Унда нега биратўла янгисини олмадингиз?

— Бе, янгисини топиб бўларканми? Бир колхоздаги бор техникани: автокран дейсизми, подъёмник дейсизми, ҳаммасини шундай йўл билан ё сотиб ёки тракторга алмаштириб олганмиз... Айтмоқчи, колхозга боргандан кейин бу сабилни тушириш ҳам бир ма-

шаққат. Автокраннинг ҳайдовчисини уйдан олиб ўтмасак бўлмайди, шундоққина йўлнинг устида...

Янгийўлга кираверишда уларни ДАН инспектори тўхтатди.

— Қани, ҳужжатларингни менга бер, ўзинг кабинадан тушма, — деб Фулом қоғозларни олди-да, инспекторга қараб юрди. Улар аввалдан таниш шекилли, кулимсираб саломлашди. Сўнг, Фулом инспекторни гирдикапалак бўлиб айланганча алланималарни тушунтираркан, машина яқинига келди-да, кузовни кўрсатди. Инспектор машинанинг у ёқ-бу ёғини узоқ, эринмай кўздан кечира бошлагач, Назарнинг тоқати тоқ бўлиб, кабинадан пастга тушди-да, уларга яқинлашди. Фулом ҳамон куйиб-пишиб, тўхтамай сўзламоқда эди:

— Мени танийсан-ку, раиснинг топшириғи билан опкеляпман. Тошкент қурилиш трести колхозимизни оталиққа олган, биз уларга мева-чева, полиз экинлари етказиб берсак, улар бизни манавинга ўхшаш техникалар билан таъминлаб туради.

— Тушунсанг-чи, ахир! Мени сен айтган «оталиқ» эмас, мана бу машинанинг соат олти яримда гаражда туриши шарт эканлиги қизиқтиради. Яна, унинг соат саккиз яримда шаҳардан ташқарида нима қилиб юриши қизиқтиради! Ҳайдовчининг йўлланмасида эса на соат, на маршрут кўрсатилган!... Демак, ҳайдовчининг правасини олишга тўғри келади!

— Бу нима деганингиз, ака? Озиб-ёзиб бир келган меҳмонни сийламасак, ўзбекчилик қаёққа кетади? Ўзингиз биласиз-ку одатини, бу гаплар қулоғига етса борми, раис бобо хафа бўлади-я... Э, каллам қурсин! — деди у пешонасига «шап» етказиб уриб. — Айтганча, раис сизларга атаб манавини... — Фулом гапира туриб, инспекторнинг чўнтагига бир нимани ташлади-да, ўша заҳоти Назарга қараб бақирди:

— Ҳей бола, бор, жойингга бориб ўтир! Сен ручкани айлантиришни билсанг-чи, оёқ остида ўралашавермай!

Назар ортига ғирра қайрилиб, нари кетди. Орадан бир дақиқа ўтгач, у кабинани энди очмоқчи бўлаётган эди, нариги эшикдан Ғуломнинг боши кўринди.

— Ма, Назаржон, ҳужжатларинг жой-жойида, ҳеч доғ туширмай қайтариб олдим. Ишқилиб, раис бобомиз мингга кирсин-да, отини атасанг бўлди, истаган жойингдан кесади... Бояги мишиқи яқингинада бизнинг колхозда, менинг қўл остимда трактор ҳайдарди. Ишни ёлчитавермагандан кейин, «борингдан йўғинг», деб бўшатиб юборгандим. Ана энди, ДАНга ўтиб олиб, колхоз машинасини кўрдими, тамом, жини тутади-қолади бу мишиқининг. Ҳали борайлик-чи, раисга айтиб, тагига сув қуйдирмасам бўлмайдиганга ўхшайди...

— Қишлоғингизнинг боласи бўлгандан кейин шундай пайтларда сал қайишса ўлармиди, — деди Назар, машинани икки тарафига қатор қилиб тут экилган тор кўчага бураркан.

— Шуюм қишлоқдошми? Ҳе... бундай қишлоқдошнинг кўзига чўп қадалсин! Сен ҳали уни айтаяпсан, бизни колхозни билмаган одам борми?.. Ҳалиги, Фанимиди, унинг хотиниям биззи қишлоқдан. Қишлоқни-ку қўя турайлик, агар унинг лоақал ўз қучоғидаги хотинига заррача меҳри бўлганидами, сариқ чақага арзимайдиган кузовдаги манави матоҳни икки мингга пуллармиди? Бу ҳам камлик қилгандай, ҳайдовчини кўндириш қийин деб, бояги уч юз сўмни қоқиб олди... Ҳа, майли. Сенинг ишингам зўр-да, Назаржон, одамларнинг икки ой ишлаганини тўрт-беш соатда топасан.

— Фани ака менга икки юз сўм берди, холос, — деди Назар.

— Ана, айтмадимми, ҳозир одамларнинг виждони пул билан ўлчаниб кетган, кимнинг пули кўп бўлса, обрў ўшаники, шунинг сўзи сўз... Фани акани турқитароватидан бировга хиёнат қилади, деб айтиш қийин... Бундай қарасанг, қўй огзидан чўп олмайдиган, туппа-тузук одам. Лекин, сал кўзинг шамғалат бўлдимми, шайтонгаям ҳай бермайди...

Назар анча йўлгача миқ этиб оғиз очмади. Фақат, тепасига «Янгикент» деб ёзилган каттакон дарвозага яқинлашганда:

— Шундай қилиб, Фуломжон ака, сиз Фани акага икки минг, ҳайдовчига уч юз бергансиз. Боя ДАН ходимининг чўнтагигаям бир нима тиқиштирганингизни кўриб қолдим... Шунча пулни санамай-нетмай, ҳатто, ҳеч оғринмасдан йўл-йўлакай сарфлаб келаяпсиз. Бу дейман, колхозингизда пул омбори борга ўхшайди-ёв... — деди ҳамроҳига синчков назар ташлаб.

Фулом Назарга ялт этиб қаради, сўнг қовун тушириб қўйган бўлмай тағин, деган хавотирга бориб, ўзини оқлай бошлади:

— Э, жиян, ҳисобсиз пул борми? Кетган харажатнинг ҳаммаси икир-чикиригача электрон машинадан ўтказилган. Ортиқча бир тийин олиб кўр-чи... Бироқ, агар раис буйруқ берса, электрон машинаям тўхтаб қолади. Қани, «қилт» этиб кўрсин-чи, агар қўлидан келса! Колхозимиз — миллионер колхоз, лекин миллионниям бўлақларга бўлиб олаверсанг, охирида ноль қолади-ку...

— Демак, бундан чиқди, колхозингизни бирорта одам ташқаридан келиб тунаётгани йўқ... — Назар «илинтирдимми?» дегандай, мийиғида кулди.

— Манави уйдан автокранни опчиқай, тўхтат, — деди Фулом хушламайгина.

...Назар Фуломнинг «тайёр овқат бор, еб кетасан», деганига ҳам унамасдан шошилинич жўнаб кетди.

— Назар, бир жувон сени икки ҳафтадан бери қидириб тополмай юрибди, — деди диспетчер, йўлланмага қўл қўяр экан. — Ҳозиргина телефонда яна сўради, тахминан ярим соатдан кейин автобазанинг олдида бўламан, деди.

— Нега илгарироқ айтмадингиз?

— Икки ҳафтадан буён кўришган бўлсаларинг керак, деб ўйловдим. Гапларига қараганда, учрашмаганга ўхшайсан.

Назар бошқа ҳеч нима демай, йўлланмасини олдида, диспетчерхонадан чиқиб кетди.

У машинасини гараждан чиқарди-ю, дарвоза олдида йўлга тикилганча, кабинадан тушмай ўтираверди. Одатда, бировни кутсанг, вақт секин ўтаётгандек туюлаверади. Эрмак учун сигарета ёндириб, бир-икки тортган эди, чунонам йўтал тутдики, ўша заҳотиёқ уни чўғи билан гижимлаб, ойнадан ташқарига иргитиб юборди. Йўтали босилгач, қутичадан эрталабки газеталардан бирини олди-да, шунчаки эрмак учун ўқий бошлади. Назар одатига кўра газетанинг тўртинчи саҳифасини очиб, кино, театр янгиликлари, ҳар хил эълонларга кўз югуртириб чиқди. Сўнг бошқа саҳифалардаги йирик ҳарфларни ўқиётиб, «Устюртнинг келажаги», деган сарлавҳали каттагина мақола диққатини тортди... Лекин уни охиригача ўқишга улгурмади, кимдир кабинанинг ойнасини оҳиста чертди...

— Лола!

Назар жувоннинг келишини аниқ билса-да, унга кўзи тушган заҳоти хиёл довдираб, суратдек қотиб турди. Бироздан сўнг пича ўзига келиб, кабинадан пастга отилиб тушди.

— Лола! — деди у яна, бундан бошқа сўз эсига келмай... — Мен, сени қидириб... тополмадим...

— Тополмаслигингни ўшандаёқ сезгандим, шу сабабдан ўзим излаб келдим...

— Кабинага ўтир... кетдик!

Лола шу буйруқни минг йил зориқиб кутгандек, кабинага чаққон кўтарилиб, ўтириб олди. Аммо, Назар моторни ўт олдиришга олдирди-ю, қаёққа юришни билмай, бироз гарансиб турди. Сўнг машинани ҳар куни юрадиган йўлга буриб, Оқтепа тарафга, объектга қараб ҳайдади. Худди тиллари танглайига ёпишиб қолгандек, анча йўлгача иккалаларидан ҳам миқ этган садо чиқмади. Рўпарадан келаётган машиналар шовқин солиб, ёнларидан физ-гиз ўтмоқда. Биринчи бўлиб Лола гап қотди.

— Қаёққа борасан?

— Ишга...

— Мен эса бугун бўшман...

— Унда, қаерга обориб кўяй?

— Ҳеч ерга, овора бўлма... Керакли жойда ўзим тушиб қоламан.

— Ҳазилни қўй. Иш жойимга бир оғиз айтиб ўтай, кейин мен ҳам бўш бўламан, — деди Назар машинага тормоз бераркан.

Атрофи тахталар билан ўралган қурилиш майдонида иш энди бошланаётган эди. Бир четда кўнқайиб турган будка ойнасидан уларни кўрган бўлса керак, Фани ташқарига чиқиб, Назарни очиқ чеҳра билан қарши олди.

— Назаржон, кабинангда клиент борми дейман, нима керак бўлса, есть қиламиз. Тортинмай айтавер, ҳаммаси ўзимизда топилади...

— Менга бугун жавоб берсангиз!

— Иним, ҳалеб жавоб, жавоб деяверсанг, одамни тоза уятга қолдирасан-ку! Мен бўлсам, сенинг ёзги сессиянгни кетидан юрибман...

— Қарзим бор эди, бугун шуни тўласам, Фани ака.

— Қанақа қарз? Кимдан қарз бўп юрипсан? Шундай дардинг бор экан, аввалроқ қулогимга секин айтмайсанми, ўзим эплаштириб, ими-жимиди амаллаб юбормайманми? Ҳай сен болагина-ей...

— Ўз қарзимни ўзим тўлайман, фақат бугун ишдан жавоб берсангиз бўлди.

— Ҳа, майли, борақол, иним, — деди Фани сохта меҳрибонлик билан унинг орқасидан суқланиб қараб қоларкан. — Айтмоқчи, Назаржон, келаси якшанбада яна ҳалиги манзилга борадиган иш чиқиб қолди...

Назар орқасига бурилди-да, «маъқул» дегандай бош ирғаб қўйди.

...Улар «Ғалаба» боғининг рўпарасига етганда, Назарнинг хаёлига машинани гаражга қўйиб, биратўла хотиржам ҳордиқ чиқариш фикри келди. Шунгача унинг миясида: «Лола билан нима ҳақда гаплашсам

экан? Шаҳарнинг қайси жойларини томоша қилдирсам экан?» деган ўйлар ғужғон ўйнамоқда эди.

— Машинани гаражда қолдирмасам бўлмайди, — деди у ёнида анчадан буён индамай ўтирган Лолага кўз қирини ташлаб.

— Гаражга? Қўй, мени деб ишдан қолма... агар хоҳласанг, уйга бориб чой-пой ичамиз...

Лоланинг бу гапи Назарга маъқул тушди. Чунки ўтган сафар жувонни сарсон-саргардони чиқиб излагани-ю, лекин тополмагани, агар бу гал яна кўчада хайр-хўш қилса, уни бир умрга йўқотишини ҳам биларди.

Етиб келгач, Назар машинадан тушиши билан атрофга синчиклаб разм солди, лекин бу ерга гўё умрида биринчи марта қадам қўйгандек, ҳеч қандай таниш манзарани учратолмади. У Лоланинг орқасидан иккинчи қаватга кўтарилган чоғида ҳам, ҳатто эшикдан торгина даҳлизга қадам қўйганда ҳам ўзининг илгари шу уйда бўлганидан дарак берувчи бирон нарсани ёдига келтиролмади. Фақат у даҳлиздан хонага ўтиб, диван-каравотнинг бош томонидаги деворда осиглиқ турган суратга кўзи тушгандагина калаванинг учини топгандек бўлди. Бу, чамаси, эндигина қиқирлаб кулишни ўрганган, лўппи юзлари олмадек юм-юмалоқ қизчанинг рангли сурати эди.

— Бу кимнинг сурати? — сўради у чой ичаётиб, қизалоқдан кўз узмай.

— Суқланиб тикилавериб, янглишдингми дейман... Дурустроқ қара-чи, менга ўхшайдими? — деди Лола мастона кулимсираб. — Менинг олти ойлигимда тушган суратим-ку бу...

— Йўғ-е, сенга сираям ўхшамайди, — деди Назар ишонмай. — Қани, бўлмаса менга ўтирил-чи!..

У жувоннинг меҳр ва ифбат балқиб турган юзига узоқ тикилди, сўнг ўз қилигидан ўзи уялгандек, бошини қуйи солди. Қарашга қаради-ю, лекин нима дейишни билмай, атиги икки марта ҳўплаган пиёласини нари сурди, қўлларини қўйишга жой тополмай, чўнтагини кавлаштирган эди, бармоғи фижимланган пулга тегди.

— Лола, мана, ху ўшанда берган йигирма сўминг, раҳмат... — деди у ийманибгина. Лола йигитнинг пул тутган қўлини нари итарди-да, одатига кўра ёқимли кулимсираб:

— Керак эмас, Назар. Мен пулга муҳтож бўлганимдан сени излаганим йўқ. Агар пул учун борганимда эди автобазангга, уззукун сен билан овора бўлмасдим, ўша заҳотиёқ олиб қолардим... — деди.

— Мен қарзимни беришим керак-ку, ахир, олмасанг ҳам барибир ташлаб кетаман, — деди Назар қатъий қилиб. Йигитнинг қайсарлиги Лолага хуш ёқди, илк учрашган оқшомнинг тотли лаҳзалари эсига тушиб, уни яна суйиб эркалагиси, сочларини бармоқлари билан тараб ўйнагиси келди. Йигит эса, ўша тундагидек шўхлик қилмасди... Жувон вужудини тобора ёндираётган аллақандай сеҳрли кучга дош беролмай, стулини унга яқинроқ сурди. Энди икковининг ҳам баравар қони жўш уриб, оловли нафаслар бир-бирининг юзига уриллар, юракларининг кўкракдан отилиб чиққудек дукурлашлари аниқ эшитилмоқда эди. Оқибатда чой ҳам, овқат ҳам зумда унутилиб, дудоқлар дудоқларга чиппа ёпишиб, вужудлар бир-бирига чирмашган кўйи каравотга қуладилар...

ЎН ИККИНЧИ БОБ

Назар ёзги имтиҳонлардан яна қарз бўлиб қолди. «Ўртоқ Тўрабоев, сиз академик таътил олмасангиз бўлмайди, бешта имтиҳоннинг тўрттасидан ўтолмасиз, бу аҳволда институтдан ҳайдалиб кетишингиз ҳеч гап эмас», дейишди деканатда. Овулдан, «опанг Қодир лампамойга бошини қўшибди», деган хабарни эшитганидан бери уйдан ҳам, элидан ҳам қўлини ювиб, қўлтиғига артган ёш йигитга энди бу зарбани кўтариш осон эмасди. Ахир, ўқийман, одам бўламан, деган катта умидлар билан сафарга отланган чоғида тақдир тақозоси билан рўпарасидан Лоланинг «лип» этиб чиқиши тушига ки-

рибдими? Агар у кундузги ўқишини қийналиб бўлса-да, давом эттираверганда эди, ҳозир учинчи курсда ўқиётган бўларди... Тавба! Кимга аччиқ қилиб бундай йўл тутди экан... Гулжонгами?.. Унинг «бевафолик» қилганигами?.. Садқай сар, шуюм иш бўлдими?.. Хўп, яхши, ўқишни кечкига ўтказди, дейлик. Лекин, ҳамма қатори ўқиса, имтиҳонларни топшириш қўлидан келарди-ку? У ҳолда, бирламчи, Тошкентдек гўзал шаҳарнинг табиий офатдан кейинги қайта тикланишида ўз ҳиссасини қўшган бўларди; иккиламчи, кундузи ишласа қорни тўқ, усти бут, яъни онасининг қўлига қараб қолмасди. Ўша «совуқ хабар»ни эшитгунга қадар, онаси бечора топган-тутган пулидан тежаб-тергаб, ойига эллик-олтмиш сўм юбориб тургувчи эди. Энди бўлса, уч-тўрт сафардан бери юборган пулини боласи қайтариб жўнатавергач, бошқа юбормай қўйди... Яхшиям машина ҳайдай бошлагандан буён Назар пулга муҳтожлик сезгани йўқ, қайтага, Ғани акасининг кўрсатган «муруввати» туфайли омонат дафтарча очиб, икки минг сўмча жамғаришга улгурганди.

Назар ўзига яраша қорни тўқ, усти бут яшамокда эди. Лекин у Тошкентда ўқиётган овулдошлари билан мутлақо борди-келди қилмасди. Нега деганда, танишлардан бири бўлмаса бошқаси гап орасида ё Гулжонни, ёки онасини эсига солиб, кўнглига озор беришидан чўчирди. Дунёнинг ишларига баъзан кулгинг қистайди: Назар Гулжон ёдига тушган вақтларда ўз-ўзидан Лоланикига югургилаб қоларди. Лола бўлса, ўтган уч-тўрт ойдан бери борса кет демайди, аксинча, қўзларини сузиб, уни кучоқ очиб қарши олади. Кейинги кунларда Назар ётоқхонадан кўра кўпроқ шу ерда тунайдиган одат чиқарди. Ахир, эртадан қоронғу кечгача машинада ичак-чавоғи ағдарилиб, бунинг устига, ишдан кейин яна тўрт соат мудраб маъруза тинглашнинг ўзи бўладими? Бу ҳам камлик қилгандек, ётоқхонага борса, ҳамма ширин уйқуда ётган бўлади. Кейин ёлғиз ўзи оёқ учида ошхонага бориб чой қўяди, қотган-қутган нон гоҳида топилса, гоҳида уям йўқ. Лола

билан танишганидан бери ўн олтинчи трамвайга ўтириб, қирқ беш минут юрса бўлди: иссиқ овқат-у, хумор кўзлар, асалдек бўсалару қайноқ қучоқлар... йигит кишига бундан ортиқ яна нима керак?

Ана шундай ўткинчи ва алдоқчи роҳат-фароғатлар Назарнинг ўқишига, қолаверса, дастлабки катта орзу-умидларига халақит бермоқда эди. Унинг ишонган тоғи — Ғани акаси қишки имтиҳонларига бир амалдаб ёрдам берди-ю, ёзда биринчисидан яна ўтолмагач, уям тўнини тескари кийиб олди. Лекин, бироз мулоҳазадан кейин нимадир эсига тушиб:

— Иним, энди бундай ишлар ҳадеб «ассалом алайкум», «ваалайкум ассалом» билан битавермайди. Лекин сен хафа бўлма, ўйлаб кўриб бир иложини топамиз, — деб ваъда берган эди. Сўнг, бирданига тўртта имтиҳондан йиқилганда:

— Мен, иним, таниш-билиш оғайниларнинг секин қўйнига қўл солиб кўргандим, ҳаммаси: муллажиринг бўлмаса, иш битмайди, дейишди. «Э, қўйсаларинг-чи, у ўз боламдай бўп қолувди, майли, ўзим беш юз сўм бера қолай» десам, бу камлик қилади, дейишди. Энди нима қилсак экан, оз бўлса-да, ўзингнинг ҳам йиққан-терганларинг борми? — деб сўради Ғани култ-култ этиб ютинаркан.

— Бор, — деди Назар, — бир ярим мингча пулим бор.

— Баракалла, — деди Ғани, қўлларини бир-бирига ишқаб, — сен ҳозирча минг сўм опке, ўзим ёнимдан беш юз қўшаман. Қани, таниш домланинг олдига яна бир марта бориб кўрай-чи...

Белгиланган кунда Назар Ғани акасини кабинага ўтказиб, талабалар шаҳарчаси атрофидаги янги қурилган майдонларни оралаб, бироз юрди. Ўзига илгаридан таниш муюлишдан чапга қайрилиб, ҳали асфальт ётқизилмаган янги кўчага кирди-да, жимжимадор нақшли каттакон дарвоза олдида тўхтаб, Ғани акани кабинадан туширди...

Орадан чамаси бир соатлар ўтгач, Фани дарвозадан кулимсираб чиқди.

— Бўлди, иним, ҳамма ишинг битди. Зачёткангни қўлига топширдим, йигирма кунлардан кейин хабар олинг, деди. Фаришталар «овмин» деса, бу одамнинг қўлидан келмайдиган иш йўқ, ўзиям жуда билимдон, аммо докторлик диссертациясининг сал чатоги чиқиб турибди-да. Ҳа, айтганча, болам, бугун Сирдарёга бориб келмаймизми?

— ДАН ушламаса, бораверамиз.

— Менда тайёр йўлланма билан юк хати бор, ўзимиз тўлдириб оламиз-у, кетаверамиз, — деди Фани мугамбирона кўз қисиб.

Улар келишилган вақтда базадан материал юклаб, кун пешиндан оққанда йўлга тушишди. Таниш маршрут бўйича юриб, Янгикентга етай деганда, яқинда шу колхозга лой қорийдиган машина олиб боргани, Фуломнинг Фани ака тўғрисида қандай аломат гаплар қилгани Назарнинг хаёлидан ўтди. Ўша куни Фулом унинг икки мингни чўнтакка ургани етмагандек, Назарнинг кира ҳақидан ҳам юз сўмни юлиб қолганини айтиб, Фанининг ноинсоф ва ўтакетган айёрлигига шама қилган эди.

— Фани ака, бултурдан бери фақат Сирдарёнинг ўзига ўн мартача қатнадим. Қанча мол етказиб бермай, ҳар борганимда мижозларингиз, «яна қачон келасиз?» деб сўрайди. Буни қандай тушунса бўлади, у ёқнинг қурилиши ҳали-бери битмайдими?

Фани пиқ этиб кулди-да, бошини сарак-сарак қилиб, деди:

— Шумсан-ов, Назаржон, жа-а, ўтакетган шум бола-сан-да... Худди ўзинг билмайдигандай, мендан сўрайсан-а. Бутун халқимиз ёппасига бир елкадан бош чиқариб, кечани-кеча, кундузни-кундуз демай ишлаётган Тошкентнинг қурилиши мана шу бир йилда дарров битиб қолардими? Қурилишга кетадиган нимаики бўлса, бизга ҳаммасидан вагонлаб тўкиб ташлашган, аммо Тош-

кентни яна неча йил қуришимиз ҳали ўзимизгаям номғълум. Сен олиб борган нарсалар ҳалиги сирдарёлик ошналаримизга урвоқ ҳам бўлмаслигини ўзинг жуда яхши биласан-у, билиб туриб, тагин мендан сўрайсан. Бундай одамларни сизлар тарафда нима деб аташади?

— Юҳо! — деди Назар кулимсираб.

— Юҳо! Жуда ажойиб сўз экан! Бироқ, бундай «юҳо»лик сен билан менга ярашмайди, иним. Зилзиладан кейин кўпчилик тошкентликлар шаҳар ташқарисига уй солиб, кўчиб чиқа бошлашди. Имконияти бор одам шу яқин атрофдаги колхоз раҳбарлари билан келишиб, иморат солаётир. Мана, қурилишнинг бир учи Сирдарёга етганини ўзингга кўриб турибсан. Мен ҳам Янгикиентдан данғиллама жой қилиб қўйганман. Ёзда бола-чақалар бориб хабар олиб туришади... Айтмоқчи, ҳу боягида ўзинг сондан чиққан бир лойқорғични обортандинг, эсингдами? Ўша ёқлар биззи қайинюрт бўлади. Қандай ажойиб жойлар эканини кўргандирсан. Аммо лекин, раиси жа зўр одам-да, ўзиям!

Назар бош иргаб, унинг гапини маъқуллаган бўлди.

— Овқатлансак бўлармиди... Тушдаям ёлчитиб ҳеч нима емадик.

— Ҳозир, иним, йўлда ресторан бор.

Улар йўл ёқасидаги кичикроқ ресторан олдида тўхтаб, ичкарига киришди. Ичкарида ёлғиз ўзи четдаги столда овқатланаётган япалоқ юзли, пакана одамдан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Сал кайфи ошиб қолган бўлса керак, йўловчилар кириши билан йўғон бўйинини тириштириб ва бутун гавдасини буриб, уларга қаради.

— Ҳой, огайнилар, бу ёққа келинглари! Бу ёққа! — деди у дўриллаган овозда.

— Ассалому алайку-ум, ош бўлсин! — деди Фани икки қўлини кўксига қўйиб хиёл энгашаркан. — Биз шошиб турибмиз, бир четда овқатланамиз-у, тезда кетамиз, узр...

— Бу ёққа кел, деяпман, сенга!

Назар кирган жойида қоққан қоziкдек қимирламай индамай турди, Ғани япалоқ юзли одамнинг столига қараб йўргалаб кетди.

— Лаббай, — деди Ғани унга қўл узатиб.

— Лаббай-саббайингни қўй-да, келиб столга ўтир, бирга овқатланамиз. Ҳей, хўжайин, қани, тезроқ овқатдан опке! Қанча бўлса, ҳаммаси менинг ҳисобимдан, фақат тезроқ, меҳмонлар шошиб туришибди. Ҳой бола, сен нега қаққайиб турибсан, келиб ёшуллининг ёнига ўтирсанг-чи!

Ғани бақалоқнинг ҳукмфармон овозидан бир сесканиб тушди-ю, лекин лом-мим демай, унинг ёнига жойлашди. Шундан кейин Назар ҳам уларга яқинлашиб, рўпарадаги стулга ўтирди.

— Сен бола, мина сартга ўхшамайсан-ку? — деди бақалоқ, Назарга тикилиб туриб.

— Қорақалпоқ, — деди Ғани зўрға кулимсираб. — Ўзингиз-чи, қоziқмисиз?

— Мен одамман. Биринчи галда одамман, шундан сўнг — қирғизман! Айнанайин бовурим, қорақалпоғим, отинг нима, қароғим?

— Назар.

— Меники эса, Султон. Ўшнинг тубжой қирғизлариданман. Сизнинг отингиз? — сўради у Ғанига бурилиб.

— Ғани.

— Ғани ака, сен менинг «сарт-парт» деган гапларимни кўнглингга олиб юрма, мен ҳазиллашиб айта бераман, сартларнинг бариси тоғам бўлади, боламнинг тоғасиям сарт, хулласи калом, чор атроғимнинг ҳаммаси сарт!

Султон ўз сўзларидан ўзи наша қилиб, қаҳ-қаҳ отиб кулди. Ғани ҳам бош ирғаб, ичак-силласи қотгунча кулди, Назар бир марта бехосдан пиқ этди-ю, дарров сергак торғди.

— Жигитлар, бугун менинг «эрийдиган» куним. Очиғини айтиб қўя қолай: яккаю ёлғиз фарзандим роппа-роса бир ёшга тўлди, бугун унинг туғилган куни!

Ана шу қувончимга шерик бўлишга... ҳиқ... сизларниям таклиф қиламан. Таклиф қилгандаям худди шу ерда, шу столда меҳмон қилавераман. Менинг Оспанжоним бир ёшга тўлди, ёлғиз фарзандим, кўрар кўзим бугун оёғини атак-чечак босди... Хўжайин, опке борингни, меҳмонларга коньякдан қўй!

Официант Фани билан Назарнинг олдига икки ко-сада буғи чиқиб турган шўрва, ликопчаларда қовур-доқ келтириб қўйди.

— Биздаги овқатнинг энг яхшиси шулар, қани, мар-ҳамат қилиб олинглар. Бирор камчилик бўлса, биз ҳами-ша хизматингизга тайёр... Султон ака, сиз бироз чарча-ганга ўхшайсиз, ҳадеб араққа зўр бергунча, ора-сирада овқатдан ҳам оптуринг. Эрталабдан бери шу билан ол-тинчи столни кузатаяпсиз. — Официант шундай деб, Султоннинг орқасига аста шапатилаб қўйди.

— Ука, сен мени маст деб ўйлама. Лекин бугун мен маст бўлмасам, ким маст бўлади, а? Ахир, боя айтдим-ку, болам бир ёшга тўлди деб... Менинг эркатоим, яккаю ёлғизим... Олинг, меҳмонлар, қани, олдик! Сизлар менга қарамай олаверинглар. Официант ука, коньягингдан опкесанг-чи, бояги пул етмаса, ма, ма-новдан керагича ол!

Султон бир пачка бешталиқни шимининг чўнтаги-дан олиб, столга қўйди.

— Боламдан аяйдиган жойим йўқ, фақат манави йигитлар менга, фарзандингнинг умри узоқ бўлсин, катта йигит бўлсин, деб фотиҳа беришса кифоя... Сен коньяк қуйишни бил, ука!

— Султон ака, қаерда ишлайсиз? — деб сўради На-зар, ўртадаги жимликдан фойдаланиб.

— Мен, иним, сенинг элингда, Устюртда ишлай-ман, пармаловчиман... Бутун умрим чўлда ўтган... Ёш ўртадан ошгандан кейин, вақти-соатинг яқинлашиб қолгандай, ҳадеб ўйланаверар экан одам... Бундан уч йил бурун — қирқ олти ёшимда уйланганман. Янганг раҳматлик жуда яхши аёл эди. Йигирма ёшида Оспан-жонни дунёга келтирди-ю, ўзи дунёдан кўз юмди... Эҳ,

нимасини айтай! У мен учун оламда тенги йўқ, ақлли, сулув аёл эди, мениям, норасидасиниям чирқиратиб, олди-ортига қарамай кетди-борди...

Султон оҳ уриб, ёшига ярашмаган алфозда бўзлади, кўзларига даструмолини босган кўйи узоқ йиғлади.

— «Ишқсиз эшак, дардсиз кесак», дейди халқимиз, ҳамманиям бошида ўлим бор, Султонжон, бардам бўлинг... — дея унга тасалли берди Фани.

— Сенинг нечта боланг бор? — деб сўради Султон, рюмкаларга коньяк қуяркан.

— Саккизта.

— Меники эса яккаю ягона. Шундан бошқа ҳеч кимим йўқ дунёда... Хўп, қўлимиздагини олайлик.

Назар рулдаман дегандан кейин уни кўп зўрламай, шишадагини иккови охиригача бўлиб ичишди. Бурнининг учи терлаб, Фани аста-секин тилга кира бошлади.

— Султонжон, мен Тошкентда қурилиш участкаси бошлиғиман, қўл остимда юзга яқин одам ишлайди. Бугун Назаржон икковимиз Сирдарёга меҳмонга бораётувдик, борсангиз, бир шамоллаб келардингиз...

— Нима қипти, борсак бораверамиз-да, — деди Султон, — бормай юрган жойимиз эмас-ку... сенга нима бўлди, иним, тўнингни тескари кийиб, миқ этмай ўтирибсан? — деб у Назарга қаради.

— Ҳеч нима, — деди Назар, секин бурнини тортиб. — Ўзи камгапман, туришим шу.

— Сен мени яна шу ерга опкеб ташлайсанми?

— Албатта, қайтишда барибир шу йўлдан ўтамиз-ку, — деди Назар.

— Бўлмаса, озроқ сабр қилинглар, — деди Султон ва рюмкаларга тўлдириб яна коньяк қуйди. — Соғ-саломат етиб олишимиз учун биттадан олайлик... Ўзимиз, болачақаларимиз билан соғ-омон бўлайлик, менинг ўғлим ҳам катта йигит бўлсин, осмонимиз ҳамиша очиқ... Айтганча, Назаржон, сенинг элингда — Устюртда бешик тебратаётган бир жувоннинг боласини қўшиқ айтиб овуғаётганини кўрганман. Айтиб берайми? Ҳозир...

Кокилингни силкитсанг
Довул турсин, тойчоғим...
Йўл бошласанг, изингдан
Овул юрсин, тойчоғим...

Қандай дилтортар қўшиқ эди-я! Мен шунда жувондан: «Бу айтаётганинг қайси шоирнинг қўшиғи, агар китоби бўлса, бошқа шеърлариниям ўқиб кўрай», десам, у: «Бу қўшиқни шоирлар эмас, оналар яратган... биз уни ким ёзганиниям аниқ билмаймиз, бироқ кўзимиз очилиб, қулоғимизга гап кирганидан бери уни оналаримиздан эшитамиз. Мактабда бу қўшиқни ўргатмаса-да, болаларимизга ўзимиз айтиб бераверамиз...» — деди. Кўп гапириб юбордим шекилли, кечиринглар мени. Бийдай чўлда ўзинг ичингда минғирлаб юрмасанг, дардингга қулоқ соладиган бошқа одам йўқ... Баъзан зерикканимда, ўғлимни согинганимда ўша аёлдан эшитган қўшиқни хиргойи қиламан. Шунда кўнглим анча кўтарилиб, енгил тортгандай бўламан... Ҳа, майли, бўлмаса, шуни олиб кўяйлик.

Иккаласи чўқиштириб ичишди.

* * *

Улар машинага ўтиришгач, Фанининг феъли бирдан ўзгариб қолгани Назарга ғалати туюлса-да, Султонга барибир эди. У ўзича: «Йўл бошласанг, изингдан овул юрсин, тойчоғим...» деган сатрларни қайта-қайта минғирлаб айтиб, бошини ўриндиқнинг орқа суянчиғига ташлаган қўйи пишиллаб ухлаб қолди. Назар Фанининг боядан бери атрофга аланг-жаланг қараб, огзига толқон солгандек индамай келаётса-да, у ёқ-бу ёқдан сўзлашгудек чоғи борлигини сизди-ю, ўзи гап очди:

— Фани ака, шу сессиядан омон қутулганимдан кейин уйлансам қалай бўлар экан?

— Жуда яхши бўлади-да, — деди Фани ясама камтарлик билан. — Қачон уйлансанг ҳам ўзим қўл қовуш-

тириб хизматда бўламан, карнай-сурнаю ҳофизларни менинг бўйнимга қўя бер, ҳаммасиға биз тан, иним.

— Ортиқча дабдабага имконим йўғ-у, лекин шундай бўлсаям, яқин-орада кичикроқ тўй бериб юборсамми, деб бош қотириб юрипман...

— Бундан чиқди, кўз остингга олиб юрган қизинг бор экан-да? — деди Фани йигитга синовчан назар билан қараб.

— Нима десам экан? Битгаси бор-у, лекин ҳозирча унга бу ҳақда оғиз очганим йўқ... Айтсам, йўқ демаса керак, деб ўйлайман ўзимча...

— Оббо, сен-эй, «қўй нўғойда, хашак тўқайда», дегандай, ҳали қизнинг розилигини олмай туриб тўйдан оғиз очаяпсанми? Сен, аввало ёзги имтиҳонларингни яхшилаб топшириб ол, иннайкейин, қиз билан гаплашиб бир муомалага ке, сўнг уйингга хат ёзиб, онангдан рухсат сўра. Бу орада келин бўлмишнинг ота-онаси олдидан ўт, ана шундан кейингина тўй ҳақида бемалол оғиз очсанг бўлади...

Улар ўзаро гурунглашиб, Сирдарёга қандай етганларини ҳам сезмай қолишди. Назар машинани таниш муюлишдан бураётиб, ёнида маза қилиб хуррак отаётган Султон акага кўз қирини ташлади-ю, негадир унинг тақдирига ачиниб кетди. Ўзининг келажаги билан Султон аканинг ўтмишини хаёлан таққослади.

Уларни Назарга илгаридан таниш чўққисоқол, гирдиғумдан келган одам илиқ кутиб олди.

— Султон полвон! Ҳо, Султонжон, тур энди, нима бало, биратула силланг қуридими, — дея Фани уни тирсаги билан туртиб уйғотди. Назар кабинадан тушиб, чўққисоқол билан омонлик-эсонлик сўрашаман дегунча Фани ҳам Султонни уйғотиб, уларнинг ёнига опкелди.

— Э-э, — дея чўққисоқол кўлини кўксига қўйган кўйи Фанига қараб йўрғалай кетди, — отагинамининг ўзлари кептилар-ку, қадамларига ҳасанот!

У Фани билан ҳам, Султон билан ҳам қучоқлашиб-ўпишиб кўришгач, меҳмонларни ичкарига бошлади.

— Ўзингиз ишга бош бўп келганингиз жуда яхши бўпти-да, Фани ака, тоза мириқиб ўтирамыз энди, — деди мезбон, уларга қават-қават кўрпачаларда ўтиришга жой кўрсатар экан.

— Қани, қадам етди, бало етмасин... — деб Фани фотиҳа ўқиганда, ҳаммалари қўлларини юзига тортишди. — Энди гап бундай, мулла Рустамали, бемалол ўтиришга вақтимиз йўқ, ишдаги одамлармиз. Нима атаган бўлсанг, борини шу ерга опкелавер. Агар йигитлардан бўлса, бизлар чой-пой ичаман дегунча юкни тушириб олсанг-у, кейин биз турсак.

— Э, Фанижон ака, сиз мени шу ўтирган жойингда ўл, десангиз ўлай, аммо меҳмон қилмасдан юбормайман... Энди, эртага азонлаб қайтасиз, — дея чўққи-соқол гинахонлик қилган бўлди-да, сўнг яна сўзида давом этди. — Фанижон ака, агар гапнинг пўсткалласини айтсам, юк туширадиган шоввозлар кечга яқин, яъни ишдан кейин келишади...

Фани чойдан хўр-р эткизиб бир хўплади-да, ёнида ўтирган Султонга шама қилиб:

— Эллик грамминг бўлса-ю, аямай куйиб берсанг, шу ердаги йигитлардан ортадиган иш борми? — деди.

— Арақдан бўлса опкелавер, жўра, — деди Султон уҳ тортиб, — юкинг қочиб қаёққаям борарди? Машинадагини Назар икковимиз бирпасда эплаштириб ташлаймиз...

— Хўп бўлади, — деб гирдиғум ташқарига югургилаб кетди-ю, кўп ўтмай иккита шишани қўлтиғига қистириб келди.

Нари-бери овқатланишиб, қиттай-қиттай отишгач, ҳаммаси ташқарига чиқишди. Рустамали дарвозасининг бир табақасини ланг очди-да, ҳовлидаги супанинг шундоқ ёнидан жой кўрсатиб:

— Ҳей, мана бу ерга устма-уст яхшилаб тахлаб қўяверинглар, бизни Фанижон билан гаплашадиган гапимиз бор, — деди Султон билан Назарга буйруқ оҳангида. «Аввалги келганимда-ку, атрофимда гирдикапа-лак бўлиб, мени ўтқизишга жой тополмасди, энди

хўжайиннинг олдида парвона бўлишини бунинг», дея хаёлидан ўтказди Назар ва уни бирдан гап билан силтаб ташлади:

— Рустам ака, сизга юк керак бўлса, марҳамат қилиб тушириб олинг, мен қўлимниям урмайман!

— Мулла Назар, ҳў-ўй, мулла Назарвой, қани, бу ёққа келинг-чи, — деди бир четда тишини чуқалаётган Фани, гирдиғумнинг гапиришига фурсат бермай. Назар унинг олдига келгач, қулоғига энгашиб аста шивирлади:

— Иним, сен бир четда ҳа-ҳа, деб турсанг бўлди, анови пиянистанинг ўзи ташиб беради-ку. Ҳозир яна бир шиша вино опчиқтираман, ора-чорада отиб олиб, ўзи тушираверади.

— Фани ака, пияниста эмас, меҳмон-ку, у!

— Эҳ, болам, болагинам-ей, ҳали кўп нарсани тунунмайсан-да. Унга Сирдарёни биз билан бир айлашиб келмайсизми, деганимда шу ишни мўлжаллагандим. Бўлмаса, у менинг қайси газлагимга дори?

Назар биров иккиланиб турди-да, сўнг ташқарида, машинанинг олдида ўтирган Султоннинг ёнига келиб, орқадаги бортни шошилмай очди. У четдаги яшикни азот кўтариб, индамасдан ҳовлига томон юрган эди, Султон ҳам битта яшикни олди-ю, гандираклаганча унинг орқасидан кетди. Улар шу тариқа кузовни қўлетар жойгача яшиклардан бўшатишгач, Султон чўнтагидан сигарета олиб тутатди, «перекур», деб четроққа чиқди.

— Менимча, бўёқ бўлса керак, — деди у ёнига келиб чўнқайган Назарга қараб. — Ҳайронман, уларга шунча бўёқнинг нима кераги бор экан? Бу ерда на магазин, на омбор бўлмаса...

— Мен ҳам шу фикрдаман, — деди Назар бепарволик билан.

— Сенингча, ҳаммаси неча яшик?

— Бир юз йигирматача бордир-ов.

— Сиртидаги ёзувлари қайси тилда эканини билмадим-у, лекин ҳар ҳолда чет элнинг молига ўхшайди.

Назар инглиз тилини билмаса-да, лотинча ҳарфларни оз-моз танирди. У ўрнидан туриб, «ҳозир аниқлаймиз» дегандек, кузовга сакраб чиқди ва яшиклардан биридаги ёзувларни ичида ўқий бошлади. Бироқ, «тара», «нетто» деган сўзлардан бошқа ҳеч нимага тушунмади.

— Нима деб ёзибди? — сўради Султон қўлидаги сигаретани бир четга улоқтираркан.

— Оғирлиги қирқ кило, — жавоб берди Назар.

— Оғирлигини билиш учун саводнинг кераги йўқ, кўтариб кўрсанг бўлди-да. Қаердан чиққан ва нархи қанча эканини ёзмабдими?

— Бу ҳақда ҳеч гап йўқ, — деди Назар ёзувни тушунолмаганини яшириб.

— Унда, сен юқоридан узатиб тур, бирпасда туширамиз-кўямиз, — деди Султон. У шундай деди-ю, Назар пешма-пеш узатаётган яшикларни ҳовлига чопқиллаб таший бошлади. Улар машинадан охирги яшикни олаётганларида Фани «ҳорманглар», деб тиржайганча келди.

— Баракалла, азаматлар! Ана, «йигит келса ишга, қари келса ошга», деб шунга айтадилар-да. Бошқа одамнинг нима кераги бор, шу икки азамат бирпасда эплайди десам, Рустамали гапимга ишонмай, овқат тайёрлатишгаям улгурибди.

— Фани ака, шу бўёқлардан бир яшигини сотмай-сизми? Қайнотамга жуда зарур эди-да. Улар кекса одам, магазиндан олгани билан уйига етказиши қийин, шу таътилда деразаю эшикларини бўяб бериб кетсам, савобга қолармидим...

— Султонжон, энди бу ёғини мулла Рустамали билан келишиб кўраверасиз. Мол биззи ихтиёрдан кетди, — деди Фани тилла тишларини кўрсатиш учун атай илжайиб.

— Сиз айтсангиз, йўқ демас-ов?

— Ҳозир сўраб кўрамиз, — деди Фани ва ҳовли томонга қараб товуш қилди: — Ҳей, Рустам! Рустамали!

— Лаббай, отагинам! — дея гирдиғум ўша заҳоти ёнларида ҳозир бўлди.

— Султонжон сиздан бир яшик бўёқ сўраётир. Ке, агар мени ҳурмат қилсанг, йўқ демай берақол.

— Хўп, ака, сиз сўраганингизда бизнинг йўқ деган жойимиз борми? Лекин, нархи Тошкентдагидай бўлмайди-да, энди...

— Неча сўм? — сўради Султон.

— Одамлар бунинг бир яшигини олтмиш сўмдан ялиниб опкетеди. Сен бўлсанг, ўзимизнинг одамсан, бунинг устига, Фани акам ўртага тушгандан кейин... Шунинг учун, майли, элик сўм берақол...

Султон индамасдан чўнтагидан бир пачка бир сўмлик чиқарди-да:

— Ма, манавидан ўзинг санаб ол, — деди.

Рустамали қўлидаги яп-янги пачкани бузгиси келмай, бироз ўйланиб туриб:

— Султон ака, айтган жойингизга, балки бир яшик етмас, агар маъқул кўрсангиз жуфт қила қолинг. Бу сабилнинг ранги ҳар хил бўлади, мабодо етмаса, яна шу рангдан топасизми-йўқми... — деди.

— Майли, — рози бўлди Султон.

Рустамали шу гапдан сўнг пулни чўнтакка урди-ю, ўзи югуриб бориб ичкаридан икки яшикни навбатманавбат опкеб, машинага жойлади. Кейин қафтларини бир-бирига шап-шап уриб, обдан қоққан бўлди-да, меҳмонларни ичкарига таклиф қилди. Сиртдан унинг ҳаракатларини кузатиб турган Фанининг бирдан ранги ўзгарди. Шу топда хаёлидан: «Рустамали мендан бир юз йигирма яшикни уч мингга олиб, икки бараварига пуллар экан-да. Бу қандай инсофсизлик?» деган шубҳали ўйлар ўтган эди.

Улар дастурхон атрофида анча вақт чақчақлашиб ўтиришгач, Фани Рустамалини, гап бор, деб қўшни хонага аста олиб чиқди. Нариги хонадан дастлаб шивир-шивир, сўнг қаттиқ бақиринган овозлар эшитилди. Икковининг ниманидир келишолмаётгани аниқ эди.

— Агар заррача ор-номус, виждонинг бўлса, устига яна икки минг қўш! Ахир, биз тез-тез муомала қип

турамиз, кўп олиш-бериш қиламиз ҳали, — дерди Фани овози қалтираб.

— Жон ака, агар тириклай теримни шилиб олмасангиз, бошқа бир тийиним ҳам йўқ. Агар бўлса, сиздан аяган вақтим бўлганми, отам, — дерди Рустамали қасам ичиб.

— Ўзинг ўйла, ҳаммаси инсоф билан бўлиши керак-да. Мен бояги уч мингга акт тузганларга бўлиб берсам, ўзимга домонаям қолмайди-ку? Ҳали юкни опкеган анави болаларгаям ҳақини тўлашим керак. Йўқ, мулла Рустамали, бунақада савдомиз чиқишмайди, — дерди Фани оёғини тираб.

— Хўп, мен қўни-қўшнидан бир амаллаб беш юз топиб келаман, бундан ортиқ сариқ чақаям беролмайман. Агар қўнмасангиз, на чора, молингизни қайтариб опкетаверасиз, — дерди Рустамали бўғилиб.

Улар алланимага келишгандай, қайтадан шивир-шивирга ўтишди, бироздан кейин икковининг ҳам ранги ўчиб, сир бой бермаслик учун зўрма-зўраки илжайган кўйи меҳмонлар ўтирган хонага кириб келишди. Ҳақиқий қиёфасини яширишга қанчалар уринмасин, уларнинг феъли шерикларига отнинг қашқасидек маълум эди.

Назар машинани ўт олдиргач, «юраверайми» дегандек Фанига қараган эди, у қўли билан «тўхта» ишорасини қилди. Охири, сабри чидамади шекилли:

— Бир-икки сигнал бер! — деб бақирди.

Назар устма-уст сигнал босавергач, ниҳоят, ичкаридан ўн-ўн икки ёшлар атрофидаги бола чиқиб, газетага ўроглиқ алланимани Фанига узатди-да:

— Отамни касалхонада ётган аммам чақиртирган экан, шунга бормоқчи бўп турибди, — деди.

— Ҳайда! — деб қичқирди Фани қизариб. — Бундай савдогарнинг ўзиниям, аммасининг ҳам уйи куйсин!

Йўлда, то Султон билан учрашган ресторанга етгунча, ҳеч ким миқ этиб оғиз очмади. Қош қорайиб бормоқда эди, рестораннынг рўпарасига келганда Султон уларни уйига таклиф қилди-ю, лекин бир шартли борлигини айтди:

— Мен боламнинг олдида арақ ичмайман, шунинг учун уйдан бир тишлам нон еймиз-у, сўнг ресторанга келиб ўтирамыз.

— Йўғ-э, Султонжон, уйга тезроқ бормасак, болачақа хавотир олади, рухсат берсангиз, биз йўлдан қолмасак, — деди Ғани ялиниб.

— Мен сизларга ўғлимни кўрсатаман, майли, кўрманисиям ўзимдан бўлади, яхшилаб бир отамлашайлик! — деди Султон уларни кўндиришга уриниб.

Яшиқларни уйга туширишгач, Султон ичкаридан бир қўлида нон, бир қўлида боласини кўтариб чиқди.

— Оспанжон, қани, манави сарт тоғанга бир салом бер-чи, ҳа, ассалом де... Маладес, энди қорақалпоқ тоғангаям салом бер... — деб у ўғилчасининг ўнг қўлидан ўзи ушлаб, меҳмонлар билан бирма-бир саломлаштирди.

— Катта йигит бўл, — деди Назар овозини чўзиб.

— Ота ўғил-да, ота ўғил, баракалла, — деди Ғани боланинг юзидан ўпиб.

Нондан бир тишламдан ейишгач, Султон уларнинг йўқ дейишига қарамасдан кабинага ўтириб олди-да, «мен меҳмоннинг қадрига етмайдиганлардан эмасман», деб ресторанга бошлади. Официант уларни очиқ чехра билан кулимсираб қарши олди ва хизматингизга тайёрман, дегандек таъзим қилиб, ўтиришга жой кўрсатди.

Учаласининг ҳам негадир ўтиришга ҳуши йўқдек эди. Султон аллақандай норози кайфиятда, Ғани эса тез-тез соатига қараб қўярди. Назарнинг ҳам безовталаниб тезроқ йўлга тушишга шошилаётганининг сабаби бор эди: у бугун соат кечки саккиз яримдаги спектаклга Лолани

таклиф қилганди. Ғани билан Султон бир рюмкадан ичишгач, мезбон қўлини ҳавога асабий кўтарди-да:

— Мен яқунловчи сўз айтмоқчиман, — деди. — Мана, бугун ўғлимнинг туғилган кунини нишонлаш баҳонасида сизлар билан танишдим, ажойиб дўстлар орттирдим. Ҳар оқшом, агар, инсонга бугунги кунини ухлаш олдидан сарҳисоб қилиши учун берилган бўлса, бу кеч менга чексиз қувонч ва қайғу келтирди. Қувончим шуки, мана, Назардек иним билан танишдим; унинг қалби тоза, ҳалол йигит эканини сезиб, ўғлимга тутинган ака қилмоқчиман... Хафалигимнинг сабаби, шундай ҳалол одамнинг Ғанига ўхшаш муттаҳамга эргашиб, ўз йигитлик номига доғ тушириб юрганини кўрганим, шунга ўзимнинг ҳам тирик гувоҳ бўлганимдир. Иним, сен бу нопок ишдан қанча тез воз кечсанг, ўзингга шунча фойдали бўлур эди... Боя савдогарнинг уйида улар бир-бирини қандай ҳақорат қилганининг гувоҳи бўлдик... Бундай одамлар нул учун ота-онасиниям, бола-чақасиниям ҳеч иккиланмай сотишдан тоймайди. Иним, агар сен яна бир-икки йил Ғанининг тарбиясини олсанг, ҳозирги кунингдан ҳам бешбаттар бўласан... Шунинг учун, юракка эндигина туша бошлаган доғни ювиш ҳам осон, ҳам фойдали, мабодо, у каттариб, мадда бойлаб кетса, юрак тугул, бутун танангни чиритиб-иритиб юборади...

Ғани ўрнидан турмоқчи бўлган эди, лекин Султон қўли билан унинг билагидан омбирдай қисиб, кўзини бир олайтириб қараб, жойига ўтқизиб қўйди.

— Ғанивой, агар сен ўлишга жуда шошилаётган бўлсанг, боравер, — дея Султон боягидек хотиржамлик ва осойишталик билан гапида давом этди. — Мен шу қадаҳни, бугунги қайғум учун кўтараман. Яъни, кўнглимни ранжитган, алгов-далгов қилган кимсаларнинг орамиздан тезроқ йўқ бўлиши учун ичаман. Илоё, уларнинг топган-тутгани оғзи-бурнидан чиқиб, бола-сига буюрмасин!

Султон қўлидаги қадаҳни даст кўтарди-ю, бир нуқтага тикилганча жимиб қолди. Орадан бир фурсат ўтгач, уйқудан сакраб уйғонгандай бошини кўтариб:

— Ана, энди оқ йўл! — деди. Унинг мулойим боқиши Фанининг чўккан кўнглига бироз таскин бергандек, чеҳраси ёришди.

— Ана холос, сизга кун бўйи ҳамроҳ бўп, бир дастурхондан таом еб, охирида сўкиш эшитиб кетарканмиз-да? Кўрамиз! Ҳозир акт тузиб, гуноҳсиз кишини жамоат ичида ҳақорат қилганинг учун милиция олдида жавоб берасан! — деб қичқирди Фани ўрнидан шахд билан тураркан.

— Чақир милициянгни, — деди Султон хотиржамлик билан, — кўрайлик-чи, кимни айбдор қилар экан... Э, милициянинг нима кераги бор, сенга ўзимнинг ҳам кучим етади-ку... — деди-ю, ўрнидан туриб Фанининг шартта ёқасидан олди. Агар Назар ўртага тушиб, орага кирмаганда, Фанининг бўгилиб ўлиб қолиши ҳеч гап эмасди.

— Тур, йўқол! — деб бақирди Султон Фанига еб юборгудек қараб, — ҳалиям орада манави бола борлиги учун омон кетяпсан. Устюртда кўлимга тушганингда, сенга ўхшаганнинг кўзини мошдай очиб кўярдим.

Фани Назарнинг кўлидан судраб, эшикка яқинлашай деганда орқаларидан Султон етиб келди-да, йигитнинг кўзига тик қараб:

— Ҳей, Назар, менга қара, шу бугундан бошлаб унга эргашганингни кўрсам, бўйинингни суғуриб оламан. Буни мастликда айтди-қўйди-да, деб ўйлама, автобазанинг номери эсимда, Тошкентда мен билмайдиган тешик йўқ, уқдингми? — деди пўписа қилиб.

ЎН УЧИНЧИ БОБ

Назар Фанига бир ярим минг сўмни қуртдай санаб бериб, унинг ошнаси ёрдамида ёзги имтиҳонларни топширди. У баҳолар дафтарчасини қалби қувончга тўлиб варақлар экан, Фанига қай тарзда миннатдорчилик изҳор этишни билмасди. Нақадар саховатли, нақадар

камтарин инсон у! Назар унинг ўз ҳамёнидан беш юз сўм қўшиб кўрсатган ёрдамни кўз олдига келтирар экан, беихтиёр отаси Тўрабой ёдига тушди. Ҳатто, отаси ҳам бундай ҳиммат кўрсатолмасди, у ўғлига гапнинг пўсткалласини айтиб қўя қоларди: пора бериб ўқигандан кўра, овулга бориб мол боқ! Демак, у Фани акасидан бир умр миннатдор бўлиши керак.

У шуларни хаёлидан ўтказар экан, Фанининг ҳам, унинг ошнасининг ҳам қаллоблигини сезмаган эди: Фани ўз ёнимдан беш юз сўм қўшаман деб, қайтага, Назарнинг пулидан беш юзни чўнтагига уриб қолганди. Унинг ошнаси бир пайтлар институтда обрўли ўқитувчилардан бўлса-да, кейинчалик порохўрлиги ҳамда ахлоқи бузуқлиги сабабли ишдан ҳайдалиб кетган эди. У уйига Фани ёрдам сўраб келганда, аввалига унинг илтимосини рад қилди-ю, лекин ҳадеб ялинавергандан кейин эски касали хуруж қилиб, «бунақа ишлар муллажирингсиз битмайди», деган эди. Фани ошнасининг сал юмшаганидан қувониб: «Унинг ўзи бир мусофир бола экан, йиғлаб олдимга келгандан сўнг бошқа иложим қолмади, минг сўмларча пулиям бор», деди. Собиқ ўқитувчи ундан жўрттага йигирма кун муҳлат сўраган эди. Ўзи ўша заҳотиёқ таниш ҳамкасбларининг имзосини дафтарчага қўйиб чиқди-да, пулни олгандан кейин Фанига: «Фақат сиз учун бу ишга қўл урдим, аслида жуда галвали масала бу» деб, зачёткани қайтариб берганди.

Мана энди, Назар зачёткасидаги баҳоларга бирмабир тикилар экан, Фани акасиғаям, унинг ошнасиғаям соддадиллик билан чин юракдан раҳмат айтиб ўтирибди...

* * *

Уни пивонинг хумори тута бошлади. Шу яқин атрофдаги пивохоналардан бирига бормоқчи бўлди-ю, лекин «Ғалаба» боғидаги сўлим жойлар эсига тушиб,

фикридан қайтди. Чунки бу ерда пиво ичгандан кейин, йўл-йўлакай Лоланиям кўриб ўтса бўлади, ораси икки қадам йўл. Назар зачёткани тумбочка тортмасига солаётиб, очилмаган хатга кўзи тушди. У бир пайтлар Гулжондан келган хат бўлиб, бола-чақа ташвиши билан овора одам, энди ниманиям ёзарди, деб ўқимай тортмага ташлаб қўйган эди. Овулдошлари билан йилига бир марта учрашмайдиган йигитга, дам олиш кунида нима иш қилишини билмай, хаёли қирқ бўлиниб турган бир пайтда, бу мактуб яхши эрмак бўлди.

Назар каравотга чалқанча ётди-да, хатни авайлаб очиб, ўқий бошлади.

«Салом, Назар!

Мен бошимга тушган мусибатли кунлардан бирида туғилган уйимга биратўла қайтиб келгач, қутулдим. Овулда ҳамма соғ-саломат юрибди. Синфдошларнинг баъзи бирларигина овулда, қолганлардан бирови ўқишда, бирови ҳарбий хизматда. Мен уйдан чиқмаганим сабабли, уларни деярли учратмайман. Баъзан ўзлари йўқлаб келсагина, шундаям қисиниб-қимтиниб сўзлашганимни айтмасам, негадир кўпчилигининг бетига қарашга уяламан. Хуллас, овулдаги ёшу қарининг олдида тилим қисқа, уларнинг кўз қарашларидан ўзимга нисбатан гоҳида нафрат, гоҳида эса ачиниш туйғуларини ҳис этаман. Тавба, одам ҳатто ўз уйида ҳам баъзан бегонадек сезаркан ўзини, Назар!.. Менимча, инсон учун дунёда бундан ҳам ёмонроқ кўргилик бўлмаса керак? Яқинда уйда қамалиб ўтиравермай деб, ўтоққа чиқдим. Ҳисобчи, ҳалиги биздан мактабни бир йил олдин тугатган Яхшимурот калта бор-ку, шу: «Сен ўзингга алоҳида эгат олиб ўташинг керак» деб, мени одамлардан четлатди. Мен ўроғимни шартта қўлимга олдим-у, келган йўлим билан фирра орқамга қайтдим... Уйда эса, онам (энди у икковимизнинг ҳам онамиз) билан ҳам муносабатимиз унча яхши эмас, тоза бошим қотиб қолди, ўз уйига сиғмаган одамга дунёнинг қайси бурчагидан жой топилар экан, ҳайронман... Гоҳида

сенинг орқангдан Тошкентга кетворсамми, деб ўйлаб қоламан, биронта бошпана топилса, ҳам ишлаб, ҳам сиртдан ўқирдим. Отам менга қаттиқ гапирмаса-да, ичида ўлгудек ёмон кўришини биламан. Лекин унинг башарамни кўришга тоқати бўлмасаям, ўқишга юбормаслиги аниқ.

Гулжон».

Назар хатни ўқиб бўлгач кўзларини юмди-да, Гулжонни эшлашга уринди, лекин унинг қиёфасини кўз олдига келтиролмади. «У мутлақо ўзгариб кетган бўлса керак, ҳозир қандай экан?» Назар бошини кўтариб, деворда осиглиқ турган календарга қаради. «Бугун ўнинчи август, демак, институтларда кириш имтиҳонлари бошланибди. Хат ёзиб, Гулжонни чақирсам-микин?» У хаёлига келган фикрдан қувониб, ўрнидан ирғиб турди. Қизга хат ёза бошлаган эди, яна феъли айниб, апил-тапил кийина бошлади: «Ҳозир бир бокал пиво ичмасам, бугун ишим юришмайдиғанга ўхшайди...»

* * *

Август ойи бу йил Тошкентда одатдагидек иссиқ келди. Лекин барибир кўчага чиқсанг, шаҳар гиж-гиж одам. Музқаймоқ дейсанми, яхдек газ сув дейсанми, марҳамат, хоҳлаганингча топилади. Соя-салқин манзилгоҳлар навраста қиз-жувонлару йигитлардан бўшаймайди. Назар шаҳар ўртасидаги хиёбонни бироз айланди, салқинлаб дам олиш учун қулайроқ жой қидирган эди, тополмади. Сўнг кўчанинг нариги юзига ўтди-да, киоскадан «Тошкент оқшоми» газетасини сотиб олди ва тепасига, «Гуллар» деб ёзилган кўчма дўкон соясида ўтириб, одатига кўра, тўртинчи саҳифадаги эълонларни ўқий бошлади. Кино, театр, цирк томошаларини кўздан кечираркан, «Тошкентда таҳсил олаётган қорақалпоқ талаба-ёшларидан тузилган «Ойдин» ансамблининг концерти бўлади», деган хабарга кўзи тушди. У, мана икки йилдирки, радиодан фақат сешанба

кунлари бериладиган қорақалпоқ куйларинигина эшитар, бошқа томошаларга деярли вақти бўлмасди.

Назарида, кимдир уни чақиргандай бўлди. Атрофига ҳарчанд аланглаб қарамасин, бирорта таниш чеҳрага кўзи тушмади... Ҳаммаси ўткинчи, нотаниш йўловчилар. У яна газетага энгашиган эди, шундоқ ёнгинасида ингичка ва ёқимли овоз: «Назар», дегандек бўлди. Қараса, рўпарасида, ўзидан икки-уч қадам нарида, белини билтанглаптиб Лола турарди! У газетани апил-тапил буклади-ю, мийиғида кулиб, жувонга яқинлашди.

— Салом!

— Салом!.. Шунча чақирсам ҳам қарамайсан, қани, нима қиларкин, деб анчадан бери кузатиб турибман. Бунча паришонхотир бўлмасанг, Назар, — деди Лола ўпкалаб.

— Мен кўрмабман, кечир... — деди йигит газета билан елпинаркан. Унинг қуёшдан қорайган қизилмагиз юзига қон тепиб, изза бўлгани тобора яққол сезилмоқда эди.

— Ҳа, кўринмай кетдинг?

— Ёзги имтиҳонлардан йиқилиб қолгандим.

— Йиқилсанг ҳам, бирон жойинг лат емабди, шекилли? — дея ҳазиллашди Лола.

— Кеча ишдан кейин сеникига кириб ўтмоқчидим, бўлмади...

— Кеча бормаганинг ҳам яхши бўпти. Уйга Чимкентдан онам билан қизим келувди. Бугун кечга яқин жўнаб кетишади.

— Ҳозир қаерда улар?

— Онам у-бу оламан, деб дўконга чиқиб кетди, қизим шу ерда. Соат тўртда автостанцияда учрашиб, кузатиб қўяман.

Назар соатига қаради.

— Ҳали тўрт соат вақт бор экан. Юр, унгача бирга айланамиз, — деди Назар жувоннинг қўлтиғидан қўлини ўтказаркан. — Айтганча, кичкинтой меҳмонимиз қаерда?

— Ҳу, анави кафедра музқаймоқ еб ўтирибди.

Иккови очик ҳаводаги болалар кафесига яқинлашганда атрофига ётсираб, аланг-жаланг қараётган тўрт-беш ёшлардаги қизча уларга ялт этиб ўтирилди.

— Опа, қаерда эдингиз, музқаймоғингиз совиб қолди-ку... — деди у лабини чўччайтириб.

— Мана, келдим-ку, жоним, — деди Лола қизчанинг пешонасидан ўпаркан... — Мен Тошкентни яхши биладиган оғангни топдим. У бизга энг қизиқ ва яхши жойларни кўрсатади. Қани, танишинглар...

Қиз ҳурпайиб, пастки лабини қимтиганча жимиб қолди. Назар бурнини тортиб, қизчага қўлини аста узатди.

— О, жуда яхши қизалоқ экан-да, бу. Менинг исмим Назар, сеники-чи?

— Гавҳар... — деди қизча ва яна лабини чўччайтириб олди.

— Айт-чи, нималарни кўрмоқчисан?

Қизалоқ индамади.

— Кинога борасанми? Пақ-пақ отишма, Буратино — сабзи бурун, Чипполино... ҳм-м, — деб, Назар тилини тишлаб қолди. Унинг болалар қизиқадиган кинолардан билгани шулар эди.

— Кино биззи у ёқлардаям бор, — деди Гавҳар ерга қараб.

— Унда, қаерга борсак экан? — деди Назар ўзича гўлдираб ва боланинг кўнглини тополмаганидан хижолат бўлиб. Лола унинг аҳволини тушунди, шекилли, гапни илиб кетди:

— Гавҳаржон ҳайвонот боғини яхши кўради, шундай эмасми, қизим? — деди жувон қизалоққа энгашиб ва юзидан чўлп этказиб ўпиб.

— Мен ҳайвонот боғидаги маймунларни, айиқларни яхши кўраман, — деди Гавҳар Назарга ўгирилиб. — Уйда каттакон кўзли айиқчам бор, ўзи жуда ақлли-ю, лекин ҳеч гапирмайди-да. Опам ўйинчоқ дўконидан оберувди...

— Демак, масала равшан, аввал ҳайвонот боғига, сўнг ўйинчоқ дўконига борамиз, — деди Назар кафтларини бир-бирига шап-шап ураркан.

— Бўлмаса кетдик, мен музқаймоққа тўйдим, — деди Гавҳар ва қўлидаги қошиқчани столга тақ этказиб қўйди.

Гавҳарнинг иккала қўлидан иккови ушлашиб, йўлдан такси тутишди-да, бирпасда ҳайвонот боғига етиб келишди. Олдинда чопқиллаб юрган қизчанинг дастлабки ётсирашидан энди асар ҳам қолмаган, қайтага, тобора қулфи-дили очилиб бормоқда эди. Назар унинг битта саволига жавоб топаман дегунча, қизча бошқасини сўраб қоларди.

— Қўй, Гавҳаржон, бирпас жим юрсанг-чи, — деб Лола қизини койирди дам-бадам. — Ақлли қиз бўлатуриб, ҳадеб бемаъни саволлар беришга уялмайсанми?

— Майли, қўявер, сўрайверсин. Сўрагани яхши, — деди Назар кулимсираб, ҳар хил қушлар чуғурлашаётган қафаслар ёнидан ўтаётиб. — Демак, товуқларнинг оёғи иккита бўлсаям нега йиқилмайди, дейсанми? Мана, мисол учун, манави қафасдаги товуқ эмас, қирғовул... Қирғовулнинг оёғи иккита бўлсаям, юрганда йиқилмайди, мабодо йиқилиш хавфи туғилса, қанотларини силкитади-да, учади-кетади.

— Учиб қаёққа боради?

— Уясига боради-да. Тўқайзорда қирғовулнинг юмшоққина уяси бўлади.

— Уясида онаси унга тухум пишириб беради, а?

Назар нима дейишини билмай, бир дақиқа ўйлашиб қолди...

— Онаси тухум пишириб берадими, айта қолсангиз-чи тезроқ? — деб уни баттар қистарди Гавҳар.

— Йўқ, онаси қўғирмоч қилиб беради, — деди Назар. У шундай деди-ю, эсига қўғирмоч тушганидан ўзи ҳам қувониб кетди.

— Энди, ўзингга роса чарчадинг шекилли, қизим. Қайта қолайлик, — деди Лола, қизининг устма-уст бераётган саволларидан Назарни қутқариш учун.

— Мен шу ерда қоламан, — деди Гавҳар ўжарлик билан, — биз Назар оғам икковимиз ҳали тулкиларни кўрамиз...

Улар қизчани зўрға алдаб-сулдаб, белгиланган вақтдан сал кечикиброқ бўлса-да, бир амаллаб автостанцияга етиб келишди. Онаси ўзини қўярга жой тополмай, қизи билан набирасини кўзлари тўрт бўлиб қутаётган экан. У Гавҳар билан Назарга эътибор ҳам қилмай, қизига бидиллай кетди:

— Фарзандингга етолмай, роса кўзинг учиб юрган экансан-да, а? Ўзингниям, униям аро йўлда қийнамай, опқолсанг ҳам розиман... Менам қариган чоғимда роҳатланиб, одамдай бўп дам олай. Сенларни шунча ундириб-ўстириб, энди ҳамма қатори одам сонига қўшилай деганимда, орттирганим — Гавҳарнинг тирик етимлиги бўлди...

— Ойи! — дея қичқирди Лола аламига чидолмай, — бу таънаю маломатларингизни айтишга бошқа жой қурибмиди... Агар, шу норасидани боқиш сизга оғирлик қилаётган бўлса, майли, тақдиримдан кўраманда, болалар уйига топшириб юбораман. Ким нима деса, деяверсин!

Кампир гўё энди эсига келгандай, бир Назарга, бир набирасига жавдираб қараб, овозини сал пасайтирди:

— Сенга бақирмасам, кимга бақирай, чироғим? Кутакута куйганимдан айтаётганим бу гапларни. Эмаса, тилгинаси булбулдай чулдираган қизимдан бўлак яна нима қувончим бор менинг? Автобусга олган чипта ҳам куйиб кетди, эндигиси қачон бўлади, билмайман...

— Чиптага кетган пулингизга ачинсангиз, шунинг аламини мендан олмоқчимисиз? — деди Лола гапни ҳазилга буриб.

Тўсатдан эсанкираб, нима дейишини билмай қолган кампир Назарга бошдан-оёқ қараб, синовчан кўз югуртириб чиқди. Унинг йигитга мулойим нигоҳ билан тикилишидан, «буниси анавинисидек нашаванд эмасга ўхшайди-ёв», деган маънони уқиш мумкин эди. Чамаси, Лола онасига Назар тўғрисида миқ этиб оғиз очмаган. Ахир, бевалигида қайси аҳмоқ хотин онаси билан ўйлашиб иш тутади? Назарнинг фикрича, кампирнинг кўз қарашларида ўзига нисбатан ҳам меҳри-

бонлик, ҳам аллақандай шубҳаланиш ифодалари акс этмоқда эди. У даставвал ўзини бироз ноқулай ҳис этди, сўнг вазиятни юмшатиш умидида тилга кирди:

— Она, сиз чиптам куйди, деб хафа бўлманг. Ҳайвонот боғида Гавҳарнинг кўнглига қараб, бироз ушланиб қолдик-да, бўлмаса вақтида келардик... Мен ҳозир навбатдаги автобусга чипта опкеламан.

Назар она-боланинг ёнига қайтиб келганда, кампир унга бошқатдан разм сола бошлади.

* * *

Шаҳарда тонг қандай отгани у қадар билинмайди: гўё шаҳар қуёшнинг эрталабки нурлари билан эмас, балки шовқин-сурон, аллақандай ғала-ғовур таъсирида уйғонаётгандек. Назар партўшакда роҳатланиб ётаркан, аллақачон уйғонган бўлса-да, қучогида пишиллаб ухлаётган Лолани безовта қилмаслик учун нафасини ичига ютиб, чуқур хаёлга толди. Хона осуда ва жимжит. Фақат аҳён-аҳёнда кўчадан вағиллаб ўтаётган машиналар шовқинидан дераза ойналари қаттиқ дирллаб, йигитнинг хаёлларини тўзғитмоқда эди...

Назар билан бир хонада Хонкелди деган туркман йигит яшарди. Каравотнинг бош томонида кўхликкина қизнинг рангли сурати осиелик турар, Хон (уни ўртоқлари шундай деб аташарди) ухлаш олдидан ўша суратга кўзлари толгунча тикилиб ётар ва эрталаб уйғонган чоғида ҳам анча вақтгача девордан кўзини узмасди.

— Назар, севган қизинг борми?

Назар ўзидан қарийб ўн ёш катта одамнинг кутилмаганда берган саволидан шошиб қолди, бор ёки йўқ дейишгаям уялиб, елкасини учирди.

— Демак, бор экан. Агар гапим тўғри бўлса, нега унинг суратини тепангга осиб қўймайсан? Манави йигитларга қарасанг-чи... — деб, у қўли билан хонадаги иккита бўш каравотга ишора қилди.

Назар гўё бу ерга биринчи марта келган одамдай, хона деворларини кўздан кечирди. Ўзиникидан бошқа

ҳамма каравотларнинг бош томонида таниш-нотаниш қизларнинг суратлари осиглиқ эди. Қаради-ю, лекин улардан биронтаси кўнглига ўтиришмади. Ҳатто ҳинд кинофильмларидаги актрисалару машҳур Софи Лореннинг фотосурати ҳам унга мутлақо ёқмади.

— Менинг ҳам ... сурати бор, лекин ҳеч кимга кўрсатмайман уни, — деди Назар қовоғини солиб.

Назар биров иккиланиб тургач, ён дафтарчасининг орасидан суратни авайлаб олиб, Хонкелдига ийманибгина узатди. У кичкина суратчанинг у ёқ-бу ёғини айлантириб кўрди-да:

— Худди бизнинг овул қизларига ўхшар экан, ҳасратида ўлсанг-да, дунёдан армонда кетмайсан. Хўш, исмини билсак бўладими? — деб сўради.

— Гулжон.

— Хат ёзиб турса керак?

— Йўқ, ёзмайди.

— Ие, шуям севги бўптими?

Назар яна елка учирди.

— У билан қандай танишгансан?

— Бирга ўқиганмиз... ўн йил.

— Қизингни кинога ёки сайри боғга олиб борганмисан?

— Бўлмасам-чи, — деди Назар, овулининг теварак-атрофи боғга ўхшаса-да, кинотеатр йўқлигини яшириб.

— Назар, ростини айт, унинг юзидан бирон марта муччи олганмисан? — деб сўради Хонкелди, Гулжоннинг суратидан кўз узмай. — Агар тўғрисиани гапирсанг, охири нима бўлишини айтиб бераман.

— Йўқ, ўпмаганман, — деди Назар ёлғон гапиришга тили бормай.

— Ҳай атганг, муччилаб кўриш керак эди, — деди Хонкелди бош чайқаб, — муччисиз муҳаббат — муҳаббат эмас! Илк бўса, шундай бир оташки, у, энг аввало, қизларнинг тақдирини ҳал қилади. Назар ука, мендан хафа бўлсанг ҳам ихтиёринг, лекин Гулжонга етишолмайсан, жуда қийин...

Дераза ойналари машиналар шовқинидан қаттиқроқ зириллаганда, йигитнинг хаёли яна бўлинди. Кучоғида эса Лола ҳамон пиш-пиш ухламоқда эди...

Назар ўрнидан оҳиста турди-да, секин энгашиб, Лоланинг юзидан «чўлп» этказиб ўпди. Жувон уйқусидан сакраб уйғонди. Йигит яна ўпмоқчи бўлиб интилган эди, Лола юзини четга бурди-да, нозланиб:

— Бўлди, жиннивой, кечаси билан меҳринг қонмадими? — деди.

— Ҳечам-да.

— Уйланганингда феълинг шу бўлса, асал ойи ўтар-ўтмасданоқ шалпайиб қоласан. Ким билади, сенга қайси бахтли қиз насиб этаркан. Умуман, сенга хотин бўлган қизнинг манглайи олти қарич очилади, Назар. Мен эса бўларим бўп, бўёгим синган аёлман. Агар, умримда кўрганларим сароб бўлиб чиқмаса, гапимга ишонавер... — Лола тўшакдан учиб туриб, Назарнинг бўйнига осилди. Йигитнинг аъзойи бадани яна жунбушга келиб, қўллари жувоннинг хипча белига чирмашганда, Лола ўзини олиб қочди.

— Бас энди, куёш кўтарилиб қолди, муҳаббат ҳам эви билан-да? Ишга бориб пул топмасанг, оч қоринга қуруқ куйдим-ёндимнинг ўзи ярашмайди.

Лоланинг шу сўзларидан кейин Назар ишга бориш кераклигини эслади, эслади-ю, негадир оёғи тортмади.

— Бугунча ишдан қолсам нима бўларкин?

— Сира мумкин эмас, Назар, боришинг керак.

— Агар мен уйланиб, тўй қилмоқчи бўлсам-чи?

— Кимга?

— Сенга.

Лола дастурхонга уннаётган эди, кутилмаганда бу гапдан тахтадек қотиб қолди, сўнг бошини қуйи солиб, ошхонага чиқиб кетди...

ЎН ТЎРТИНЧИ БОБ

Назар талаба-қурувчилар ётоқхонасини тарк этиб, Лоланинг уйига кўчиб ўтганига ҳам уч ой бўлди. У ёзги сессия пайтидаги қалбаки баҳолари учун инсти-

тутдан ҳайдалган эди, аммо бу ҳақда ҳеч кимга чурқ этиб оғиз очмади. Негадир Фани акаси ҳам унга бурунгидай ҳадеб махфий топшириқлар беравермас, ҳатто у сўнгги кунларда шунчаки салом-алиқдан нарига ўтмайдиган бўлди. Фанининг хатти-ҳаракатларида содир бўлган ўзгаришни фақат Назар эмас, балки бирга ишлайдиганларнинг ҳаммаси анчадан бери сезиб юришар эди. У ҳатто, Назарнинг уйланиш шарафига ўтказилган камтарона ўтиришга ҳам бормади. Тўйдан кейин Назарнинг «ҳеч қурса, уйдан бир пиёла чой ичиб кетинг», деган таклифига ҳам аниқ жавоб қилмай, «насиб этса, борармиз», деб қўйди.

Йигитнинг у ёқ-бу ёқдан қисиниб-қимтиниб жамфарган пуллари янги рўзғор кам-кўстига сарфлангач, бора-бора келин-куёв харажатдан анча қийналиб қолишди. Икковининг ойлиги оила тебратишга учма-уч етарди-ю, лекин Назарнинг қўлига пул тушгудек бўлса, уй жиҳозларини бир сидра янгилаш мақсадида хўжалик буюмлари дўконига қатнагани қатнаган эди. Лола-нинг бундай исрофгарчиликдан қаттиқ норози бўлиб айтган сўзлари, авраб-авайлаб қилган насиҳатлари — муҳаббат ва янги оила қувончи сабаб босар-тусарини билмай қолган йигитнинг у қулоғидан кирса, буни-сидан чиқиб кетар эди. Охири, Лола кутилмаганда бошига қўнган бахт қушининг тўсатдан учиб кетишидан чўчидими ёки хаёлига бошқа бир ўй келдими, ишқилиб, Назарнинг барча инжиқликларига бўйсуниб, кўзи ўрганиб қолган мебелларини алмаштиришга — дўкондан янги диван-каравот, гилам ва буфет олишга розилик берди. У эски мебелларини комиссиян дўконига арзон баҳога топширди. Дастлаб янги оиланинг дастурхони мўл бўлса-да, бора-бора ойликка тақалган сўнгги уч-тўрт кунда картошка шўрва билан қаттиқ нонга қаноат қилишга тўғри келарди. Шундай пайтларда Назарнинг эсига «четдан» келадиган аввалги жарақ-жарақ пуллар тушар ва: «Менга айтишнинг иложини тополмай юрган бўлмасин тагин?» деган ўйда, Фани акасининг атрофида гирдикапалак бўлиб

қоларди. Ғани акасидадан эса, огзига толқон солиб олгандай, миқ этган садо чиқмасди. Оиладаги етишмовчилик сабабли хуноби ошиб юрган Назар, бир кунни ундан ёзги имтиҳонлардан йиқилганида берган пулини сўради. Ғани ўзи айбдор бўлгани учун йигитнинг қўзига тик қараёлмай, бошини қуйи солганича узоқ жим қолди.

— Иним, ўша зормандани сўрашга қайси бетинг чидади? — деди у паст овозда, зўрға бошини қўтариб.

— Ие, нега энди зорманда бўлади? — деди Назар бирдан туюқиб. — Мен уни ўз меҳнатим билан топганман-ку?

— Пул деган нарса, инижоним, кўзни ўйнатгани билан, ҳамма вақт одамга дўст бўлавермас экан, — деди Ғани ака чуқур уф тортиб. — Уни сен меҳнат билан қўлга киритдингми ёки кўчадан топдингми, барибир, ортиқча мол-дунё — одамга душман, деган гап бор. Пулнинг касридан менинг ўша қадрдон оғайним ҳозир қаерда ўтирганини биласанми, ўзи?

— Қаерда? — деб сўради Назар ҳайрон бўлиб.

— Икки йил озодликдан маҳрум этилиб, бола-чақасини чирқиратиб, одам бандасининг оёғи етмайди-ган... ёқларда...

— Ҳм-м, — деди Назар пулини сўраганига хижолат чекиб. — Бундан ҳечам хабарим йўқ, Ғани ака. Ўзингиз айтмаганингиздан кейин қайдан билай? Маънисини энди тушуниб турибман.

— Тушунган бўлсанг, ука, энди ўзинг омон қолганингга шукр қилавер. Қонунни мендан яхшироқ биласан, жиноят кодексида «олган ҳам айбдор, берган ҳам айбдор», деган пункт бор...

— Кечиринг, Ғани ака, — деди Назар изза бўлиб. Бошини қуйи солди. — Мен азбаройи иложсизликдан, пулга муҳтож бўп қолганимдан сўрагандим... Оила тебратиш оғир бўлар экан, шу кунларда жуда қийналиб кетдик. Аввалгидек Сирдарёга бориб келадиган ишлар ҳам ўз-ўзидан...

— Ҳа, айтганча, Сирдарёдаги ишлар тўғрисида сенга шипшитиб қўйиш хаёлимдан кўтарилаёзибди: мабодо бирор киши қаерга, нима обординг, кимга топширдинг дегудек бўлса, оқ туя кўрдингми — йўқ. Тушундингми, акс ҳолда, аҳвол чатоқ. Ҳалиги Рустамали деган муттаҳам кўлга тушибди. Унинг феъли ўзингга маълум, сал қистовга олса, икковимизни сотиб юборишдан тоймайди. Демак, сен ҳам, мен ҳам бундан буёғига эҳтиёт бўлишимиз керак.

Фанидан кутган умидиям пучга чиққандан кейин «ишонганим сен бўлсанг, кўрган куним не кечар», дегандай, Назар уйига кайфи тароқ ҳолда кириб борди. Зинадан юқори кўтарилаёзиб, хаёли шу қадар чуваллашиб кетдики, оёқлари чалишиб, ўзини идора қилолмай қолди. У шартта ортига бурилиб, чўнтагидаги охирги беш сўмга пиво ичмоқчи бўлди-ю, яна фикридан қайтди. Лоладан яшириб шунча ичганим ҳам етар, оила қуриб, бир ёстиққа бош қўйгандан кейин бир бурда нонниям ўртада бўлиб ейишимиз керак, деган хаёлда эшикни очди... Худди томдан тараша тушгандай, ичкарида Муптилла билан Ҳасан унга пешвоз чиқди.

— Ассалому алайкум! — Назар шундай деди-ю, бирдан кўзларига ёш қалқиди. Улар бир-бири билан қучоқлаша кетишди, бу орада Муптилла кўзларини бир неча бор енгига артиб ҳам олди. Ўзаро ҳазил-ҳузуллардан сўнг ҳаммаси дастурхон атрофига ўтиришиб, овулдаги янгиликлардан сўраб-суриштиришди. Лола ошхонада елиб-югуриб овқатга уннар, уйда нима бўлса, ҳаммасини дастурхонга тўкиб солиш билан овора эди. Эшитадиган одам топилса, эринмай сўйлайверадиган Муптиллага тоза худо берди.

— Вой-бўй, Тошкент деганинг роса учи-қуйруғи йўқ экан-ов! — дерди у, шаҳардан олган дастлабки таассуротларини ичига сиғдиrolмай. — Бунақа шовқинда миянг айнинамай, яна ўқиб юрганингга қойилман, Назар. Киноларда осмонўпар уйларнинг бир-бирига мингашиб турганини кўрганимда, буларнинг бари

ўтирик бўлса керак, деб ўйловдим. Энди эса, ё астаф-фируллоҳ, тавба деб, ёқамнинг ўн жойидан ушлаб га-пирай, ўзим шундай уйнинг ичида ўтирибман. Биз-нинг Хўжайли билан Нукуснинг икки қават дегани, бу ерда товуққа катак бўлишга ярамасов-а? Эй, яна ким билади?..

Муптилланинг гапига Ҳасаннинг ичак-силласи қотиб:

— Буниси ҳолва, Муптилла оға, ҳали насиб бўлса, уч қаватли дўконга борамиз. У ерда зинапояга сал оёғингиз тегса бўлди, ўзидан-ўзи юқорига опчиқиб кўяди, — деди.

— Ё астаффируллоҳ! — деди Муптилла ёқасини уш-лаб. — Йўлда одамни йиқитмайдими, ишқилиб?

— Ушлаб турмасангиз, албатта йиқилиб тушасиз-да, — деди Ҳасан, сўнг ўрнидан турди-да, столнинг бурчагига қўлини тираб, қандай ушлаш кераклигини кўрсатди.

— Э, ундай бўлса қўй, қароғим, мен ўша дўконга бормаёқ кўяқолай, бунинг устига, тунов куни эшак-дан йиқилиб, бир ёнбошимни ҳалигача ололмай юриб-ман. Айтганча, эсимга тушгани яхши бўлди, манави болага кун бўйи зор қақшасам-да, сира тушунтирол-мадим. «Бу уйда ёнбошлаб ўтиришнинг иложи бор-ми?» — десам, у мени масхара қилиб, шаҳар тартиби ўзи шунақа — ё столда ўтириб ёки тик туриб овқатла-насан, бўлмаса келин, қайноғаларим худо урган жай-дари экан, деб устимиздан кулади, дейди. Ростини айтсам, болалар, ҳозирам манов нарса ёнбошимга тош-дай ботиб турибди.

Назар бирдан пиқ этиб кулди-да:

— Ҳозир, Муптилла оға, ҳозир ерга кўрпа тўшай-миз-да, столни йиғиштириб қўйиб, худди овулдаги-дай ёнбошлаб ўтирамиз, — деди.

— Барака топ, иним, — деди Муптилла ўша заҳоти ўрнидан туриб, — шундай қил, чордана қуриб ўтириб, ичмаган чой — чойми? Майли, ёнбошламаёқ кўяй, анови қоғоз деворинг йиртилиб-нетиб кетса... Бизлар-ни деб, яна ҳамсоянг билан жанжал орттириб юрма.

Стол ошхонага чиқарилиб, ерга кўрпача солинган-дан кейин, Муптилла ўзини эркин ҳис қила бошлади.

— Болалар, нима десам экан, агар келиндан уят бўлмаса, озроқ наша еб олсам...

— Нега уят бўлар экан, Муптилла оға? — деди Назар буфетдан пиёлани олиб бераркан. — Аммо, буни қачон ўргана қолдингиз, авваллари бунақа одатингиз йўқ эди-ку?

— Э, нимасини сўрайсан, бир сафар сал шамоллабман шекилли, раҳматли Ниятбой табиб буюрган эди... Дастлаб нафи тегар, деб оз-оздан ичардим, эндиликда сал канда қилсам, бошим гувлаб, мазам қочадиган аҳволга тушиб қолдим... Сизларга барибир, ҳозир анави жин теккан сувдан ичиб, вақтичоғлик қиласизлар-ку, мендан тортинмай кўяқолинглар, ичинг-у, лекин кўп эмас, кўп ичсаларинг сўкишиб қоласанлар.

Муптилла кўкнори солинган халтачасини очиб, оғзини курмаклай бошлади. Назар қайнаган сув опкелиш учун ошхонага чиқди-да, Лоладан кечирим сўраб, дастурхонга сарфланган харажатлар қаердан келганини аниқлади. У қўшнисидан ойликкача эллик сўм қарз олган экан.

— Улар ҳали бир-икки кун меҳмон бўладиганга ўхшайди, аксига олиб, жойнинг торлигини айтмайсанми, — деди Назар бошини қашиб. Лола ошхона эшигини зичлаб ёпди, сўнг йигитнинг бўйнига оппоқ билагини ташлади-да, кўзларини ноз билан сузиб:

— Суюнчи берсанг, бир гап айтаман, — деди аста шивирлаб.

— Нима гап экан у?

— Аввал айт, суюнчиси бўладими?

— Айтақолсанг-чи, одамни мунча дилгир қилмай, суюнчиам гап бўлди-ю?

— Суюнчинг бўлмаса, барибир айтмайман... — деди Лола жўрттага қовоқ-тумшугини осилтириб.

Назар чўнтагидан гижимланган беш сўмликни чиқарди.

— Бори шуми? — деди Лола яна жўрттага тумтайиб, — буни суюнчига бериб, эртага тушлик овқатсиз қолиб юрма, тагин? Чўнтагинга солиб қўй. Мен учун энг қимматли суюнчинг, лабларингни бир марта лабларимга...

— Аввал нима гаплигини айтмасанг, барибир ўпмайман, — деди Назар ҳам ўз навбатида ўжарлик қилиб.

Лола йигитнинг қулогига лабининг учгинасини тегишиб, пичирлади:

— Бугун, пешин чоги, юрагимнинг остида яна бир мурғаккина юракча... типирчилай бошлади.

Назар аввалига бир лаҳза ҳанг-манг бўлиб турди-да, сўнг бирдан алланимани тушунгандек, Лоланинг пўрсиллаган лабларига лабларини босди... Улар бир дунё қувончдан териларига сиғмай, узоқ вақт бир-бирига хумор боқишганча типпа-тик туриб қолишди.

Шу пайт ошхонанинг эшиги чертилиб, Ҳасаннинг боши кўринди.

— Келинни худди бугун кўраётгандек жимжит бўп кетдинг, жўра, — деди у ҳазиллашиб. — Муптилла офанинг сувга юборгани қачон эди...

— Ҳозир обораман, — деди Назар краннинг жўмрагини бураркан. — Ҳасан, сувни ўзинг опкетақол, мен овқатга қарашворай.

— Хўп, опке... Аммо, туришларинг шу бўлса, уйга келган одамни очидан ўлдирасанлар-ов, дейман?..

Ҳасан косадаги сувни олиб, ошхонадан чиқди.

Назар Лолани қучоқлаб, юзларидан ўпди-да, меҳмонларни жойлаштириш ва кўнглига қарашни яна бир қайта маслаҳатлашиб, совиткичдаги арақни олди-ю, Ҳасаннинг орқасидан ичкари кирди.

Меҳмонлар чанқоқларини қондириш учун бостириб-бостириб чой ичишгач, Муптилла аста йўталиб, мақсадга кўчди. Дастурхонга овқат тортилгач, Лола қозон-товоқларни йигиштириб, қўшниникига чиқиб кетган эди.

Осиёнинг илтимосига кўра, улар Назарни овулга олиб кетиш, агар бунинг иложи бўлмаса, ҳолидан хабар олиб,

онасига хат-пат ёзиб туришга кўндириш учун Тошкентга келишган экан. Овулдагилар, гарчи Назарнинг ўқишдан ҳайдалганидан аллақачон хабардор бўлсаларда, лекин унинг уйланганини ҳозирча ҳеч ким эшитмаган эди. Ҳасан қўлидаги эски манзил бўйича дўстини дараклаб, ётоқхонага борган ва у ерда Хонкелдини учратиб, Назарнинг уйланганини, ҳозир қайлиғи билан бирга яшаётганини билиб олибди. Агар, мабодо Хонкелди меҳмонларни шу ерга ўзи бошлаб келиб, «мана бу эшикдан кирасиз-да, юқорига кўтариласиз, фалон рақамли хонадон», демаганда эди, улар Назарни топишолмасди.

— Бу юртларда қизга қалин сўрамаслиги яхши экан, — деди Муптилла, азбаройи уйқуси келганидан эснаб. — Лекин «баҳоси арзон бўлса, қайнатманинг ҳам шўрваси татимайди», деган гап бор...

— Қалин деган нарса ўртадаги даллоллар ўйлаб чиқарган балою офат. Агар, қорнинг ҳақиқатан сурнай чалаётган бўлса, шўрванинг пулини суриштириб ўтирасанми, а? — деди Ҳасан Муптилланинг атай жиғига тегиш учун. Яна бироз ҳазил-хузуллардан кейин Муптилла донг қотиб ухлаб қолди.

Ётишдан олдин Назар шивирлаб гап очиб, Ҳасандан Гулжонни сўради.

— Гулжон уйида, отасиникига қайтиб келди. Боя сезган бўлсанг, Муптилла гап орасида Ниятбой табибнинг қазо қилганини айтган эди. Одамларнинг айтишига қараганда, у қайсидир касални тузатаман деб, етти хил ўтни бир-бирига аралаштириб қайнатибди. Дори тайёр бўлай деганда сувидан озгина татиб кўрган экан, бирдан эс-хушидан айрилиб, икки кунгача ётган жойида у ёқдан-бу ёққа ағанайвериб, ўзидан-ўзи бақиравериб, охири қорнини тирнай-тирнай, қайтиш бўпти. Кейинчалик, шифокорлар унинг тайёрлаган «шифобахш» сувида беш хил заҳарли ўтни аниқлашибди...

— Гулжон роса қийналибди-да, шўрлик, — деди Назар чуқур уф тортиб.

— Ҳечам-да, сира билдирган эмас. Ҳатто азасига боришниям ўзига эп кўрмади. Қиз бечора онасининг раъйини қайтаролмагани сабабли, Ниятбойга теккани рост экан...

— Гулжон энди нима қилмоқчи?

— Аниғини ўз оғзидан эшитмадим-у, лекин овулдаги узункулоқ гапларга қараганда, Гулжон Тошкентга ўқишга келмоқчи-ёв, чамамда. Мабодо шу гаплар рост бўлса, ўзинг кутиб олиб, бирон юмушга жойлаштирарсан...

— Нега мен кутиб олишим керак?

— Бу ёғи ўзингга ҳавола, менинг ҳам уйқум келяпти... — деди Ҳасан ва тескари қараб ётиб олди. Орадан кўп ўтмай, Муптиллага қўшилиб у ҳам хуррак ота бошлади. Назар эса у ёнбошидан бу ёнбошига ағдарилиб, вақт алламаҳал бўлгунча уйқусикелмай ётди...

Энди у овулга қайси юз билан боради? Отасининг покиза тўшагини Қодир лампамойга булгатган онасини кўриш учунми? Хўп, онасини-ку «она» деб атай қолсин, лекин жини суймайдиган одамни отасининг ўрнига «отам», деб олдида бош эгиши, қўлидан қўшқўллаб олиши керакми? Йўқ, бу мумкин эмас, Назар бундай қилолмайди. Устига-устак, Гулжон билан ораларида бўлиб ўтган гаплар овулда ҳаммага маълум. Гулжонга етишолмадинг, деб ҳеч ким уни изза қилмайди, албатта, лекин қизнинг кўзига қарашга ўзининг бети чидармикин? Тақдирнинг ғалати ўйинлари борда: висолига етишаман, чаросдай кўзларига тикилиб тонг оттираман, бу кўзлар қаъридан бир дунё маъно, ҳузур-ҳаловат топаман деб юрган суюклисидан айирди, яна буниси камлик қилгандай, уни тўппа-тўғри уйига олиб келиб, ўгай бўлса-да, ўзига сингил қилиб қўйди... Агар, онаси вақтида эс-ҳушини йиғиб, Қодир лампамойга бошини қўшмаганда эди, Гулжон ўн эрдан чиқса-да, сира иккиланмай унга уйланарди. Энди эса, бу ҳақда ўйлашнинг ўзи катта гуноҳ... Ҳа, ҳа, тақдирнинг ҳали энг қизиқ ўйинлари балки олдиндадир?..

Йўқ, осмон узилиб ерга тушса ҳам, Назар энди овулга бормайди. Боролмайди! Муптилла билан Ҳасаннинг бекорга овора бўлгани қолади, холос.

Ҳар қалай, шундай бўлса-да, кўнглининг бир четидан киндик қони тўкилган тупроқни соғиниш, унга талпиниш ҳисси ҳам йўқ эмасди. У кўпинча нимадандир юраги сиқилган чоғларда, овулидаги шовуллаган теракзорлару бепоён қирларни, шундоққина эшиги тагидан жилдираб ўтадиган оқар сувларни эсларди. Дарвоқе, синглиси ҳам кап-катта қиз бўп қолгандир, ахир у ҳам келаси йили ўнинчини тамомлайди-да. «Келажакда уни Қодир лампамойнинг қўлига қаратиб қўймайман. Мутлақо! Ўзим ўқитаман уни», дея овоз чиқариб пичирлади Назар.

Азонда ҳаммадан бурун Муптилла уйғонди. У апилтапил таҳорат қилди-да, қайси томон қибла эканини билолмай, ошхонани икки бор айланиб чиқди. Охири, ёруғ тушиб турган жой экан-ку, гуноҳ бўлса ўзи кечирар деб, деразага тўғрилаб жойнамоз тўшади. Ҳар қалай, ошхона деразаси Фарбга эмас, балки Шарққа қаратиб қурилгани учун Муптилла гуноҳқор эмасди... У жойнамозни йиғиштирди-да, ётоқхонага ўтиб, Назар билан Ҳасанни уйғотди:

— Болалар, турунлар энди, насибаларингдан кеч қолманглар, — деб, иккаласининг елкасига галма-гал шапатилади.

Эрталабки чой устида гапнинг индаллоси айтилди. Назар овулдошларига, агар онаси Қодир лампамойдан ажрашмайдиган бўлса, қайтиб юз кўришмаслигини дангал айтди.

— Худди отангнинг қуйиб қўйган ўзисан, тфу-тфу, ишқилиб, тақдиринг ўхшамасин, бошинг омон бўлсин, — деди Муптилла. — Тўрабой ҳам бир марта огзидан чиққан гапни қайтиб огзига олмасди... Лекин, инижоним, ўқишинг тугаган бўлса, эркак кишига аёлнинг пинжиги кириб, ичкуёв бўп ўтириш айб эмасми?

Назар мийиғида кулди. Аммо у, негадир дунёдан ҳамон тоқ ўтиб бораётган мана бу найновнинг охириги

гапларидан ўйланиб қолди. Дарвоқе: «Эркак кишига аёлнинг пинжиги кириб, ичкуёв бўл ўтириш айб эмасми?» Ахир, Муптилла ўз бошидан кечирган аламли кунларни эмас, балки эр кишига номуносиб ишларни дангал ўртага қўймаяптими? Назар «ичкуёв» деган сўзни аввал эшитган бўлса-да, энди шундай кўргиликка ўзининг ҳам дучор бўлганини ўйларкан, ақлини йўқотаёзди. У тобора ғуссага ботиб борар ва ичида, Лолани қай даражада севишини ўзича чамалаб кўрмоқда эди. Бироқ қанча уринмасин, тарозининг бир палласида Лола турса, иккинчи палласига қўядиган тошни тополмай, роса боши қотди. Охири, инсоннинг инсонга бўлган ҳис-туйғулари тош билан ўлчанмаслигига ишонч ҳосил қилган ҳолда, тарозининг иккинчи палласига илк севгилиси — Гулжонни қўйиб ўйланди. Во ажаб! Гулжон тарозига оёқ қўйиши билан, Лола томон бир-икки лопиллаб, аста-секин юқорига кўтарила бошлади, сўнг... кўздан ғойиб бўлди! Демак, Гулжон турган томоннинг ўлчов тоши босим келди... Бироқ, Лоланинг ўзидан икки ёш катталигини айтмаса, эркак кишининг кўнглини топиш ва аъзойи баданига чўғ солишда ҳеч бир жувон Назарни Лолачалик мафтун этолмас, Лоланинг бу жозибаси ҳеч қандай тарози палласига сиғмасди...

— Муптилла оға, овулга (у, онамга деёлмади) бориб айтинг: мен уйланган эмасман, мен... ўзингиз кўрган аёлнинг уйида ижарада тураман. Яна айтиб қўйингки, улар мен тўғримда сира ташвиш тортишмасин. Менга энди овулдан ёрдам ҳам, бировнинг ғамхўрлиги ҳам керакмас. Мени ўз ҳолимга қўйишсин...

Ҳасан бирпасда Назарнинг феъли ёмон айниб қолганини сизди-ю, уни юпатмоқчи бўлиб, гапни ҳазилга бурди:

— Ижарага неча сўм тўлайсан?

— Мендан пул олмайди, — деди Назар ичидан қайнаб келаётган ғазабини энди зўрга босиб.

— Э, бир ҳазиллашгим келди-да, жўра, — деди Ҳасан, беҳосдан дўстининг кўнглини огритганидан қаттиқ аф-

сусланиб. — Ўзинг нима деган бўлсанг, овулга шуни етказамиз. Онанг шўрликнинг Назардан хат-хабар йўқ, деб йиғлаб-сиқтайвергани учунгина келдик бу ерга. Энди сен ҳам ишдан қолма. Лоланинг кўнглини ҳам чўктирма, бизлар Тошкентни ўзимиз томоша қилаверамиз. Овулга қайтадиган куни яна уйингга бирров кириб ўтамиз.

Лола ошхонадан туриб уларнинг гапини эшитган бўлса керак, чопқиллаб келди-да:

— То ишларингиз битгунча шу ерда тураверинглар, кўнгил кенг бўлса жойнинг торлиги билинмайди. Меҳмонхонада манави отамиз қийналиб қолади, — деди очиқ чеҳра билан.

— Бизларнинг борадиган жойимиз ҳали кўп, — деди Ҳасан Лолани хотиржам қилишга уринаркан, — ишимизни битирсак, яна албатта, келамиз.

— Эртами-кеч, қай вақт бўлсаям, ўз уйингизга келгандай бемалол келаверинглар, — деди Лола чиройи яна очилиб, — мен отамга ҳали Тошкентча норин қилиб бераман!

— Меҳмонхонагаям бир бориб кўрсин, уй ҳамиша тайин-ку, — деди Назар Лолага ёмон олайиб қараб. Лола ортиқча бир сўз ҳам демай, тилини тишлаганча ошхонага чиқиб кетди.

— Ҳасан, қароғим, келин айтган норин мабодо ичак-қорин бўлса, учиниб-нетиб юрмай яна. Шундоғам икки кундан бери ичим гўлдираб турибди, агар яна келадиган бўлсак, ўзинг бир амаллаб тушунтирарсан, — деди Муптилла чопонини елкасига ташларкан, инқиллаб.

ЎН БЕШИНЧИ БОБ

Меҳмонлар шу кетганча Назар билан хайрлашмай жўнаб қолишди. Муптилланинг, айниқса, муштдайлигидан бирга ўйнаб-ўсган Ҳасаннинг бу қилиғи Назарга оғир ботди. У ўзи туғилиб-ўсган овулини нечоғлик кўмсамасин, аммо у ёққа боришнинг энди сира

иложи йўқ. Онаси ва синглисининг дийдорига етиш ҳақида ўйласа, дунё кўзига қоронғи кўриниб, ўша кунидек йўлга отланишга чоғланарди-ю, яна алланималар эсига тушиб, ич-ичидан эзилиб, фикридан қайтарди. Бунинг устига, Тошкентдай пойтахт шаҳарга катта мақсад билан келган эди, эндиликда шу ёлғиз нияти ҳам саробга айланди. Унинг институтдан ҳайдалгани тўғрисида деканат қарори ҳам аллақачон тайёр бўлган бўлса керак...

Лекин у ёз бўйи институт остонасига қадам босмади. Шаҳарда курсдошларига дуч келган пайтларда эса, уларга нима дейишни билмай, «бошимга оила ташвиши тушди», «академик таътил олмасам аҳвол чатоқ», деб, қип-қизил ёлғон сўзлашга ҳам ажабтовур кўникиб қолди. Ахир у, Фанининг тузоғига қандай илингани ва эл бошига иш тушганда белни маҳкам боғлаб, шаҳарнинг қайта тикланишида ўз улушини кўшишдек олийжаноб ниятларининг қандай барбод бўлганини — ана шундай аччиқ ҳақиқатни дўстларига қайси юз билан айтсин? Фанининг қурилишга келтирган зарари, албатта, филни пашша чаққандай бир гаплигини Назар тушунарди, шу билан бирга, мабодо пашшалар ҳаддан ташқари кўпайиб кетса, улар ахир, ҳар қандай филниям нес-нобуд қилмайдими? У Тошкентда Фанига ва ўзига ўхшаган минглаб одамларнинг ишлаётгани, агар уларнинг ҳар бири ўзлари каби қаллоблик қилаверса, оқибати нима бўлишини ўйлайвериб, ўйининг охирига етолмасди. Назар ҳаётининг бошидаёқ ёмон одамлар таъсирига тушиб, қаттиқ янглишганини фаҳмлар экан, катта хатога йўл қўйганини кўз олдига келтирди-ю, ўтмишидаги ҳар бир хатти-ҳаракати ва ҳар бир қилмишини сарҳисоб қилиб, улар орасидан ўзини оқлай оладиган бирон-бир ёруғлик қидира бошлади. Унинг фикрича, бундай аҳволга тушиб қолганига асосий сабаб: одамларга ҳаддан ташқари ишонувчанлиги, ўта соддалиги эди. Шу билан бирга, соддалик ва аҳмоқликнинг ораси бир қадам эканини ҳам тушунар, тушунса-да, аммо энди вақт ўтган эди, ўтган эди...

Эҳ-ҳе... Фанидан ўқитувчи ошнасининг қамалганини эшитганидан бери, Назарнинг кўзи институт биносига тушдими, ўз-ўзидан виждони қийнала бошларди. Иш бўйича маршрути ўша кўчага тўғри келган пайтларда ҳам, негадир кўнгли музлаб, бошқа тарафдан айланиб ўтади. Бир-икки сафар курсдошлари: «Сени декан келсин деди... Проректорга учрашар экансан», дейишганда ҳам институтга ҳеч оёғи тортмади... Ажабо: унинг назарида негадир сўнги кунларда Тошкентда суянадиган ҳеч нарса қолмагандек, ҳатто ишда ҳам, йўлда ҳам гуё бошини кўтариб юришга ҳақли эмасдек туюларди. Ёлғиз овунчи — шунчаки ишга бориб келиш-у, Лола билан ўтказаетган лаззатли лаҳзалар эди, холос. Ишда эса фақат онда-сонда Фани билан учрашиб турар, шундай муомалалари қуруқ салом-алиқдан нари ўтмасди. Фани ака ҳам, чамаси, ўз ёғига ўзи қовурилиб юргандай. Негадир, унинг аввалги бақириб-чақиришлари-ю, отни ҳуркитадиган важоҳатидан энди асар ҳам йўқ. Лола бўлса, ой-куни яқинлашиб қолгани сабабли кўпдан буён хонанишин, кўчага қадам босмасди. У Назарнинг ранг-рўйи ўзгариб, ўз-ўзидан юракбағри эзилиб, ўйлари алгов-далгов бўлиб юргангани сезса-да, бу нохушлик сабабини ҳадеб ўзидан қидирар, яккаш ўзинигина айбдор ҳис этмоқда эди. «Эҳтимол, — деб ўйларди Лола юраги эзилиб, — ўн гулидан бир гули очилмаган ёшгина йигит болали аёлга уйланганига пушаймон бўлаётгандир, рўзғор жиҳозларига қониқмаётгани ҳам балки шундандир? Ким билсин, ўйини ҳаддан ташқари соғинганми?» Аёл ҳарчанд, ҳар томонлама ўйламасин, Назарнинг одамлардан безиб, кундан-кунга чўпдай озиб бораётганига ичидан ачинар ва ўртадаги дилсиёҳликни тенг бўлиб тортишишга интилар, лекин барибир, ўзини унинг олдида гуноҳкор деб ҳисобларди. У ҳар хил йўллар билан узоқдан гап очиб, йигитнинг кўйнига қўл солиб кўрди-ю, лекин унинг ичидагини тополмади. Шундан кейин, агар кўнглинг бошқани тусаётган бўлса, хоҳ-

лаганинг билан яшайвер, дегандек, Назарнинг ички сирларига мутлақо аралашмай ҳам қўйди. Мабодо ўша кунлари Назар «бундан бу ёгига йўлимни тўсма, мени ўз ҳолимга қўй», деб уни ташлаб кетган чоғда ҳам, у: «Кетма, менга раҳминг келсин, ҳеч қурса, эрта-индин ёруғ дунёга келадиган норасидага шафқат қил!» — деб йигитнинг этагига ёпишиб, ялиниб-ёлвормасди. Лекин воқеалар тамоман бошқача тус олиб, ҳар қалай, шундан кейин Лола иложи борича Назарнинг кўнглини оғритмасликка, сўзини синдирмасликка ҳаракат қила бошлади...

* * *

Лолани ярим тунда тўлғоқ тутди. Даставвал у хонада у ёқдан-бу ёққа юриб, маст уйқуда ётган Назарни уйғотишга кўзи қиймади, лекин тўлғоғи борган сайин кучайиб, кўнгли беҳузур бўлавергач, аста ёнига келди-да:

— Тур, Назар! — деди инграниб. — Турақол, жоним, доктор чақирмасанг бўлмайдиганга ўхшайди, кўнглим алланечук бўлиб бораётир.

Назар ўрнидан ирғиб турди, Лоланинг чиппа тер босган пешонасига кўзи тушгач, қўрқиб кетди. Йўл-йўлакай апил-тапил кийиниб, кўчадаги автомат-телефонга етай деганда, унинг анчадан бери ишламаётгани эсига келди-ю, турган жойида тахтадек қотиб қолди. Ярим кеча, теварак-атроф жимжит. Энди қаёққа борди? Орадан икки сония ўтгач, лоп этиб қўшнисининг телефони эсига тушди. Ўша заҳоти оёғини қўлига олиб иккинчи қаватга қўтарилди-да, ўзларига қарама-қарши эшикдаги кўнғироқ тугмачасини устма-уст босди. Аксига олиб, ҳадеганда эшик очилавермади. Орқа тарафидан эса Лоланинг гоҳ «Онажон!», гоҳ «Назар!» деган бетоқат қичқириқлари эшитилмоқда эди. Баттар эсанкираб қолган Назар охири эшикни мушти билан гурсиллатиб ура бошлади.

— Ким? — деди ичкаридан аёл кишининг овози.

— Опай, мен, Назарман. Лолани тұлғоқ тутаётир, докторга телефон қилиш керак!..

— Ҳозир... Вой ұлмасам, сен тез уйингга киравер, мен дұхтир чақираман, изингдан кираман, — деди эшикни қия очган кампир.

Назар хонага кирганда Лола қора терга тушиб, диван-каравотнинг суюнчигига осилган күйи додламоқ-да эди...

У Чукурсойдаги туғуруқхонадан қайтиб келаётганда тонг сал-пал оқариб, машиналар эндигина кучага сув сепаетган экан. Уйга кела солиб ұзини тұшакка отди-ю, лекин ухлолмади. «Қизли бұлдингиз, суюнчисини мұлроқ чўзингиз». Ҳамширанинг бир олам севинч ва аллақандай меҳр ёгилиб турган қиёфаси ҳамон күз ўнги-дан кетмасди. «Ҳа, албатта, албатта мұлроқ... опкеб бераман», — деди у шунда, чўнтагига ит текканини яшириб. «Одатда, бундай пайтларда суюнчига нима бериларди ўзи? Овулда ўзиям кўйлакми ёки дастрў-молми, хуллас, талай марта суюнчи олгани эсида. Бироқ энди-чи? Ўзи, яъни чақалоқнинг отаси сифатида, бошқаларга ўзи нима бериши керак? Бу ҳақда кимдан маслаҳат сўраб кўрса бўлади?» У шу мақсадда кечаси шифокор чақирган кўшни кампирга учрашмоқчи эди-ю, лекин бироз ўйланиб туриб, яна фикридан қайтди. Орқамдан кулиб юрар, деган истиҳолага борди. Яхшиси, ишдагилар ёки Ғани акаси билан маслаҳат-лашишни қўнглига туғиб қўйди.

У шу алфозда чамаси икки соатча хаёл суриб ётгач, ўрнидан турди-да, нари-бери кийиниб, ишга кетди.

Назарнинг одатдагидан барвақтроқ, бунинг устига хуштак чалиб келаётганини кўрган автобаза диспетчери ўзича ниманидир сезгандек, жилмайган күйи йўлланма ёза бошлади. Бироқ у, Назар яқинроқ келиб саломлашганда, йигитнинг уйқусизлиқдан қизарган кўзларига кўзи тушгач, ёзишдан тўхтади.

— Ҳа, Назарвой, авзойинг сал бузукроқ кўринади?

— Нега энди, михдай! — деди Назар кулимсираб.

— Михдай бўлса, ҳу анави будкага бир кириб чиқ, бу аҳволда рулга ўтиришинг қийинга ўхшайди.

Диспетчернинг: «ҳу анави будка», дегани медпункт эди. Ҳар куни эрталаб ўша ерда ҳайдовчиларнинг қон босими ўлчаниб, шифокор дафтарга қўл қўйгач, машина ҳайдашга рухсат этиларди. Диспетчерлар, баъзи ҳолларда Назарга ўхшаган ишончли, иш вақтида ичимликни оғзига олмайдиган ҳайдовчилардан докторнинг рухсатномасини талаб қилмасдан ҳам йўлланма ёзиб бераверишарди. Лекин диспетчер бугун Назарнинг афт-ангорини кўриб, у кечаси тўйгунча ичган бўлса керак, деган шубҳага борди. Назар унинг кўнглида нима кечганини тушунди-да, мийиғида кулиб:

— Мен бугун қизалоқли бўлдим, — деди.

— Э-ҳа, роса юварканмиз-да, бўлмаса! Лекин барибир, Назар, сен анави будкага бир кириб чиқ, доктор бўлмасам-да, аҳволингни кўриб турибман. Балки, сени бир-икки кун ишдан озод қилишар...

— Керак эмас, ишга чиқавераман... — деб Назар диспетчер имо қилган томонга жадал юриб кетди-ю, лекин орадан кўп ўтмай тарвузи қўлтигидан тушиб қайтиб келди.

— Начора, сизнинг айтганингиз бўлди, — деди у диспетчерга синовчан нигоҳ ташлаб. — Докторнинг олдида месткомимиз ҳам ўтирган экан, у ишдан уч-тўрт кунга озод қилиб, жамоадан қизалоққа совға сифатида юз сўм ёрдам пулиям ёздириб берди. Сизларни кечкурун уйда кутаман, йигитларни ўзингиз бошлаб борасиз, базми жамшид уюштирамиз!..

— Сал қайсарлигини айтмаса, жа зўр йигит-да, ўзиям... — дея гудранди диспетчер, Назар ўзидан узоқлашгач.

У уйига хуш-хандон кайфиятда қайтар экан, йўл-йўлакай туғуруқхонага бурилиб, Лоланинг ҳолидан бир-ров хабар олиб ўтмоқчи бўлди. Фикру хаёлини чулгаётган ҳар хил қувончли ўйлардан боши ғовлаб, оғзи қуло-

гида, йўлакдан илдам юриб бораркан, ёнгинасидан тарақа-туруқ қилиб ўтган трамвайдан кимдир уни чақирганини эшитиб қолди. Ўша тарафга ялт этиб қарган эди, трамвайнинг ойнасидан бошини чиқарган аллаким: «Назар, кейинги бекатда кутиб тураман!» дея қичқирди. Негадир бу чехра ўзига жуда танишдек туюлди. Овозининг момақалдироқдай гулдираб чиқишига қараб, уни бултур йўлда тасодифан учратган Султонга ўхшатди. Кейинги бекат жуда узоқ эмас эди.

— Оббо иним-ей, сени қидиравериб, бормаган ерим, сўрамаган одамим қолмади. Энди умидимни уздим деганда... Бугун, худди учрашган жойимизни қара! — деди Султон уни очик юз билан кучоқларкан. Назар ҳам, ниҳоят, қувончига шерик бўладиган муносиб одам топилганидан боши осмонга етиб, бир зум тили айланмай қолди.

— Овул-эллар омонми, Оспан ботир қалай? — деб сўради у бироздан сўнг тилга кириб ва Султоннинг учкундан бери тиг тегмаган соқоли ва диркайган мўйловига қараб. «Мўйлов қўйганини айтмаса, ўшандан бери сира ўзгармабди», — дея хаёлидан ўтказди Назар.

— Э, инижоним-ей, менинг бошимга тушган савдонни сўрама. Оспанжоним касал бўп қолди, деб кампир тушмагур Кўнғиротга телеграмма юборибди. Ўтган шанба куни кечкурун орқамдан самолёт бориб турса бўладими? Нақ ўтакам ёрилаёзди. Йигитлар, нима гаплигини яширмай айтақолинг, десам, арзимаган гап, сизни шунчаки Тошкентга обориб, ўйнатиб келамиз, дейишиб, тўппа-тўғри Тошкентга учиришди. Рангимда ранг қолмай уйга келсам, Оспанга қизамиқ чиққан экан...

— Ҳозир яхшими?

— ТошМИда бир профессор аёл бор экан, шунга ялина-ялина, зўрға уйига обориб кўрсатдим. Умридан барака топсин, ўзиям роса болажон аёл экан, ярим кеча бўлишига қарамасдан, гинг демай йўлга тушди. Мана, ҳозиргина уни уйига қўйиб келаётганим. «Устюртдай ердан бекорга овора бўп кепсиз, — деди у Оспанни кўриб. — Икки-уч кундан кейин тойчоқдай бўп кета-

ди. Фақат уйни иссиқ сақланг». Шу десанг, бу меҳрибон аёлга энди қандай миннатдорчилик билдирсам экан, деб ўйланиб келаётгандим, тўсатдан сенга кўзим тушиб қолса бўладими?..

— Ҳозир уйга борайлик, сиз билан маслаҳатлашадиган гапларим бор эди... — деди Назар унинг гапини бўлиб ва хиёл жилмайди. — Йўл-йўлакай гастрономга ҳам кириб ўтамиз.

— Назаржон, кейинги сафар келганимда адашмаслик учун, фақат уйингнинг қаердалигини кўрсам бўлди. Болам касал ётганда арақ ичмайман, — деди Султон жиддий қилиб.

Уйга етиб келганларидан кейин ҳам Назар анчага довур Султоннинг гапларини тинглаб, тилининг учидан турган сўзни айтолмади. Султон қанча сўзламасин, унинг кўрган-билгани Устюртнинг кенг дала-даштларию бурғилаш ускуналари ҳамда кийиклар эди. У шулар ҳақида ҳаяжон билан узоқ сўзлади.

— Назаржон, иним, бригадамга худди сенга ўхшаган бир йигит керак бўлиб турибди. Бурғиловчига ёрдамчи, яъни смена мастери... Ҳалиги отинг ўчгур ким эди, ёнингдаги... ҳа, Фани билан учрашганимдаёқ сен менга маъқул кўрингандинг. Шундан бери бир кунмас-бир кун сени, албатта, топиб оламан, деб юргандим.

Назар унинг сўзларига диққат билан қулоқ солар экан, бирдан Устюртга кетсамми, деган қарорга келди. Нега бундай қарорга келганини ҳозирча ўзи ҳам тушунмасди. «Лоланинг аҳволи не кечади, нима дейман унга?» деб ўйлади у ўзича.

— Султон оға, агар менинг аҳволимни билишни истасангиз, ҳозирча бу масалани қўя турайлик, кейинроқ ўйлашиб кўрамиз, — деди Назар пиёладаги чойдан ҳўпларкан. — Бугун эрталаб келинингиз... қизлик бўлдик.

— Ҳай аҳмоқ, аҳмоққина иним-ей, боядан бери нега оғзингга толқон солиб ўтирибсан? Гастрономга кириб ўтамиз, деганингдаям тушунмабман-а, мен дуррак? Айтганча, ўйланишгаям қачон улгура қолдинг?

— Бир-биримизга анчадан бери кўнгил кўйиб юргандик.

— Тўйингга айтмадинг — бу битта гуноҳинг, фарзандлик бўлганингни яширдинг — иккинчи гуноҳинг, агар дилингда мендан пинҳон тутиб юрган яна бошқа сиринг ҳам бўлса — бу энди учинчиси бўлади... Лекин, майли, гуноҳларингнинг ҳаммасидан бугун кечдим! — деди Султон ҳазил аралаш, — Оспанжоним соғайиб кетсин, ўша куни келиб, барча айбингни ўзим юваман... Шу гапим ёдингда турсин. Ҳозир келин ётган жойга борайлик-да, қизалоқнинг киндигини кесган ҳамширага суюнчи бериб кетай...

— Султон оға, мен тўй қилмасдан уйландим... озмоз пул тўпласак, сўнг биратўла каттароқ қилиб тўй берамиз, деб ўйлагандим.

— Бу ишинг дуруст, — деди Султон столга мушти билан гурс этказиб уриб. — Демак, менинг олдимга яқин орада боролмас экансан-да...

— Ўқиётган эдим, мана, уям бўлмади.

— Қанақа ўқиш?

— Политехника институтининг геология факультетида ўқиётгандим.

— Ҳм-м...

— Султон оға, эсингиздами, Фани аканинг Сирдарёдаги манзилига бир машина бўёқ олиб боргандик. Ўша ишхона текширилаётганга ўхшайди. Жиноятга қатнашганим учун меням сўроқ қиладими, деб бошим қотиб турибди...

— Ҳм-м... — деди Султон яна ва дастурхонга тикилган кўйи узоқ вақт жимиб қолди.

— Ўқиш-ку, майли-я, — деди Назар Султонга ўз отасидек кўнглини ёраркан, — лекин Фани аканинг масаласи чатоқми, дейман-да.

— Яхши, — деди Султон бир пайт чуқур хўрсиниб, — юр, аввал туғуруқхонадан хабар олайлик-чи, кейин ўшанақаси уйга кетаман. Сен мени шу икки-уч кун ичида кут, ўқиш масаласини бир ёқли қиламиз.

Бир пайтлар Устюртга иш бўйича аллақандай бир олим келувди. Ўзиям академикмиди, профессормиди, билмадим, ҳайтовур, жуда катта олим дейишган эди. Менда манзили бор...

— Йўғ-е, Султон оға, орага одам қўйиб бўлмайди, ҳамма айб ўзимда.

У Султоннинг шошилиб турганига қарамасдан ўзининг туғилиб-ўсган овули, онаси, Тошкентга келишдан мақсади, ўқиши ва Фани тўғрисида ниманики, билса, ҳаммасини оқизмай-томизмай гапириб берди. Негадир, шу топда йигитнинг юраги тўлиб турарди. Унинг сўзларини қулоқ қоқмай тинглаётган Султоннинг юз ифодасидан суҳбатдошига нисбатан на бепарволик, на ҳамдардлик туйғусини пайқаб бўлмасди. Назар бошидан ўтган воқеаларини ҳамон тўлиб-тошиб гапирар экан, ногаҳон қаршисида миқ этмай ўтирган Султонга кўзи тушгач, бир зум ўйланиб қолди. «Мен боядан бери бекордан-бекорга оғиз кўпиртираётганим йўқ эди-ку? Агар бу дардларимни тошга сўзлаганимда, қоқ иккига ёрилмасаям, ишқилиб, бир садо чиқарди», дея хаёлидан ўтказди у. Гап Лолага бориб тақалганида, Султон каттакон мушти билан столга яна гурс этказиб урди-да ўрнидан учиб туриб:

— Боласан, укам, ҳали оғзидан сариғи кетмаган полапонсан! — дея хитоб қилди у дераза томонга юриб. — Агар бола бўлмасанг, бу сирларингни одам бандасига айтиб ўтирармидинг? Эр йигитнинг дарди ҳамиша ичида бўлади, дейишади бурунчилар. Ҳай, майли, бу нозик кечинмалару муқаддас туйғуларни яхши кунларингда эслаб юрарсан... кейинчалик керак бўлар, балки. Бироқ, Назаржон, мен ўз тажрибамдан шу нарсани англадимки, ўтмишни ҳадеб эслайвериш — қарилик аломати. Қартайганликнинг яна бир белгиси — мақтанчоқлик. Гапларингни тинглаб ўтириб, шундай хулосага келдим: сенда бошингдан ўтган воқеаларни кўп хотирлаш хусусияти бор экан. Бу ўзингдан кўра ақлингнинг баркамол экани-

ни кўрсатади, лекин гапларингдан мақтанчоқлик аломатларини сезмадим. Демак, ҳали ақлинг қаримабди. Сенга, айниқса, бу ёшда ортиқча доноликнинг ҳеч кераги йўқ. Инсонда ақл билан вужуд баравар камолотга етса, кишининг умри узоқ бўлади. Тўғри, сен турмушнинг аччиқ-чучугини меъёридан ошиқроқ татигансан, бироқ бошингга тушган машаққатлар моҳияти хусусида чуқур ўйлаб кўрмабсан ҳали. Шуни билки, инсон учун қўлидан келмайдиган, иродаси ва куч-қуввати етмайдиган нарсаларгина машаққатли бўлиб туюлади. Унинг калитини топган одамга эса, ҳар қандай қийинчиликлар чўт эмас. Мана, иним, менинг бор билганларим шу оддий ҳақиқатлар, холос.

Назар узоқ вақт хаёлга чўмиб, Султон айтган гапларни бирма-бир кўнгил тарозисига солиб кўрди. Унинг сўзларида жон борга ўхшаб туюлди.

— Султон оға, мен ўзим билмаган ҳолда, бошимдан ўтган энг оғир кунларни сал ошириброқ сўзлаганга ўхшайман. Умуман олганда, ҳаёт ҳар бир алоҳида одамнинг хоҳиш-истакларидан ташқарида, яъни ўз қонуниятларига кўра мавжуд экан.

— Тўғри айтдинг. Аммо ҳаёт фақат заиф одамларнинг устидан ҳукмронлик қилади, — деди Султон деразадан ташқарига қараб. — Кучли кишилар ҳаётни ўз ногорасига ўйнатиши, яъни уни ўзгартириши мумкин. Ҳа, майли, қуруқ фалсафа сўқишни бас қилайлик, иним. Бир-икки йил институтда ўқиб, илм ўргандинг. Лекин вақт ҳаш-паш дегунча ўтиб кетади, шунда баяги айтган гапларинг ҳамда ҳозиргача ҳаёт ҳақида билган нарсаларингнинг барчаси лоақал бешикдаги боланиям ҳаяжонга солмайди.

— Султон оға, агар Устюртга борган тақдиримда ҳам нима қила олардим, машина ҳайдашдан бўлак қўлимдан бирор иш келмаса?..

— Устюртда машина ҳайдашинг қийин... Қайдам, балки бир-икки кун уриниб кўрарсан, агар эплотма-санг, менга ёрдамчи бўлсанг бўлгани...

— Яхши, Лола билан маслаҳатлашиб кўрай-чи...

Улар туғуруқхонага пешиндан кейин боришди. Лекин дарвозадан кираверишда осиглиқ турган оналар ва чақалоқларнинг соғлиғи тўғрисида ажи-бужи ёзилган қоғозни ўқишди-ю, орқага қайтишди. Ҳамширалардан бири, Султон олиб борган гулни «вазага солиб қўйдим» деганича, бошқа бирон гап айтмади. Лоланинг чақалоғини ҳали эмизишга олиб келишмаганди. У даставвал Назарга хат ёзиб, қизчанинг кимга ўхшагани, нима исм қўйиш ва бошқа дилидаги баъзи гапларни маслаҳатлашмоқчи эди, бироқ уни аввал ўзим кўриб олай-чи, кейинроқ ҳаммасини батафсил ёзарман, деган ўйга бориб, фикридан қайтди. Фақат ҳамширага: «Назарга айтиб қўйсангиз, менинг аҳволим яхши, вақтида овқатланиб, ўзини эҳтиёт қилсин», деб тайинлаган эди.

Назар трамвай бекатида Султон билан хайрлашгач, қаерга боришини билмай, анчага довур боши қотиб турди. Рўпарадаги почтага кириб, «опа, неварали бўлдингиз», деб уйига телеграмма юбормоқчи эди-ю, яна бироз ўйланиб тургач, қўлини бир силтади-да, «Ғалаба» боғидаги пивоҳона томонга юрди.

Лекин негадир у ердан ҳам ҳаловат топмади. Икки кружка пиво ичгандан кейин, ўзидан-ўзи уйқу элтиб, оёғини судраб босиб зўрға уйига етди-да, ечинмасдан каравотга чўзилди.

ЎН ОЛТИНЧИ БОБ

У сўнгги бир йил бадалида остонасини ҳатламаган эшикка яқинлашиб, Кўнгироқ тугмачасини устма-уст босди. Эшик қия очилиб, ичкаридан таниш қизнинг боши кўринди. У Назарга бирпас кулимсираб қараб турди-да, сўнг бирдан ранги ўчиб:

- Сизга ким керак ўзи? — деб сўради.
- Ие, мени танимаяпсизми?
- Таниб турибман, лекин дадам уйда йўқлар.

— Мен кутиб тураман, сўзлашадиган зарур гапим бор эди.

Назар, қизнинг унча хушламай турганига қарамасдан, ўзини ичкарига олди ва авваллари талай марта ўтириб, ёнбошлаб дам олган супага қараб юрди. Ичкаридан Бону югургилаб чиқди.

— Ўргилай, ўзим ўргилиб кетай, қани, қани, юқорига чиқ.

Назар бу меҳрибон аёлнинг мулозаматларидан лол қолиб, кўнгли эриб кетади. Бону унинг уй-ичи, аҳволи, ўқишларини лаби-лабига тегмай суриштира бошлади.

— Яхши, яхши, ҳаммаси жойида, — деди Назар гапни қисқа қилиб.

— Назаржон, мен уйланганингни эшитгандим. Тўйга борамиз, деб шунча ҳаракат қилдим, шунча ҳавас қилдим, анави, ўзинг билган Фани акангнинг... зарур иши чиқиб қолиб, мана энди олдингда уятли бўп турибман. Сени ўз боламиздай кўришимизни биласан, уйимиздан сира меҳмон аримаслиги ўзингга маълум. Шунча вақтдан бери бундоқ бир келиб, ҳеч қурса, салом бериб кетсанг ҳам бўларди-ку? Сендан роса ўпкалайман, деб юрувдим... лекин уйланганингни эшитганимдан сўнг, оила ташвиши билан бўлиб, бола бечоранинг қўли тегмаётгандир, деган андишага бордим...

Бу сўзлардан Назарнинг кўнгли баттар бўшаб кетди. Ахир, у бундай гапларни ўз туққан онасидан ҳам эшитмаган эди-да.

— Назаржон, Фани акангнинг бошига не савдолар тушганидан хабаринг бордир? — деб сўради Бону меҳршафқат ёғилиб турган юзи хиёл ўзгариб.

— Унчалик хабарим йўқ, опа, — деди Назар.

— Фани акангни прокурор чақираётир. Ўша ёққа кунора бориб, хабар олиб турибди.

— Нимага чақирар экан?

— Унинг участкасидан аллақандай материаллар ўғирланганмишми-ей, хуллас, жанжалнинг бари ўша

қурилиш материалларининг устида бўлса керак. Ҳозир прорабиям, мастери дейсанми, ишқилиб, қоровулгача зир қатнаб юрибди.

Назарнинг аъзойи бадани музлаб кетди. Демак, Ғани акаси қўлга тушибди. Агар унинг қўлга тушгани рост бўлса, худо уради энди... Унинг ўзи тўппа-тўғри бориб: «мениям қўшиб қаманглар», дейишдан бошқа иложи йўқ.

— Қачон ўғирланган экан?

— Ит биладими, Назаржон, ўғри деган фалон кунни ўғирлайман, деб ўғрилик қилмайди-ку? Айтишларига қараганда, кимдир Ғани акангнинг соддалигидан фойдаланиб, икки-уч йилдан бери қўлга илашадиган нарсани ўмараверган бўлса керак.

— Ўғрини топишибдими?

— Ҳали тополмаётганга ўхшайди, чамаси, битта-иккитасини ушлашган-у, лекин уларнинг бошлиғини қўлга ололмаётган бўлса керак...

Назар бу уйнинг остонасига қадам қўяр экан, ўзининг яқинда қизлик бўлганини айтишдан бошқа нияти йўқ эди. Сўнгги пайтларда оралари сал-пал узоқлашсаям, бир вақтлар бошини силаб, меҳрибонлик қилган одам билан дилидаги қувончни бирга баҳам кўриш истагида юраги тўлиб келган эди. Бироқ, анави хабарни эшитгач, бошидан бир челак совуқ сув қуйилгандай, аъзойи баданига титроқ кирди. «Ғани ака келсин-чи, нима гаплигини ўз огзидан эшитаман», дея хаёлидан ўтказди у.

Бонунинг чакаги-чакагига тегмай, ора-сира қизларига бақириб-чақириб, дастурхон ёзди, чой дамлаб келди. Назар чойдан бир ҳўплашга улгурмасданоқ, дастурхонга иссиқ патир билан мошхўрда, бир шиша арман коньяги тикка қилиб қўйилди. Бонунинг ўзи ҳам овқатини супага келтириб, меҳмон билан ёнма-ён ўтирди. Назар бу қадар иззат-икромнинг тагига етмаса-да, менинг қизлик бўлганимни эшитган чиқар, деб ичида ўзига тасалли берди.

— Назаржон, Ғани аканг келгунча, оз-моз томоқни намлаб турайлик, кейин яна бир гап бўлар. Хўжайин келса, бошқатдан дастурхон тузаймиз, — деди Бону шишанинг тиқинини очаркан.

— Бону опоқи, бугун сизларга қувончли хабар опкелгандим. Мени табриклашингиз мумкин, қизлик бўлдим...

— Э-ҳа, табриклайман, Назаржон! Айтмоқчи, эсим курсин, Ғани аканг Назаржон «Жигули»ли бўпти, дегандай бир гап қилган эди-я. Муборак, муборак! Илоё Тошкентнинг энг гўзал қизи бўлсин!

— Омин, айтганингиз келсин, — деди Назар бироз ўнгайсизланиб.

Бону коньяк шишасини очди-да, иккита пиёлага қултуллашиб қуйиб, тўлароғини Назарга узатди.

— Қани, Назаржон, илойим қизалогинг униб-ўссин, бахтли бўлсин. Ғани аканг келгунча ўрнини билдирмай турай деб, сал-пал иримини қилмасам, бу балони оғзимга олган банда эмасман. Қани, ҳа, олайлик-чи...

Назар, бу ёғи чатоқ бўлди-да, дегандай бир хўрсиниб, сўнг тўла пиёлани кўтариб юборди. Бону қўлидаги пиёлани лабига сал тегизиб, дастурхонга қўйди-ю, яна жаврай кетди. Назар овқатини яримлатмай туриб, косасига тўлдириб яна мошхўрда қўйди. Яхши тилаклар такрорланди, устма-уст яна ичилди. Назарнинг кайфи анча ошиб қолди. Ҳангома қизигандан-қизиб, тобора йигитнинг қулфи дили очилиб бораётган бир пайтда... уйда киядиган енгил кийимда, кўзларини уқалаган қўйи ичкаридан Ғани чиқиб келди.

У узоқдан кучоғини ёзиб, баланд овозда:

— Ҳай-ҳай, Назаржон, вой бў-ўй, сизниям кўрар кун бор экан-ку! — деб кела солиб Назарни бағрига босди. — Соғиниб қолибман, иним, худди ўзимнинг туғишганимни соғингандек соғинибман.

Уларнинг бир-бири билан учрашмаганига атиги ўн кунча бўлган эди. Шунга қарамасдан, Назар бу одамнинг бунчалар бағрикенглигию самимийлигига ҳайрон қолмоқда эди. Сўнгги пайтларда фақат қўл учида

кўришадиган ёки шунчаки бош силкитиб салом-алик қилишдан нарига ўтмайдиган кишининг очиқ-сочиқ муомаласидан, ҳар қалай, у ўзини йўқотиб қўйганди.

— Бону, хў-ў Бону! Ичкарига салқинроқ жойга дастурхон ёзгин, Назаржон билан бир роҳатланиб ўтирайлик.

Фанининг боши-кети йўқ мулозаматларию дилтортар сўзлари Назар илк бор бўсага ҳатлаб, шу ҳовлига келган кунни ёдига солди. Ўшанда уни иззат-икром билан ичкарига — шоҳона безатилган хонага бошлаб кирган эди... сўнг нима бўлгани сира эсида йўқ. Азонда қараса, Лоланинг уйида ётибди...

Улар каттакон хонанинг тўрига ўтиб, рўпара ўтиришди. Фани рангли телевизорни қўйиб, овозини пассивирди-да, яна дастурхон олдига келиб жойлашди. Иссиқ чой дамланиб, мезбоннинг олдига бир коса буғи чиқиб турган мошхўрда қўйишди.

— Бону, чой-пойдан аввал, анави коньяк-панякдан бўлса опке. Коньяк бор жойда, қайси аҳмоқнинг чойга кўзи учиб турибди, — деди Фани олдидаги чойнакни бир четга суриб.

«Демак, Фани аканинг жанжалдан боши очилганга ўхшайди, — хаёлидан ўтказди Назар, — акс ҳолда, бу қадар хушчақчақ бўлмасди». У ўзига узатилган қадаҳларни қайтармай олавериб, кўп ўтмай боши анча гувиллаб қолди.

— Иним, энди асосий гапга ўтайлик, — дея гап бошлади Фани, чип-чип терга тушган Назарнинг атай шу ҳолатини кутгандек. — Сирдарёга оборган анави нарсаларнинг кетидан одам тушганини айтувдим-ку, шунинг текшир-текшири тугади. Фуломжон ва Рустамалига ўхшаган аҳмоқларнинг бири гувоҳ, бошқаси савдогар сифатида сўроқ бериб ётибди. Мен ҳозирча «оқ туя кўрдинги — йўқ», дегандай миқ этмай турибман. Сендан эса, иним, бир ўтинчим бор эди. Туғишган укамдан яхши кўрганимдан кейин... илтимосимни ерда қолдирмассан, деб ўзинг билан бафуржа сўзлашмоқчийдим. Фуломжон-

га берилган материалларни ўзим бориб, раис билан келишган ҳолда бирёқли қилдим. Раис бобо: «Қанча аҳмоқ бўлсанг ҳам, ўзимиз боққан қўйнинг қумалоғисан, фақат бундан бу ёғига эски одатингни бас қил», дея аввалига роса бақриб-чақриб, сўнг депутат сифатида орага тушаман, деб ваъда берди. Лекин Рустамалига ўтказган материаллар, бошимизга бало бўлиб турибди. У терговда мени ҳам, сени ҳам оғзидан гуллаб қўйибди, ҳатто машинангнинг рақамигача ёзиб берибди. Балки, ким билади, шу яқин орада сениям чақриб қолиши мумкин...

— Агар чақриб қолса, мен нима дейман? — сўради Назар, мастликдан қизарган кўзларини зўрға очиб.

— Ана, шу масала чатоқ бўлиб турибди-да, иним. Мабодо сендан сўраса, мени айтавер. Ўзинг кўриб турган манави бир этак бола-чақанинг кўз ёшини шўрғалатиб, кетаверамиз-да. Бошқа нимаям иложимиз бор. Ҳеч курса, қизларимнинг биттасини узатганимда эди... қайтиб уларни кўриш насиб этадим, йўқми...

Фани, сўзининг охирини айтолмай, ҳўнграб йиғлаб юборди.

Назар, гарчи кайфи ошган бўлсаям, унинг тил учида турган гапини тушунди, тушунди-ю, унинг аҳволига чин юракдан ачинди. Ахир, ачинмай бўладими? Бегона юртда багрига тортиб, дастлаб бошини силаган, мушкул аҳволга тушган кунларида ёрдам қўлини чўзган одамнинг кўз ёшлари шу топда уни ўз таъсирига олганди. У Фанига ёрдам беришни истарди. Аммо қўлидан нима ҳам келарди?

— Фани ака, терговда нима дейишимни менга ўрғатинг, қани, нимани гапирай?

— Отангга раҳмат, Назаржон! Худди кўнглимда ўйлаганимдан ҳам зиёд экансан. Ҳатто, нима десам экан, сенга қай тарзда миннатдорчилик билдиришга ҳам ожизман. Қисқаси, мен бир умрга қарздорман, иним.

Фани бирданига гапнинг пўсткалласини айтса, болани чўчитиб қўйишини сизди. Шу сабабли у ҳар бир

гапни тарозига қўйиб кўриб, Назарнинг кўнглини овлашга ўтди.

Улар қадаҳларни тўнтаришиб, коньяк ичишни бас қилишди. Бу масалани соғ калла билан ечмасак бўлмайди, дейишиб, Бонуга аччиқ чой буюришди, сўнг хотиржам ёнбошлаб, телевизор кўришди. Бу орада, кўрсатув зерикарли бўлгани учунми ёки коньякнинг таъсириданми, Назарнинг кўзлари юмилиб, охири донг қотиб ухлаб қолди. У қанча ухлаганини билмайди, бир маҳал Фанининг:

— Назаржон, ҳо мулла Назар! Турсанг-чи, кун ботарда ухлашнинг хосияти ёмон, дейди машойихлар! — деган овозидан уйғонди, — Жудаям чарчабсан-да, Назаржон, сенга ҳам осон эмас, ҳам ўқиш, ҳам иш, бунинг устига бола-чақа ташвиши... муштдай бошингга мунча ғалва орттирмасанг? Ҳа, майли, қалай, калла пишдимиз?

— Яхши, фақат бошим сал ғувиллаб турибди, чарчаганга ўхшайман... Айтганча, соат неча бўлди экан?

— Саккиздан ошиб қолгандир... Боя бир гап орасида, келиндан хабар олишим керак, деган экансан. Шунга Бону атайлаб палов дамлабди, икковимиз бирга бора қолайлик, а? Мен қўшинининг машинасини ҳам айттириб қўйгандим...

Назар Лолага бугун пешиндан кейин келаман, деб ваъда берган эди. Шу гапи эсига тушди-ю, негадир юраги ҳаприқиб кетди. У ўрнидан тура солиб, у ёқ-бу ёғини тўғрилаган бўлди-да, ҳовлига чиқиб, муздек сув оқаётган жўмракка бошини тутди.

— Бош қалай, Назаржон? — деб сўради Бону кулимсираб, ошхонанинг эшигини қия очаркан. — Фани акангнинг ҳам суроби тўғри бўп қолганга ўхшайди. Бир маҳал бориб хабар олсам, икковингиз икки жойда қотиб ухлаб ётибсиз, халақит бермасин деб, телевизорни ўчириб чиқдим.

— Кўпроқ ичиб қўйибман, — деди Назар ҳўл сочларини дув-дув силкитиб. — Анчадан бери бундай ичмагандим.

— Ҳечқиси йўқ, қанча ичсанг ҳам ўз уйингда... Айтганча, ҳозир косага ошдан босиб бераман, келинни кўриб келасизлар. Ҳозирча бир-икки пиёла чой ичиб тура тур, ош тоза қиёмига етсин...

Назар уйга кириб, жойига ўтирган заҳоти Ғани буфетни очиб, ярми ичилган коньякни олди.

— Ичмайлик, Ғани ака, турқини кўрсатманг шунинг, — деди Назар кўлини силкитиб.

— Иккаламиз эллик грамм билан бош оғриғи қиламиз. Сен ҳали «бош оғриқ»нинг нима эканини ҳам билмасанг керак. Арақ ичгандан кейин, эртаси куни эрталаб бошинг зирқираб туради. Шунда кўп эмас, атиги эллик грамм отиб юборсанг, кўзинг ярқ этиб очилиб, яна отдай бўп ишга кетаверасан.

У кўярда-қўймай, Назарга бир пиёла коньяк ичирди. Назарнинг қоқ ёрилгудай зирқираётган боши, мисоли ёрилган жойига мўмиё кўйилгандай, тақатақ тўхтади.

— Назаржон, келинни кўрганимиздан сўнг уйга келамиз-да, бугун роса мириқиб дам оламиз, — деди Ғани унга синоатли назарини қадаб.

— Уйга бормасдан қолсам қандай бўлар экан...

— Э, қўйсанг-чи, ҳозир келин йўқ, айти муддао. У келгунча маза қилиб, ўйнаб-кулганинг қолади. Келин туғуруқхонадан чиқса, оёқ-қўлинг боғланиб, у уёғини ўзинг биласан... Бугун кечаси икковимиз ҳалиги масалани бир ёқли қилишимиз керак. Гапимга тушундингми?

Назар ичида бироз иккиланиб турарди-ю, лекин хўп дейишдан бошқа иложи йўқ эди. Масала равшан, у ҳам тузоққа илинган... Ундан қутулиш йўлини эса фақат Ғани билади.

— Ҳа, майли, дам олсак олибмиз-да, — деди Назар энди хушёр тортиб.

* * *

...Ҳамшира Лоладан кафтдеккина қоғоз олиб чиқди.
«Назар!

Қизчанг худди қуйиб қўйгандай ўзингга ўхшайди. Унга исмниям ўзинг кўярсан, шифокорлар эртага маъ-

лумотнома берамиз, дейишди. ЗАГСга бориб, туғилгани тўғрисида гувоҳнома олиб кел».

Назар қизига аллақачон исм топиб қўйганди... Бундан бир неча кун аввал «Жамила» деган китобни ўқиган бўлиб, асар қаҳрамонининг исми кўнглига қаттиқ ўрнашиб қолганди. У Жамила образини синфдоши Гулжонга қиёслаб кўрар экан, назарида инсонлик шаъни, одамнинг қадр қиммати фақат унинг жасурлиги, довюраклиги билангина ўлчаниши мумкин, деган хулосага келганди. Унингча, Гулжонда ана шундай жасурлик етишмагани сабабли, охир-оқибат у ўз бахтига ўзи зомин бўлган эди. Ҳар қалай, бу ҳақда ўйлаган сайин ҳадеб шундай туюлаверди. Лекин, ўзида-чи? Ўзида ҳам бормиди шундай жасурлик? Инсонийлик фақат довюраклик билан ўлчанмас, балки... Агар шундай бўлса, одамнинг номус-ори, қадр-қиммати нимада? Назар қанча бош қотирмасин, ҳозир бу хил саволларга жавоб тополмасди. Шу топда унинг миясида фақат Жамила деган исм чарх урмоқда эди. Ҳа, қизининг исмини, албатта, «Жамила» деб қўяди! Ишқилиб, қизалогининг тақдири Жамиланинг тақдирига ўхшамасин, фақат тўнғич фарзанди Жамиладек жасур ва ўктам бўлса, шунинг ўзи кифоя... Аммо...

— Ғани ака, қизга туғилгани тўғрисида гувоҳнома керак, дейишибди. Уни қандай оламиз?

— Бунинг ҳеч қийин жойи йўқ. Паспорт билан никоҳ дафтарчангни обориб кўрсатсанг, ёзади-беради.

— Бизлар ҳали никоҳдан ўтмаган эдик.

— Ана холос, буниси чатоқ бўпти. Шу пайтғача нега ўтмадинглар?

— Шу нарса эсимизга келмабди... — дея кулимсиради Назар. — Энди нима қилсам экан?

Ғани бирпас елкасини қисиб, ўйланиб турди-да, сўнг:

— Қайси районга қарайсанлар? — деб сўради.

— «Ғалаба» боғининг қошида-ку, уйимиз.

— Демак, Куйбишев райони... Так, яхши, масала ҳал бўлди деявер. Исполкомда менинг энг яқин жия-

ним ишлайди, шунга айтамыз... Сен бу ёғидан ғам ема, фақат шу бугундан қолдирмай ҳалиги масалани ҳал қилсак бўлди. ЗАГС-пагсингни менга қўйиб бер.

Назарнинг чеҳраси ёришиб кетди. У, ҳатто, бу саховатпешалиги учун Фанидан бир умр қарздор экани ва қандай қилиб бўлса-да, ўз навбатида, бир кун унга ҳам саховат кўрсатиши ҳақида ўйлай бошлади.

Уларнинг тунги суҳбати фақат тергов хусусида бўлди. Фанининг уйида қонун тўғрисидаги китоблардан ҳам бир неча хили бор экан, уларни шошилмай варақлаб ўтириб, Назарга турли-туман жинойтлар ва уларни жазолаш муддатлари кўрсатилган моддаларни ўқиб берди. У жинойтлар учун Рустамалининг мол-мулки мусодара қилиниб, беш йилдан саккиз йилгача, ўзининг эса уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум этилишини билиб олди. Фанининг тушунтириши бўйича, анави қинғир ишда нуқул Рустамали билан Назар айбдор бўлиб чиқмоқда эди. Назарнинг капалаги учиб, ҳатто ичган коньяги ҳам таъсир қилмай қолди. У гап орасида:

— Фани ака, сизга неча йил бериши мумкин? — деб сўради.

— Ана, ҳамма гап шунда, — деди Фани китобни авайлаб ёпаркан. — Агар меням жавобгарликка тортса, унда жинойт кўпчиликнинг иштирокида содир бўлган, деб ҳисобланади ва бояги мен айтган муддатлар яна икки ҳисса оширилади. Масалан, менга уч йил, сенга ўн йил, Рустамалига эса ўн беш йил берилиши керак...

Назарнинг тепа сочи тикка бўлди:

— Бундай жазо... қайси жинойтимиз учун?

— Биз ҳеч қандай жинойт қилганимиз йўқ. Асосий айбдор Рустамали. Ўтакетган савдогар, у ўз қилмишига яраша боши билан жавоб бериши керак эди, лекин у манглай теримиз эвазига зўрға кун кўраётган биз бечораларга айбини тўнкаб жиноий ишга аралаштираётир. Энди олдимизда фақат иккита йўл бор. Биринчиси: «Биз Рустамали деган одамни у дунёда ҳам, бу дунёда ҳам кўрмаганмиз. Уни мутлақо танимаймиз».

Иккинчиси: «Уни таниймиз. Лекин, атиги бир мартагина шаҳардаги дукондан унга бўёқ обориб берганмиз». Аммо, бунинг учун ҳам ишончли гувоҳлар керак.

— Гувоҳларни қаердан топамиз?

— Ғам ема, бунинг ҳам иложини қилиб қўйганман... Рустамалининг қўшниларидан бир-иккитаси оғайни чиқиб қолди, яқинда иккови билан гаплашдим, гувоҳ бўлишга ваъда беришди... Бундан ташқари, яна бир муҳим иш бор, Назаржон. Сен билан туғишган ака-укадек бўп қолдик, энди бор гапни яширмасдан, очиғини айтишим керак. Ахир, бир-биримиз учун жонимизни аямаймиз-ку... Анови прокурор деганинг, жуда пихини ёрган одам бўлади. Ҳақиқатнинг тубига етмагунча қўймайди, эзиб сўрайверади. Агар, худо кўрсатмасин, эзиб-суриштириб, мабодо икковимиз қўлга тушсак, сен анави нарсаларни зинҳор-базинҳор мендан олдим, деб айтиб юрма. Бало-қазонинг ҳаммасини Рустамнинг бўйнига ағдаравер, тушундингми?

— У ҳолда мени қамаб қўйишади-ку? — деди Назар соддалик билан кўзлари мўлтираб.

— Сени қамаса, мен борман-ку, ё қўл қовуштириб ўтиради, дейсанми? Мендаям виждон, ёру дўст, оғайни-қариндош деган нарсалар бор. Сени бир ҳафтага қолдирмасдан чиқариб олишга қурбим етмайдими?

— Анави домладай бўлиб яна... — дея ғўлдиради Назар, унинг гапларига ишонқирамай.

— У домла тайини йўқроқ бир одам экан, юз-хотир қилмасдан, икковимизниям майиб қилиб кетди... Мен у билан ош-қатиқ бўлишни бас қилдим, — деди Ғани Назарга зимдан кўз қирини ташларкан. — Прокурорнинг гапи бошқача бўлади, — давом этди у. — Олий судда ишлайдиган бир ўртоғим бор эди, бориб аҳволимни айтсам: «Оббо Ғанивой-эй, текширса текшириб, сўраса сўрайвермайдими, гап айланиб, охири ўзимизга келади-ку, бунинг нимасига қайгурасан», деб, елкамга бир-икки қоқиб, ҳазиллашган бўлди.

— Хўш, материалларни қаёқдан, кимдан олдинг, деса, нима деб жавоб қиламан?

Фани иложсиз қолгандай, елкасини қисди. У шу алфозда икки дақиқа ўйланиб турди-да, сўнг чорасини топгандай пешонасини тириштириб:

— Майли, материални бизга қарашли базадан олдим, деявер. Фақат орага мени қўшмасанг бўлди, иним, — деди. Фани анчага довур Назарнинг юзига тикилиб турди, лекин йигитдан миқ этган садо чиқмади. Сўнг аста ўрнидан туриб, буфетнинг тортмасидан аллақандай тугунчакни олиб келди-да:

— Назаржон, мана бу сенинг янги оилангга каминан камтариндан совға... — деди жилмайиб. — Қизалонингга аталган суюнчини бўлса, уйингга борганда ўз қўлим билан топшираман. Эсингдами, сени ўзим уйлантириб, хўжалигингни тиклашда кўмаклашаман, дегандим бир пайтлар. Тақдир тақозоси билан тўйингга боролмадим, ўзингдан ҳам вақти бевақт хабар ололмадим... Энди эса, манави уч мингни акангдан тўёна, деб ҳисобласанг бўлади, қизингга аталгани бу ҳисобга кирмайди, албатта.

Назар нима қилишини билмай, роса боши қотди. У Фанининг бу олийжаноблигини гоҳ унинг сахийлиги, одамгарчилик юзасидан қилаётган иши деб ўйласа, гоҳида терговдан бошини омон сақлаб қолиш учун берган пораси, деб тушунди. Агар, одамгарчилик юзасидан бўлса-ку, амал-тақал қилиб, бир кун бу қарздан қутуларди, лекин, мабодо пора бўлса-чи?

Охири, у ўйлаб-ўйлаб, пулни олишга жазм қилди. Шу кунларда пулга жуда муҳтож эди, ахир оиласининг кам-кўстини тезроқ тиклаши керак, бундан ташқари, рўзғорнинг кундалик сарф-харажатлари ҳалиям учма-уч бўлиб турибди. Ҳозир чўнтагида тунов кун маҳаллакомдан берилган пулдан атиги ўттиз беш сўм қолганди. Лоланинг жамғармаси эса аллақачон туганган, ўзиникини айтмаса ҳам бўлади... Мана, ҳозир уч минг сўм ўз-ўзидан чўнтакка кирай деб турибди. Бунинг учун фақат икки оғиз сўз айтса кифоя: Рустамалининг чайқовчилигида Фани акасининг ҳеч бир иштироки йўқ дейилса бас. Шу, холос...

Балки Фани акаси боя айтгани бўйича, бегараз, чин дилдан ёрдам бераётгандир? Ахир, у ҳам Назарнинг имтиҳонларини деб, қанчалар чиқимдор бўлганини билди-ку? Бунинг устига, Фанининг «объектлар»га материал ўтказишида Назарнинг ҳам хизмати чакки эмас.

Йигитнинг узоқ ўйга толиши Фанини тараддудлантирди.

— Нега хаёл суриб қолдинг, Назаржон? Бунча бўшашмасанг, нима бўлса борини айтаверасан-да, фақат орага мени қўшмасанг бас...

— Яхши, — деди Назар тугунчакни ўзига яқинроқ суриб қўйиб. — Фани ака, энди шу гапдан кейин эллик граммдан отмасак бўлмас.

Улар хўроз қичқирган маҳалда гапни пишитиб, уйкуга ётишди.

ЎН ЕТТИНЧИ БОБ

Назар қизлик бўлгандан кейинги ўтган уч кун унинг ҳаётида кўп фаройиб ҳодисаларни бошлаб берди. Тасо-дифан Султон билан учрашуви, тўнғич фарзанд қувончидан ўзини кўярга жой тополмай қолгани, эски қадрдони Фани акасининг уйига боргани, шунчалар хурмат-иззатга сазовор бўлгани-ю, меҳмондорчиликдан чўнтаги қаппайиб қайтгани, хуллас, буларнинг ҳаммаси йигитнинг кайфиятини ниҳоятда чоғ қилган эди. Бугун ишга чиққанида эса, бадал тўлашни унутмадингми, деб сўрашдан бошқа гапни билмайдиган бошланғич комсомол ташкилотининг котиби Акром унинг қўлтиғидан олиб, хонасига бошлаб киргани ва ҳолаҳвол сўрагани уни янада ҳайрон қолдирмоқда эди.

— Назар, мен аввало сени қизалоқли бўлганинг билан табриклайман, — деди Акром, — умри узоқ бўлсин қизчамизнинг. Айтганча, исмини нима қўймоқчисан? — деб сўради.

— Ҳозирча, Жамила қўйсамми, деб турибман.

— Жуда яхши. Бу Ўрта Осиёнинг барча халқларига тааллуқли жуда чиройли исм... Лолахон қачон чиқаркан?

— Аниғини билмайман...

— Яхши. Сенга маъмурият, маҳаллаком уч-тўрт кунга у ёқ-бу ёфингни йиғиштириб, дам олишинг учун рухсат берибди. Биз ҳам бу таклифни қўллаб-қувватлаймиз, лекин шу орада нима ишлар қилганингни сендан сўрамоқчийдим...

Ўтган икки кун бадалида Назар, «туғуруқхонадан хабар олдим, танишлар билан учрашдим», дейишдан бошқа оғиз тўлдириб айтадиган бирор юмуш қилмаган эди. Шу сабабли, Акромнинг гапига шунчаки елка учуриб қўя қолди.

— Назар, мен сенга чин комсомол сўзимни айтай: ҳозир Тошкентимизда қурилиш ишлари қай даражада қизгин кетаётганини ўзинг мендан яхшироқ биласан. Ана шундай бир пайтда, икки оёқ бир этикка тиқилган вазиятда хотиним тугди, деб бамайлихотир уйда оёгингни кўтариб ётаверишга уялмайсанми? Хўп, яхши, Лоладан кунига бир марта хабар олақол, буниям иш орасида, тушлик вақтида ёки йўл-йўлакай кўриб ўтсанг ҳам бўларди-ку?

Назар бу гапга нима дейишини билмай, бошини қашиб қўя қолди.

— Ташкилотимиз бюроси сени илғор ишчи, кўнгли тоза комсомол сифатида партия аъзолигига тавсия қилмоқчи эди, бироқ ора-чорада кўрсатадиган баъзи қилиқларингдан кейин, бюро аъзоларидан айрим ўртоқлар иккиланиб туришибди. Шундай бўлса-да, барибир, биз сенинг бирор жиддий сабабсиз ишдан қолмаслигингни тушунамиз, ҳар қандай юмушни дўндириб бажаришингни ҳам биламиз. Ва шу ваздан катта ишонч билдириб, сени партия сафига қабул қилмоқчимиз. Хўш, бу масалага қандай қарайсан?

— Мен, мен... — дея дудуқланди Назар, ўйлари баттар чувалашиб. — Мен, ҳозирча, ўзимни партия аъзолари сафида туришга муносиб эмасман, деб ҳисоблайман...

— Сабаб?

Назар елкасини учирди.

— Гап сенинг ўзингни нима деб ҳисоблашинг устида кетаётгани йўқ. Муҳими, гап жамоангнинг сени қўллаб-қувватлашида, ҳаммалари оққўнгиллигингни, меҳнатқашлигингни ҳурмат қилишади. Сен бўлсанг, ҳадеб ўзингни пастга урасан.

— Мен ўзимни партия сафида бўлишга нолойиқ деб ҳисоблайман, — деди Назар Ақромнинг юзига тик қараб. — Сабабини ҳозир тушунтиролмайман, лекин фурсат етса, ҳаммаси ўз-ўзидан ойдинлашади...

— Нега, бирон жиноятинг борми?

Назар яна елка учирди.

— Сен бор гапни айтавер, — деди котиб, — агар, билмасдан гуноҳ иш қилган бўлсанг, меҳнатинг билан оқлаб юборишинг мумкин. Хулласи калом, шу яқин кунларда бояги таклифимни яхшилаб ўйлаб кўриб, жавобини бер. Айтганча, ўтган ойда бадал тўлаганмидинг?

— Тўлаганман.

— Балли, Назар! Майли, энди сени ортиқча ушлаб ўтирмайман.

У котиб билан хайрлашиб, ташқарига чиқди-ю, ногаҳон гаражнинг тўрида турган машинаси атрофида нотаниш бир йигитнинг айланишаётганига кўзи тушди. Яқинроқ бориб қараса, у орқа гилдиракни ечиб олаётган экан.

— Ҳей, ошна, куппа-кундузи нима қиляяпсан? — деди Назар ўдағайлаб қўлларини белига тираб.

— Ассалому алайкум, — дея қорамой юққан қўлларини узатди нотаниш йигит. — Менга, шу машинанинг ҳайдовчиси уч-тўрт кун бўлмайди, сен вақтинча ҳайдаб тур, дейилганди. Кеча кечқурун орқа балоннинг ели чиқиб кетди. Шунини алмаштираяпман.

— Ҳайдаганинга неча кун бўлди?

— Икки кун...

— Қачон ишга келдинг?

— Уч-тўрт кунча бўп қолди.

Назар индамасдан кабинани очиб, ичига бирров назар ташлади-ю, яна секингина ёпиб қўйди. Олдинга

ўтиб, капотни қаради, моторга пича тикилиб турди. Сўнг машинани айланаркан, энкайиб тагини кўздан кечирди-да, нотаниш йигитнинг олдига келди.

— Машинани неча кун ҳайдадим, дединг?

— Икки кун...

— Мана, сенга, икки кун! — Назар йигитнинг қулоқ-чаккасига қарс этказиб шапалоқ тортиб юборди. — Сен итдан тарқаган, бировнинг нарчасига нега ўзингникидай қарамадинг? Икки кун ичида машинани бир йилга тўздирибсан-ку? Ёки, бу темир-терсакни сўрайдиган одам йўқ деб ўйлабмидинг, энағар!

— Кечиринг, оға, — деди нотаниш йигит йиғламсираб чаккасини сийпаларкан. — Мен ҳайдовчилик курсини яқинда тугатгандим...

— Йшдан кейин ўзинг ювишга эринсанг, ҳеч курса, хув анави мойканинг тагидан ҳайдаб ўтиб, сўнг ичкарига опкириб қўймайсанми?

— Сиз келгунингизгача топ-тоза қип қўяман, ёшулли, — деди у, қорамойга беланган қўлларини латтага ишқаркан.

— Қаерликсан?

— Хоразмдан, Шовотдан...

— Тошкентга нимага келгандинг?

— Ўқишга келувдим, мандатдан қайтдим. Уйга боришга юзим чидамади. Кейинги йили яна имтиҳон топшираман, деб ишга кирдим, ҳайдовчиликка ўқидим.

— Яхши, юртдош эканмиз, аммо бундан буёғига эсингда бўлсин: машинамга сал яқинлашдингми, бозбоягидай қилиб яна жойига қўясан, тушундингми?

— Тушунарли, — деди нотаниш йигит интизомли мактаб ўқувчисига ўхшаб. Назар унга бошқа ҳеч нарса демай, келган йўли билан ортига қайтди.

— Назар, ҳой Назар! — қичқирди диспетчер Назар автобазанинг дарвозасига етай деганда. — Сенга нима бўлди ўзи, биздан хафамисан, индамасдан кетиб бораяпсан?

Назар изига қайтди.

— Машинамни аллақандай жўжахўрозга чўқитсангиз, хафа бўлмай, ўйинга тушайми? — деди у диспетчернинг узатган қўлини олиб маҳкам қисаркан. — Ишга чиқишим билан таъмирлашга тўғри келади...

— Бундан чиқди, сен дам олаётганда машинанг ҳам дам олиши керак экан-да, а?

— Йўғ-а, машина дам олмаёқ қўйсин, лекин унга қараш, у ёқ-бу ёғини тозалаш ҳам керак-да. Сизлар рейсга жўнар олдида, туйнукчадан бир қараб, йўлланма ёзиб берсангиз бўлди, шундайми?

— Хўп, хўп, Назар, биздан бир гуноҳ ўтибди, — деб гапининг охирини ҳазилга буришга уринди диспетчер. — Айтганча, «Жигули»ни қачон ювамиз?

— Уйга боришга ваъда бериб, бормадингиз-ку, энди ўзингиздан кўринг.

— Назаримда, сен яна ўсадиганга ўхшайсан, ростини айт, ювадиган яна қандай янгилик бор?

— Бошқа ҳеч гап йўқ.

— Унда, нега ҳозиргина сени телефонда академик Хўжаевнинг қабулхонасидан сўрашди? Шунчаки сўрашса ҳам майли, «бугун соат учда академикнинг қабулига келсин, мабодо келолмаса, сабабини манави рақам бўйича телефонда айтсин!», — дейишди.

Диспетчер телефон рақами ёзилган кафтдеккина қоғозни тавозе билан узатди...

«Эҳ, Султон оға!» — дея ичида чуқур уф тортди Назар.

* * *

Назар тушгача кўча айланиб, ҳориб-чарчаб уйига келганда Султон эшикнинг олдида гоҳ соатига, гоҳ ташқарига қараб, уни сабрсизлик билан кутмоқда эди.

— Хў-ўй, қаёқларда санғиб юрибсан? Мен бир соатдан бери йўлингга кўзим тўрт бўлиб тикилиб ўтирибман-а. Қани, кетдик...

У Назарнинг билагидан қисиб ушлади-да, зинапоядан пастга қараб судрай кетди.

Академикнинг хонаси нари-бери жиҳозланган эди. Кичкина телевизор, совиткич, битта китоб жавонию стол устида турган ҳар хил рангдаги уч-тўртта телефон жиҳозлари, Академикнинг ўзи ҳали анча ёш, сочлари тимқора, чаққонгина одам экан. Назарнинг хаёлида, академиклар сочлари қордек оппоқ ёки ялтирбош, кўзойнакли бўлиши лозим эди.

Султон тўппа-тўғри унинг ёнига борди-да, рўпарадаги стулга ўтиргач:

— Мана, Пўлат оға, боя мен айтган бола шу... Ўзим тарбиялаб, ундан яхши бир шогирд чиқараман, деб ўйлагандим, лекин ўқишининг сал мазаси қочганга ўхшайди. Аҳволи эса, боя ўзингизга айтганимдай...

— Келинг, кираверинг, ўғлим, — деди академик, салом бергач, эшикнинг олдида иккиланиб тўхтаб турган Назарни кўли билан имлаб. Йигит яқинлашганда у ўрнидан туриб, қўлини узатди.

— Ўтиринг, марҳамат, қани, ҳаммасини бир бошидан гапиринг-чи. Мен Қорақалпоғистонда кўп марта бўлганман, кўплаб дўстлар орттирганман, демак, мени ҳамшаҳарим десангиз ҳам бўлавереди.

— Домла, мен кечки бўлимда ўқиётгандим, кундузи эса қурилишда ҳайдовчи бўлиб ишладим. Султон оға билан танишганимдан кейин, Устюртга бориш нияти туғилгани рост. Лекин бу ёқда ўқиш, иш дегандай, бунинг устига, оилавий аҳволим ҳам бунга йўл бермай турибди.

— Уйланганмисиз?

— Ҳа, яқинда...

— Яқинда фарзандлик бўлди, Пўлат оға, — орага гап қўшди Султон. — Менам унга ҳозирнинг ўзида орқамдан юр, деятганим йўқ. Агар, ўқийдиган бўлсанг, тузукроқ ўқи, хоҳламасанг, ҳалол меҳнат қил, дедим.

— Сиз нима дейсиз, Султон, Тошкентни қайта қуриш — Устюртни бурғулашдан муҳимроқ аҳамиятга эга эмасми?

— Йўғ-е, мен бундай деятганим йўқ, фақат болани тўғри йўлга солишимиз керак, — деди Султон сўзининг охирини ичига ютиб.

— Майли... Мен бир ўйлаб кўрай-чи... Умуман, бунақа ишларга ҳеч аралашмаганман, фақат сенинг ҳурматинг учун Султон, бир ҳаракат қилиб кўраман. Лекин, аввал шунга келишиб олайлик: Назар ўзи ҳақида бир-икки кун обдан бош қотириб кўрсин, оилавий аҳволини, ишини ўйласин. Мабодо, ишдан ажралмаган ҳолда ўқишнинг иложи топилса, келиб дарров менга хабар қилсин. Ана шундан кейин, балки институт билан гаплашиб кўрармиз. Хўш, қалай, келишдикми, Назар?

— Ана, энди бу бошқа гап, — деди Султон ўрнидан туриб. — Бундан кейин, Назаржон, Пўлат оғанинг олдига тўппа-тўғри, ҳеч тортинмай киравер. Мен эртага кечқурун Нукусга учаман, яна қачон келаман Тошкентга, у ёғини худо билади.

Улар қабулхонадан чиққач, анча жойгача бир-бирига сўз қотишмай пиёда юришди. Хайрлашув фурсати етганда, Султон унга экспедициянинг манзилини ёзиб берди-да:

— Натижасини хабар қиласан, сендан албатта, хат кутаман. Пўлат оға боя нима деган бўлса, ҳаммасига оғишмай амал қил, — деди.

— Султон оға, — деди Назар бироз ўйлаб туриб, — Султон оға, балки Пўлат оғадай катта одамни орага кўшмасак яхши бўлармиди... Бизда иккинчи курсдан бошлаб, ўша киши ёзган китоб асосида дарс ўтилади. Тағин менинг касримга қолиб, у кишининг ҳам обрўи тўкилмаса гўрга эди.

— Сен бу томондан хотиржам бўлавер. У ҳозирги даражасига етгунча, эҳ-ҳе, мингта чиғириқдан ўтди. Унинг ёшлик даври шип-шийдам саҳрода, хуллас, бутун умри гоҳ ертўлада, гоҳо будкада кечди. Мана, атиги беш-олти йилдан бери чеккан ўша азобларининг роҳатини кўраётир. Гапимга ишонавер, вақти келиб, бутун Устюрт ўлкаси ўша одамдан миннатдор бўлади. Айтганча, эсим курсин, келин қачон туғуруқхонадан чиқади? Балки, бугун-эрта жавоб беришса, қизалоқниям кўриб кетарман?..

— Қайдам? — деди Назар елкасини учириб.

Назар уйига етгач, диван-каравотда узала тушиб ётган кўйи ўйланиб-ўйланиб, охири академикнинг олдига бормайман, деган қарорга келди. Балки, бу ҳақда Лолага маслаҳат солиб кўрса ҳам ёмон бўлмасди, лекин уям ҳали-бери туғуруқхонадан чиқадиган эмас. Шифокорларнинг айтишича, яна бир ҳафтача ётиши мумкин эмиш. Айтгандек, Лоланинг кечаги хатида: «Гувоҳнома опкелмадингми, исмини Жамила кўйганинг яхши бўлибди», деган сатрлар бор эди-я!

Қизига гувоҳнома олишни Ғани билан аллақачон келишиб кўйгани ёдида. Ўша кунини Ғани акаси: «паспортигни опке, қанча харажат кетса, ҳаммасини мен тўлайман», деган эди. «Бу нимаси, — хаёлидан ўтказди у, — аллақандай Устюртни, ўқишни деб, сал бўлмаса бола-чақани унутаёзибман-ку?»

У вақт анча кеч бўлишига қарамасдан Ғани акасиникига бормоқчи бўлиб, апил-тапил кийина бошлади.

Ғани акаси уни бу сафар бўсағада кутиб олди. Апоқчапоқ кучоқлашиб кўришиб, ҳамишагидек иззат-икром билан йигитни ичкарига бошлади.

— Назаржон, узр, қадрдон дўстларимдан биттаси келган эди, ўша билан овора бўлиб... Мен ҳозир, қизчамизнинг гувоҳномасини опчиқай, сал кутасиз-да, энди...

— Бемалол, — деди Назар.

Ғани ҳаял ўтмай гувоҳномани олиб чиқди-да, муқовасини кўрсатиб, «қалай, хурсандмисан?» дегандек, унга гердайиб қаради. Назар ҳужжатга синчиклаб разм солар экан, унда қайд қилинган отасининг исмига кўзи тушди-ю, аъзойи бадани жимирлаб кетди. «Тўрабоева Жамила Назаровна, миллати — қорақалпоқ». У кутилмаган яна бир янгиликдан ҳайратга тушди. «Қанақа одамман ўзи, шу пайтгача ўз кучогимдаги жуфтиҳалоломининг миллатига эътибор бермабман-а?» — хаёлидан ўтказди ажабланиб. У Лоланинг фамилиясидан кейин, «миллати — уйғур», де-

ган ёзувларни ўқиди-ю, бошини чайқаб, мийиғида бир кулиб қўйди.

— Ҳа, жа хаёл суриб қолдингиз, Назаржон? — деган Ғани акасининг саволи уни ўзига келтирди.

— Ҳеч нима, шунчаки ўзим... Ғани оға, менга қилган яхшилигингизни, нима десам экан, қандай ўтайман?

— Сизнинг мендан ҳеч бир қарз бўлган жойингиз йўқ, Назаржон, — деди Ғани елкасини қашиб, — ўрта-мизда эллик-олтмиш сўм ҳам юрмасинми? Бунақада мени хафа қилиб қўясиз, иним.

— Раҳмат ака, мен сизнинг бу яхшилигингизни ҳеч қачон унутмайман, — деди Назар, сўнг кетишга тараддудланди.

— Назаржон, сиздан жиндеккина илтимосим бор эди, лекин ҳали ишга чиқмаган бўлсангиз керак, — деди Ғани йигитнинг кўзига синовчан тикилиб.

— Юмушингиз бўлса, эртагаёқ чиқавераман.

— Тергов-пергов деган гаплар ҳам тугади, сени ҳеч ким чақирмадими?

— Йў-ўқ, ҳеч ким ҳеч нарсани сўраган ҳам эмас.

— Эртага анави манзилга бориб келмасанг бўлмай-диганга ўхшайди. Базага бориб, мени айтди десанг, материал юклаб беришади. Ўшани тўппа-тўғри Рустамалининг уйига етказсанг, олам — гулистон. Йўл-йўлакай биззи участкага бурилмасанг ҳам бўлади...

— Хўп, майли, Ғани оға, — деди Назар ўнг қўлини кўксига қўйиб.

— Эртага қанча барвақт йўлга тушсанг, ўзингга шунча яхши, — деди Ғани хайрлашмоқ учун қўл узатаркан. — Хўп, майли, сенга оқ йўл, иним. Маҳмуд Кошғарий деган бобомиз айтган экан: «Кўчқор бўлар қўзининг пешонаси дўнг бўлар, оға бўлар йигитнинг этак-енги кенг бўлар». Бобомиз айтгандек, Назаржон, ҳали сендан умидим жуда катта, худо хоҳласа, бахтли бўп кетасан...

— Айтганингиз келсин, Ғани ака, — деди Назар ўпкаси тўлиб. У оғасининг хонадонидан боши осмонга етиб чиқди ва тўппа-тўғри Лоланинг олдига бориб, униям хурсанд қилди. Лекин...

Лекин, азон маҳали, Тошкентдан чиқаверишда Назарнинг бўёқ юкланган машинасини ДАН ходимлари тўхтатиб, ўзини ўша ердан тўппа-тўғри енгил машинада ОБХСС бўлимига опкетишди. Сўроқ-жавоб ишлари узоқ давом этмади. Фақат ундаги бор ҳужжатлар олиниб, аллақандай қоғозларни тўлдиришди-ю, Назар тагига имзо чекди.

— Сизнинг маршрутингиз бизга аввалдан маълум, ўртоқ Тўрабоев. Айбингизни фақат ҳақиқатгина енгиллатиши мумкин. Давлат мулкига хиёнат қилганингиз учун қонун олдида жавоб берасиз! — деди капитан поғонидаги киши бурун парраklarини пирпиратиб.

... У, яккаю ягона деразасига темир панжара қоқилган хонада ётаркан, орадан бир кун ўтгач, зўрға ўзига келди. Йигитнинг хаёлидан нималар кечмади дейсиз? Дастлаб, жини суймайдиган онаси ёдига келди. «Онажон, мен қандай аҳволга тушиб қолдим?» — дея ичида ўксиб-ўксиб йиғлади. Кейин суйгани, меҳрибон умр-йўлдоши Лола кўз олдида гавдаланди, дийдори ҳали насиб этмаган қизалоғини қўмсади. Кеча кечқурун ортидан «оқ йўл» тилаб қолган Фани акасини эслади. «Балки, мени қўлга тушганимдан у беҳабардир, акс ҳолда, дарҳол келиб, опкетарди бу ердан?» дея ўзича умидвор бўлди. «Хўп, энди терговда нима дейман?» — унинг бошидан ҳушини учуриб, хаёлини қирқ бўлган энг қийин савол шу эди. У, бундан бу ёгига тақдирида неки юз бермасин, онасини ва меҳрибон Лоласини нечоғлик эсламасин, улардан бирор мадад келмаслигини биларди. Энди яккаю ягона умиди фақат Фанидан эди...

Назар чалқанча ётган кўйи Фани акаси айтган сўзларини бирма-бир хотирлай бошлади... «Нимаики содир бўлмасин, зинҳор-базинҳор терговга мени қўша кўрма», деб ялинган эди Фани акаси. «Қизиқ, агар уни айтмасам, ким қўлга тушади? У ҳолда базадан материал берган ҳам, менинг ўзим бўп чиқмайманми?! Йў-ўқ, бунақаси кетмайди!» Унинг тепа сочи тикка бўлди, аммо, Фанининг қилган яхшиликлари, кўрсатган меҳ-

рибонлигию гамхўрликлари-чи? Унинг сўнги марта берган уч минг сўми эсига тушиди-ю, ичида: «Бу одамнинг яхшилигига мен ҳам яхшилик билан жавоб қайтаришим лозим-ку?» деган хаёлга борди... Хуллас, у эрталабгача аниқ бир фикрга келолмай, ўйлари бешбаттар чувалашиб кетди.

* * *

Геология факультети деканининг телефони устма-уст жиринглаб, мажлисга халақит бермоқда эди. Аппарат яна жиринглади. Маъруза қилаётган декан телефон аппаратиغا хушламайгина назар ташлади-да, бўйинбоғини асабий кўтарди.

— Эшитаман, декан.

— Академик Хўжаев сиз билан гаплашмоқчи, — гўшакдан алақандай аёлнинг жарангдор овози эшитилди.

— Академик Хўжаев?! — У атрофига олазарақ қараб, бўйинбоғини тўғрилаган бўлди. — Марҳамат, қулогимиз хурматли устозда...

Аввало, декан қўлини кўксига қўйиб, узоқ саломлашди. Бир қарашда, у атоқли олим билан телефонда эмас, гўё юзма-юз туриб гаплашаётгандек эди.

— Лаббай, устоз, биз шогирдларингиз мажлис-пажлисни йигиштириб, хизматингизга тайёрмиз...

— Э-ҳа, унақа бўлса, безовта қилганим учун узр. Балки, сал туриб телефон қиларман? — деди Хўжаев самимий оҳангда.

— Ҳечқиси йўқ, домла, ҳечқиси йўқ. Бу ерда йиғилган барча шогирдларингиз овозингизни эшитиб, бизни унутмаганингизга беҳад севинишса-ю, сиз бўлсангиз, ҳатто гаплашгингиз ҳам келмайди. Биз мажлисни истаган пайтда давом эттираверишимиз мумкин, лекин, домла, сизнинг овозингизни истаган пайтда эшитолмаймиз-ку? — Декан шундай деди-да, шимининг чўнтагидан дастрўмолини олиб, жиққа тер босган манглайини артди.

— У ҳолда, дўстим, сиздан бир ўқувчингиз хусусида сўрамоқчи эдим: ўзи қорақалпоғистонлик, фамилияси — Тўрабоев, исми — Назар, иккинчи ё учинчи курсда ўқиса керак...

Декан ён-верига аланглаб қараб олди-да, сўнг гўшакка энгашиб:

— Ҳозир, домла, ҳозир, бир минут... Менинг эсимга туша қолмаяпти, ҳозир, ўринбосарлардан сўрай-чи. — У гўшакнинг оғзини кафти билан бекитиб:

— Қани, тезроқ бўлинг, кимнинг гуруҳида қорақалпоғистонлик Тўрабоев Назар деган талаба ўқийди? Иккинчи ёки учинчи курсда бўлиши керак? Академик Пулат Хўжаевнинг шахсан ўзи сўраяпти.

Факультетнинг кечки бўлими бўйича декан ўринбосари жойидан ирғиб туриб:

— У, анави, ўзининг зачёткасига ўзи қўл қўйган бола. Учинчи курсга ўтолмай, иккинчи курсда қолган, лекин ҳужжатларини ҳали опкетгани йўқ. Бундан ректоратнинг ҳам хабари бор.

Декан гўшакдан кафтини олиб ва икки букилгудек унга энгашиб:

— Алло, устоз, у бола кечки бўлимда ўқиган экан. Аммо, ҳозир, кетган дейишяпти.

— Қаёққа кетади? — сўради академик.

Декан боя жойидан турган ўринбосарига бурилиб, академикнинг саволини такрорлаган эди, у «мен қаёқдан билай?» дегандек, елкасини қисиб, қўлларини икки ёнига ёзди.

— Бундан бизнинг хабаримиз йўқ экан, устоз, — деди декан, манглайининг терини яна дастрўмоли билан сидираркан. — Кечирасиз-у, у бола сизни нега қизиқтираётганини билмай турибмиз. У сизга таниш-паниш эмасмиди, ишқилиб?

— Мен у талабани сизлардан яхши билмайман. Лекин амалий геологияда серғайрат, ўз устида тинимсиз ишлайдиган, изланадиган кишилардангина биз кутган натижа чиқишини биламан. Фақат ана шундай фидойи одамларгина ер қаърида нима борлигини аниқ-

лай олади. Сиз бўлсангиз, қазилма бойликлар билан эмас, балки келажакда ўша қазилма бойликларни қидириб топиши лозим бўлган ёш кадрлар билан ишламоқдасиз. Қизиғи шундаки, сиз уларнинг, яъни бўлажак ёш кадрларнинг бир-биридан фарқли томонларини ҳам ҳанузгача ажратолмабсиз. Гапнинг қисқаси, эртага соат роппа-роса ўн иккида, ўша Тўрабоев хусусида менга хабар қилинг. Эшитишимча, у яхши йигитга ўхшайди, яхши одамнинг ўқиши ҳам яхши бўлиши керак, деб ўйлайман.

— Гапингиз тўппа-тўғри, устоз, — деди декан қовоғини осилтириб. — Энди, бизга нима маслаҳат берасиз?

— Бола билан ўзингиз гаплашиб кўринг... Бундан ташқари, Устюрт хусусида аввал рад этилган илмий хулосаларни ҳам яна бир бор яхшилаб ўйланг. Фикрингизни, боя келишганимиздек, эртага соат ўн иккида айтасиз. Хўп, саломат бўлинг.

Декан қўлидаги дудудлаётган гўшакка эсини йўқотганнамо алфозда бир фурсат тикилиб турди-да, сўнг секин жойига қўйиб, бошини қашиди.

— Бу, Тўрабоев деган бола, аввал кундузи ўқирди, сўнг ўз ихтиёри билан ариза бериб, кечки бўлимга ўтган, — деди декан ўринбосари шартта ўрнidan туриб.

— Ўтиринг! — уни жеркиб берди декан қовоғидан қор ёғилиб. — Сизнинг айбингиз сабаб, ҳурматли устозни пича хафа қилганга ўхшаймиз. Ҳар ҳолда, яхши иш бўлмади. Сиз мажлисдан озодсиз, ҳозирнинг ўзида шу боланинг ҳужжатларини шу ерга опкеласиз. Яна, гапимга қулоқ солинг, унинг ўзини ҳам бугун кечгача ернинг тагидан бўлсаям топасиз, тушундингизми? Айтганча, у боланинг қаерда ишлашини биласизми ўзи?

Ўринбосар «билмайман» дегандек, яна елкасини қисди. Декан унга еб қўйгудек ўқрайиб қараб:

— Боринг, сиз билан кейин алоҳида гаплашамиз, — деди.

ЎН САККИЗИНЧИ БОБ

Лолани туғуруқхонадан опкетишга Назар эмас, балки етти ухлаб тушига кирмаган бегона одамнинг келиши унинг капалагини тамом учириб юборди.

— Назар қаерда? — сўради Лола энка-тинкаси чиқиб.

— Назар бор, соппа-соғ, хизмат сафариди бироз ушланиб қолгани сабабли мени юборди, — деди Ғани унга тасалли беришга уриниб.

— Сиз кимсиз?

— Мен у билан бирга ишлайман. Назар сиздан хабар олишни менга тайинлаб кетганди, — деди Ғани хиёл иккиланиб. Унинг сирли жавоби ҳали бели қотмаган жувонни баттар эсанкиратиб кўйди.

— Сиз бор гапни мендан яширмай айтаверинг, Назарга нима бўлди? — дея қайта-қайта, то уйларига етгунча сўраб борди Лола. Улар уйга етиб келганларидан сўнг ҳамма гап аён бўлиб, «сир» очилди. Ғанининг айтишига қараганда, Назар аллақандай олибсотарлар билан алоқа ўрнатиб, қурилиш материалларини «четга» пуллаган ва шу яқин орада, уч минг сўмча «ишлаган» экан.

— Нима деяпсиз, ўзи қарздан бошимиз чиқмай, зўрға рўзгор тебратиб ўтирибмиз-ку? — деди Лола ишонқирамай. — Балки ёлғондир бу?

— Сиз менга ишонаверинг, — деди Ғани жўрттага кўзига ёш олиб, — агар Назаржон сизга эр бўлса, менинг қадрдон иним эди, бундан икки кун аввал уйга бориб, ёшулли мана, менинг икки кунда топганим — уч минг, деб, ҳатто қандайдир бир тугунчакни кўрсатганди. Оқибат шу бўлдики, бола бечора кеча азон маҳали жиноят устида қўлга тушибди. Энди бизларниям терговга чақираётир.

Ғанининг хўнграб юборганига қараб туриб, Лола: «Бу одамни-ку, биринчи марта кўришим, агар ростдан ҳам Назарга қадрдон ака бўлса, нега илгари учрашмаганмиз?» дея хаёлидан ўтказди-ю, ўзининг ҳам бирдан кўнгли бўшаб, дастрўмолини кўзига босди.

Фани, гўё жувонни юпатишнинг иложини топмаётгандай, ора-сирада томоғини қириб, ўзига таниш тугунчак тахминан қаерда туришини чамалаб, хонага ўгринча кўз югуртириб чиқди. «Хув ана, буфетнинг ойнасидан бир учи кўриниб турипти. Болапақир чиндан ҳам содда экан-ку, уволига қолмасам гўрга эди», дея кўнглидан ўтказди у. «Ҳеч қурса шунча пулни тузукроқ жойга бекитсанг бўлмасмиди, нодон?»

У бошини силкитиб, гўё хаёлига келган ўйларни ҳайдаган бўлди-да, Лоланинг елкасига оҳиста қоқди.

— Қўйинг, келин, худо хоҳласа, ҳеч гап бўлмас, — деди у Лолани юпатиб, — қанча йиғлаб-сиқтаганимиз билан Назарга тариқча нафи тегмайди, ундан кўра, болани фалокатдан қутқариш йўлини ўйлайлик.

Лола йиғисини зўрға босиб, бошини кўтарди.

— Қандай қутқарамиз? — сўради у овози титраб.

— Кечаги тугунчакнинг бир учи, хув ана, кўриниб турибди. Ўшани терговчига обориб берасиз. Назар учун пулни аяшнинг вақти эмас ҳозир, тан-жони соғ бўлса, йигит кишига мол-дунё топилади. Агар буни оз деса, менга хабар қиласиз, камини ўзим тўғрилайман.

Лола Назарнинг саховатманд ошнасига чин юракдан миннатдорчилик билдирди. У, шу топда, Назар учун ўзини қурбон қилишга ҳам тайёр эди.

— Унинг қаерда ётганини ва ким сўроқ қилаётганини қандай аниқлаймиз?

— Мен тушдан кейин ҳаммасини билиб келаман. Унгача чақалоққа қараб турадиган биронта қўшнини топиб қўйинг. Мен машина опкеламан, бир соатда гизиллаб бориб келамиз.

— Раҳмат сизга, барака топинг, — деди Лола кўзларига ёш қалқиб.

Лола Фанининг қистови билан тугунчакни сумкасига жойлади-ю, район Ички ишлар бўлимига кириб, капитан Қўлдошевни сўради. У иккинчи қаватга кўтарилиши билан, айтилган хонанинг рўпарасидан чиқди.

— Ассалому алайкум, — деди у эшикни қия очиб. — Мумкинми?

— Келинг, келинг, синглим, — деб уни ичкарига таклиф қилди капитан.

— Менга Қўлдошев керак эди.

— Марҳамат, хизматингизга тайёрман.

— Оға, мен ҳозир тўппа-тўғри туғуруқхонадан чиқиб келяпман, қизчамни кўшниларга ташлаб... — Лола гапини охиригача тугатолмай, йиғлаб юборди.

— Кўйинг, синглим, кўйинг, йиғламанг. Сизга нима бўлди? Биздан қанақа ёрдам керак?

— Менинг эрим ҳайдовчи эди, қамаб қўйибсиз...

— Фамилияси ким?

— Тўрабоев...

— Ҳм, а-ҳа, ўшами? У машинасида қурилиш материалларини ўғирлаб бораётган жойида қўлга тушди, ҳозир тергов кетаяпти.

— У ўғри эмас, у яхши одам, Қўлдошев оға, у — менинг эрим...

— Тўрабоев сизнинг эрингиз бўлгани учунгина яхши одам, деган хулоса келиб чиқмайди, синглим. Сиз Назарга ёрдам бериб, жазосини енгиллатгингиз келса, менинг саволларимга тўғри жавоб қилсангиз бўлди.

— Ёрдам ҳам бераман, саволларингизга жавоб ҳам қайтараман...

Капитан жувоннинг ўқтамлигидан ичида суюниб, савол-жавобга ўтди.

— Сиз Назар билан қачон турмуш қургансиз?

— Бир йилча бўп қолди.

— Уни қачондан бери биласиз?

— Икки йилдан бери...

— Демак, аввал учрашмагансиз?

— Йўқ...

— Икковингизнинг моянангизни кўшиб ҳисоблаганда, ойига ўртача қанчадан тўғри келади?

— Тўрт юз сўмга бориб қолар, менимча?

— Турмуш қурганингиздан буён Назар ойлигидан ташқари уйга бирор марта пул олиб келганми?

— Олакелган эмас, лекин омонат дафтарчасида минг сўмга яқин пули бор эди. Менинг омонат дафтарчамда ҳам икки мингдан сал кўпроқ пул йиғилиб қолганди.

— Унинг ишдан кечикканини ёки бемаврид бирон ёққа бориб келдим, деганини эшитганмисиз?

— Йўқ.

— Унинг қариндош-уруғлари ёки бирга ишлайдиган оғайниларида кимларни танийсиз?

Лола бу саволга иккиланиб қолди. Бироз ўйланиб тургач:

— Мен унинг қариндош-уруғларини кўрган эмасман, фақат бир марта овулидан аллақандай йигит билан кекса киши меҳмонга келганди... Кейин... туғуруқхонада ётганимда, исми эсимда йўқ, қандайдир овулдоши гул бериб юборибди. Бугун Назар билан ишлайдиган одам туғуруқхонага бориб, уйимга опкелди, — деди.

— Сизни туғуруқхонадан опкелган одамнинг исмини биласизми?

— Кечирасиз, исмини сўраш эсимга келмабди. Ахир, бу аҳволда... Қўлдошев оға, илтимос, Назарни бўшатсангиз, у ҳали қизининг дийдорини кўргани йўқ... Тўнғич фарзанди, ахир. Манави... менинг бор топганим шу... — Лола титроқ овозда шундай деди-да, сумкасида тугунчакни олиб, столнинг устига қўйди.

— Бу нима? — сўради Қўлдошев ҳадиксираб.

— Уч минг... агар кам десангиз, яна опкеб бераман. Фақат Назарни озод қилсангиз бўлди. Сиз ишонинг, Назарда айб йўқ. Унинг қўлидан ўғрилиқ келмайди.

Қўлдошев шоша-пиша гўшакни кўтариб, аллакимга кўнғироқ қилди-да:

— Иккита гувоҳ олиб келинг! — деб буюрди зардаси қайнаб.

Лола капитаннинг газабнок сўзларига эътибор ҳам бермай, ҳадеб ялинмоқда эди:

— Ҳозир, синглим, ҳозир масалани ҳал қиламиз, бир дақиқа сабр қилинг, — деди капитан, хонага гувоҳлар кириб келганда сал-пал ўзини босиб. — Манави

гражданин Тўрабоевнинг рафиқаси, — деди Қўлдошев Лолага ишора қилиб. — У хизмат вақтимда менга пора бериб, эвазига эрини бўшатишимни талаб қилмоқда. Гувоҳлар пулни санасин, сиз эса протоколлаштиринг, — деди капитан гувоҳларни олакелган ходимга.

Лола ўзининг қопқонга тушганини ҳамон англаб етмаган эди. Лекин, шу билан бирга, ҳақиқатнинг юзига оёқ ҳам кўя олмасди.

— Бу пуллар кимники? — сўради ҳалиги ходим.

— Меники, яъни эримники... — деди Лола ажабланиб ва бу саволдан андак ранжиб.

— Сиз эрингизни бўшатиш учун пора бермоқчисиз, шундайми?

— Ҳа, шундай. Менга мана шу пулларни капитанга обориб берсанг, Назарни бўшатиб юборди, дейишди.

— Ким айтди, бўшатади деб?

— Назар билан бирга ишлайдиган одам.

— Исми, фамилияси?

— У ёғини билмайман. Ўзини бугун биринчи марта кўришим...

— Агар кўрсангиз, уни танийсизми?

— Таниш ҳам гапми, ўзи машинасида мени шу ерга опкелди. Капитан Қўлдошевни топиб, ҳеч ким йўғида манавини шахсан унга топшир, деди...

Қўлдошев протоколга ёзилаётган савол-жавобларга кулогини динг қилиб ўтираркан, ходимига:

— Сиз фақат жиноятчига дахлдор фактларнигина протоколга туширинг, — дея танбеҳ берди. Бу орада гувоҳлар пулни санаб бўлиб, Қўлдошев узатган қоғозга имзо чекишди-да, кабинетдан чиқиб кетишди.

— Энди сиз бўшсиз, айбсиз одамни биз кўп ушлаб турмаймиз, — деди Қўлдошев Лолага қараб, тугунчак билан протоколни пўлат сандиққа соларкан. — Боринг, кечиксангиз, болангиз йиғлаб қолиши мумкин.

Лола кўчага чиққанда боя уни кутиб тураман, деб ваъда берган Фанидан ҳам, машинадан ҳам дарак йўқ эди...

— Алло! Академик Хўжаевнинг қабулхонасими? Устоз бугун соат ўн иккида қўнғироқ қилинг, деган эди. Илтимос, геология факультетидан сўраяпти, десангиз?

Декан узоқ кутмади, котиба уни дарҳол академикка улаб берди.

— Ассалому алайкум, устоз! Кечаги топширигингиз бўйича безовта қилаётгандим.

— Хўш, қалай, иш ҳал бўлдими?

— Талаба Тўрабоевнинг хулқ-атвори яхши, автобазада ҳайдовчи бўлиб ишлаётган экан. Директори билан гаплашдим, режани ошиғи билан бажараётир, деди. Аммо, ўқишда қарзлари кўпайиб кетиб, қайсидир ўқитувчининг имзосини зачёткасига ўзи қўйиб олгани сабабли, ректорнинг буйруғига биноан, иккинчи курсдан ҳайдалган... У ҳақда курсдошлариям ёмон фикрда эмас. Энди, бу масалага сиз аралашганингиздан кейин яна ректорат билан гаплашдик. Ректорат талаба Тўрабоев билан қайта суҳбат ўтказиш ва келаси йилдан бошлаб иккинчи курсга қабул қилишга рухсат берди.

— Тўхтанг, тўхтанг, анави зачётка масаласини яна такрорланг, — деди академик. Чамаси у гапнинг шу жойини яхши тушунмаган эди.

Декан юқоридаги сўзларини шошилмасдан такрорлади. Гапининг сўнгида, бундан буёғига болага шахсан ўзи ғамхўрлик қилиши ҳамда у ҳақда академикка тез-тез хабар бериб туришгаям ваъда берди.

— Сиз менга хабар бериб туришингиз шарт эмас. Бунинг ўрнига, имзосини ҳар ким ўзича қўйиб олаверадиган ўқитувчилар билан тез-тез суҳбатлашсангиз, чакки бўлмасди балки? Бу масалага аралашганим учун узр. Энди, Тўрабоевнинг ишини ўз билганингизча ҳал қилаверинг. Ўртада мени йўқ деб ҳисобланг, келишдикми?

— Устоз...

— Хайр, саломат бўлинг!..

Кундан-кунга қалаванинг учи чувалашиб бораётганидан Назар беҳабар эди. Ёлғиз ўзи торгина хонада ётиб, ҳадеб изтироб чекаверганидан ранг-рўйи сарғайиб, уч кун ичида ўзини анча олдириб қўйганди. Ташқаридан бирон киши билан гаплашишга рухсат йўқ, ҳар куни кўрадигани — узун нимқоронғи даҳлизу соқчилар... Лоланинг кўзидан ёши шўрғалаб, ҳеч курса дийдорини бир кўрсатинглар, агар тирик бўлса, икки оғиз гаплашай, деб ялиниб-ёлворишлари ҳам инобатга олинмади. «То тергов тугамагунча, жиноятчи билан сўзлашишга рухсат берилмайди», деди Қўлдошев Лолага. Назар мабодо хотинининг ҳар куни орқасидан келиб, терговчининг эшиги тагида мўлтайиб ўтиришидан ёки Чимкентга телеграмма юбориб, қизига қараб туриш учун онасини чақирганидан, ҳеч бўлмаса, Ғани қўйган тузоққа осонгина илинганидан хабар топганида эди, албатта терговчининг саволларига бошқача жавоб берган бўларди...

Ўтган уч кун мобайнида Ички ишлар бўлими унинг иш жойидан ҳам, ўқиган институтидан ҳам маълумот олишга улгурди. Автобазадан у тўғрисида, ишдан бўйин товлайдиган одати йўқ, режасини ҳамиша ошиги билан бажаради, деган мазмунда тавсифнома берилди. Геология факультетининг декани эса, академик Хўжаевга берган ваъдасига кўра, унинг ўқишини қайта тиклаш ҳақида чиқарилган буйруқ лойиҳасини терговчига кўрсатди-ю, лекин Назарнинг ўзини шахсан танимаслиги сабабли у ҳақда аниқ бир гап айтишни лозим топмади. Аммо, бу қорақалпоқнинг академикка алоқадор томони бўлса, орқасидан бирор чатоги чиқиб юрмасин тағин, деган истиҳолага бориб, «йигитнинг ўз ихтиёри билан қурилишда ишлашга биринчилар қатори ариза берганига ҳамда ўқишини кечкига ўтказганига қараганда, у «эл бошига иш тушса, этик ечмай сув кечадиган азамат бўлса керак», деган гапни ҳар эҳтимолга қарши сўзининг охирида қистириб ўтди.

Назар тергов пайтида, Ғанига берган ваъдаси бўйича уни жиноятга қўшмай, ҳамма айбни ўз бўйнига олиш даражасигача етган эди. У ваъдасида қаттиқ турди-ю, лекин ёлғон кўрсатмалари тергов ишларини баттар чалкаштириб юборди. Назар сабабли қурилиш маҳкамасининг материал таъминоти бўлими тўла тафтишдан ўтказилиши лозим бўлиб қолди. Прокуратура Назарни қамоққа олиш тўғрисида берган санкцияси лойиҳасини қайта кўриб чиқиш ҳақида бошқатдан қарор қабул қилди, сабаби, у жиноятни тўла бўйнига олиб турса-да, айбдорнинг фақат бир киши эканлигини лойиҳадаги далиллар тасдиқламасди... Аммо, то жиноят очилмагунча, уни ҳибсдан бўшатишмади.

Лолани машинада Ички ишлар бўлимига ташлаб, сўнг дом-дараксиз кетган Ғани, орадан бир ҳафта ўтгач, яна унинг уйига кириб келди. Бу одамнинг яна нима мақсадда ва қайси юз билан Лоланинг бўсағасига қадам қўйгани номаълум эди. Лола Назарнинг бошига иш тушганда ёрдамни аямагани сабабли ундан гоҳ хурсанд бўлса, гоҳида Қўлдошевга пора беришга тезлаб, унияж жиноятга тортганини эслаб, кўнглига алла-нечук хавотир кўланка ташлаётганди.

Ғани шошилмасдан ҳол-аҳвол сўраб бўлгач, Назарнинг ҳолидан хабар олишга келганини маълум қилди.

— Назарга жонингиз ачиётган бўлса, нега ўша куни мени анавиларга ташлаб, ўзингиз қочиб қолдингиз? — деди Лола оғзига келган гапни қайтармай.

— Э-э-э, чирогим-эй, ҳали кўп нарсалардан беҳабарга ўхшайсан. Сен ичкарига кириб кетганингдан кейин мениям машина-пашинам билан таппа босиб, бошқа ёққа опкетишди-ю, роса сўроққа тутишди. Сўрагани: Назарни қачондан бери биласан? У киминг бўлади? Хуллас, роса бошимни қотиришди. Мен Назар иккимиз худди бир қориндан талашиб тушган оға-инилардек иноқ эканимизни яширмай айтдим... Илоё, тирик бандасини терговга дучор қилмасин экан, ўша куни пешиндан то қоронғи тушгунгача ушлаб туриб, роса пўстагимни қоқди. Қўйворишгандан сўнг қайтиб борсам, сен аллақа-

чон кетиб қопсан, — деб, Фани ёлғонни шунақанги ти-
зиб ташладики, унинг сўзларига Лола деярли ишонди.

Кампир невараси билан бўлиб, орага гап қўшмади.

— Сиз айтган Қўлдошевга тугунчакни обориб бер-
ганим жуда ёмон бўлди. Эрини қутқариш учун пора
опкелди, деб гувоҳлар чақаришди. Пулни санаб кўриш-
ди. Бировга хизмат вақтида пора бериш оғир жиноят,
ҳозир эмизикли болангиз бўлгани учунгина бўшатиб
юборамиз, акс ҳолда, эрингизга қўшиб сизниям қама-
шимиз керак эди деб, тушунтириш хати ёздириб олиш-
ди-да, кейин базўр қўйиб юборишди. Мен кетган пул-
га ачинаётганим йўқ, чунки ҳаром пул ёққанга ёқади,
ёқмаганга ёқмайди. Бизлар фақат ҳалол меҳнат эвазига
яшаётганимиз сабабли, ўзимам ғойибдан тушган ўлжа-
дан шубҳалангандим. Мана, оқибати худди ўйлаганим-
дай бўлиб чиқди. Лекин, «Назарнинг ҳоли нима кеч-
ди, унинг келажаги энди нима бўлади?», деган фикр-
лар тунда уйқу бермайди...

Лола ички сирларини шу тахлит баён қилар экан,
Фанининг юзига бот-бот зимдан разм солар, лекин
унинг қиёфасида ўзига ачиниш ёки ҳамдардлик нишо-
насини сезмасди. Унинг бир нуқтага маъносиз тикил-
ган кўзларида ўзгалар тақдирига бепарволикдан бош-
қа ҳеч нарса йўқ эди. Лоланинг хаёлига, ўзим унча
яхши билмайдиган одамга нималар деб валдираяпман
ўзи, бунинг устига, шу пайтгача исминиям сўрамага-
ним жуда уят бўлибди-да, деган ўй келди-ю, бирдан
сергак тортди.

— Кечирасиз, — деди Лола ўнғайсизланиб, — исми
шарифингизни сўрашни унутибман. Тунов куни Қўлдо-
шевнинг олдида ҳам анча мулзам бўп қолдим.

— Қўлдошев нималарни сўради?

— Мени ким юборганини сўради...

— Сиз нима дедингиз?

— Сизнинг исмингизни билмаслигимни айтдим...

— Менинг исмим Фани, Назар яхши билади, анча-
дан бери бориш-келиш қиламиз, — деди Фани чуқур
хўрсиниб. — Мен ўша кунги ишнинг натижасини би-

лишга келгандим, анави... камлик қилмадимикин, деган хаёлга бориб, яна озиқ-овқат опкелгандим. Демак, энди масала анча мураккаблашибди, — дея Фани бошини сарак-сарак қиларкан, сўзида давом этди: — Мен бола бечорага талай марта «эҳтиёт бўл, одамнинг кетида одам бор дейишади, мабодо қўлга тушиб қолсанг, бу ишинг яхшиликка олиб бормайди», деб тайинлагандим. Айтганимни қилмади, мана энди, оқибати нима бўлди? Назаржоннинг пулга ўчлиги, бориб-бориб бошига етмаса деб кўрқаман. Ахир, «Дунё қувсанг, дунёдан қандай ўтганингни билмай қоласан», деган экан ота-боболаримиз. Ҳа-а, аттанг, аттанг...

Лола қиёфасидан меҳр ва саховат ёғилиб турган бу одамдан тасалли кутган эди. Шу сабабли, «кўпни кўрган одам-ку, агар харажатдан қўли калталиқ қилса, насиҳат билан фойдаси тегиб қолиши мумкин-ку?» деган хаёлга борди.

— Энди нима қиламиз, Фани оға? — деб сўради Лола.

Фани чуқур ўйга ботган кишига ўхшаб, бир нуқтага тикилган кўйи миқ этмади.

— Буни яхшилаб ўйлаб кўришингиз керак, келин, — деди у бир замонлардан кейин тилга кириб. — Балки, таниш-тушишларингиз билан маслаҳатлашиб олсаларингиз, бирон чораси топилар. Мен ҳалиги тугунчакни Қўлдошевга етказ, деганимда, Назарнинг қутулиб чиқишига балки ёрдами тегар, деб умид қилгандим. Анчайин, тўғри келган одамдан атиги беш сўм унсаям хурсанд бўладиган бу нокасинг, бирдан тўнини тескари кийиб олишини қаёқдан билибман?

Фани, самимий гапиришга нечоғлик уринмасин, ичидаги дардини ошкора айтолмасди. Унинг асосий мақсади, тергов тугагунча бир амаллаб Лолани узоқроқ жойга «яшириш» эди. Агар, у уч-тўрт ой ота юртига кетса, гувоҳ сифатида терговга қатнашолмайди ҳамда пора берганидан кўрқиб, бу ердан қочиб кетган ҳисобланади. Шунда Назарнинг жинойти янада оғирлашиб, қора курсига унинг ёлғиз ўзи ўтириши аниқ. «Рустамалининг-ку, орқасидан қолмай қатнайвериб,

Назардан бошқани билмайман, ҳамма нарсани ундан олганман, дейишга кўндиргунимча ўлиб бўлдим, — дея хаёлидан ўтказди Фани. — Назар бўлса, айбнинг ҳаммаси менда деб турибди, демак, ўзимга гард ҳам юқмайди». У шуларни ўйлар экан, гапни аста бошқа томонга бура бошлади:

— Келин, сизга қандай тушунтирсам экан, Назар билан орамиздан қил ўтмаса-да, барибир унга сиздан яқинроқ бўлолмайман. Болани бу йўлдан қайтаришга нечоғлик уринмай, қанча насиҳат қилмай, гапимни қулогига олмади. Уни қутқариш йўлида қилган барча ҳаракатларимиз эса, афсуски, зое кетди. Терговчиларга уй манзилингиз аниқ, шунинг учун, ҳозирча, сиз уларнинг кўзига кўринмай турсангиз, қалай бўларкин?

— Кўринсам нима бўпти?

— Кўринсангиз, аввал Назарни фақат ўғирлик қилишда айблаётган бўлса, энди бунинг устига пора берганим қўйилади. Агар сизни топишолмаса-чи, у ҳолда, Назар «мен ҳеч кимга ҳеч нарса берганим йўқ, буларнинг ҳаммаси тўхмат», деб жазосини анча енгиллатиб олиши мумкин...

Фанининг куйиниб гапириши Лолани яна ўйлантириб қўйди. Унинг боши қотиб, бир тўхтамга келолмай турганини сезган Фани далилларни устма-уст қалаштириб ташлади.

— Пора бериш, умуман, порахўрлик жуда оғир жиноят саналади, баъзан ҳукумат порахўрни одам ўлдиргандан баттарроқ жазолайди. Тўғри, манави норасиданг борлиги учун сенинг жазо муддатинг биров камайтирилиши ҳам мумкин, бироқ «судга тушдинг — ўтга тушдинг», деган гап бор. Унга бир тегиндингми, энди ундан осонликча қутуламан деб ўйлама... Етти ёт бегонани деб, ёшгина бошингни, гўдагингни, қолаверса, ғариб онангни ташлаб кетишга қандай кўзинг қияди?..

Лола бошини қуйи солганча, оғзига мум тишлагандек, миқ этмай Фанининг гапини тингламоқда эди. Гап шу ерга етганда, боядан бери орага сўз қўшмай

неварасини юпатиш билан куймаланаётган кампирнинг қулоғи бирдан динг бўлди.

— Чирогим, бу айтаётганларинг ҳали қизимгаям тегишлими? Дунёга келиб, шўрлик қизим нима кўрди? Анавиниси-ку, илоё у дунёда ҳам бахтинг очилмагур, қизимни бахти қора қилиб, ўзи ўлди-кетди. Энди бунисиям Лолажонимнинг оёғига осилиб, уни яна куйдирмоқчими? — Кампирнинг кимга гапираётганини билиб бўлмасди. Тақдирдан нолияптими ё Фанига ўз ички дардларини тўкиб солаяптими, хуллас, унинг дийдиёси худди ҳавога айтилаётгандек, «манзили» — номаълум эди. Кампирнинг қаттиқ шанғиллашидан эндигина кўзи илинган норасида чўчиб уйфонди. Сўнг у захрини қизига соча бошлади:

— Сен жувонмарғ, вақтида айтганимга кўнмай, севган йигитим бор, одам ўз тақдирини ўзи ҳал қилиши керак, деб, энди орттирган касофатинг шуми? Муҳаббат, муҳаббат, деб жилпанглайвериб-ку, аввалги эринг ўлиб қутулди, буниси бўлса, энди турмага тушиб қутулади. Ҳамма бало ўзингдан, жа эрсираб бораётган бўлсанг, олди-ортингга қараб, аввал синаб-негиб кўр эди... воҳ, бахти қора болагинам-а!..

Фани, кампир индамай ўтирса-да ичи ҳасратга тўла эканини сезгач, ундан ўз мақсадини амалга оширишда фойдалангиси келди:

— Тўғри айтасиз, опа, ҳозирги ёшларни тушуниш қийин. Мениям тўнғич қизим, шу келиндан жуда нари борса, уч-тўрт ёш кичикдир... Мактабни тамомлаганигаям икки йилча бўлди, совчилар кунора келавериб, тоза тинкамни қуритди. Онаси орқали қизимга шипшитсам, боя сиз айтгандай, «Армияда йигитим бор, шуни кутаман»дан бошқа гапни билмайди. Тавба, ҳарбийда йигитинг бўлса, ҳар кун кинода пишириб қўйибдими? Йўқ, бу ёшлар ҳаддидан ошиб кетди. Биз бўлсак, уларни ҳали боладай кўриб, эркалатгимиз келади, бундай эркалигиям қуриб кетсин.

— Бизам Лолахонни ўғил ўрнида кўриб, еру кўкка ишонмай ўстирган ёлғиз фарзандимиз эди. Қиз болани кўп эркалайверсанг ҳам бўлмас экан, мана, энди азобини тортяпмиз. Тантиқ ўсган қиз бўй етса, тўғри келган одамнинг эрмаги бўлиб кетаверар экан, чирогимей, яна қайси бир қилиғини айтай бу жувонмаргнинг...

— Опа, ундай деманг. Назар куёвингиз у қадар ёмон йигит эмасди-ёв, — деб гап бошлади Ғани Лолани бирдан чўчитиб қўймаслик учун. — Бироқ, яхши деган одамдан ҳам ҳамиша бирдек ёруғлик чиқавермаскан. Ахир, одамнинг оласи — ичида, дейишади машойихлар...

Лола ёши улуғ кишиларнинг ҳангомасини эшитиш ўзига наф келтиришини билса-да, уларнинг нимага шама қилаётганига тушунмасди. Охири, аччиқ-тиззиқ гаплардан тоқати тоқ бўлиб, «шундоғам куйиб кул бўлган бағримни мунча ўртмасанг», дегандек, онасига кўзини олайтириб қараб қўйди. Ғанига худди шу нарса керак эди. У Лоланинг нима демоқчилигини зимдан кузатиб, билиб олди.

— Опанинг аччиқ гапларига унча куйиб-пишаверманг, келин. Нима бўлсаям, у киши — она, унинг учун дунёда сиздан яхшироқ ва сиздан азизроқ одам йўқ. Қанча қарғанса-да, барибир, она кўксида доимо ўз фарзандига улкан меҳр-муҳаббат бўлади. Опанинг айтишича, аввалги куёвингиз қадрингизга етмаган, менинг фикримча, Назар ҳам ундан қолишадиган бола эмас. «Дунёни сув босса ўрдакка не ғам», дегандай, худо кўрсатмасин, агар бир гап бўлгудек бўлса, унга барибир эмасми? Икки ўртада сизга қийин, тирик етимни қучоқлаб, ер муштлаб қолаверасиз...

— Бунга ер муштлатиб қўядиган аҳмоқ йўқ, — деди ҳалигача аччиғини босолмаган кампир. — Тошкентни елкасининг чуқуриям кўрмайдиган қиламан муни, ҳали шошмай турсин... Агар, турмадаги анави дарбадари қутулса қутулгани, қутулмаса, отасини чақираман-да, бўйнига арқон солдириб, уйга опкетаман!

Ғани боядан бери худди шу сўзни кутаётган эди. У бор маккорлигини ишга солиб, кампирнинг фикрини қувватлашга ўтди:

— Опа, ҳозир ҳақ гапни айтдингиз, агар иложи бўлса, Лолахон то бели қотиб, ўзига келгунча сизни-кига бориб тургани маъқул. Ҳали айтганимдай, терговда фақат Назарнинг бир ўзи эмас, Лолаям айбдор бўп қоладиган хавф борга ўхшайди. Шунинг учун, ҳозирча Лоланинг кўзга кўринмай тургани Назарга ҳам, унинг ўзига ҳам яхши бўлади. Манов — минг сўм, сизнинг уч-тўрт ой яшаб туришингизга бемалол етади. Назар учун, яна қайтараман, жонини аяйдиган номард эмасман... — Ғани шундай деб, столнинг устига бир боғлам ўнталикни тап этказиб қўйди. — Мен ҳозирча бундан ортиқ ёрдам қилолмайман, жўжабирдай жонмиз, ўзингиз тагин яхшилаб ўйлаб кўрарсиз...

— Сизлар Назарнинг қандай одам эканини билмайсизлар-да, — дея пўнғиллади Лола, — унинг нақадар оққўнгилигини, одамгарчилигини тушунганларингизда эди, балки бундай демасдингиз. Ғани ака, сиз менинг аҳволимни тушуниб, гамхўрлик қилаётганингиз учун катта раҳмат, лекин пулингизнинг кераги йўқ, ўзимнинг топганим ўзимга етиб ортади. Мен эртага Назардан хабар олай-чи, кейин нима қилишни ўзим биламан.

Ғани қўйган тузоғининг ипи қутилмаганда ечилиб кетганини сизди, сизди-ю, ётиб қолгунча отиб қол, дегандек, кампирга ялтоқланиб қараб олди-да:

— Келин, мен Назарнинг олдида қарздорман. Шу қарзимни ўташ учун, барибир, қўлимдан келганича ёрдамимни аямайман, — деди. — Қадримга етиб, қилган яхшилигимни билса билгани, билмаса — худдога солдим. Сиз манави бегуноҳ норасида ҳурмати, пулни олинг-да, онангиз айтгандай, Чимкентга бориб, уч-тўрт ой дам олиб келинг. Бу ишингиз Назар учун ҳам, ўзингиз учун ҳам фойдадан холи бўлмайди.

Лола ёшлигидан турмушнинг аччиқ-чучугини татиб кўрган бўлса-да, Фани сингари туққан онасига ҳам дўстлик қилмайдиган кимса олдида ҳали анча тажрибасизлик қиларди. У Назар учун ҳар қанча кулфат чекишга тайёр, лекин соддалиги туфайли мақсадини қайси йўл билан амалга оширишни билмасди. Фани Лоланинг ана шу тажрибасизлиги ва соддалигидан ўз ўрнида фойдаланди. У бир кампирга, бир Лолага ялтоқланиб, охири уларнинг қалбига йўл топди. Хайрлашаркан, Лоланинг онаси унга чин юракдан миннатдорчилик билдирди.

— Сиз, фаришталарнинг назари тушган меҳру шафоатли одам экансиз, чироғим. Қизим агар ўша тергов балосидан омон қутуладиган бўлса, эртагаёқ отасини чақиртириб уйга опкетамиз. Назарнинг ҳол-аҳволидан ўзингиз хабар юбориб турарсиз, болам. Сизга мингдан-минг раҳмат, илоё ўла-ўлгунча бола-чақангизнинг роҳатини кўринг.

Кампир Фанининг атрофида парвона бўлиб, Чимкентдаги уйи қаердалигини ёзиб берди-да, уни кўчагача кузатиб қўйди...

ЎН ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

Гулжон ўз уйига ўзи сиғмай, қаттиқ изтироб чекмоқда эди. У онасининг йил садақаси ўтганданоқ ўзининг бу хонадонда ортиқча эканини аниқ-равшан ҳис қила бошлаган эди. Уқалари билан отаси, айниқса, ўгай онаси Осиёнинг қош-қовоғига қараб юравериш, уни адоий тамом қилмоқда эди. Гоҳида отасининг кўз қарашларидан, «сенам тоза бошимга битган бало бўлдинг, безрайиб ўтиравергунча ўз тенгингни топиб, тезроқ йўқолганинг афзал эмасми?» деган маъно уқар ва бундай кезларда дунё кўзига қоронғи кўриниб, ич-ичидан зил кетарди. Осиёнинг у билан иши бўлмаса ҳам, барибир, унинг ҳар бир хатти-ҳаракати, кўз қараши, ҳатто гоҳида эркалаб айтган сўзларигача етти бўғинини зирқиратар-

ди. Бундай пайтларда у: «Ўгай она ҳам туққан онанинг ўрнини босиши мумкин, деган гаплар фақат эртақ китоблардагина бўлар экан, агар ўз онам тирик юрганида, шу аҳволга тушармидим?», дея ўйларди ичида.

Мана, бир мисол: Қодир лампаойнинг кенжа қизи — Гулжоннинг синглиси Зарҳал, бу йил ўнинчи синфни тамомлади-ю, Нукус медицина билим юртига ўқишга бормоқчи бўлди. Бу гап отасининг қулоғига етганда, у шунақанги тўнғилладики, Гулжон умр бўйи эсидан чиқармайди бунини. «Ўқиш, ўқиш деб кўп жилпанглайвермасин, ўзи қиз бола бўлса, ўқимасданоқ қозон-товоғига эгалик қилса бўлаверади!» Отасининг бу гапига Гулжон аввал унча эътибор қилмаган эди, лекин ўгай онасининг қизи эрта-индин Тошкентга ўқишга жўнаб кетишини эшитгач, ўз-ўзидан хўрлиги келди. Агар отаси одил бўлса, унда нима сабабдан Наргизагаям ўзининг қизига айтган сўзини айтмайди? «Отасиз етим — зўр етим, онасиз етим — хўр етим», деган гап тўғрига ўхшайди-ёв...

Гулжон нимагадир Осиёни ёқтирмай қолди. Мактабга қатнаб юрган кезлари бу оққўнгил, хуш-хандон аёлни бутун жони дилидан яхши кўрар, кўнглидагини Назарга ошкор айтмаса-да, абадулабад унинг хизматида бўлишни ич-ичидан хоҳларди. Энди эса Осиёни яккаш бўғиб ташлагиси келар, лекин сабабини ўзиям аниқ билмасди... У ана шундай хаёллар оғушида талай шомларни тонгларга уламоқда эди.

Бир куни шу ҳақда Назарга хат ёзмоқчи ҳам бўлди-ю, лекин яна фикридан қайтди. Нега деганда, сўнгги хатларига Назардан бирорта ҳам жавоб олмаган, бунинг устига, унга туққан онаси тўғрисида ёзғириш одобдан бўлмас, деган хаёлга борган эди. Гулжоннинг раъйини қайтарган яна бир сабаб, Назарнинг уйланишини эшитгани эди. Ҳасан билан Муптилла Тошкентга бориб, «саёқбола»дан хабар олиб келишгандан бери овулда дув-дув гап: «Эмишки, Назар аллақандай беванинг тузоғига илиниб, ичкуёв бўлганмиш. Ўша мега-

жин дуоибад ўқитиб, ёш боланинг бошини айлантирган. Бўлмаса, Назар ақл-фаросатли йигит эди».

— Отасига ўхшаган, айтган сўзидан қайтмайдиган одати бор эди жувонмаргнинг, — дея куюнарди Осиё.

— Шуёғи камлик қилгандай, Назар ҳам бошимга битган бало бўлиши мумкин эди, ўзини ўзи эплаб кетса, яхши эди, — дея ичида севинарди Қодир лампамой.

— Мендан биратула умидини узганга ўхшайди, — дея пичирларди, Гулжон.

Миш-мишлар ҳар кимнинг қалбида ҳар хил садо бериб, охир-оқибатда, кўпчилик бу воқеаларни унуттаёзди. Бироқ бу узунқулоқ гаплар Осиё билан Қодир лампамойнинг кўнглида бир кунмас-бир кун пақ этиб ёриладиган ярадай чўкиб, мадда бойлаб қолган бўлса, Гулжоннинг Назарга бўлган муҳаббати кул тагида қолган чўғ янглиғ ё сўнмай, ёки алангаланиб кетмай аросат аҳволда эди. Лекин... Гулжоннинг юрагидаги бу оташ сўнишдан кўра тобора аланга олиб, ловуллаб ёна кетмоғи ҳам мумкин, нега деганда, кўпни кўрган ва ёши ўтиброқ қолган бевалар эркак зотига майли нечоғлик кучли бўлмасин, туйғуларини жиловлаб, ичидагини ташига чиқармай юриши мумкинدير, аммо Гулжоннинг ёшидаги ёш жувонлар эса, сал нарсага ўзларидан-ўзлари чақнаб-оловланиб кетишлари — бу табиий бир ҳол. Бунинг устига, илк муҳаббат шаробига Гулжоннинг меҳри қонмаган, демак, баъзи бахтсиз аёллар бахтсизлигининг бир сабаби ҳам — ўша илк севгисини қўмсаш ва шунга чанқоқликда эмасми, ахир?

Гулжоннинг ўз уйдан бош олиб кетишига сабаб — кутилмаганда оёқ остидан чиққандай топила қолди — унга отаси Осиёнинг қизини Тошкентга олиб боришга рухсат берди! Тақдир тақозоси билан Осиё туфайли ўзига сингил бўлиб қолган, бунинг устига, Назарга қуйиб қўйгандек ўхшайдиган бу қизни Гулжоннинг сира жини суймасди. Уни болаликдан есир аёлнинг ёлғиз қизи сифатида эрка ўсганлиги ёки исмининг галатилиги учун эмас,

балки ўзининг ташқи кўриниши билан доимо Назарни эслатиб тургани учун жини суймасди. Шу сабаб, шу пайтгача унга бирор марта очиқ чехра билан муомала қилмаганди. Энди эса, тақдирнинг ҳазилига қарангки, узоқ сафарда Наргизага ҳамроҳ бўлмоқчи...

Гулжон уйдагиларга сездирмай, йўлга обдан тайёр-гарлик кўрди: ўзига тегишли нарсалардан бирортасини қолдирмади, ҳатто онаси васият қилиб бериб кетган олтин узукни ҳам бир амаллаб тугунчакка жойлади. Узоқ юртда ҳоли не кечади унинг?.. Ҳасандан Назарнинг уй манзилини олишнинг унутмади.

Уларни Қодир лампамой билан Осиё Хўжайли станциясидан кузатиб қўйишди.

— Наргиз, мабодо акангни кўрсанг, салом айтарсан... Кўйлагининг ёқаларига разм сол, агар кир-чир бўлса, ювиб бер. Ахир, бир қориндан талашиб тушгансанлар, бетингга қараб эшик ёпмас... — деб жавради Осиё кўзларига ёш олиб.

— Боришингдан қайтишинг тез бўлсин, ҳаяллама. Наргизни жойлаштирасан-да, фирра уйга қайтасан! — дея қизига топшириқ берди Қодир лампамой.

* * *

Вагондаги йўловчилар орасида ёшлар, айниқса, ўқишга кириш умидида бораётган бўлажак талабалар кўп эди. Фала-ғовурда кўпчилик қайси институтда қандай кадрлар тайёрланиши, қайси ўқишга кириши осону қайсинисига кириш қийинлиги хусусида бир-бири билан баҳслашмоқда. Одамларнинг ўзаро ҳангомаларига жимгина қулоқ солиб бораётган Наргиза, Чоржўйга етар-етмас, Тошкент сафаридан бирданига айниди-қолди.

— Гулжон опа, мен Самарқанддаги мединститутда ўқисам бўлмайдими? ТошМИга кириш қийин дейишяпти-ку? — деди Наргиза ҳамроҳининг қулоғига аста шивирлаб.

— Уйдагилар уришиб бермасмикан? — деди Гулжон унинг гапига ичида қувониб. — Сенга индамагани билан, мени соғ қўйишмайди-да.

— Ўзим ҳаммасини тушунтириб, хат ёзаман. Хув анави қаторда ўтирган қиз бор-ку, ўшайм СамМИга ҳужжат топширмоқчи экан. Қаранг, ёнида ота-онаси, акаси билан янғаси ўтирибди-ку, ўша...

— Ҳа, кўрдим, кўрдим... — деди Гулжон бош ираб. — Улар қизини ўқитиш учун бутун оиласи билан кўчиб бораётганига қараганда, Самарқандда танишлари борга ўхшайди. Ахир, биз кимга ишониб йўлга чиқдик?

— Тошкентга борган тақдиримиздаям, Назар акам кучоқ очиб кутиб олмаса керак. У бизлардан хафа, уйга хат ҳам ёзмайди-ку. Қайтага, нега келдинг, деб юрмасин яна?... — Наргизанинг Тошкентга бориш ниятининг тўсатдан ўзгариши СамМИга кириш осонлигида эмас, балки унинг сабаби бошқа нарсада эканини тушунди-ю, Гулжон синглисининг гапини маъқуллади.

— У ҳолда, Самарқандга етганингаёқ уйга хат ёзсан. Менинг гапимга қулоқ солмай, ўз ихтиёринг билан Тошкент сафарини ўзгартирганингни тушунтирасан. Бўлмаса, уйдагилар менинг теримга нақ сомон тикади-я...

Самарқандга етгач, Гулжон Наргизани ва яна овулдан уч нафар қизни мединститутга яқинроқ маҳаллалардан бирига ижарага жойлаштирди. Уч кунлаб ҳужжат топширишга ёрдамлашиб юрди-да, кетишга чоғланди. У азалдан жини суймайдиган Наргиза билан хайрлашаётиб, уни аслида ёмон кўролмаслигини илк бор ҳис этди. «Бегона юрт бўлса, — дея хаёлидан ўтказди Гулжон кўзига ёш қалқиб, — уни ташлаб кетишга қандай чидаяпман ўзи?»

— Мени вокзалга кузатмай қўя қол, айланай, қайтишда адашиб қоласан. Уйга тез-тез хат ёз, ора-чорада ўзим келиб хабар олиб тураман, — деди у Наргизани багрига босиб, юзларидан чўлп-чўлп ўпаркан. Қизнинг ҳам кўзларидан потраб ёш чиқиб кетди. Ростини айт-

ганда, у Гулжондан бундай меҳрибончилиқни сира кутмаган эди. Шу тариқа, уйда бир-бирига итдай ириллашиб, тишлашиб юрган икки қиз — ўғай опа-сингиллар ёт жойда ярашди-қолди.

— Шаҳарни томоша қилишга ўқишга киргандан кейин ҳам улгурасан, ҳозирча кун-тун демай имтиҳонга тайёрланиб ўқишга илиниб қолиш пайида бўл, — ўғит берди Гулжон сингисининг юзидан қайта-қайта ўпаркан.

У Наргизага адашиб кетасан, деб ақл ўргатишга ўргатди-ю, ўзи одамлардан сўрай-сўрай вокзални зўрға топиб борди. Бўш ўриндиқлардан бирига ҳорғин чўкиб, хаёлга чўмди. «Уйдан бош олиб чиқиб кетганим билан, менга кимнинг кўзи учиб турибди? Назарга ортиқча юк бўладиган бўлсам, Тошкентга бориб нимаям қилардим? — ўйларди у. — Овулга қайтганимдаям, бирор ёруғлик чиқиши қийин. Хонадонма-хонадон сен тўғрингда «есир», «эрдан чиққан», деган узунқулоқ гаплар чумолидай ўрмалаб юрса, бунинг устига, отангнинг ҳам, ўғай онангнинг ҳам сенга кўзи учиб турган жойи йўқ, иложини топса-ю, улар сенинг башарангни кўрмаса...»

У шартта ўрнидан турди-да, кассага бориб, Тошкентга чипта олди. «Менга нима, бегона юртда ахир бўри ермиди? Назар қиё боқмаган тақдирдаям, амаллаб ўз кунимни ўзим кўрарман? Таним соғ, икки қўлим бутун бўлса, бирон юмуш топилиб қолар... Балки, то нотаниш шаҳарга ўргангунимча, бир-икки кун Назарнинг уйида турарман. Борсам юзимга эшик ёпмас, ўн йил бирга ўқиганмиз, ахир...»

* * *

Тошкентда июль ойининг иккинчи ярми одатдагидан иссиқ келди. Гулжон поезддан тушган заҳоти худди ҳаммомга киргандек нафаси қайтиб, юраги ҳаприқиб кетди. У вокзалга кираверишдаги қатор ўриндиқлардан бирига ўтириб, ўзини бироз босиб олгач, йўлни кесиб ўтди-да, такси бекатига келиб навбат кута бошлади.

— Манави манзилга оборсангиз, — деди у навбати келиб, бўш таксига ўтиргач. Ҳайдовчи манзилга кўз югуртирди-да, орқасига ўтирилиб:

— Ўзингиз илгари борганмисиз? — деб сўради.

— Биринчи марта боришим, — жавоб берди Гулжон, — менга у ерни вокзалдан узоқ эмас, атиги икки сўмлик йўл, деб тушунтиришганди...

Гулжон кабинанинг эшигини қаттиқ ёпди, нега деганда, нотаниш шаҳарнинг нотаниш бўсағаси уни қандай кутиб олиши ҳозирча номаълум. «Назарни уйдан топсам, яхши бўларди, — хаёлидан ўтказди у йўл-йўлакай, — хотини ёмон кўргандаям, ҳеч қурса, у бир фурсат дам олиб, чой-пой ичиб ҳордиқ чиқаришимга изн берар...»

* * *

— Кимсиз? — ичкаридан аёл кишининг овози эшитилди.

— Назарнинг уйи шуми?

Эшикнинг қулфи шиқирлаб очилди. «Шаҳарликлар эшигини кечаю кундуз қулфлаб ўтиришади, деган гаплар рост экан, — дея кўнглидан кечирди Гулжон. — Улар шунча вақт қўшни бўлишсаям, бир-биридан гумонсирар экан-да?»

Лола эшикнинг олдида узун бўйли, ҳорғин юзларидан ўзига хос бир гўзаллик ёғилиб турган қизни кўрди-ю, меҳмон Назарнинг овулидан эканини дарҳол сизди.

— Келинг, келинг, — ичкарига таклиф қилди Лола қизга бошдан-оёқ яна бир марта кўз югуртираркан. Гулжон зил-замбил жомадонини ердан зўрга узиб, бўсага ҳатлади.

У хонанинг тўрида бешик тебратиб ўтирган ушоққина кампир билан қўл олишиб кўришгач, қаерга ўтиришни билмай, бирпас ўнғайсизланиб турди.

— Қани, қани, бу ёққа ўтинг, — деб кампир мулозамат қилмаганида борми, Гулжон ҳали анчагача қаққайиб туриши мумкин эди.

— Раҳмат, — деди у кампирга яқинроқ ерга жойлашгач, — мен овулдан келган эдим, Назарнинг овулидан...

Шундан кейин кампир Гулжоннинг овул-жамоасию уй ичи борми, ҳаммасини битта қолдирмай сўраб чиқди. Гулжон кампирнинг баъзи сўзларига унча тушунмасаям, бош ирғаб маъқуллаб ўтирди.

— Сизларнинг тилингиз қозоқчага яқин экан, шунинг учун тортинмай сўзлай бер, — деди кампир, ҳеч курса, каталакдек жойда ўзи билан гаплашадиган одам топилганига қувониб. Негаки, сўнгги пайтларда қизи билан уришавериб, унга айтадиган бошқа гапи ҳам қолмаганди... «Овулдаги қозоқларнинг тилини яхши тушунардим, буники сал бошқачароқми дейман? — хаёлидан ўтказди Гулжон. — Балки, анави чой дамлаётган Назарнинг келинчаги ҳам бизнинг тилга тўлиқ тушунар?» У, Лолани боя илк бор кўргандаёқ, кўзларида Назарга қондош аллақандай ифодани сезган эди. «Чиройли экан, — ўйлади у, — Назарнинг ҳам дидфаросати чакки эмас. Болали бўлишгаям улгурибди, лекин шу яқин орада ўрталаридан ола мушук ўтганга ўхшайди... ё менинг келишим ёқмадимикан? Ҳасаннинг айтишича, шаҳарликлар керагида меҳмонга ёлчимайди, керак эмас пайтда эса, уйга меҳмон келишини ёқтиришмайди. Ҳар қалай, унинг бу гапида жон борга ўхшайди...»

— Қани, қизим, чойга қаранг, нондан олиб ўтиринг, — деди кампир бешикни ўз ҳолига қўйиб дастурхонга яқин суриларкан, — неварам ухлаганда сиз билан бир пиёла чой ичволай. Уйғонса, менга ҳам, ўзига ҳам сира тинчлик йўқ, жуда шаддод, отасиям кичкинтойлигида йиғлоқи бўлганми, билмадим.

— Қўйсангиз-чи, ойи, — деди Лола Гулжонга кўз қирини ташлаб, — йиғлагани яхши, ўпкаси бақувват бўлади.

— Ана, кўрдингизми, ҳозирги замоннинг жўжалари макиёнларга ақл ўргатади, — пўнғиллади кампир. — Сиз томонлардаям шундайми?

Гулжон кампирнинг мақсадини тушунмади, унинг гапига қандай жавоб қилишни билмагани учун мийи-

гида кулимсираб қўя қолди. Ҳадеб кўк чой ҳўплаб, оғзига толқон солгандай жим ўтиравериш ҳам ноқулай эди. У, охири сабри тугаб, Назарни сўради. Она билан қиз бир-бирига зимдан кўз юғуртириб олишди-да, сўнг кампир Гулжоннинг саволига савол билан жавоб қайтарди:

— Сиз Назарга ким бўласиз?

Бу саволга жавоб бериш Гулжон учун ўлимдан беш-баттар оғир эди. Хўш, у Назарнинг кими бўлади?

— Мен Назарнинг синглициман, — деди у ўгай она-сини кўз олдига келтираркан, бироз енгил тортиб.

— Кампир Лолага яна бир марта маънодор қараб олди-да:

— Ҳали сизларнинг ҳеч нарсадан хабарларингиз йўқми? — деб сўради.

— Назар овулга хат-пат ёзмасди, — Лола Гулжоннинг ўрнига жавоб қайтарди.

Гулжон аллақандай хунук ҳодисани сезгандек ранги қув ўчиб, шоша-пиша сўради:

— Назарга нима бўлди?

— Ўғирлик билан қўлга тушиб, ҳозир қамоқда ётибди, — деди кампир. — Гапнинг пўсткаллеси шу.

— Қачон тушган?

— Чамаси, йигирма кунча бўп қолди-ёв, борганимиз билан кўрсатмаяпти, — деди Лола ва Гулжонга таскин бериш умидида давом этди: — Бугунча сиз ҳам дамнингизни олинг, йўлда чарчагансиз, эртага азонда хабар оламиз. Борганимиз билан прокуратуранинг эшиги тагида сарғайиб, туриб-туриб қайтаверамиз. Ҳар кунги аҳвол шу...

— Овулга хабар юбориш керакдир балки? — деди Гулжон Тошкентга бемаврид келганига ўкиниб.

— Ўзингиз бир иложини қилмасангиз, мен Назарнинг на овулини, на манзилини ва на уй ичини билмаганим учун жуда қийналдим, — деди Лола ичидан ёрилиб. Шунча вақт бирга яшаганига қарамай, Назар хотинига на ўзининг онаси, на қариндош-уруғлари ҳақида чурқ этиб оғиз очмаган эди. Фақат бир марта

уйда синглим билан онам бор, деб қўя қолганди. Ўшандан буён Лола ҳам йигитнинг кўнглига қараб, гапни ҳадеб кавлаштиравермасди.

Улар чой ичиб бўлишгандан кейин кампир Гулжоннинг ич-ичига ботган кўзларидан унинг йўлда қийналганини сезиб:

— Озроқ мизғиб олинг, қизим, қорақалпоқ деган юртни дунёнинг тўпкарисида деб эшитгандим, чарчагандирсиз, — деди.

— Ҳа, чарчадим, — деди Гулжон чуқур нафас олиб. У ҳақиқатан ҳам, бу нотаниш одамлар овули ҳамда ўзи тўғрисида яна бирон нарса сўраб қолишидан ҳадиксирайвериб, адойи тамом бўлган эди...

* * *

Ўтган куни терговчи Назарни Рустамали билан юзлаштирди.

— Айбланувчи Тўрабоев, сиз мана бу кишини танийсизми?

— Танийман, исми Рустамали бўлса керак, Сирдарёда туради.

— Сиз-чи, айбланувчини биласизми?

— Биладан, мен ҳамма нарсани шу кишидан олганман, пулларниям ўз қўлим билан шу одамга топширганман, — деди Рустамали киприк қоқмай.

— Қанчадан, неча марта?

— Неча марта экани аниқ эсимда йўғ-у, аммо ҳаммаси бўлиб қирқ минг сўмни нақд санаб берганман, — деди Рустамали ва бошини қуйи солди.

Бу гапдан Назарнинг энка-тинкаси чиқиб кетди ҳамда кишининг кўзига тик қараб туриб ёлғон сўзлаш — одам бандасига хос хусусият эмас, деган болалик тасаввуриданам ўша заҳоти кўнгли совиди. У аввалги сўроқ-жавобларда ҳамма ишни ўз бўйнига олиб, бош айбдорни яширганини айтмаса, ҳеч кимга тўхмат қилмаганди. Капитан Қўлдошев талай марта, «жиноятни яширган одам ҳам жиноятчи ҳисобланади, шунинг учун фақат ростинг-

ни айтавер», деганида ҳам, Ғани ёки Рустамали тўғри-сида чурқ этмаганди. Энди эса, иши прокуратурага оширилгандан бери, манави терговчи ҳеч шошилмай, барча майда-чуйда гапларгача эътиборга олмоқда. У ўз ишини пухта биладиган, андак сипо, бунинг устига, мулойим йигит экан.

— Сиз Рустамалидан қирқ минг сўм олганмисиз? — сўради у хаёлга ботган Назарга зимдан кўз қирини ташлаб.

— Қирқ минг сўм жуда катта пул-ку, шунча нарса-ни бировга беришга бу акамнинг кўзи қиярмикан? — деди у энди тирноғининг кирини кавлашга тушган Рустамалига тик қараб.

— Мендан қанча пул олганингга қўшниларим гувоҳ, — деди у яна пинагини бузмай.

Назар ўзининг туҳматга учраганини энди тушунди, бироқ қилни қирқ бўлиб сотадиган бу савдогар яна нима дейишини билиш учун, сир бой бермади.

— Айбланувчи Тўрабоев, сиз гувоҳларнинг кўзи олдида қирқ минг сўм олганингиздан тонасизми?

— Мен пул олганимда гувоҳлар йўқ эди, бундан ташқари, қирқ минг сўмлиги ёлғон, — деди Назар терговчига кўзларини қадаб.

— Энг сўнги бор, мен уч мингни унинг уйида, икковимиз юзма-юз ўтирганда берганман, — орага гап қўшли Рустамали. — Хотини йўқ экан, ўзининг айтишига қараганда, туғуруқхонада бўлса керак, ишқилиб, ўша куни кўринмади...

Рустамалининг гапларини тинглар экан, Назар ўша кунни эслади. «Ий-е, мен у куни Ғани аканикидан кайфим тароқ ҳолда чиқувдим-ку? Уйда ҳам ўзимдан бошқа тирик жон йўқ эди», дея хаёлидан кечирди у. Бу пайтда Рустамали Назарникига қачон боргани, уйда қанақа жиҳозларни кўргани ва ҳоказолар ҳақида ишонч билан сўзламоқда эди. Назар унинг гапларига диққат билан қулоқ сола бошлади.

— Ўша куни у ўлгудай маст эди, ҳатто менгаям зўрлаб юз грамм ичирди, — тугилмай сўзларди Рустам-

али. — Кайфи ошиброқ қолган одам, «хотинимнинг кўзи ёриди, қувончимга шерик бўлмайсизми», деб туриб олгач, кўнглини чўктиргим келмади. Қайтаётганимда орқамдан: уч минг сўмингга лойиқ материални уч кундан кечиктирмай ўзим етказаман, деб қолди...

— Ёлғон, ёлғон! — дея қичқариб юборди Назар, сўнг овозини сал пасайтириб деди: — Лекин... ўша куни арақ ичганим рост, хотинимнинг кўзи ёргани ҳам рост, қолган ҳаммаси — ёлғон!!

— Қандай далилингиз бор? — сўради терговчи.

— Ёлғиз виждоним, — деди Назар асабийлашиб.

— Виждонингиз далил эмас, Назаржон, — деди терговчи мулойимлик билан, — гувоҳ ҳам керак... ахир, бу киши сўнгги уч мингни сизнинг соф виждонингиз учун бермаган-ку? Ҳозир гап сизнинг ўғирлаб сотган нарсаларингиз устида бормоқда.

— Балки, бу ҳали, хотини ўша уч минг сўмни олиб, капитан Қўлдошевга пора сифатида берганини ҳам ёлғонга чиқарар? — орага гап қўшди Рустамали ва «менинг гапим ёлғон бўлса, бунисига нима дер экан?» дегандек ўтирган ўрнида бир кўзғалиб қўйди.

— Сизга бу гапни ким айтди? — сўради терговчи Рустамалига тикилиб қараб.

— Ҳамманинг оғзида шу гап-ку...

— Ҳамма деганингиз ким?

Рустамали тилини тишлаб қолди. Жиноят текшириляётганда унинг ҳамма масалалари сир тутилиши лозимлигини у яхши биларди, лекин шу топда ўзининг ёмон хатога йўл қўйганини кеч тушунди.

Энди терговчи уни сўроққа тута бошлади:

— Сиз капитан Қўлдошевни қачондан бери танийсиз?

— Бирон марта кўрмаганман уни...

— Айбланувчи Тўрабоевнинг хотинини-чи?

— Униям умримда кўрмаганман...

— Мени-чи?

Рустамали бехосдан кулиб юборди. Сўнг:

— Мана, ярим соатдан бери сиз билан танишман, — деди у кулишдан базўр тўхтаб.

— Демак, капитан Қўлдошевга берилган порани, — деди терговчи ҳар бир сўзини салмоқлаб, — фақат уч киши биларди. Ҳатто, Назарнинг ўзиям бундан беҳабар эди... Энди сизнинг чайқовчилигинингизнинг устига, ҳозирги ёлғон маълумотингиз ҳам қўшилди. Бундай жиноятнинг жазоси енгил бўлмайди. Сиз, то масала аниқланмагунча тураржойимни ўзгартирмайман, деб тилхат ёзинг-да, кейин кетаверинг. Сизга рухсат, — деди терговчи Рустамалига яна аввалгидек хотиржам қиёфада.

Улар кабинетда яккама-якка қолишганда терговчи чуқур хўрсиниб олиб, сўнг олдидаги қоғозга алланималарни ёзаркан, аста сўз бошлади:

— Назаржон, сизни бугундан эътиборан оғир жиноятнинг ташкилотчиси эмас, балки шу ишга мажбуран тортилган иштирокчи сифатида кўргим келади. Бироқ бунинг битта «лекин»и бор, ўша «лекин»ни ўз оғзингиздан эшитмагунимча, аввалги тасаввурим ўзгариши қийин. Ўша «лекин» тилингизнинг учуда турибди. Аввало, келишиб олишимиз керак: сиз ҳамма жиноятни бўйингизга олиб, қолган умрингизни шамолга совурасизми ёки тилингизнинг учуда турган ўша гапни айтасизми?

Назарга бугунги тергов давомида жуда кўп янгиликлар аён бўлган эди. Энг муҳими, Фанининг ҳамма айбни Назарга тўнкаб, бошини омон сақлаб қолганини билиб олди. Бундан кейин терговда кўрган-билганларини очиқ-ошкор айтишга қарор қилди-ю, аммо шу топда, тили сира гапга айланмасди.

— Майли, аввал яхшилаб ўйлаб олинг, — деди терговчи қоғозга энгашган кўйи. — Яна бир нарсани айтиб қўяй, сиз айтадиган гап баъзи фактларни тасдиқлаш учунгина керак, қолган ҳамма маълумотлар ўзимизда бор. Фақат бир киши, яъни сизга бевосита тегишли Фани Расулов қизиқтиради бизни. Шу одам тўғрисида билганингизни гапириб берсангиз?

— Мен Ғани ака билан юзма-юз учрашсам бўлади-ми? — сўради Назар. У Ғанининг номини шунча савол-жавоблардан кейин биринчи марта эшитмоқда ва тилга олмоқда эди.

— Ўн кунча бўлди, Ғани Расулов сизга қўшни камерада ётибди, — деди терговчи Назарга синовчан нигоҳ ташлаб.

— Агар у киши билан мени бетма-бет учраштирсангиз ва ҳозирги эшитганларим рост бўлса, ҳамма гапни айтаман.

Терговчи стол тагидаги кўнғироқ тугмачасини босди ва зум ўтмай эшикдан кириб келган соқчига:

— Ғани Расуловни олиб кириг, — дея буйруқ берди.

Назар унинг сўзига ишонмагандай, эшик очилгунча бўсақадан кўз узмай турди.

— Ассалому алайкум, оғайнилар, — деб ичкарига кириб келди Ғани. У кела солиб, терговчи билан қўшқўллаб кўришди-да, Назарга шунчаки ияк қоқиб қўйди.

— Ўтиринг, гражданин Расулов, — деди терговчи сиполик билан. У Ғанининг саломига истар-истамас алик олган бўлди-да, тоза қоғозга алланималарни қитирлатиб ёза бошлади. Орадан бир фурсат ўтгач, ёзишдан тўхтаб:

— Сиз бу кишини танийсизми? — деб сўради.

— Танийман, — деди Ғани шартта ўрнидан туриб. Терговчи унга «ўтиринг», дегандай қўли билан ишора қилди.

— Қачондан бери?

— Онда-сонда бизнинг участкамизга базадан қуриш материаллари таширди, бу йигитнинг судланиши етти уҳлаб тушимга кирмаган. Қўй оғзидан чўп олмайдиган, мўмин-қобил бола деб ўйлардим уни. Фақат бир марта ўз оғзидан, ўқишларим сал юришмайроқ турибди, деб эшитганман холос. У ҳақда бошқа ҳеч нима билмайман, — деди Ғани ва Назарга кўз остидан ўқрайиб қараб қўйди.

— Сизнинг капитан Қўлдошев билан қандай алоқангиз бор? Ростини айтинг, капитан ҳаммасини гапириб берди... — деди терговчи Фани билан Назарга галма-гал нигоҳ ташлаб.

Фани муштига йўталиб олиб, сўз бошлади:

— Ҳар замонда маҳаллада халфана ошга чиқиб туришимизни айтмаганда, Қўлдошевни унча яхши билмайман. Айтганча, бир сафар овқат устида «сизнинг участкангизга тегишли қурилиш материалларини ўғирланаётган жойда қўлга туширдик», дегандек бўлувди. Шундаям, бу ишга анави йигитнинг алоқаси бор, деган фикр хаёлимга келмабди... Тагин ким билади, «одаминг олasi ичида», дегандай, ҳозиргиларга ишониб бўладими...

Назар Фанининг ҳар хил шайтонликларидан хабари бўлса-да, уни бугунгидек содда-муғамбир ҳолдалигини кўрмаган эди. «Ҳалиги ваъда бўйича, менинг ҳеч нарсадан хабарим йўқ, деб қўя қолса бўлмасмиди», деб хаёлидан ўтказди Назар.

— Сирдарёлик бир одам, айбланувчи Тўрабоевдан қирқ минг сўмлик мол олганини тасдиқлади. Ўша материаллар сизнинг объектингиздан ўғирланганидан хабардормисиз?

— Хабарим бўлганда, бу мишиқини ўз қўлим билан сизларга опкеб топширмасмидим? Лекин, баъзан шунақа ҳодисалар ҳам бўп туради: масалан, беш-олти та объектимиз бор, мен эса биттасида ўтираман. Гоҳида у: «йўлланма билан накладнойга қўл қўйиб бера қолинг, кечқурун ўқийман, дарсга улгуролмаяпман», дегандан кейин, беш-олти марта туширган материалларни кўрмасдан имзо чекканим рост. Аммо, бу болага қаттиқ ишонардим. Балки ўғирлик моллар бошқа ердан олингандир, Тошкентда қурилаётган объектлар ёлғиз менинг участкам эмас-ку, ахир?..

— Хўп, яхши, — деди терговчи хотиржам оҳангда, — лекин қўлимизда Тўрабоевнинг икки йилдан бери фақат сизнинг участкангизда ишлагани тўғриси-

да ҳужжатлар бор, бунинг устига, уларда сизнинг им-зоингиз ҳам турибди.

— Мен ўзим қўл қўйган ҳамма ҳужжатларга ўзим жавоб бераман, бироқ объектдаги материалларга қороллик қилиш менинг зиммамда эмас-ку. Сизнинг қўлингизда бизнинг участкадан қандай материалнинг қачон, қайси вақтда ўғирлангани тўғрисида ҳам ҳужжат бўлса керак? Демак, шунга қараб, ким қўлга тушган бўлса ўшани жазоланг-да...

— Кимга қандай жазо беришни суд ҳал қилади, — деди терговчи, сўнг Назарга қараб давом этди: — Айбланувчи Тўрабоев, сиз Рустамалининг гапларини тўғри, деб ҳисоблайсизми?

— Аввало мен, Фани акадан бир нарсани сўрасам майлими? — деди Назар терговчига ўгирилиб. У мийғида кулиб:

— Аслида бу ерда саволни мен беришим керак, мабодо ишга дахлдор муҳим масала бўлса, марҳамат қилиб сўранг, — деди.

— Фани ака, келингизнинг аҳволи қалай? Уйга эсон-омон етиб олдимми?

Фани бу гапдан шу қадар довдираб қолдики, ҳатто, беихтиёр бармоқларини қарсиллатиб юборди. Қошлари чимирилиб, ўртасида жимжилоқ бемалол сифса бўладиган чуқур ажин пайдо бўлди. «Бошқа нарсани сўрасанг, осмон узилиб ерга тушармиди, номард? Йигит десам, хотиндан ҳам баттар шаллақи экансан-ку!» — дея ичида фигони фалакка чиқди.

— Назаржон, мен сизни унча яхши билмасам, қайси келин тўғрисида сўраяпсиз ўзи? Келин бўлиши учун, авваламбор, одам уйланиши керак. Уйланганингиздан менинг хабарим йўқ-ку?..

— Ий-е, икковимиз уйингизда фарзандли бўлганимни ювиб, сўнг бирга туғуруқхонага борганимиз эсингиздан чиқдимми?

— Қўй, чироғим, ёш бошинг билан бундай ёлғон гапирма! Сен менинг уйимни кўрганинг йўқ, мен ҳам

сени уйимга чақирмаганман... Ўртоқ терговчи, бу ерда савол айбдор одамдан сўралмайдими?

— Тўғри айтасиз, — деди терговчи иккаласига қарата, — мен сизларнинг ўзаро гапларингиз бўлса, фикрлашиб олар, деб ўйлаган эдим, кечирасиз.

— Менинг ўғри билан фикрлашадиган ҳеч қандай гапим йўқ. Шу билан бирга, бундан кейин, оддий бир меҳнаткашни ўғрига юзлаштириб, камситмаслигингизни талаб қиламан! — дея қичқирди Ғани юзига қон тепиб.

Назар масаланинг ҳал бўлганини сезди ва шу ернинг ўзида қадрдон акасининг юзига туфлаб, терговчига: «Хўп, ҳаммасига мен айбдорман, мени судлай қолинг», демоқчи ҳам бўлди-ю, лекин одамнинг юзига туфлагани учун суд қилмаслигини эслаб, ўша заҳоти фикридан қайтди.

— Ҳароми! — дея қичқирди у ниҳоят қони қайнаб.

— Бўлди! — хитоб қилди терговчи ва Назарнинг важоҳатидан аллақандай қаҳру ғазаб тошиб келаётганини пайқаб, дарҳол ўрнидан турди-да, соқчини чақирди.

— Олиб кетинг!

Соқчи кимни олиб кетарини билмай, сўради:

— Қайси бирини?

— Икковиниям... Тўхтанг, аввал айбдор Расуловни олиб чиқинг... Терговчи Назар билан яккама-якка қолгач, секин юриб бориб, ўрнига чўқди.

Бироздан сўнг чўнтақларини титкилаб, икки дона сигарета олди-да, биттасини хотиржам тутатиб, иккинчисини Назарга узатди...

* * *

Тергов ниҳоясига етган шекилли, Лола Назар билан учрашишга рухсат олди. Назар учи-қуйруғи йўқ савол-жавоблар, айниқса, Рустамали ва Ғани билан юзма-юз учрашгандан кейин терговчига ўзининг бошидан кечган воқеаларга қўшиб, қурилиш материалларини кимдан ва қачон олгани, қаерга олиб боргани ҳамда кимнинг ҳовлисига туширгани, қандай қилиб

бу жинойтга аралашганигача бирма-бир, хуллас, ҳам-масини бир бошидан гапириб берди. Бироқ, унинг бу дил изҳори ҳаётдан кўнгли совиб, руҳининг синганидан эмас, балки қалбидаги мавжуд ҳақиқатга интилиш туйғусининг қайта кўз очганидан далолат берарди. У гарчи Ғанининг илиқ сўзларию кўрсатган меҳру шафоатига ишониб, қачон бўлмасин тўғри йўлдан адашишини ёки тубсиз чоҳ қаърига юзтубан қулашини соддадиллиги туфайли сезмаган бўлса-да, «Ғамхўр» акасининг баъзи хатти-ҳаракатларидан онда-сонда гумонсираганини ҳисобга олмаганда, ҳаммани ўзи каби оққўнгил ва соф виждонли, деб ўйлар эди. Ҳатто, бошқаларнинг виждони ўзиникидан ўн чандон софроқ ва тозароқ деб фаҳмлар, одамлар олдида эса, ўз соддалигидан уяларди. Охирги тушунтириш хатидан кейин, нечоғлик ҳаққоният билан ёзмасин, терговчи унинг дастлаб нотўғри маълумот бергани учун жазога тортилажагини очиқ-ойдин айтди. Назар эса, афтидан, ҳар қандай жазога тайёр эди. Севимли Лоласи ва тўнгич фарзанди билан дийдор кўришиш иштиёқи йигит қалбидаги барча мусаффо ҳисларни уйғотиб юборган эди.

У бугун Лола билан учрашишини эшитганда юраги бир ҳаприқиб, боши осмонга етди, шу билан бирга, бу аҳволда хотини ва фарзандига кўринишдан уялди. Кети йўқ хаёллар шамолдай ғувиллаб, йигитнинг бошини айлантирмоқда эди. Оҳ, бу висол дамларининг имиллаганини! Нима бўлса ҳам, у бугунги учрашувни сабрсизлик билан кутмоқда эди...

Зориқиб кутилган учрашув Назарга қувонч келтирмади: Лоланинг ёнида... у аввал ўз кўзларига ҳам ишонмади, аллақандай таниш қиёфа?! Ие, Гулжон-ку, бу!

Улар махсус хонада узунасига қўйилган столдан юзма-юз бўлиб жой олишди. Соқчи соатига қараб, «вақтингиз беш минут, бирон нарса бериш ман этилади», деди-да, уларни холи қолдириб, хонадан чиқиб кетди. Орага сув қуйгандек жимлик чўкди. Сўнг, биринчи бўлиб Назар сўз қотди:

— Аҳволларинг қалай? — деб сўради у бошини қуйи солиб.

— Ўзинг яхшимисан? Озиб кетибсан-ку? — деб кўзига ёш олди Лола.

— Овулда нима гаплар?.. Қачон келдинг? — сўради Назар Гулжондан кўзини олиб қочиб.

— Беш-олти кун бўп қолди, овул тинч, ўзинг кўргандай, ҳамма ўйнаб-кулиб юрибди, — деди Гулжон худди узоқдан хат ёзаётгандек, ҳар бир сўзини салмоқлаб.

— Сени анча ташвишга қўйдим, — деди Назар кўзини ерга қадаб. Бу гап кимга айтилгани номаълум эди. Гулжон индамади, Лоланинг эса, шу пайт юраги тўлиб турарди.

— Сенчалик ташвиш чекканимиз йўқ, — деди Лола. — Сени кўриш умидида ҳар кун шу ерга зир қатнаб турдик, қўлимиздан бошқа ҳеч нима келмади. Фани деган бир танишинг мени туғуруқхонадан опчикди. Уйда қолдирган пулларингни бировга... кейин билсам, бу одамнинг нияти бузуқ экан!.. Сўнг келиб, шу ердаги бир одамга ҳамма гапни айтиб, тушунтириш хати ёзиб бердим. Фани оғанг уйга охириги марта келганида опам икковимизга уч-тўрт ой Чимкентга бориб турунлар, деб пул берди. Мен кўнмадим, пулиниям олмадим, фарзандини отасига кўрсатмай ҳеч қаёққа кетмайман, деб опамнинг қистаганига унамай турганимда, овулингдан мана бу синглинг келиб, жонимга оро кирди...

Эшик қаттиқ қоқилиб, Лоланинг гапи оғзида қолди. Беш минутлик муддат тугаган эди.

— Сен нега келдинг? — деб шоша-пиша сўради Назар Гулжондан.

— Ўқишга... Агар киролмасам ишлайман, хуллас, шу ерда қолмоқчиман. — Ҳозир Назар кўриб турган қиз, илгариги уятчан ва иболи Гулжон эмасди. У таниб бўлмайдиган даражада ўзгарган, лекин нимаси ўзгарганини Назар аниқ билмасди. Бўй-басти-ку, ҳаммишагидек, балки, фақат овози ўзгаргандир? Сўзларидаги

қатъият ва салмоқ қаердан пайдо бўлди экан? Ҳар қалай, у ёшликдан кўзи ўрганган Гулжонга мутлақо ўхшамасди.

— Уйга, опангга хабар юборайликми? — деб сўради Гулжон хайрлашаётиб.

— Хабар бериб нима қиласан, уйи бошқа, дарди бошқа бўлса...

— Яхши, Назар, яна эсон-омон кўришгунимизча... Қизинг билан синглингдан кўнглинг тинч бўлсин, бошига офтоб тегизмай кутаман, илоё тезроқ... — Лола-нинг кўзларига ёш қуйилиб, бўғзига алланима қадалгандек ҳиқиллаб, гапининг охирини айтолмай хонадан чиқиб кетди...

Сурункасига икки кун давом этган суд мажлисида йигирмадан ортиқ гувоҳ қатнашди. Содир бўлган жиноятнинг ипидан игнасиғача аниқланди. Назар охириги мажлисда гувоҳлар орасида ўтирган Султонга кўзи тушиб, шошиб қолди: у қаердан билди экан? Ўтиравериб силласи қуриган одамлар мажлис тугашини сабрсизлик билан кутаётган бўлса-да, суд ҳайъати ҳукм чиқаришга шошилмасди. Суд раиси залга қараб:

— Қани, яна ким гапирмоқчи? — дейиши билан Султон қўл кўтарди.

— Сиз кимсиз?

— Мен Назар билан манави... ҳаҳ, отинг қурғур... илоё ёдимга қайта тушмагур...

— Қисқароқ қилинг!

— Мен Устюртда бургиловчилар бригадаси мастериман. Бу ерга Назар туфайли келганман. У ёмон йигит эмас, уни анави ёнида ўтирганлар йўлдан урган... Бир сафар, мен анавинисидан икки яшик бўёқ сотиб олиб, қайнотамникига оборманман, гапим ёлғон бўлса Назар айтсин... Ўша вақтдаёқ, манави... отинг ўчгур, Фани менга ёқмаган эди. Хуллас, улар Назарнинг соддалиги, бодалиги ва одамларга ишонувчанлигидан фойдаланиб, болани жиноий ишга тортган, ўқишини давом эттиришга халақит...

— Ҳурматли ўртоқ... гапингиз тугадими? Ахир, ким ўзини томдан ташлайди? Назарни ҳеч ким зўрламаган бўлса, ҳамма жиноятни у ўз калласи, ўз қўли билан қилган, устига-устак, давлат машинасидан ўз манфаати учун фойдаланган... Бошқа гапингиз йўқми?

— Мен Назарга талай марта Устюртга кетайлик, дегандим... Ростини айтсам, менинг бригадамда одам етишмаяпти. Назар ўзининг хулқ-ахлоқи, меҳнаткашлиги, қандай бўлмасин, берилган топшириқни бажаришга интилиши, яъни бағрикенглиги билан менга маъқул бўлганди. Энг муҳими, у яхши одам. Ўзингиз кўриб турибсиз, ҳар қандай яхши одам ҳам ёмон аҳволга тушса, мана бунақа...

— Бас қилинг! — деди судья столга бир мушт тушириб, — судланувчи Тўрабоевнинг қанотсиз фаришта эканини сиздан бошқалар ҳам айтишди...

Ҳукм ўқилганда залдагилар орасидан фақат Бонунинг қаттиқ йиғи товуши эшитилди. Рустамалининг хотини бўламан, деб гувоҳлик берган аёл: «Кетмаса, ундан нарига ўтиб кетсин», деб тўнғиллаб қўя қолди. Султон эса залнинг ўртасида туриб, Лола билан Гулжоннинг елкасидан силаб юпатар ва ўзича ҳадеб жилмаярди...

ЙИГИРМАНЧИ БОБ

Гулжон тўқимачилик комбинатига ишга жойлашиб, ётоқхонага кўчиб ўтди. Назар судлангунча у қарийб кунора Лоланинг уйидан хабар олиб турарди. Келиб уй ишларига ёрдамлашар, хонаю ошхоналарни супуриб-сидирар, чақалоқни юпатишда кампирга қарашарди. У суд ҳукм чиқарган куннинг эртасига яна келган эди, ичкаридаги шовқинни эшитиб, эшикни очарини ҳам, очмасини ҳам билмай, бир зум иккиланиб қолди.

Лоланинг овози:

— Ойи, энди менга нима қил дейсиз? Одам зотида қалб, муҳаббат деган нарса бўлиши керак эмасми?

Кампирнинг овози:

— Сен менга, отангдан ўрганган ваъзингни ўқима! У тунов кунги хатида яна, «мен бир-бирини суйишиб турмуш қурган ёшларнинг оиласига аралашмайман, улар ўз хоҳиш-истаги бўйича яшаши керак. Вақтинча бўладиган қийинчиликлар олдида чидам билан бардош берган кишиларнинг муҳаббатигина тўзим билмайди», деб ёзибди, мияси айниган чол! Айланай, агар мундай олиб қарасанг, юрак дегани — ярим кило гўшт! Уям танангда типирчилаб турибди... Энди, сен қаёқдаги бир дайдининг дуои-жонини қилиб, юрагим, талогим, деб уч йилгача кутиб ўтирмоқчимсан?

— Кутганда нима қилади? Отам ҳарбийга кетганда, уч йил эмас, олти йил бинойидек йўлига кўз тикиб ўтирганман, деган ўзингиз эмасми?

— У замонлар бошқа эди, овулда эркак зоти қолмаган бўлса, кутмай очиқ лаҳадга борармидим? Ҳозир, яратганга шукр, эл-юртда фаровончилик, ҳамманинг усти бут, қорни тўқ, беҳосдан кесак отсанг, бориб эркакка тегади... У қайтиб келган тақдирдаям куппа-кундузи қароқчилик қилган одам билан бир ёстиққа бош қўйишга уялмайсанми, ергина юткур!

— Опа, ўзим шундоғам сиқилиб турганимда, юрагимни мунча ўртамасангиз, қўйсангиз-чи, дардимга дард қўшманг... Ахир, мен ҳам одамман-ку, мен ҳам худди ўзингизга ўхшаган онаман-ку?.. — Лоланинг пиқиллаб йиғлаган товуши эшитилди.

— Йиғламасанг, кўзинг оқиб тушсин, мен барибир сени ўғри билан қўшиб қўёлмайман. Ойдай қизимнинг ўғри-каззоб тухумини кўпайтириб яшаганини кўргандан кўра, дорга осилиб ўлганим афзал...

Гулжон изига фирра қайтди-да, зинадан пастга тушаётиб, «майли, юрагини бўшатиб олсин, кейин бемалол келарман», деган ўйда ётоқхонага қайтиб кетди...

Суд ҳайъати Назарнинг давлатга келтирган зарарини ҳисобга олиб, узоқроқ бир жойда қисқа муддатли мажбурий хизматни ўташга ҳукм чиқарган эди. Одам гоҳида ўз ҳаётининг баланд-пастини олдиндан кўра олмас экан, ҳатто, умр сўқмоқларининг эгри-бугри, қинғир-қийшиқлигини юриб бораётиб ҳам пайқамай қоларкан.

Оиласи билан хайрлашиш учун Назарни қисқа муддатга бўшатиб юборишди. У каттакон темир дарвозадан чиқаётиб, Султонга яна дуч келишини сира кутмаган эди.

— Ҳей, хомкалла-ей, энди оёғингни ўйилмайдиган жойга билиб босарсан? Роса танобингни тортишдими? Қани, туш олдимга! — Султон шундай деди-ю, уни кучоқлай кетди.

Назар ўз отасини кўргандай кўнгли бўшаб, Султоннинг миқти елкасига осилиб олди-да, кўкрагига бошини қўйган кўйи ҳўнграб юборди, ҳатто йигит кишига ярашмайдиган қилиқ билан «оға»лаб бўзлади. Султон то у ўпкасини босиб олгунча кутиб турди, сўнг елкасига аста қоқиб:

— Мен сени мард йигит деб юрсам, йиғлоқи экансан-ку? Нима қилганинг бу, кўй, эл-юрт олдида уят бўлади-я. Сени ўзим тарбиялайман энди. Муддатини ўтагунча ёнимдан бир қадам ҳам жилдирмайман, деб кафиллик бердим. Ўзиям, Тошкентда мен кирмаган эшик, ялинмаган одам қолмади. Сен бўлсанг, йиғлаб ўтирибсан...

Назар уч ой тўшақда михланиб ётган хастадай оёқлари қалтираб, зўрға қадам босарди. Йўлни кесиб ўтиб, сал наридаги майдончада уларни кутиб турган таксига етгунча тинкаси қуриб, адойи тамом бўлаёзди.

— Ҳайданг, кетдик, «Ғалаба» боғига... Аввал бир-икки бокал пиво ичволайлик, — деди Султон ҳайдовчининг елкасига қоқиб. — Балки, сен пивонинг таъминиям унутгандирсан? Айтганча, оч қоринга пиво кетмайди. Тўқмисан?

— Оч қўйишмайди-ку... — деди Назар юзини четга буриб.

— Албатта, оч қўйишга қўйишмайдику-я, лекин шу ёшгача, унақа жойда «Зарафшон» ресторанининг ошпазлари шашлик қилиб беради, деб эшитмаганман.

Назар беихтиёр кулиб юборди, бу унинг уч ой бадалида биринчи марта кулиши эди. Ҳазил-хузул гаплардан сал кўнгли кўтарилгач, у Султонга бошдан-оёқ разм сола бошлади. «Бу қандай одам ўзи? — хаёлидан ўтказди у. — Мени илгаридан танимаса ёки бирон-бир қариндошлик жойи ҳам бўлмаса, шунчаки йўлда учраган бегона... Ёки, бизни кўпдан бери кузатиб юрган айғоқчимикин? Бундай дейишга одамнинг тили бормайди, очиқ-чочиқ киши. Устига-устак, дунёда унинг қўлидан келмайдиган иш йўқ...» Назар таваккал қилиб, хаёлига ҳозир келган гапни сўради:

— Султон ака, мен бир нарсага ҳайронман. Сиз ўқишимга ёрдам бермоқчи бўлдингиз, бошимга иш тушганда олдимдан чиқдингиз, ҳозиргина яна кафилликка олдим, дедингиз. Сизда аллақандай каромат борга ўхшайди-ёв.

— Менда каромат нима қилсин, мен ҳам худди сенга ўхшаган оддий одамман, ишга бораман, овқат ейман, дам оламан, бола эркалатаман, бўлганим шу. Ҳамма каромату сир-синоат манавинда... — Султон кўкрак чўнтагидан нимқизил муқовали гувоҳномасини чиқарди. — Ма, ўқи, агар энди қароқчиликни қўйган бўлсанг, қайтариб берарсан.

Унинг муқовадаги: «Ўзбекистон ССР Олий Совети», деган зарҳал ҳарфлар битилган ёзувга кўзи тушди.

— Депутат экансиз-ку?

— Шундай, иним, яқинда яна қайта сайлашмоқчи. Бунинг ҳурмат-эътибори зўр бўлгани билан, вазифаси оғир экан. Анчагача маънисини билмай юрдим. Бир куни Устиюртнинг гарбий районларидан бирида ишлаётгандик, шунда аллақандай одам уч юзтача қўйини

бизнинг участкага бостириб ҳайдаб келиб: «Хў-ўй, орангизда Султон деган одам борма?» деб қичқирса бўладими. Югуриб олдига чиқдим. Қўйлари вагонларни ора-лаб, ёйилиб кетган. Чўпон эса, узоқдан таёғини ўқта-либ келмоқда эди.

— Ҳей бола, — деди у менга яқинлашаркан, — шу даштдаям ҳукумат борма ё йўқма?

— Бор-ку, оқсоқол, тинчликми ўзи? — деб сўра-дим шошганимдан нима дейишни билмай.

— Ўша ҳукумат сенмисан?

— Йўғ-е, оқсоқол, ўзларингиздан зўрроқ ҳукумат борми?

— Сени шу ернинг халқи сайлаб қўйган амалдор, деб эшитдим. Агар шу гап рост бўлса, манави таёқ билан ҳозирнинг ўзида бошингни ёраман!

— Ий-е, мен нима гуноҳ қилдим? — дедим кекса чўпоннинг важоҳатидан аъзойи баданим қалтираб.

— Мен ўттиз олти йилдан бери давлатнинг қўйини боқаман, анави Ўсарбойнинг қўлига таёқ ушлаганига ҳали уч йилам бўлгани йўқ. Тунов куни, районда мо-шин тақсимлаганда, нега менинг ҳақимни унга бер-динг?

— Ахир, тушунсангиз-чи, мен машина-пашина тақ-симлаганим йўқ-ку?

— Мени аҳмоқ қилиб бўпсан, етти қават ер остида илон қимирласа биламан. Ҳаммангнинг тилинг бир. Ўсарбой директорнинг оғайниси бўлгани учун унга мошин бергансан. Ма, ол! Энди қўй ҳам, таёқ ҳам сеники, қандай боқсанг шундай боқ. Қартайганда кўрган кенжатойим эл қатори мошин миниб, изим-дан хабар олиб турар, деб ўйловдим, энди ҳеч нима-нинг кераги йўқ.

Чўпонга нима дейишни билмай бошим қотиб тур-ганда, хайриятки, бахтимга йигитлардан хабар олиш-га келган экспедициямизнинг партия ташкилоти ко-тиби жонимга оро кирди. У вазиятни суриштиргач, менга:

— Оқсоқолнинг гапида жон бор, улар депутатликка сайлашдим, демак, сен ёрдам беришинг керак, — деди.

— Менинг қўлимдан нима ҳам келарди?

— Қани, юр-чи, мен нима десам, сен рациядан шуни такрорлаб турасан, — деди у.

Сўнг чолни тинчлантириб, бизни ичкарига бошлади. Котиб жуда уддабурон одам экан, у рация орқали тўппа-тўғри вазирлик билан боғланди-да, гўшакни менга берди. Мен котибнинг айтганларини такрорлаб турдим. Бу ишнинг натижаси ҳайрон қоларли эди: вазирликдан уч кун ичида чолга «УАЗик» берадиган бўлишди. Бечора чўпон қайта-қайта раҳмат айтиб кетган эди, беш кундан кейин иккита қўй етаклаб келди.

— Уйга опкетай десам, барибир боролмайсизлар, ўтовим бу ердан саксон чақиримча келади. Манави, бизнинг уйдан тотган туз-намак бўлсин, сўйиб енлар. Кенжатоим кеча яп-янги мошин миниб келди, — деди чол қувонганидан терисига сиғмай.

Ана шундай, халқнинг, халқ ишонган одамнинг сўзи — агар у ҳақиқатга қаратилган бўлса, ҳар қандай вазиятда ва ҳар гал инobatта олинишини билганман, иним. Ҳали борайлик, азамат йигит, сениям ўша котиб билан таништираман.

Султон гапини тамом қилишини кутгандек, такси боғ рўпарасида «ғийқ» этиб тўхтади.

... Улар тамадди қилиб бўлишгач, Назар уйга юринг, деб шунча қистамасин, Султон унамади.

— Бир кун бўлсаям, сен келин билан фарзандингни кўриб, меҳрингни қондириб ол, — деди у Назарни кучоқлаб хайрлашаркан. — Ўзим азонда келиб опкетаман, ухлаб қолма тагин, самолётдан кечикамиз.

* * *

Лола онаси билан жанжаллашавериб, роса ҳолдан тойган эди. Лекин у ён бермади, «кўрган-билганим Назар, энди бизни тобутдан бошқа ҳеч нарса ажратолмайди», деб қаттиқ туриб олди. Кампир ҳам, бари-

бир сўзи синишини сездими, охири, «майли, қарогим, ўзинг биласан, лекин қариган чоғимда сендан бўлак оғзимга сув томизадиган фарзандим йўқ», деди-ю, қўйди. Лолага айниқса, онасининг сўнги гапи қаттиқ таъсир қилганди. Ростини айтганда, унинг қариб-чириган ота-онасини ташлаб, узоққа кетиш нияти йўқ эди, фақат улар Назарни кутишга халақит бермаса бўлди. Икки марта қўрпа-тўшагини янгилаб, икковидан ҳам хузур-ҳаловат топмаган аёлни ниятидан қайтариш осон эмасди. Одатда, бошига шундай қўргилик тушган аёлларнинг айтгани-айтган, дегани-деган бўлади ўзи.

Эшикнинг оҳиста очилиб, даҳлизда Назарнинг пайдо бўлиши ошхонадан чиқиб келаётган Лолага яшин теккандан баттар таъсир қилди. У бироз ҳушини йўқотиб турди-ю, сўнг гойибдан келган куч билан бир сакраб, ўзини эрининг бағрига отди. Сал нарида ёқасига туфлаб, анграйиб қараб турган онасидан ҳам тортинмай-нетмай, Назарнинг қучоғида тўлғаниб, бўйнига осилган кўйи ҳўнграб йиғлайверди... Назарга, гарчи Лоланинг пахтадай момиқ сийнаси хуш ёқаётган бўлса-да, шарму ҳаё дегандек, қайнонасидан уялди, хотинини бағрига босиб ўпмади. У Лоланинг елкасидан ушлаб, ўзидан нари итараркан:

— Тўхтасанг-чи, Лола, онам билан ҳам саломлашай, ахир, — деб юзини юзига суйкаб йиғлаётган хотинининг қучоғидан сирғалиб чиқиб, кампирнинг қўлини олди. Кампир истар-истамас саломлашди-да, тумтайганча хонага кириб кетди. Лола яна ўзини Назарнинг қучоғига отди...

Унга бешикдан қизини олиб беришганда юраги ҳап-риқиб, вужудини ғаройиб бир туйғу қамраб олди. Бу — муқаддас оталик туйғуси эди. Қўғирчоқдеккина қизалогининг типирчилаётган оёқчаларини меҳри товланиб узоқ сийпалади, аллақандай тотли ҳис беихтиёр аъзойи баданига қаймоқдай қуйилди. Ота бўлишдек муқаддас бахтдан илк бор роҳатланаётган кишига тўнғич зурриётининг беозор кулгиси, ҳар бир хатти-ҳаракати ғаройиб туюлади. Жамила ҳам, аввал отасига бир оз ётсира-

гандек тикилиб турди-ю, лекин Назарнинг қилиқларини кўриб, қиқирлаб кулиб юборди. Бола кулса, ота-она шод бўлади, уйга ажиб бир тароват инади; лекин шу топда, қизалоғининг қиқирлаши Назарнинг вужуд-вужудини сирқиратиб юборди, у маъсуманинг олдида ўзини алланечук айбдор сезаётган эди.

Кампир ошхонада ётди. Эр-хотин тонг отгунча мижжа қоқишмади.

— Султон оға мени кафилликка олиб, уч йил Устюртда ишлашимга рухсат сўрабди, азонда учамиз... — деди Назар Лоланинг қулогига шивирлаб: — Борганимдан кейин хат ёзаман, балки сен билан Устюртда учрашармиз?

— Мен-ку, боролмайман, Назар, — деди Лола, унинг юзидан «чўлп» этиб ўпиб, — шундоғам ота-онанинг гапига кирмай, Тошкентда қоляпман, фақат сен учун, жоним...

— Менга турмушга чиққанингга ота-онанг қаршими?

— Қаршиликка қарши эмаску-я, бироқ икковимизнинг бахтли оила қуришимизга уларнинг кўзи етмайди.

Назар бу гапга чурқ этмади.

— Хўш, ўзинг-чи, ўзингнинг кўзинг етадими? — сўради Лола Назарнинг ўсган соқолларини оҳиста силаркан, тушакда белини атай билтанглатиб. — Қаерда юрсанг ҳам, тирик бўлсанг бўлди, мен учун энг катта бахт шу!

— Келажакда нима бўлишини билганимизда эди, ёмон йўлга асло қадам қўймасдик, — деди Назар Лолани кучоғидан ажратиб. — Балки турмушимиз изига тушиб кетар. Ким билади, агар менинг аҳволим шу бўлса, бахт тўғрисида сўз очишнинг ўзи катта гуноҳ.

— Нега, ора-чорада учрашиб туришимизга рухсат берилмайдими?

— У ёғини билмадим... ҳар қалай, бир жойда кўзингдан осилиб ётгандан кўра, ишлаганим минг марта афзал эди. Уч ой бадалида бутун умримга етадиган сабоқ олдим, одамларга саховат кўрсатиш, ишонишнинг ҳам чек-чегараси бўлиши кераклигини, хуллас, кўп нарсаларни тушуниб етдим.

— Устюртда қизлар кўпдир?

— Нега, қизганяпсанми?

— Бўлмаса, қизганмайинми, қизлар кўп жойда ишлама, ундан кўра, мен учун қамоқда ётганинг тинчроқ...

Назар Лоланинг ярим ҳазил, ярим чин сўзига мийғида кулиб:

— Султон аканинг айтиши бўйича, бригада шигил эркаклардан иборатга ўхшайди. Ахир, аёллар саҳро азобига чидармиди...

— Сизлар чидаган жойда биз ҳам бардош берамиз, қайтага, эркаклар эртанги кунни ўйламай, «қорин тўқ, қайгу йўқ», деб юраверишади...

— Лола, мени ростдан севасанми?

— Жонимдан ҳам ортиқ...

— Унда ишга жойлашиб олганимдан кейин Султон акага айтиб, Қўнғиротдан ижарага уй суриштираман, ортимдан кўчиб борасан.

Лола Назардан бундай чўрткесар гапни кутмагани, беихтиёр онасини кўз олдига келтирди. «Агар бизни ўз ҳолимизга ташлаб кетсанг, деб ер муштлаб қарганган эди кампир, у дунёю бу дунё берган оқ сутимга рози эмасман. Ишқилиб, ўша саёқнинг ортидан эргашиб кетмасанг гўрга эди...»

— Мен у ёққа боролмайман, Назар, — деди Лола, — ота-онамдан узоққа кетишим қийин. Сен келишнинг иложини тополмасанг, ўзим уч-тўрт ойда бориб тураман. Тошкентга ўрганиб қолганман.

— Бу ишинг яхшику-я, лекин уч йил жуда узоқ муддат, — деди Назар чукур уф тортиб.

— Уч йил кўз очиб-юмгунча ўтиб кетади, мен кутаман, суратингни тепамга осиб қўяман, жоним, — деб Лола уни эҳтирос билан кучоғига тортиди.

Назар беихтиёр Гулжонни эслади...

— Айтганча, Гулжон қаерда?

— Тўқимачилик комбинатига ишга кирди, ишчи-қизлар ётоқхонасига жойлашди. Энди ишдан ажралмаган ҳолда ўқимоқчи. Кеча келиши керак эди, бирон иши чиқиб қолдими, негадир келмади.

— Менинг Устюртга кетганимни унга айтмай қўя-қол, овулга етказмасин тагин... Ўзинг юриш-туришидан кўз-қулоқ бўлиб тур.

Уларнинг шивир-шивир суҳбатини соатнинг жинглиги бўлиб юборди...

Ташқаридан машинанинг устма-уст дудудлагани эшитилди. Лекин улар, бешиқдаги чақалоқ уйғониб, биғиллаб йиғлайвергачгина зўрға ўринларидан туришди. Назар юз-қўлини ювиб улгурган ҳам эдики, эшик тақиллади.

— Бўла қол, кетдик! — деди Султон ичкарига кириб.

— Кетдик! — қувонч билан хитоб қилди Назар.

— Мен қизалоқни кўриб чиқай, — деди Султон Лолага.— Қани, келин, қизингиз билан нон-тузингизни опчиқинг, вақтимиз зиқ.

У нонга оғиз теккизган бўлди-да, Жамиланинг оғзига бир-икки туфлаб, шоша-пиша ташқарига чиқиб кетди.

— Сен ҳам кўриб кет, — деди Лола қизини кийиниб, йўлга шай бўлиб турган Назарнинг қўлига тутқазаркан.

— Лола, — деди Назар бироздан сўнг тилга кириб, — чўнтагимда ҳемирим йўқ, пулинг борми?

— Жамиланинг нафақасини сақлаб қўйганман, ҳозир опчиқаман, — Лола шундай деб, ичкарига кириб кетди. — Мана, икки юз қирқ сўм, олавер, йўлда керак бўлади.

Назар пулдан юз сўм санаб олиб, қолганини қайтариб берди:

— Ойлик олсам, албатта юбораман... — деди у томоғига алланима тиқилгандай, овози бўғилиб.

— Омон бўл, хат ёз! — деди Лола эрини машинага кузатаётиб.

— Келин, биз кетдик, омон бўлинг! — деди Султон жилмайиб кабинанинг эшигини ёпаркан.

Лола, рўмоли шаҳарнинг тонгги шабадасида ҳилпираганча, машинанинг ортидан узоқ тикилиб қолди...

Тамом.

Хўжайли — Нукус — Тошкент, 1981—1984 йиллар.

МУНДАРИЖА

Абдулла Орипов. Сабот ва матонат соҳиби.....	3
Чангалзор «пайғамбари»нинг ҳалокати.....	7
Бўсаға.....	137

Адабий-бадий нашр
ЎРОЗБОЙ АБДУРАҲМОНОВ

**ЧАНГАЛЗОР «ПАЙҒАМБАРИ»НИНГ
ҲАЛОКАТИ**

Эссе

Муҳаррир *Ф. Норматов*

Рассом *Ш. Адилов*

Бадий муҳаррир *К. Закирова*

Техник муҳаррир *Т. Харитоновна*

Мусахҳиҳлар: *Н. Абдураҳмонова, С. Салохутдинова*

Компьютерда тайёрловчи *Ф. Чанишева*

Нашриёт лицензияси АИ №158, 14.08.09.

Босишга рухсат этилди 18.04.2012. Офсет қоғози. Бичими
84×108¹/₃₂. «Times» гарнитурасида офсет усулда босилди.

Шартли босма табоғи 19,74.

Нашр табоғи 18,57. Адади 5000 нусха. Буюртма №12-81

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

ЎРОЗБОЙ
АБДУРАҲМОНОВ

ЧАНГАЛЗОР
«ПАЙҒАМБАРИ»НИНГ
ҲАЛОКАТИ

КИТОБ ОЛАМИ

Чангалзор «Пайғамбари»нинг ҳалокати
9789943018044

Цена

9 000

сум

ISBN 978-9943-01-804-4

9789943018044

«O'ZBEKISTON»